

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ
Α Π ' Ο Λ Ο
ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

Ο άγγελος της πείνας

ΧΕΡΤΑ ΜΥΛΕΡ

Ο ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΗΣ ΠΕΙΝΑΣ

Μυθιστόρημα

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ
ΓΙΩΤΑ ΛΑΓΟΥΔΑΚΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: Herta Müller, *Atemschaukel*

© Copyright Carl Hanser Verlag, München 2009

© Copyright για την ελληνική γλώσσα Εκδόσεις Καστανιώτη Α.Ε.,
Αθήνα 2009

Έτος 1ης έκδοσης: 2010

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξοφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιοδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ Α.Ε.

Ζαλόγγου 11, 106 78 Αθήνα

☎ 210-330.12.08 – 210-330.13.27 FAX: 210-384.24.31

e-mail: info@kastaniotis.com

www.kastaniotis.com

ISBN 978-960-03-5094-4

ΑΥΤΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΣΕ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟ
ΧΑΡΤΙ ♻️

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Α

Για την ετοιμασία της βαλίτσας	9
Χρυσολάχανο ή παρουσιόχορτο	22
Τσιμέντο	32
Οι γυναίκες του ασβέστη	37
Ετερόκλητη συντροφιά	38
Ξύλο και βαμβάκι	43
Ταραγμένοι καιροί	46
Για τα ταξίδια	51
Για τους αυστηρούς ανθρώπους	55
Μια-σταγόνα-παραπάνω-ευτυχία για την Ίριμα Πφάιφερ	58
Μαύρες λεύκες	60
Μαντίλι και ποντίκια	64
Για το φτυάρι της καρδιάς	70
Για τον άγγελο της πείνας	73
Σναψ λιθάνθρακα	78
Ζέπελιν	79
Για τους φαινομενικούς πόνους του κούκου	83
Η Κάτυ της Σκοπιάς	86
Το εγκληματικό περιστατικό με το ψωμί	91
Η Παρθένος της Ημισελήνου	98
Από το δικό μας ψωμί στο ισχνόψωμο	102
Για τον άνθρωπα	105
Πώς σέρονονται τα δευτερόλεπτα	108
Για την κίτρινη άμμο	109
Έχουν και οι Ρώσοι τον τρόπο τους	112
Για τα έλατα	115
10 ρούβλια	118
Για τον άγγελο της πείνας	123
Τα μυστήρια της Ελληνικής	124
Τσιμεντόλιθοι	131
Το καλόγνωμο και το επιφυλακτικό φλασμί	135

Για τη δηλητηρίαση από το φως της μέρας	141
Κάθε βάρδια είναι ένα έργο τέχνης	144
Όταν ένας κύκνος κελαηδάει	146
Για τις σκουριές	148
Το βυσινί μεταξωτό κασκόλ	153
Για τις χημικές ουσίες	156
Ποιος αντάλλαξε τη χώρα	161
Ο άνθρωπος-πατάτα	164
Ουρανός κάτω γη πάνω	171
Για τις ανίες	173
Αδελφός-υποκατάστατο	180
Στο λευκό κάτω από την αράδα	183
Το σύρμα Μινκόφσκι	184
Μαύρα σκυλιά	187
Μια κονταλιά εσύ μία εγώ	188
Ο δικός μου άγγελος της πείνας ήταν δικηγόρος κάποτε	190
Έχω ένα σχέδιο	193
Το μεταλλικό φιλί	194
Η ροή των πραγμάτων	197
Άσπρος λαγός	198
Νοσταλγία. Σάμπως να την είχα ανάγκη	199
Συνειριμός	205
Ελαφρότητα με ουρά	206
Για την ευτυχία στο στρατόπεδο	209
Ζούμε. Ζούμε μονάχα μια φορά	213
Κάποτε θα βρεθώ σε έναν χαριτωμένο δρόμο	218
Πυκνά σαν τη σιωπή	225
Ο ασυγκίνητος	226
Έχεις λοιπόν παιδί στη Βιέννη	231
Το μπαστούνι	238
Τετράδια υπαγόρευσης	241
Είμαι ακόμα το πιάνο	244
Για τους θησαυρούς	252
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	257

Για την ετοιμασία της βαλίτσας

ΟΛΑ ΟΣΑ έχω τα κουβαλάω μαζί μου.

Ή: Όλα μου τα υπάρχοντα τα κουβαλάω μαζί μου.

Κουβαλούσα όλα όσα είχα. Δικά μου υπάρχοντα δεν ήταν. Είτε χρησιμοποιούνταν για άλλο σκοπό είτε ήταν κάποιου άλλου. Η βαλίτσα από χοιρόδεσμα ήταν κουτί γραμμοφώνου. Το ελαφρύ παλτό ήταν του πατέρα. Το καλό παλτό, με τη βελούδινη φάσα στο γιακά, του παππού. Η φουφούλα του θείου Έντβιν. Οι δερμάτινες γκέτες του γείτονα, του κυρίου Καρπ. Τα πράσινα μάλλινα γάντια της θείας Φίνι. Μόνο το βυσσινί μεταξωτό κασκόλ και το νεσεσέρ ήταν δικά μου, δώρα από τα περασμένα Χριστούγεννα.

Τον Γενάρη του 1945 είχαμε ακόμα πόλεμο. Μέσα στον πανικό, επειδή καταμεσής του χειμώνα έπρεπε να πάω ποιος ξέρει σε ποιο μέρος της Ρωσίας, ήθελαν όλοι να μου δώσουν κι από κάτι, που ίσως να χρησιμεύσει κάπως, έστω κι αν δεν βοηθάει σε τίποτα. Επειδή τίποτα στον κόσμο δεν βοηθούσε κάπως. Επειδή βοισκόμουν αμετάκλητα στη λίστα των Ρώσων, μου έδωσαν όλοι από κάτι, κι έκαναν ο καθένας τις δικές του σκέψεις. Κι εγώ το πήρα, και με δεκαεφτά μου χρόνια σκέφτηκα ότι αυτή η αναχώρηση έρχεται την κατάλληλη στιγμή. Δεν χρειαζόταν να είναι η λίστα των Ρώσων, αν όμως τα πράγματα δεν εξελιχθούν πάρα πολύ άσχημα, μπορεί να είναι μάλιστα και καλό για μένα. Ήθελα να φύγω από τη δαχτυλήθρα αυτής της μικρής πόλης, όπου κι οι πέτρες είχαν μάτια. Αντί να φοβάμαι ένιωθα αυτή την κρυφή ανυπομονησία. Και τύψεις, επειδή η λίστα, που έκανε τους συγγενείς μου να νιώθουν απελπισία, ήταν για μένα μια κατάσταση αποδεκτή. Εκείνοι φοβόντουσαν ότι κάτι θα μου συνέβαινε στη ξενιτιά. Εγώ ήθελα να πάω σε ένα μέρος που να μη με ξέρει.

Μου είχε ήδη συμβεί κάτι. Κάτι απαγορευμένο. Ήταν αλλόκοτο, βρόμικο, ξεδιάντροπο και ωραίο. Έγινε στο Έρλενπαρκ, πίσω πίσω, από την άλλη πλευρά του λόφου με το χαμηλό χορ-

τάρι. Στο γυρισμό πήγα στο κέντρο του πάρκου, στο στρογγυλό περίπτερο, εκεί όπου σε μέρες γιορτής έπαιζαν οι ορχήστρες. Απόμεινα να κάθομαι εκεί για κάποια ώρα. Το φως τρύπωνε μέσα από το λεπτολαξευμένο ξύλο. Έβλεπα το φόβο των άδειων κύκλων, των τετραγώνων και των τραπεζιών, που τα ένωναν άσπροι έλικες με νύχια αρπακτικού. Ήταν το μοτίβο της εκτροπής μου, και το μοτίβο της φρίκης στο πρόσωπο της μητέρας μου. Σε κείνο το περίπτερο τ' ορκίστηκα: δεν θα ξαναρχόμουν ποτέ πια σ' αυτό το πάρκο.

Όσο περισσότερο κρατιόμουν, τόσο πιο γρήγορα ξαναπήγα – ύστερα από δύο μέρες. Στο ραντεβού, έτσι το λέγαμε στο πάρκο.

Πήγα στο δεύτερο ραντεβού με τον ίδιο πρώτο άντρα. Τον έλεγαν ΧΕΛΙΔΟΝΙ. Ο δεύτερος ήταν ένας καινούργιος, τον έλεγαν ΕΛΑΤΟ. Τον τρίτο τον έλεγαν ΑΥΤΙ. Έπειτα ακολούθησε ο ΜΙΤΟΣ. Μετά ο ΣΥΚΟΦΑΓΟΣ και ο ΣΚΟΥΦΟΣ. Αργότερα ο ΛΑΓΟΣ, η ΓΑΤΑ, ο ΓΛΑΡΟΣ. Έπειτα το ΜΑΡΓΑΡΙΤΑΡΙ. Μονάχα εμείς ξέραμε ποιο όνομα ανήκε σε ποιον. Στο πάρκο είχες την ευκαιρία για περιστασιακές σχέσεις, περνούσα από τη μία στην άλλη. Και ήταν καλοκαίρι και οι σημύδες είχαν λευκό φλοιό, στους θάμνους του γιασεμιού και της κουφοξυλιάς φούντωνε ο πράσινος τοίχος που όρθωνε το αδιαπέραστο φύλλωμα.

Ο έρωτας έχει τις δικές του εποχές. Το φθινόπωρο έδωσε τέλος στο πάρκο. Το ξύλο απογυμνώθηκε. Τα ραντεβού μεταφέρθηκαν μαζί με μας στα λουτρά Νεπτούν. Πλάι στη σιδερένια πύλη κρεμόταν το οβάλ έμβλημα με τον κύκνο. Κάθε βδομάδα συναντιόμουν με κάποιον που είχε τα διπλά μου χρόνια. Ήταν Ρουμάνος. Ήταν παντρεμένος. Δεν θα πω πώς τον έλεγαν, ούτε και πώς έλεγαν εμένα. Φτάναμε με διαφορά χρόνου, η ταμίας στο βιτρό του ταμείου, το γυαλιστερό πέτρινο πάτωμα, η στρογγυλή κεντρική κολόνα, τα πλακάκια με τα νούφαρα στον τοίχο, οι λαξευμένες ξύλινες σκάλες δεν έπρεπε να σκεφτούν ότι είχαμε ραντεβού. Πήγαμε και κολυμπήσαμε μαζί με όλους τους άλλους στην πισίνα. Δεν συναντηθήκαμε παρά μόνο όταν μπήκαμε στις σάουνες.

Εκείνη την εποχή, λίγο πριν από το στρατόπεδο, όπως και μετά την επιστροφή μου στην πατρίδα μέχρι και το 1968 που έφυγα πια από τη χώρα, κάθε ραντεβού συνεπαγόταν φυλακή. Τουλάχιστον πέντε χρόνια, αν με έπιαναν. Κάποιους τους έπια-

ναν. Πήγαιναν στη φυλακή κατευθείαν από το πάγκο ή τα λου-
τρά της πόλης ύστερα από κτηνώδεις ανακρίσεις. Κι από κει στο
στρατόπεδο φυλάκισης στη διώρυγα. Σήμερα ξέρω ότι από τη
διώρυγα δεν γύριζε κανείς. Όποιος παρ' όλα αυτά γύριζε, ήταν
ένας ζωντανός νεκρός. Γερασμένος και ερείπιο πλέον, άχρηστος
για οποιαδήποτε αγάπη στον κόσμο.

Και την εποχή του στρατοπέδου – αν με έπιαναν στο στρα-
τόπεδο, θα ήμουν νεκρός.

Κάθε μέρα μετά τα πέντε χρόνια του στρατοπέδου περιφερό-
μουν στην οχλοβοή των δρόμων και εξασκούσα στο μυαλό μου
τις καλύτερες φράσεις σε περίπτωση της σύλληψής μου: ΣΥΝΕ-
ΛΗΦΘΗ ΕΠ' ΑΥΤΟΦΩΡΩ – γι' αυτή την καταδικαστική απόφαση
σκέφτηκα χιλιάδες δικαιολογίες και άλλοθι. Έχω σιωπηλές απο-
σκευές. Ήμουν κλεισμένος τόσο βαθιά και για τόσο καιρό στη
σιωπή, δεν θα μπορέσω να αδειάσω με λόγια ποτέ. Απλώς φτιά-
χνω τις βαλίτσες αλλιώς όταν μιλάω.

Το τελευταίο καλοκαίρι των ραντεβού, για να παρατείνω το
δρόμο της επιστροφής από το Έρλενπαρκ, πήγα συμπτωματικά
στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας, στον Μεγάλο Δακτύλιο. Αυτή
η σύμπτωση ήταν μοιραία. Είδα τους καιρούς που θ' ακολουθού-
σαν. Δίπλα στην πλαϊνή Αγία Τράπεζα, πάνω σε μια κολόνα, στε-
κόταν ο άγιος με το γκρίζο παλτό, κι αντί για γιακά είχε στο σβέρ-
κο του ένα πρόβατο. Αυτό το πρόβατο στο σβέρκο είναι η σιωπή.
Υπάρχουν πράγματα για τα οποία δεν μιλάμε. Ξέρω όμως για τι
πράγμα μιλάω όταν λέω πως η σιωπή που έχεις στο σβέρκο είναι
κάτι πολύ διαφορετικό από τη σιωπή που έχεις στο στόμα. Πριν
από τα χρόνια που έζησα στο στρατόπεδο, όσο ήμουν εκεί αλλά
και μετά, για είκοσι πέντε ολόκληρα χρόνια ζούσα με το φόβο,
φόβο ενώπιον του κράτους και της οικογένειας. Ενώπιον της δι-
πλής συντριβής ότι το κράτος θα με βάλει φυλακή ως εγκληματία
και η οικογένεια θα με αποβάλει ως όνειδος. Στο συνωστισμό των
δρόμων κοιτούσα τον εαυτό μου στις βιτρίνες, στα τζάμια των
τραμ και των σπιτιών, στα σιντριβάνια και στους νερόλακκους,
αμφιβάλλοντας – μήπως και δεν είμαι τελικά διάφανος.

Ο πατέρας μου ήταν δάσκαλος σχεδίου. Κι εγώ, με τα λου-
τρά Νεπτούν στο μυαλό, τινάζομουν ολόκληρος λες και με είχαν
πατήσει όταν χρησιμοποιούσε τη λέξη ΑΚΟΥΑΡΕΛΑ. Η λέξη ή-
ξερε σε ποιο σημείο είχα φτάσει. Η μητέρα έλεγε στο τραπέζι:

Μην καρφώνεις την πατάτα με το πιρούνι, διαλύεται, πάρε το κουτάλι, το πιρούνι το έχουμε για το κρέας. Σφυροκοπούσαν τα μηνίγγια μου. Γιατί μιλάει για κρέας όταν το θέμα μας είναι οι πατάτες και το πιρούνι. Για ποιο κρέας μιλάει. Εμένα τα ραντε-βού μου είχαν φάει τη σάρκα. Ήμουν κλέφτης του ίδιου μου του εαυτού, οι λέξεις έπεφταν απροσδόκητα και μ' έπιαναν επ' αυτοφώρω.

Η μητέρα μου, και ιδιαιτέρως ο πατέρας μου, όπως όλοι οι Γερμανοί της κωμόπολης, πίστευαν στην ομορφιά που έχουν οι ξανθές κοτσίδες, οι άσπρες κάλτσες μέχρι το γόνατο. Το μαύρο τετράγωνο στο μουστάκι του Χίτλερ, κι εμείς οι Σάξονες της Τραν-συλβανίας ως αρία φυλή. Το μυστικό μου, από καθαρά σωματική πλευρά, ήταν από μόνο του ό,τι πιο αποτρόπαιο. Με έναν Ρουμάνο ερχόταν επιπλέον να προστεθεί και το φυλετικό αίσχος.

Ήθελα να φύγω από την οικογένειά μου, κι ας πήγαινα ακόμα και σε στρατόπεδο. Μονάχα τη μητέρα μου λυπόμουν, που δεν γνώριζε πόσο λίγο με ξέρει. Που, όταν θα έχω φύγει, θα με σκέφτεται πιο συχνά απ' ό,τι εγώ εκείνη.

Δίπλα στον άγιο με το πρόβατο της σιωπής στο σβέρκο είχα δει στην εκκλησία την άσπρη εσοχή στον τοίχο με την επιγραφή: Ο ΟΥΡΑΝΟΣ ΘΕΤΕΙ ΣΕ ΚΙΝΗΣΗ ΤΟ ΧΡΟΝΟ. Όταν ετοιμάζα τη βαλίτσα μου, σκέφτηκα ότι η άσπρη εσοχή είχε επιδράσει. Αυτό εδώ τώρα είναι ο χρόνος που έχει τεθεί σε κίνηση. Επιπλέον, ήμουν ευχαριστημένος που δεν θα χρειαζόταν να πάω στον πόλεμο, στα χιόνια του μετώπου. Άρχισα να ετοιμάζω τη βαλίτσα μου με έναν τρόπο ανόητα γενναίο και πειθήνιο. Δεν αντιστάθηκα σε τίποτα. Οι δερμάτινες γκέτες με τα κορδονάκια, η φουφούλα, το παλτό με τον βελούδινο γιακά – τίποτα δεν μου έκανε. Το θέμα ήταν ο χρόνος που είχε τεθεί σε κίνηση, όχι τα ρούχα. Με αυτά τα ρούχα ή με άλλα, έτσι κι αλλιώς ενηλικιώνεται κανείς. Ο κόσμος δεν είναι βέβαια χορός μεταμφιεσμένων, σκεφτόμουν, αλλά γελοιός δεν είναι κανείς όταν πρόκειται να πάει στη Ρωσία μες στην καρδιά του χειμώνα.

Μία περίπτωση δύο αστυνομικών πήγαινε με τη λίστα από σπίτι σε σπίτι, ένας Ρουμάνος και ένας Ρώσος. Δε θυμάμαι πια αν η περίπτωση, όταν ήρθε στο σπίτι μας, χρησιμοποίησε τη λέξη ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ. Κι αν όχι, ποια άλλη εκτός από τη λέξη ΡΩΣΙΑ. Κι αν ναι, τότε η λέξη στρατόπεδο δεν με τρόμαξε. Παρά τον πόλε-

μο και τη σιωπή των ραντεβού που είχα στο σβέγκο, στα δεκαεφτά μου χρόνια είχα ακόμα μια έντονη, ανόητη παιδικότητα. Με αφορούσαν οι λέξεις ακουαρέλα και σάρκα. Στη λέξη ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ το μυαλό μου κώφευε.

Εκείνη τη φορά στο τραπέζι, με τις πατάτες και το πιρούνι, όταν η μητέρα με έπιασε επ' αυτοφώρω με τη λέξη κρέας, θυμήθηκα τότε που ήμουν παιδί κι έπαιζα κάτω στην αυλή και η μητέρα φώναζε από το παράθυρο της βεράντας: Αν δεν έρθεις αμέσως για φαγητό, αν με κάνεις να σε ξαναφωνάξω, τότε να μείνεις εκεί που είσαι. Κι επειδή εγώ έμεινα για λίγο ακόμα κάτω, όταν ανέβηκα μου είπε:

Τώρα μπορείς να ετοιμάσεις το σάκο σου και να φύγεις και να κάνεις ό,τι θέλεις. Και με πήγε σέρνοντας στο δωμάτιό μου, πήρε το μικρό σακίδιο πλάτης κι έχωσε μέσα τον μάλλινο σκούφο μου και τη ζακέτα μου. Εγώ τη ρώτησα: Μα πού να πάω, το παιδί σου είμαι.

Πολλοί είναι της άποψης ότι το να φτιάχνει κανείς βαλίτσες είναι θέμα εξάσκησης, το μαθαίνεις από μόνος σου, όπως το τραγούδι ή την προσευχή. Εμείς δεν είχαμε ούτε εξάσκηση, αλλά ούτε και βαλίτσες. Όταν ο πατέρας μου χρειάστηκε να πάει στο μέτωπο, με τους Ρουμάνους, δεν υπήρχε τίποτα να ετοιμάσουμε. Όταν είσαι στρατιώτης, σου δίνουν τα πάντα, είναι μέρος της εξάρτησης. Εκτός από το γεγονός ότι θα φεύγαμε και ότι θα έκανε κρύο, δεν ξέραμε προς τι ετοιμάζαμε πράγματα. Το σωστό δεν το έχουμε, αυτοσχεδιάζουμε. Το λάθος γίνεται απαραίτητο. Το απαραίτητο είναι έπειτα το μοναδικό σωστό, απλώς επειδή το έχουμε.

Η μητέρα έφερε το γραμμόφωνο από το σαλόνι και το ακούμπησε στο τραπέζι της κουζίνας. Εγώ μετέτρεψα με το κατασβίδι το κουτί του γραμμοφώνου σε βαλίτσα. Πρώτα έβγαλα το στρόφαλο και την πλάκα του γραμμοφώνου. Έπειτα έκλεισα με ένα φελλό την τρύπα που άφησε ο στρόφαλος. Η εσωτερική επένδυση έμεινε μέσα, βελούδο στο χρώμα της αλεπούς. Ούτε και την τρίγωνη πλακέτα με το σκύλο μπροστά στο χωνί, HIS MASTER'S VOICE, ξεμοντάρισα. Στον πάτο της βαλίτσας έβαλα τέσσερα βιβλία: τον Φάουστ σε λινόδετη έκδοση, τον Ζαρατούστρα, τον λεπτό τόμο του Βάινχεμπερ και την Ποιητική Συλλογή οχτώ αιώνων. Δεν πήρα μυθιστορήματα, γιατί αυτά τα διαβά-

ξεις μονάχα μια φορά και τέλος. Πάνω στα βιβλία έβαλα το νεσεσέρ. Εκεί μέσα είχα: 1 μπουκαλάκι κολόνια, 1 μπουκαλάκι κολόνια TARR για μετά το ξύρισμα, 1 σαπούνι για το ξύρισμα, 1 ξυριστική μηχανή, 1 πινέλο ξυρίσματος, 1 αιμοστατικό, 1 σαπούνι για τα χέρια, 1 ψαλιδάκι για τα νύχια. Δίπλα στο νεσεσέρ έβαλα 1 ζευγάρι μάλλινες κοντές κάλτσες (καφέ, μανταρισμένες ήδη), 1 ζευγάρι κάλτσες μέχρι το γόνατο, 1 φανελένιο πουκάμισο με άσπρα και κόκκινα καρό, 2 κοντά ριγωτά εσώρουχα. Πάνω πάνω έβαλα το καινούργιο μεταξωτό κασκόλ, για να μην τσαλακωθεί. Ήταν βυssινί κι έκανε μέσα στην ύφανση καρό, ματ και γυαλιστερά εναλλάξ. Και η βαλίτσα γέμισε.

Ύστερα το δέμα: 1 κλινοσκέπασμα από το ντιβάνι (μάλλινο, με γαλάζια και μπεζ καρό, τεράστιο πράγμα, δεν ήταν ζεστό όμως). Και τυλιγμένα εκεί μέσα: 1 ελαφρύ παλτό (ασπρόμαυρο, πολυφορεμένο ήδη) και 1 ζευγάρι δερμάτινες γκέτες (παμπάλαιες, από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, στο κίτρινο του πεπονιού, με λουράκια).

Ύστερα το σακίδιο με: 1 κονσέρβα χοιρομέρι μάρκας Scandia, 4 φέτες ψωμί με βούτυρο, λίγα μπισκότα που είχαν περισσέψει από τα Χριστούγεννα, 1 παγούρι νερό με κύπελλο.

Ύστερα η γιαγιά έβαλε το γραμμόφωνο-βαλίτσα, το δέμα και το σακίδιο κοντά στην πόρτα. Οι δύο αστυνομικοί είχαν πει ότι θα ερχόντουσαν να με πάρουν τα μεσάνυχτα. Οι αποσκευές ήταν έτοιμες δίπλα στην πόρτα.

Ύστερα ντύθηκα: 1 μακρύ σώβρακο, 1 φανελένιο πουκάμισο (με μπεζ και πράσινα καρό), 1 φουφούλα (γκρι, όπως είπα του θείου Έντβιν), 1 υφασμάτινο γιλέκο με πλεχτά μανίκια, 1 ζευγάρι μάλλινες κάλτσες και 1 ζευγάρι ορειβατικά παπούτσια. Τα πράσινα γάντια της θείας Φίνι ήταν έτοιμα πάνω στο τραπέζι. Έδεσα τα ορειβατικά μου παπούτσια και θυμήθηκα ότι πριν από χρόνια η μητέρα μου στις καλοκαιρινές μας διακοπές στο Βενχ φορούσε ένα ναυτικό κοστούμι που είχε ράψει μόνη της. Κάναμε περίπατο και ξαφνικά ξάπλωσε μέσα στο ψηλό χορτάρι και παρίστανε την πεθαμένη. Ήμουν τότε οχτώ χρόνων. Τι τρόμος, ο ουρανός έπεσε στο χορτάρι. Έκλεισα τα μάτια για να μην τον βλέπω να με καταπίνει. Η μητέρα πετάχτηκε πάνω, άρχισε να με τραντάζει και είπε: Μ' αγαπάς λοιπόν, ζω ακόμα.

Τα κορδόνια των ορειβατικών παπουτσιών ήταν δεμένα. Κά-

θισα στο τραπέζι και περίμενα τα μεσάνυχτα. Και τα μεσάνυχτα ήρθαν, αλλά η περίπολος καθυστέρησε. Τρεις ώρες χρειάστηκε να περάσουν, ήταν σχεδόν αβάσταχτο. Και τότε ήρθαν. Η μητέρα μου έδωσε το παλτό με τον μαύρο βελούδινο γιακά. Γλίστρησα μέσα στα μανίκια. Εκείνη έκλαιγε. Φόρεσα τα πράσινα γάντια. Στον ξύλινο διάδρομο, ακριβώς εκεί που είναι το ρολόι του υγραερίου, είπε η γιαγιά: ΤΟ ΞΕΡΩ ΟΤΙ ΘΑ ΞΑΝΑΡΘΕΙΣ.

Τη φράση αυτή δεν τη συγκράτησα σκόπιμα. Την πήρα μαζί μου στο στρατόπεδο, χωρίς να της δώσω σημασία. Δεν είχα ιδέα ότι με συντροφεύει. Όμως μια τέτοια φράση είναι ανεξάρτητη. Δούλευε μέσα μου, περισσότερο απ' όλα τα βιβλία που είχα πάρει μαζί μου. ΤΟ ΞΕΡΩ ΟΤΙ ΘΑ ΞΑΝΑΡΘΕΙΣ, η φράση αυτή έγινε συνένοχος του φτυαριού της καρδιάς και αντίπαλος του άγγελου της πείνας. Επειδή ξανάρθα, μπορώ να πω ότι μια τέτοια φράση σε κρατάει στη ζωή.

Ήταν 3 η ώρα τη νύχτα της 15ης Ιανουαρίου 1945, όταν ήρθε η περίπολος και με πήρε. Το ψύχος δυνάμωνε, είχε -15° Κελσίου. Με ένα φορητό με κουκούλα διασχίσαμε την άδεια πόλη και πήγαμε στην αίθουσα εκθέσεων. Ήταν η γιορτινή αίθουσα των Σαξόνων. Και τώρα τόπος συγκέντρωσης. Στην αίθουσα συνωστίζονταν περίπου 300 άνθρωποι. Στο πάτωμα υπήρχαν στρώματα, κανονικά και αχυροστρώματα. Όλη τη νύχτα κατέφθαναν αυτοκίνητα, από τα γύρω χωριά επίσης, και ξεφόρτωναν τον κόσμο που είχαν μαζέψει. Κατά το πρωί είχαν φτάσει τους 500. Κάθε προσπάθεια να τους μετρήσει κανείς ήταν μάταιη εκείνο το βράδυ, δεν είχες εποπτεία. Στην αίθουσα εκθέσεων, όλη νύχτα έκαιγε το φως. Ο κόσμος περιφερόταν, έψαχνε να βρει γνωστούς. Έλεγαν ότι στο σταθμό είχαν επιτάξει μαραγκούς, που στα βαγόνια μεταφοράς ζώων καρφώνουν ξυλοκρέβατα από ολοκαίνουργια ξύλα. Και ότι άλλοι τεχνίτες φτιάχνουν στα τρένα σιδερένιες θερμάστρες. Άλλοι άνοιγαν στο πάτωμα τρύπες, που θα έπαιζαν ρόλο τουαλέτας. Με τα μάτια γουρλωμένα ο κόσμος μιλούσε σιγανά και πολύ, και με τα μάτια κλειστά έκλαιγε σιγανά και πολύ. Η ατμόσφαιρα μύριζε πολυκαιρισμένο μαλλί, κάθιδρο φόβο και κρέας ψητό με πολύ λίπος, μπισκότα βανίλιας και σναπς. Μια γυναίκα έβγαλε το μαντίλι από το κεφάλι της. Ήταν σίγουρα από χωριό, η κοτσίδα της ήταν διπλωμένη στα δύο στο πίσω μέρος του κεφαλιού και στερεωμένη στη μέση με ένα κοκάλινο

χτενάκι. Τα δόντια που είχε το χτενάκι χάνονταν μέσα στα μαλλιά της, από την καμπυλωτή του άκρη προεξείχαν μονάχα δύο γωνίες, σαν μικρά μυτερά αυτιά. Με τα αυτιά και τη χοντρή κοτοίδα, το πίσω μέρος του κεφαλιού έμοιαζε με καθιστή γάτα. Καθόμουν σαν θεατής ανάμεσα σε πόδια ορθίων και σωρούς αποσκευών. Για κάποια λεπτά με νάρκωσε ο ύπνος και ονειρεύτηκα:

Βρίσκομαι μαζί με τη μητέρα μου στο νεκροταφείο μπροστά σε έναν φρεσκοσκαμμένο τάφο. Στη μέση του τάφου υπάρχει, στο μισό μου μπόι, ένα φυτό με χνουδωτά φύλλα. Ο μίσχος του έχει ένα περικάρπιο με δερμάτινο χερούλι, μια μικρή βαλίτσα. Το περικάρπιο έχει ένα άνοιγμα φαρδύ όσο ένα δάχτυλο, ντυμένο με κόκκινο βελούδο. Δεν ξέρουμε ποιος έχει πεθάνει. Η μητέρα λέει: Βγάλε την κιμωλία από την τσέπη του παλτού σου. Μα δεν έχω κιμωλία, λέω εγώ. Όταν βάζω το χέρι στην τσέπη, πιάνω ένα κομμάτι κιμωλία. Η μητέρα λέει: Πρέπει να γράψουμε ένα σύντομο όνομα πάνω στη βαλίτσα. Ας γράψουμε ΡΟΥΤ, κανέναν απ' αυτούς που ξέρουμε δεν λέγεται έτσι. Γράφω το όνομα ΡΟΥΤ.

Στο όνειρό μου ήταν σαφές ότι είχα πεθάνει εγώ, δεν ήθελα όμως να το πω στη μητέρα μου. Πετάχτηκα έντρομος, επειδή ένας ηλικιωμένος άντρας με μια ομπρέλα ήρθε και κάθισε δίπλα μου πάνω στο αχυρένιο στρώμα και είπε πολύ κοντά στο αυτί μου: Θέλει να έρθει και ο γαμπρός μου, όμως η αίθουσα φρουρείται από παντού. Δεν τον αφήνουν. Είμαστε ακόμα στην πόλη κι εκείνος δεν μπορεί να έρθει, κι εγώ δεν μπορώ να πάω στο σπίτι. Σε κάθε ένα από τα ασημένια κουμπιά του σακακιού του πετούσε ένα πουλί, μια αγριόπαπια ή μάλλον ένα άλμπατρος. Έπειτα, όταν έσκυψε λίγο περισσότερο προς τα εμπρός, ο σταυρός στο παράσημο που φορούσε στο στήθος έγινε άγκυρα. Η ομπρέλα έστεκε σαν μπαστούνι περιπάτου ανάμεσα σε μένα και σε κείνον. Θα την πάρετε μαζί σας, τον ρώτησα. Αφού εκεί χιονίζει ακόμα περισσότερο απ' ό,τι εδώ, είπε εκείνος.

Δεν μας είπαν πότε και πώς θα έπρεπε να πάμε από την αίθουσα στο σταθμό. Θα μπορούσαμε να πάμε, ήθελα να πω, επειδή ήθελα επιτέλους να φύγω για τη Ρωσία, έστω και με το βαγόνι μεταφοράς ζώων με το κουτί του γραμμοφώνου και με τον βελούδινο γιακά στο λαμό. Δεν θυμάμαι πια πώς φτάσαμε στο σταθμό. Τα βαγόνια μεταφοράς ζώων ήταν ψηλά. Έχω ξεχάσει και τη διαδικασία της επιβίβασης, επειδή ταξιδεύαμε μέσα στο

βαγόνι μεταφοράς ζώων τόσες πολλές μέρες και νύχτες, σάμπως να βρισκόμασταν ανέκαθεν εκεί μέσα. Δεν θυμάμαι πια πόσον καιρό ταξιδεύαμε. Ήμουν της άποψης πως ταξιδεύω για καιρό σημαίνει πως φεύγω πολύ μακριά. Όσο ταξιδεύουμε δεν μπορεί να μας συμβεί τίποτα. Όσο ταξιδεύουμε είναι καλά.

Άντρες και γυναίκες, νέοι και γέροι με τις αποσκευές στο κεφαλάρι του ξυλοκρέβατου. Μιλούσαμε και σιωπούσαμε, τρώγαμε και κοιμόμασταν. Μπουκάλια του σναπς περνούσαν από χέρι σε χέρι. Όταν το ταξίδι έγινε πια συνήθεια, ξεκίνησαν εδώ κι εκεί κάποιες προσπάθειες τρυφερότητας. Με το ένα μάτι κοιτούσαν εκεί και με το άλλο μακριά.

Κάθισα δίπλα στην Τρούντι Πέλικαν και είπα: Μου θυμίζουμε εκείνη την εκδρομή για σκι στα Καρπάθια, στο καταφύγιο Μπουλέα, όπου μια χιονοστιβάδα κατάπιε τη μισή τάξη ενός λυκείου. Εμάς δεν γίνεται να μας συμβεί αυτό, είπε εκείνη, δεν έχουμε μαζί μας πράγματα για σκι. Με το κουτί ενός γραμμωφώνου μπορείς με τ' άλογο να ταξιδεύεις, να ταξιδεύεις, τη μέρα τη νύχτα τη μέρα, τον ξέρεις τον Ρίλκε βέβαια, λέει η Τρούντι Πέλικαν, που φορούσε ένα ριχτό παλτό με γούνινες μανσέτες μέχρι ψηλά στους αγκώνες. Μανσέτες από καφετιά γούνα, σαν δύο μισά σκυλάκια. Η Τρούντι Πέλικαν σταύρωνε μερικές φορές τα χέρια και τα έχωνε μέσα στα μανίκια, και οι δύο μισοί σκύλοι γίνονταν ένα ολόκληρο σκυλάκι. Εκείνη την εποχή δεν είχα δει ακόμα τη στέπα, αλλιώς θα μου έρχονταν στο νου τα κυνηγόσκυλα. Η Τρούντι Πέλικαν μύριζε ζεστό ροδάκινο, ακόμα και το στόμα της, ακόμα και την τρίτη, την τέταρτη μέρα μέσα στο βαγόνι μεταφοράς ζώων. Καθόταν με το παλτό της, σαν κυρία μέσα στο τραμ που πηγαίνει στο γραφείο της, και μου έλεγε ότι είχε μείνει κρυμμένη τέσσερις μέρες μέσα σ' ένα λαγούμι, στον κήπο του γείτονά της. Ύστερα όμως χιόνισε, το οποιοδήποτε βήμα ανάμεσα στο σπίτι, στην αποθήκη και στο λαγούμι ήταν ορατό. Η μητέρα της δεν μπορούσε να της πηγαίνει πια κρυφά το φαγητό. Σε όλο τον κήπο μπορούσες να διακρίνεις τις πατημασιές. Το χιόνι πρόδιδε, έπρεπε να βγει οικειοθελώς από την κρυψώνα της, οικειοθελώς εξαναγκασμένη από το χιόνι. Δεν θα του το συγχωρήσω αυτό του χιονιού ποτέ, είπε. Το φρέσκο χιόνι δεν μπορείς να το παραποιήσεις, δεν μπορείς να το στρώσεις έτσι που να δείχνει απάτη. Το χώμα μπορείς να το στρώσεις, και την άμμο, ακόμα

και το χορτάρι αν βάλεις τα δυνατά σου. Και το νερό στρώνει από μόνο του, επειδή καταπίνει τα πάντα και ξανακλείνει αμέσως όταν τα καταπιεί. Κι ο αέρας είναι πάντα στρωμένος, επειδή δεν τον βλέπεις. Τα πάντα, εκτός από το χιόνι, θα είχαν σιωπήσει, είπε η Τρούντι Πέλικαν. Κι ότι το πολύ χιόνι φέρει την κύρια ευθύνη. Κι ότι έπεσε ακόμα και στην πόλη, σάμπως να ήξερε πού βρίσκεται, σάμπως να ήταν στο σπίτι του. Κι ότι τάχθηκε αμέσως στις υπηρεσίες των Ρώσων. Βρίσκομαι εδώ επειδή με πρόδωσε το χιόνι, είπε η Τρούντι Πέλικαν.

Το τρένο ταξίδευε 12 μέρες ή 14, αμέτρητες ώρες, χωρίς να σταματάει. Ύστερα έμεινε αμέτρητες ώρες σταματημένο, χωρίς να ταξιδεύει. Δεν ξέραμε πού βρισκόμαστε. Εκτός κι αν κάποιος από τα πάνω ξυλοκρέβατα μπορούσε να διαβάσει την πινακίδα κάποιου σταθμού μέσα από τη σχισμή του μικρού συρταρωτού παραθύρου: ΜΠΟΥΖΑΟΥ. Η σιδερένια θερμάστρα στο κέντρο του βαγονιού βροντούσε. Τα μπουκάλια του σναπς έκαναν γύρους. Όλοι ήταν λιγάκι ζαλισμένοι, κάποιοι από το ποτό, άλλοι από την αβεβαιότητα. Ή και από τα δύο.

Το τι μπορεί να έκρυβε η φράση ΕΚΤΟΠΙΣΜΕΝΟΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΡΩΣΟΥΣ μας περνούσε βέβαια από το μυαλό, δεν άγγιξε όμως την ψυχή μας. Να μας στήσουν στον τοίχο θα μπορούσαν μόνο όταν φτάσουμε, προς το παρόν ταξιδεύουμε. Το γεγονός ότι δεν μας είχαν στήσει προ πολλού στον τοίχο και δεν μας είχαν πυροβολήσει, όπως ξέραμε από τη ναζιστική προπαγάνδα στη χώρα μας, μας έκανε να νιώθουμε αμέρμυνοι σχεδόν. Μέσα στο βαγόνι μεταφοράς ζώων οι άντρες έμαθαν να πίνουν στα τυφλά. Οι γυναίκες έμαθαν να τραγουδούν στα τυφλά:

*Στο δάσος γέμισε μ' ανθούς η δάφνη
Χιόνι ακόμα η τάφος κρατάει
Με το γράμμα σου η καρδιά μου ευφράνθη
Αυτό που μου 'γραψες πόσο πονάει*

Λέγαμε πάντα το ίδιο τραγούδι, ώσπου δεν ξέραμε πια αν όντως το τραγουδούσαμε ή όχι, επειδή όλη η ατμόσφαιρα τραγουδούσε. Το τραγούδι πάφλαζε στο κεφάλι μας και προσαρμοζόταν στο ταξίδι – ένα μπλουζ του βαγονιού μεταφοράς ζώων και χιλιομετρικό τραγούδι του χρόνου που είχε τεθεί σε κίνηση.

Έγινε το μεγαλύτερο τραγούδι της ζωής μου, πέντε ολόκληρα χρόνια το τραγουδούσαν οι γυναίκες και το έκαναν να έχει την ίδια νοσταλγία που είχαμε όλοι. Η πόρτα του βαγονιού ήταν σφραγισμένη απ' έξω. Τέσσερις φορές άνοιξε, μια συρόμενη πόρτα με ροδάκια. Βρισκόμασταν ακόμα σε ρουμάνικο έδαφος, και δύο φορές μάς πέταξαν μέσα στο βαγόνι μισή κατσίκια, κομμένη κατά μήκος και γδαρμένη. Ήταν παγωμένη, κοκαλωμένη και πέφτοντας στο πάτωμα έκανε μεγάλο θόρυβο. Την πρώτη κατσίκια την περάσαμε για καυσόξυλο. Τη σπάσαμε σε κομμάτια και την κάψαμε. Ήταν τόσο στεγνή που δεν βρόμαγε, έκανε καλή φωτιά. Με τη δεύτερη κατσίκια έκανε το γύρο του βαγονιού η λέξη ΠΑΣΤΡΑΜΑ, αποξηραμένο κρέας που τρώγεται. Θυσιάσαμε και τη δεύτερη κατσίκια μας και γελούσαμε. Ήταν εξίσου κοκαλωμένη και μελανή με την πρώτη, ένα φρικτό μάτσο κόκαλα. Βιαστήκαμε να γελάσουμε, φανήκαμε τόσο υπερόπτες και περιφρονήσαμε τις δύο ρουμάνικες, αγαθοεργές κατσίκες.

Η οικειότητα μεγάλωνε μαζί με την ευρύτητα του χρόνου. Μέσα στη στενότητα του χώρου συνέβαιναν τα μικρά πράγματα, καθόμασταν, σηκωνόμασταν. Ψαχουλεύαμε στις βαλίτσες μας, αδειάζαμε, γεμίζαμε. Στην τουαλέτα-τρύπα πηγαίναμε κρυμμένοι πίσω από δύο κουβέρτες που κάποιοι τις κρατούσαν ψηλά. Κάθε ασήμαντο πράγμα έφερε μαζί του κι από ένα άλλο. Σ' ένα βαγόνι μεταφοράς ζώων κάθε ιδιορρυθμία συρρικνώνεται. Υπάρχει περισσότερο όταν βρίσκεσαι ανάμεσα σε άλλους παρά όταν είσαι μόνος σου. Δεν χρειαζόταν καθόλου να λαμβάνουμε τους άλλους υπόψη μας. Ήμαστε εκεί ο ένας για τον άλλον σαν στο σπίτι μας. Ίσως να μιλάω μόνο εκ μέρους μου όταν το λέω αυτό σήμερα. Ίσως ούτε καν εκ μέρους μου. Ίσως να με δάμαζε η στενότητα του βαγονιού μεταφοράς ζώων, επειδή ήθελα τόσο πολύ να φύγω κι επειδή στη βαλίτσα μου είχα ακόμα αρκετό φαγητό. Το γεγονός ότι η πείνα σύντομα θα στρεφόταν εναντίον όλων μας δεν το φανταζόμασταν. Πόσες φορές μέσα στα επόμενα πέντε χρόνια, όταν θα μας έπληττε ο άγγελος της πείνας, θα μοιάζαμε μ' αυτές τις κοκαλωμένες μελανές κατσίκες. Και θα τις νοσταλγούσαμε.

Είχε ήδη απλωθεί η ρώσικη νύχτα, τη Ρουμανία την είχαμε αφήσει πίσω μας. Σε μια στάση που είχε κρατήσει πολλές ώρες αισθανθήκαμε το δυνατό τράνταγμα. Στους άξονες του βαγονιού

οι ρόδες προσαρμόστηκαν στις φαρδύτερες ρώσικες ράγες, στο εύρος της στέπας. Το τόσο πολύ χιόνι έκανε τη νύχτα έξω φωτεινή. Αυτή η νύχτα στο γυμνό χωράφι ήταν η τρίτη μας στάση. Οι Ρώσοι σκοποί φώναξαν ουμπόρναγια. Όλες οι πόρτες του βαγονιού άνοιξαν. Κυλήσαμε στη χιονισμένη κατηφορική γη και βουλιάξαμε μέσα μέχρι τα γόνατα. Αντιληφθήκαμε, χωρίς να καταλαβαίνουμε, ότι ουμπόρναγια σημαίνει μαζικός απόπατος. Επάνω, πολύ ψηλά επάνω, το ολοστρόγγυλο φεγγάρι. Μπροστά από τα πρόσωπά μας η ανάσα μας πετούσε λάμποντας άσπρη σαν το χιόνι κάτω από τα πόδια μας. Ολόγυρά μας τα οπλοπολυβόλα σε θέση βολής. Κι έπειτα: Κατεβάστε τα παντελόνια.

Τι αμυχανία, η μεγαλύτερη ντροπή του κόσμου. Τι καλά που αυτή η χιονισμένη γη ήταν τόσο μόνη μαζί μας, που κανείς δεν την έβλεπε να μας αναγκάζει να κάνουμε το ίδιο πράγμα πολύ κοντά ο ένας δίπλα στον άλλον. Εγώ δεν ήθελα να πάω στην τουαλέτα, κατέβασα όμως το παντελόνι μου και κάθισα ανακούρκουδα. Πόσο κοινή και ήσυχη ήταν αυτή η χώρα της νύχτας, πόσο μας ντρώπιαζε ενώ κάναμε την ανάγκη μας. Πώς ανασήκωσε η Τρούντι Πέλικαν το ριχτό της παλτό στις μασχάλες και κατέβασε το παντελόνι πάνω από τους αστραγάλους, πώς ακουγόταν ο ψίθυρος ανάμεσα στα παπούτσια της. Πώς ο δικηγόρος Πάουλ Γκαστ βογκούσε καθώς σφιγγόταν πίσω μου, πώς κόαζε το έντερο της γυναίκας του, της Χάιντρουν Γκαστ, από τη διάρροια. Πώς ο ζεστός, βρομερός αχνός πάγωνε αμέσως λάμποντας στον αέρα. Πώς αυτή η χιονισμένη γη μάς έδωσε μια σκληρή θεραπευτική αγωγή, μας άφησε να νιώσουμε μόνοι με γυμνούς πισινούς μέσα στους θορύβους του υπογαστρίου. Πόσο άθλια έγιναν τα σπλάχνα μας σ' αυτή τη μαζικότητα.

Ίσως εκείνη τη νύχτα να μη μεγάλωσα εγώ, αλλά ο φόβος μέσα μου. Ίσως η μαζικότητα να πραγματώνεται μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο. Διότι όλοι, όλοι ανεξαιρέτως, καθίσαμε αυτομάτως με το πρόσωπο στραμμένο προς το ανάχωμα της σιδηροδρομικής γραμμής κάνοντας την ανάγκη μας. Όλοι είχαμε το φεγγάρι στην πλάτη, την ανοιχτή πόρτα του βαγονιού δεν την αφήναμε πλέον από τα μάτια μας, εξαρτιόμασταν πλέον απ' αυτήν, σάμπως να ήταν πόρτα δωματίου. Νιώθαμε ήδη έναν τρελό φόβο ότι η πόρτα θα κλείσει χωρίς εμάς και το τρένο θα φύγει χωρίς εμάς.

Κάποιος από μας φώναξε μέσα στην απέραντη νύχτα: Ορί-

στε, λοιπόν, οι σκατο-Σάξονες, όλοι επί το έργον. Όταν η βάρκα βουλιάξει, στον πάτο δεν πάει μόνο η βάρκα. Σας αρέσει που ζείτε ακόμα, ε. Γέλασε με ένα γέλιο κούφιο σαν λαμαρίνα. Όλοι απομακρύνθηκαν λιγάκι από κοντά του. Έτσι εκείνος βρήκε χώρο και υποκλίθηκε μπροστά μας σαν ηθοποιός και επανέλαβε δυνατά και πανηγυρικά: Σας αρέσει που ζείτε ακόμα, ε.

Στη φωνή του υπήρχε μια ηχώ. Κάποιοι άρχισαν να κλαίνε, η ατμόσφαιρα ήταν κρυστάλλινη. Το πρόσωπό του είχε κάνει βουτιά στη μανία. Το σάλιο στο σακάκι του είχε παγώσει. Τότε είδα στο παράσημο που είχε στο στήθος του ότι ήταν ο άντρας με τα κουμπιά-άλμπατρος. Στεκόταν ολομόναχος και είχε ξεσπάσει σε αναφιλητά με μια φωνή παιδική. Κοντά του είχε μείνει μόνο το βρόμικο χιόνι. Και πίσω του ο παγωμένος κόσμος, με ένα φεγγάρι σαν ακτινογραφία.

Η ατμομηχανή έκανε έναν και μοναδικό υπόκωφο θόρυβο. Το πιο βαθύ ΟΥΥΥ που έχω ακούσει ποτέ. Όλοι σπρώχνονταν για να φτάσουν στην πόρτα τους. Ανεβήκαμε στο τρένο και συνεχίσαμε το ταξίδι μας.

Τον άντρα εκείνο θα τον αναγνώριζα και χωρίς τα παράσημα στο στήθος. Δεν τον είδα ποτέ στο στρατόπεδο.

Χρυσολάχανο ή παρουνιόχορτο

ΤΙΠΟΤΕ απ' όσα μας έδωσαν εδώ στο στρατόπεδο δεν είχε κουμπιά. Οι φανέλες, τα μακριά σώβρακα είχαν από δύο κορδελάκια για να τα δένεις. Το μαξιλάρι είχε δύο κορδελάκια σε δύο σημεία. Τη νύχτα το μαξιλάρι ήταν μαξιλάρι. Την ημέρα το μαξιλάρι γινόταν ένας λινός σάκος που τον είχαμε για καλό και για κακό μαζί μας, δηλαδή για το κλέψιμο και τη ζητιανιά.

Κλέβαμε πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη δουλειά, μόνο στη ζητιανιά όχι, που τη λέγαμε γυρολόγημα. Δεν ήταν άλλωστε κλέψιμο, όταν στην επιστροφή μετά τη δουλειά πηγαίναμε στις χωματερές και μαζεύαμε αγριόχορτα, μέχρι να γεμίσουμε το μαξιλάρι. Τον Μάρτιο κιόλας οι γυναίκες έμαθαν από το χωριό ότι τα αγριόχορτα με τα οδοντωτά φύλλα τα έλεγαν ΛΟΜΠΟΝΤΑ. Ότι τα τρώνε μέχρι και την άνοιξη στα σπίτια τους για πρωινό σαν άγριο σπανάκι, και ότι λέγεται χρυσολάχανο. Μαζεύαμε και το χόρτο με τα περοσχιδή φύλλα, ήταν άγριος άνηθος. Προϋπόθεση βέβαια ήταν να έχουμε αλάτι. Αλάτι βρήκαμε κάνοντας ανταλλαγές στο παζάρι. Ήταν γκριζο και χοντρό σαν χαλίκι, έπρεπε να το κοπανίσουμε πρώτα. Το αλάτι άξιζε μια περιουσία. Είχαμε δύο συνταγές για το χρυσολάχανο:

Τα φύλλα του χρυσολάχανου μπορούν, αλατισμένα φυσικά, να φαγωθούν και ωμά, σαν το λυκοτρίβολο. Μαδάμε τον άγριο άνηθο και τον ρίχνουμε από πάνω. Ή βράζουμε τα χρυσολάχανα ολόκληρα σε αλατισμένο νερό. Όταν τα ψαρέψουμε με το κουτάλι από το νερό, προκύπτει ένα μεθυστικό ψευτοσπανάκι. Πίνεται και το ζουμί, είτε σαν σκέτη σούπα είτε σαν πράσινο τσάι.

Μέχρι και την άνοιξη το χρυσολάχανο είναι τρυφερό, το φύλλο έχει ύψος όλο κι όλο ένα δάχτυλο και είναι ασημοπράσινο. Στις αρχές του χειμώνα φτάνει μέχρι το γόνατο, τα φύλλα του μοιάζουν με παλάμες. Κάθε φύλλο μπορεί να είναι διαφορετικό, σαν ένα διαφορετικό γάντι, κάτω κάτω είναι πάντα ο αντίχειρας. Το χρυσολάχανο, έτσι ασημοπράσινο, είναι ένα δροσερό

φυτό, ένα ανοιξιάτικο φαγητό. Το καλοκαίρι πρέπει να προσέχει κανείς, ψηλώνει γρήγορα, γεμίζει κλαδάκια, το κοτσάνι του σκληραίνει και γίνεται σαν ξύλο. Είναι πικρό σαν άργιλος. Το φυτό φτάνει στο ύψος των γοφών και γύρω από το κεντρικό του κοτσάνι σχηματίζεται ένας αραιός θάμνος. Στην καρδιά του καλοκαιριού τα φύλλα και τα κοτσάνια παίρνουν χρώμα, ξεκινούν με το ροζ, γίνονται κατακόκκινα κι έπειτα κοκκινομέλινα, και το φθινόπωρο σκουραίνουν φτάνοντας στο βαθύ λουλακί. Στις άκρες τους τα κοτσάνια γεμίζουν με ταξιανθίες από μικρά μπαλάκια, όπως οι τσουνκίδες. Μόνο που οι ταξιανθίες του χρυσολάχανου δεν κρέμονται, στέκουν λοξά προς τα πάνω. Παίρνουν κι αυτές χρώματα, από το ροζ μέχρι το λουλακί.

Είναι παράξενο, όταν το χρυσολάχανο αρχίζει να παίρνει χρώμα και παύει προ πολλού να τρώγεται, τότε είναι πραγματικά όμορφο. Τότε, προστατευμένο από την ομορφιά του, μένει να στέκει στην άκρη του δρόμου. Η εποχή που το χρυσολάχανο τρώγεται έχει περάσει. Όχι όμως η πείνα, που μας ξεπερνάει πάντα.

Τι μπορεί να πει κανείς για τη χρόνια πείνα. Μπορεί να πει κανείς ότι υπάρχει μια πείνα που σε κάνει να πεινάς παθολογικά. Που έρχεται να προστεθεί ακόμα πιο πεινασμένη στην πείνα που ήδη νιώθεις. Η πείνα που ανανεώνεται διαρκώς, που μεγαλώνει ακόρεστα και τρυπώνει στην πανάρχαια πείνα, που με κόπο δαμάζεται. Πώς κυκλοφορεί κανείς στον κόσμο όταν δεν μπορεί να πει για τον εαυτό του τίποτε άλλο παρά μόνο ότι πεινάει. Όταν δεν μπορεί να σκεφτεί πια τίποτε άλλο. Ο ουρανίσκος είναι μεγαλύτερος από το κεφάλι, ένας θόλος ψηλός και διαπερατός, που φτάνει μέχρι ψηλά στο κρανίο. Όταν κανείς δεν αντέχει άλλο την πείνα, ο ουρανίσκος του τον τραβάει, σάμπως πίσω από το πρόσωπο να του έχουν τεντώσει ένα φρέσκο λαγοτόμαρο για να στεγνώσει. Τα μάγουλα ξεραίνονται και καλύπτονται με ένα ωχρό χνούδι.

Δεν ήξερα αν πρέπει να κατηγορηθεί το πικρό χρυσολάχανο που δεν τρώγεται πια, επειδή γίνεται σαν ξύλο και αντιστέκεται. Ξέρει άραγε το χρυσολάχανο ότι δεν χρησιμεύει πια σε μας και στην πείνα, παρά μόνο στον άγγελο της πείνας. Οι κόκκινες ταξιανθίες είναι πολύτιμο κόσμημα στο λαιμό του άγγελου της πείνας. Από τις αρχές του φθινοπώρου, όταν ξεκινούσαν οι πρώτες παγωνιές, το χρυσολάχανο στολιζόταν κάθε μέρα και πιο πολύ,

ώσπου να παγώσει. Οι ταξιανθίες, αμέτρητες σειρές από κόκκινα περιδέραια, οι άκρες των δρόμων στόλιζαν τον άγγελο της πείνας. Είχε τα δικά του κοσμήματα. Κι εμείς είχαμε έναν τόσο ψηλό ουρανίσκο, που όταν περπατούσαμε η ηχώ των βημάτων ανατρεπόταν στο στόμα. Μια διαφάνεια στο κρανίο, σαν να είχαμε καταπιεί πάρα πολύ και δυνατό φως. Ένα τέτοιο φως, που βλέπεις τον ίδιο του τον εαυτό μέσα στο στόμα, που γλιστράει γλυκά στη σταφυλή, ώσπου δυναμώνει και ανεβαίνει στο μυαλό. Όσπου παύει να έχει κανείς μυαλό στο κεφάλι του, έχει μόνο την ηχώ της πείνας. Δεν υπάρχουν λέξεις κατάλληλες για το μαρτύριο της πείνας. Μέχρι και σήμερα είμαι αναγκασμένος να δείχνω στην πείνα ότι της έχω ξεφύγει. Από τότε που πια δεν πεινάω, τρώω κυριολεκτικά την ίδια τη ζωή. Κλειδώνομαι στη γεύση του φαγητού όταν τρώω. Από τότε που γύρισα από το στρατόπεδο, τρώω εδώ και 60 χρόνια κατά της λιμοκτονίας.

Έβλεπα το χρυσολάχανο, που δεν τρωγόταν πια, και προσπαθούσα να σκεφτώ κάτι άλλο. Τις τελευταίες κουρασμένες ζέστες του καλοκαιριού που έφευγε, πριν έρθει ο παγερός χειμώνας. Αντ' αυτού όμως σκεφτόμουν μετά τις πατάτες, που δεν υπήρχαν πια. Και τις γυναίκες που έμεναν στα κολχόζ, και που ίσως ήδη να τους έβαζαν φρέσκες πατάτες στην καθημερινή τους χορτόσουπα. Κατά τα άλλα δεν τους έδιναν τίποτα. Έμεναν σε λαγούμια κι έπρεπε κάθε μέρα να δουλεύουν πολύ περισσότερο, από το λυκαυγές ως το λυκόφως.

Η άνοιξη στο στρατόπεδο σήμαινε για μας, που πηγαίναμε για χρυσολάχανο στις χωματερές, το μαγείρεμα του χρυσολάχανου. Η ονομασία ΠΑΡΟΥΣΙΟΧΟΡΤΟ είναι βαρύ πράγμα και δεν σημαίνει απολύτως τίποτα. Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ήταν για μας μια λέξη χωρίς συνυποδήλωση, μια λέξη που μας άφηνε στην ησυχία μας. Δεν λεγόταν άλλωστε ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΟΥ, δεν ήταν χόρτο του προσκλητηρίου, απλώς χόρτο της άκρης του δρόμου. Όπως και να 'χε, ήταν μια λέξη που ακολουθούσε το νυχτερινό προσκλητήριο – ένα χόρτο υστερόχρονο του προσκλητηρίου, επ' ουδενί ομόχρονό του. Συχνά περιμέναμε ανυπόμονα να βράσουμε τα παρουσιόχορτα, επειδή είχαμε ακόμα μπροστά μας το προσκλητήριο καταμέτρησης και κρατούσε ατέλειωτη ώρα, επειδή τίποτα δεν ήταν σωστό.

Υπήρχαν πέντε ΤΑΓΜΑΤΑ ΡΑΜΠΟΤΣΙ στο στρατόπεδό μας, πέντε τάγματα εργασίας. Καθένα από αυτά λεγόταν ΤΑΡ –Τάγ-

μα Αντέλνι Ραμπότσι, ανεξάρτητο τάγμα εργασίας– και αποτελούνταν από 500 έως 800 κρατούμενους. Το δικό μου τάγμα είχε τον αριθμό 1009, ο δικός μου αριθμός ήταν το 756.

Παρατασσόμασταν σε ζευγάρια – τι έκφραση γι' αυτά τα πέντε εξαθλωμένα συντάγματα από γουρλωμένα μάτια, μεγάλες μύτες, βαθουλωμένα μάγουλα. Οι κοιλιές και τα πόδια είχαν φουσκώσει από το νερό, που προκαλούσε δυστροφία. Είτε είχε παγωνιά είτε αβάσταχτη ζέστη, βράδια ολόκληρα περνούσαν σε στάση προσοχής. Μονάχα οι ψείρες μπορούσαν να κινούνται πάνω μας. Στις ατέλειωτες καταμετρήσεις μπορούσαν να χορτάσουν αίμα και να παρελαύνουν στην άθλια σάρκα μας, να περπατάνε πάνω μας ώρες ολόκληρες, από το κεφάλι μέχρι το εφίβαιο. Συνήθως οι ψείρες χόρταιναν αίμα και έπεφταν για ύπνο μέσα στις ραφές της βαμβακερής στολής μας, κι εμείς εξακολουθούσαμε να στέκουμε προσοχή. Ο διοικητής του στρατοπέδου, ο Σιστβανγιόνοφ, εξακολουθούσε να ουρλιάζει. Το μικρό του όνομα δεν το ξέραμε. Λεγόταν απλώς σύντροφος Σιστβανγιόνοφ. Ένα όνομα αρκετά μεγάλο, ώστε να τραυλίζει κανείς από το φόβο του όταν το ξεστόμιζε. Με το όνομα σύντροφος Σιστβανγιόνοφ, μου ερχόταν πάντοτε στο νου το βούισμα της ατμάμαξας που μας εκτόπισε. Και η λευκή εσοχή στην εκκλησία, στην πατρίδα, Ο ΟΥΡΑΝΟΣ ΘΕΤΕΙ ΣΕ ΚΙΝΗΣΗ ΤΟ ΧΡΟΝΟ. Ίσως να έπρεπε να στέκουμε για ώρες προσοχή μπροστά σε αυτή τη λευκή εσοχή. Όταν η σάρκα εξαφανιστεί από το σώμα σου, τότε το να κουβαλάς τα κόκαλα σε βαραίνει, σε τραβάει μέσα στη γη.

Στο προσκλητήριο έκανα εξάσκηση, ώστε να ξεχνιέμαι όταν στεκόμαστε προσοχή και να μην ξεχωρίζω την εισπνοή από την εκπνοή. Και να στρέφω το βλέμμα προς τα πάνω χωρίς να σηκώνω το κεφάλι. Και να αναζητώ την άκρη κάποιου σύννεφου στον ουρανό, απ' όπου να μπορεί να κρεμάσει κανείς τα κόκαλά του. Όταν πια ξεχνιόμουν κι έβρισκα το ουράνιο αγκίστρι, με κρατούσε γερά.

Συχνά δεν υπήρχε κανένα σύννεφο, μονάχα ένα μονότονο γαλάζιο, σαν την ανοιχτή θάλασσα.

Συχνά υπήρχε μονάχα μια τραβηγμένη συννεφένια κουβέρτα, ένα μονότονο γκριζό.

Συχνά έτρεχαν τα σύννεφα, και κανένα αγκίστρι δεν έμενε ακίνητο.

Συχνά η βροχή έκαιγε στα μάτια, κι έκανε τα ρούχα να κολάνε στο σώμα μου.

Συχνά η παγωνιά κατέτρωγε τα σπλάχνα μου.

Κάτι τέτοιες μέρες ο ουρανός γύριζε τους βολβούς των ματιών μου προς τα πάνω, το προσκλητήριο τους τραβούσε προς τα κάτω – μόνο τα κόκαλα κρέμονταν μέσα μου χωρίς να στηρίζονται.

Ο κάπο Τουρ Πρίκουλις περπατούσε με άκαμπτο βήμα ανάμεσα σε μας και τον διοικητή του στρατοπέδου, στα δάχτυλά του γλιστρούσαν οι λίστες, κατατσαλακωμένες από το πολύ φυλλομέτρημα. Κάθε φορά που φώναζε ένα όνομα, το στήθος του φούσκωνε σαν του κόκορα. Εξακολουθούσε να έχει παιδικά χέρια. Τα δικά μου χέρια είχαν μεγαλώσει στο στρατόπεδο, τετράγωνα, σκληρά και επίπεδα σαν δύο σανίδια.

Αν κάποιος από εμάς μάζευε όλο του το θάρρος μετά το προσκλητήριο και ρωτούσε κάποιον από τους νατσάλνικ, τους επικεφαλής, ή και τον διοικητή του στρατοπέδου, τον Σιστβανγιόνφοφ, τότε θα μας άφηναν να γυρίσουμε στα σπίτια μας, εκείνοι απαντούσαν κοφτά: ΣΚΟΡΟ ΝΤΟΜΟΪ. Πού σήμαινε: Σύντομα φεύγετε.

Αυτό το ρώσικο ΣΥΝΤΟΜΑ μας έκλεψε τον περισσότερο χρόνο του κόσμου. Ο Τουρ Πρίκουλις έβαζε τον κουρέα Όζβαλντ Ενυέτερ να του κόβει και τις τρίχες της μύτης και τα νύχια. Ο κουρέας και ο Τουρ Πρίκουλις ήταν συμπατριώτες από το τριεθνές της Ουκρανίας των Καρπαθίων. Ρώτησα αν στο τριεθνές συνηθίζεται να κόβει ο κουρέας τα νύχια του καλύτερου του πελάτη. Ο κουρέας είπε: Όχι, δεν το κάνουμε αυτό στο τριεθνές. Είναι συνήθεια του Τουρ, όχι της πατρίδας. Συνήθεια της πατρίδας είναι ο πέμπτος να ακολουθεί τον ένατο. Τι θα πει αυτό, ρώτησα. Ο κουρέας είπε: Μια μικρή μπαλαμούκ. Τι θα πει αυτό, ρώτησα. Κι εκείνος είπε: Ένα μικρό μπέρδεμα.

Ο Τουρ Πρίκουλις δεν ήταν Ρώσος όπως ο Σιστβανγιόνφοφ. Μιλούσε ρώσικα και γερμανικά, ήταν όμως με τους Ρώσους, όχι με μας. Ήταν μεν κρατούμενος, αλλά και υπασπιστής της διοίκησης του στρατοπέδου. Μας χώριζε στο χαρτί σε τάγματα εργασίας και μετέφραζε τις διαταγές των Ρώσων. Και πρόσθετε και τις δικές του στα γερμανικά. Στο χαρτί καταχώριζε δίπλα στον αριθμό τάγματος το όνομα και τον αριθμό μας για τη γενική επι-

θεώρηση. Έπρεπε να θυμόμαστε μέρα και νύχτα τους αριθμούς μας και να ξέρουμε ότι είμαστε αριθμημένοι, όχι απλοί πολίτες.

Ο Τουρ Πρίκουλις στις στήλες δίπλα στα ονόματά μας σημειώνει κολχός, εργοστάσιο, χωματερές, μεταφορά άμμου, τμήμα σιδηροδρομικής γραμμής, εργοτάξιο, μεταφορά άνθρακα, γκαράζ, συστοιχία καμίνων κοκ, σκουριά, υπόγειο. Απ' αυτό που ήταν γραμμένο δίπλα στο όνομα εξαρτιόνταν τα πάντα. Αν θα είμαστε ξεθεωμένοι ή πτώματα. Αν μετά τη δουλειά θα έχουμε χρόνο και δυνάμεις για το γυρολόγημα. Αν θα μπορούσαμε να ψαχουλεύουμε απαρατήρητοι στα αποφάγια πίσω από την καντίνα.

Ο Τουρ Πρίκουλις δεν πάει ποτέ για δουλειά, σε κανένα τάγμα, σε καμία ταξιαρχία, σε καμία βάρδια. Είναι εξουσία, γι' αυτό είναι σβέλτος και υποτιμητικός. Όταν χαμογελάει πρόκειται για ενέδρα. Αν του ανταποδώσεις το χαμόγελο, πράγμα που οφείλεις βέβαια, ρεζιλεύεσαι. Χαμογελάει επειδή στη στήλη που είναι δίπλα στο όνομά σου έχει γράψει κάτι καινούργιο, χειρότερο. Ανάμεσα στα παρατήγματα στον κεντρικό δρόμο του στρατοπέδου τον αποφεύγω, προτιμώ να βρίσκομαι σε απόσταση που δεν μας επιτρέπει να μιλάμε. Πατάει τα γυαλιστερά του παπούτσια από ψηλά, σαν δύο λουστρινένιες τσάντες, στο διάδρομο, λες και ο κενός χρόνος να βγαίνει από μέσα του πέφτοντας από τις σόλες των παπουτσιών του. Θυμάται τα πάντα. Λένε πως ακόμα κι αυτά που ξεχνάει γίνονται διαταγή.

Στο κουρείο ο Τουρ Πρίκουλις υπερτερεί σε σχέση με μένα. Λέει ό,τι θέλει, τίποτα δεν είναι ριψοκίνδυνο. Μάλιστα ακόμα καλύτερα είναι όταν μας προσβάλλει. Ξέρει ότι πρέπει να μας διατηρεί ασήμαντους, ώστε να παραμείνουμε έτσι. Τεντώνει το λαιμό και μιλάει πάντα κοιτώντας προς τα κάτω. Έχει όλη μέρα το χρόνο να αρέσει στον εαυτό του. Κι εμένα μ' αρέσει. Το παρόστημά του είναι αθλητικό, έχει μάτια στο χρώμα του μπρούντζου με ένα βλέμμα λαδερό, αυτιά κολλητά σαν δυο κοσμήματα, ένα πιγούνι από πορσελάνη, τα ρουθούνια του ροδαλά σαν άνθη καπνού, ο λαιμός του σαν κερί. Το γεγονός ότι δεν λερώνεται είναι μεγάλη τύχη για κείνον. Και η τύχη του αυτή τον κάνει πιο ωραίο απ' ό,τι δικαιούται. Όποιος δεν ξέρει τον άγγελο της πείνας μπορεί να διατάζει στο χώρο του προσκλητηρίου, να περπατάει με βήμα βαρύ στον κεντρικό δρόμο του στρατοπέδου, να χαμογελάει στο κουρείο περπατώντας αθόρυβα. Να συζητήσει

όμως δεν μπορεί. Ξέρω για τον Τουρ Πρίκουλιτς περισσότερα απ' όσα θα του άρεσε, επειδή γνωρίζω καλά την Μπέα Τσάκελ. Είναι ερωμένη του.

Οι ρώσικες διαταγές ηχούσαν όπως το όνομα του διοικητή του στρατοπέδου, του συντρόφου Σιστβανγιόνοφ, ένα τριξίμο κι ένα κρώξιμο από Σ και ΣΤ. Το νόημα των διαταγών έτσι κι αλλιώς δεν το καταλαβαίναμε, την περιφρόνηση όμως ναι. Την περιφρόνηση τη συνηθίζει κανείς. Με τον καιρό οι διαταγές ακούγονταν απλώς σάμπως αυτοί που τις έδιναν να καθάριζαν συνεχώς το λαϊμό τους, σαν να έβηχαν, να φτερνίζονταν, να φυσούσαν τη μύτη τους, να έφτυναν – σαν να έβγαζαν φλέματα. Η Τρούντι Πέλικαν έλεγε: Τα ρώσικα είναι κρυωμένη γλώσσα.

Ενώ στο νυχτερινό προσκλητήριο όλοι οι άλλοι παιδεύονταν ακόμα να σταθούν προσοχή, οι εργάτες που είχαν βάρδια και που είχαν εξαιρεθεί από το προσκλητήριο είχαν ήδη ανάψει μια φωτίτσα σε μια γωνιά του στρατοπέδου πίσω από το πηγάδι. Είχε ήδη μπει στη φωτιά η κατσαρόλα με το χρυσολάχανο ή με άλλα σπάνια πράγματα, που χρειάζονταν καπάκι για να μην τα βλέπουμε. Καρότα, πατάτες, ακόμα και κεχρί, όταν είχαν καταφέρει να κάνουν μια έξυπνη ανταλλαγή – μια ζακέτα για δέκα καρότα, ένα πουλόβερ για τρεις μεζούρες κεχρί, ένα ζευγάρι μάλλινες κάλτσες για μισή μεζούρα ζάχαρη ή αλάτι.

Για ένα ιδιαίτερο φαγητό η κατσαρόλα χρειαζόταν οπωσδήποτε καπάκι. Καπάκια δεν υπήρχαν. Ίσως ένα κομμάτι λαμαρίνα, αλλά κι αυτό ίσως νοερά μόνο. Ανεξάρτητα από τον τρόπο, κάθε φορά σκαρφίζονταν πώς να φτιάξουν καπάκι για την κατσαρόλα. Κι έλεγαν πεισματικά: Θέλει καπάκι από πάνω. Αν και δεν υπήρχε ποτέ καπάκι, μόνο η έκφραση για το καπάκι υπήρχε. Ίσως καλύπτεται η μνήμη όταν δεν θυμόμαστε πια από τι είναι φτιαγμένο το καπάκι, είτε υπήρχε καπάκι είτε δεν υπήρχε, ανεξάρτητα από τι ήταν φτιαγμένο.

Όπως και να 'χει, κατά το σούρουπο τρεμόπαιζαν στη γωνιά του στρατοπέδου πίσω από το πηγάδι γύρω στις δεκαπέντε με είκοσι φωτίτσες ανάμεσα σε δύο τούβλα. Όλοι οι υπόλοιποι δεν είχαν τίποτα να μαγειρέψουν και να φάνε, εκτός από το αηδιαστικό φαγητό της καντίνας. Το κάρβουνο έβγαζε καπνό, οι κάτοχοι της κατσαρόλας φύλαγαν σκοπιά με το κουτάλι στο χέρι. Το κάρβουνο δεν μας έλειπε. Οι κατσαρόλες ήταν της καντίνας,

άθλια σερβίτσια της τοπικής βιομηχανίας. Σμαλτωμένα τσίγκινα δοχεία σε γκριζοκαφετί χρώμα γεμάτα εξογκώματα και βαθουλώματα. Στη φωτιά στο προαύλιο υπήρχαν κατσαρόλες, στο τραπέζι της καντίνας πιάτα. Όταν κάποιος τελείωνε το μαγείρεμα του φαγητού του, περίμεναν να παραλάβουν τη φωτιά οι υπόλοιποι κάτοχοι κατσαρόλας.

Όταν δεν είχα τίποτα να μαγειρέψω, ο καπνός κινιόταν σαν φίδι και περνούσε στριφογυριστός μέσ' απ' το στόμα μου. Τραβούσα τη γλώσσα μου προς τα μέσα και μασούσα αέρα. Έτρωγα σάλιο με βραδινό καπνό και σκεφτόμουν ψητά λουκάνικα. Όταν δεν είχα τίποτα να μαγειρέψω, πήγαινα κοντά στις κατσαρόλες κι έκανα σάμπως, πριν πάω για ύπνο, να ήθελα να πλύνω τα δόντια μου στο πηγάδι. Όμως, προτού βάλω την οδοντόβουρτσα στο στόμα μου, έτρωγα δύο φορές. Με τα πεινασμένα μου μάτια έτρωγα την κίτρινη φωτιά και με τον πεινασμένο μου ουρανίσκο τον καπνό. Κι όσο έτρωγα, τα πάντα ολόγυρά μου ήταν ήσυχα, κι από το χώρο του εργοστασίου απέναντι ακουγόταν ο θόρυβος από τις συστοιχίες των καμίνων κοκ. Όσο πιο γρήγορα ήθελα να φύγω από το πηγάδι, τόσο πιο αργές κινήσεις έκανα. Έπρεπε να ξεφύγω από τη φωτίτσα. Μέσα στο θόρυβο που έκαναν οι συστοιχίες των καμίνων κοκ άκουγα το στομάχι μου που γουργούριζε, ολόκληρο το βραδινό πανόραμα πεινούσε. Ο ουρανός έπεφτε μαύρος πάνω στη γη κι εγώ γύριζα παραπατώντας στο παράπηγμα, στο κίτρινο υπηρεσιακό φως του γλόμπου.

Το βούρτσισμα των δοντιών γινόταν και χωρίς οδοντόπαστα. Αυτή που είχα φέρει μαζί μου από το σπίτι είχε τελειώσει προ πολλού. Το δε αλάτι παραίτηταν πολύτιμο, δεν θα το φτύναμε, άξιζε μια περιουσία. Το αλάτι και την αξία του τα θυμάμαι. Το βουρτσάκι για δόντια καθόλου. Είχα πάρει ένα μαζί μου, στο νεσεσέρ. Δεν μπορεί όμως να κράτησε τέσσερα χρόνια. Και καινούργια οδοντόβουρτσα αγόρασα, αν και εφόσον, μόλις τον πέμπτο και τελευταίο χρόνο, όταν μας έδωσαν χρήματα στο χέρι, μετρητά για τη δουλειά μας. Αλλά την καινούργια μου οδοντόβουρτσα, εφόσον υπήρξε, δεν τη θυμάμαι. Ίσως με τα μετρητά να προτίμησα να αγοράσω καινούργια ρούχα παρά καινούργια οδοντόβουρτσα. Η πρώτη σίγουρη οδοντόπαστα, αυτή που είχα φέρει μαζί μου από το σπίτι, λεγόταν CHLORODONT. Το όνομα αυτό με θυμάται. Οι οδοντόβουρτσες, τόσο η σίγουρη πρώτη όσο

και η πιθανή δεύτερη, με ξέχασαν. Ακριβώς το ίδιο συνέβη και με τη χτένα μου. Θα πρέπει να είχα άλλωστε μία. Τη λέξη ΒΑΚΕΛΙΤΗΣ τη θυμάμαι. Στα τέλη του πολέμου όλες οι χτένες στο σπίτι μας ήταν χτένες από βακελίτη.

Μπορεί τα πράγματα που είχα φέρει από το σπίτι να τα ξέχασα πιο γρήγορα από αυτά που απέκτησα στο στρατόπεδο. Κι αν ναι, τότε αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι είχαν έρθει μαζί μου. Στο γεγονός ότι μου ανήκαν και συνέχισα να τα χρησιμοποιώ μέχρι που χάλασαν, κι επιπλέον με τέτοιο τρόπο σάμπως να μη βρισκόμουν μαζί τους κάπου αλλού, παρά στο σπίτι. Μπορεί να θυμάμαι καλύτερα τα πράγματα των άλλων επειδή αναγκαζόμουν να τα δανείζομαι.

Καλά θυμάμαι τις μεταλλικές χτένες που είχαμε στο στρατόπεδο. Εμφανίστηκαν την εποχή με τις ψείρες. Τις έφτιαχναν στο εργοστάσιο οι τορναδόροι και οι μηχανικοί και τις χάριζαν στις γυναίκες. Ήταν από φύλλο αλουμινίου με ελαττωματικά δόντια και τις ένιωθες υγρές στο χέρι και στο κεφάλι, επειδή είχαν μια παγωμένη αίσθηση. Όταν τις μεταχειριζόσουν αποκτούσαν γρήγορα τη θερμοκρασία του σώματός σου, ύστερα έπαιρναν μια πικρή μυρωδιά σαν του ραπανιού. Η μυρωδιά έμενε στα χέρια για πολλή ώρα αφότου είχες αφήσει τη χτένα. Με τις μεταλλικές χτένες τα μαλλιά μπερδεύονταν, έπρεπε να τα τραβάς προς τα πάνω και προς τα κάτω. Στις χτένες έμεναν πιο πολλά μαλλιά παρά ψείρες.

Για τις ψείρες όμως υπήρχαν και κάτι τετράγωνες κοκάλινες χτένες, με δόντια κι από τις δύο πλευρές. Τις είχαν φέρει μαζί τους οι χωριατοπούλες από τα σπίτια τους. Από τη μία πλευρά χοντρά δόντια για να κάνεις χωρίστρες και να χωρίζεις τα μαλλιά, από την άλλη πλευρά πολύ λεπτά δόντια για να βγάζεις τις ψείρες. Οι κοκάλινες χτένες ήταν γερές, βαριές στο χέρι. Τα μαλλιά χτενίζονταν και έμεναν λεία. Τις κοκάλινες χτένες μπορούσες να τις δανειστείς από τις χωριατοπούλες.

Εδώ και 60 χρόνια θέλω τη νύχτα να θυμάμαι τα αντικείμενα που είχαμε στο στρατόπεδο. Είναι τα πράγματα της νυχτερινής μου βαλίτσας. Από τότε που γύρισα από το στρατόπεδο, κάθε ξάγρυπνη νύχτα είναι μια βαλίτσα από μαύρο δέρμα. Κι αυτή η βαλίτσα είναι μέσα στο κεφάλι μου. Μόνο που εδώ και 60 χρόνια δεν ξέρω αν δεν μπορώ να κοιμηθώ επειδή θέλω να θυμάμαι τα

αντικείμενα ή αν συμβαίνει το αντίθετο. Αν παλεύω μαζί τους επειδή έτσι κι αλλιώς δεν μπορώ να κοιμηθώ. Ούτως ή άλλως, η νύχτα ετοιμάζει τη μαύρη της βαλίτσα παρά τη θέλησή μου, πρέπει να το τονίσω αυτό. Πρέπει να θυμάμαι παρά τη θέλησή μου. Κι όταν δεν πρέπει, αλλά το θέλω, θα προτιμούσα να μην ήμουν αναγκασμένος να το θέλω.

Κάποιες φορές τα αντικείμενα που είχαμε στο στρατόπεδο με βομβαρδίζουν, όχι το ένα μετά το άλλο αλλά κατά ομάδες. Γι' αυτόν το λόγο ξέρω ότι τα αντικείμενα που με βασανίζουν δεν νοιάζονται καθόλου, ή έστω δεν νοιάζονται μονάχα για τις αναμνήσεις μου, αλλά για την ταλαιπωρία. Προτού καλά καλά σκεφτώ ότι είχα βάλει ραφτικά στο νεσεσέρ, μπαίνει στη μέση και η πετσέτα, που δεν θυμάμαι πώς ήταν. Κι έρχεται να προστεθεί αποπάνω κι ένα βουρτσάκι για τα νύχια, που δεν θυμάμαι αν το είχα. Κι αποπάνω ένα καθρεφτάκι τσέπης, που υπήρχε ή δεν υπήρχε. Κι αποπάνω ένα ρολόι χειρός που δεν ξέρω πού πήγε, σε περίπτωση που το είχα πάρει μαζί μου. Αντικείμενα που ίσως να μην έχουν καμία σχέση μαζί μου ψάχνουν να με βρουν. Θέλουν να με εκτοπίσουν τη νύχτα, να με γυρίσουν πίσω στο στρατόπεδο θέλουν. Επειδή έρχονται κατά ομάδες, δεν μένουν μόνο στο κεφάλι μου. Νιώθω μια πίεση στο στομάχι, που ανεβαίνει στον ουρανίσκο. Το τραμπάλισμα της ανάσας εξελίσσεται ραγδαία, αναγκάζομαι να ανασαίνω λαχανιαστά. Μια τέτοια οδοντο-χτενο-νυχοκοπτο-καθρεφτόβουρτσα είναι ένα τέρας, ένα τέρας όπως είναι και η πείνα. Και το βασανιστήριο των αντικειμένων δεν θα υπήρχε αν δεν υπήρχε η πείνα ως αντικείμενο.

Όταν τις νύχτες με βασανίζουν τα αντικείμενα και μου φράζουν τον αέρα στο λαϊμό, ανοίγω διάπλατα το παράθυρο και βγάζω το κεφάλι μου έξω. Στον ουρανό ένα φεγγάρι σαν ένα ποτήρι κρύο γάλα μού ξεπλένει τα μάτια. Η ανάσα μου ξαναβρίσκει το ρυθμό της. Καταπίνω τον κρύο αέρα, ώσπου πάνω να είμαι πια στο στρατόπεδο. Έπειτα κλείνω το παράθυρο και ξαπλώνω πάλι στο κρεβάτι. Τα σκεπάσματα δεν ξέρουν τίποτα και είναι ζεστά. Ο αέρας στο δωμάτιο με κοιτάζει και μυρίζει ζεστό αλεύρι.

Τσιμέντο

ΤΟ ΤΣΙΜΕΝΤΟ δεν ήταν ποτέ αρκετό. Το κάρβουνο ήταν υπεραρκετό. Αλλά και τσιμεντόλιθοι και χαλίκι και άμμος υπήρχαν αρκετά. Το τσιμέντο όμως τελείωνε συνεχώς. Λιγότευε από μόνο του. Έπρεπε να το προσέχει κανείς το τσιμέντο, μπορούσε να γίνει εφιάλτης. Όχι απλώς από μόνο του, αλλά και μέσα σ' αυτό το ίδιο μπορούσε κι εξαφανιζόταν το τσιμέντο. Έπειτα τα πάντα ήταν γεμάτα τσιμέντο, και το τσιμέντο είχε τελειώσει.

Ο διοικητής του τάγματος φώναζε: Το τσιμέντο θέλει προσοχή.

Ο επιστάτης φώναζε: Το τσιμέντο θέλει οικονομία.

Κι όταν φυσούσε: Το τσιμέντο δεν πρέπει να το πάρει ο αέρας.

Και όταν έβρεχε ή χιόνιζε: Το τσιμέντο δεν πρέπει να βραχεί.

Τα σακιά του τσιμέντου είναι από χαρτί. Το χαρτί που έχουν τα σακιά του τσιμέντου είναι πολύ λεπτό για ένα γεμάτο σακί. Είτε μεταφέρει κανείς το σακί μόνος του είτε δυο δυο, είτε το κρατάνε από κάτω είτε το κρατάνε από τις τέσσερις άκρες του – αυτό θα σκιστεί. Με ένα σκισμένο σακί τσιμέντο δεν μπορείς να κάνεις πια οικονομία. Όταν έχεις ένα στεγνό σκισμένο σακί τσιμέντο, το μισό χύνεται κάτω. Όταν έχεις ένα υγρό σκισμένο σακί τσιμέντο, το μισό μένει κολλημένο στο χαρτί. Δεν αλλάζει αυτό, όσο μεγαλύτερη οικονομία κάνεις στο τσιμέντο τόσο πιο πολύ εκείνο σπαταλιέται. Το τσιμέντο είναι μια απάτη, σαν τη σκόνη του δρόμου, σαν την ομίχλη και τον καπνό – αιωρείται στον αέρα, σέρνεται στη γη, κολλάει στο δέρμα. Το βλέπεις παντού και δεν το πιάνεις πουθενά.

Το τσιμέντο θέλει οικονομία, αλλά όταν έχεις να κάνεις με το τσιμέντο θέλει προσοχή ο ίδιος σου ο εαυτός. Μπορεί να μεταφέρεις το σακί με συναίσθημα, παρ' όλα αυτά το τσιμέντο λιγοστεύει διαρκώς. Σε βρίζουν, αποκαλώντας σε παράσιτο της οικονομίας, φασίστα, σαμποτέρ και τσιμεντοκλέφτη. Περνάς σκοντάφτοντας μέσα στις φωνές και παριστάνεις τον κουφό. Το καροτσάκι με το κονίαμα το πηγαίνεις στους χτίστες ανεβαίνοντας

στη σκαλωσιά από μια σανίδα που γέρνει. Θα μπορούσες με το κούνημα αυτό να βρεθείς να αιωρείσαι στους αιθέρες, επειδή το άδειο στομάχι σου ανεβαίνει στο κεφάλι.

Τι θέλουν οι φύλακες του τσιμέντου με τις υποψίες τους. Όντας εργάτες καταναγκαστικής εργασίας δεν είχαμε παρά μία πουφοάικα, μια βαμβακερή στολή, και στο παράπηγμα μια βάλιτσα κι ένα κρεβάτι. Για ποιο λόγο να κλέψει κανείς τσιμέντο. Δεν το κουβαλάς μαζί σου σαν κλοπιμαίο αλλά σαν ενοχλητική βρομιά. Κάθε μέρα η πείνα μάς τυφλώνει, το τσιμέντο δεν τρώγεται όμως. Ξεπαγιάζουμε ή ιδρώνουμε, το τσιμέντο όμως ούτε ζεσταίνει ούτε δροσίζει. Επισύρει υποψίες επειδή αιωρείται και σέρονεται και κολλάει, επειδή εξαφανίζεται χωρίς λόγο, γκρίζο, βελούδινο, άμορφο.

Το εργοτάξιο ήταν πίσω από το στρατόπεδο, δίπλα στο στάβλο για τα άλογα, όπου εδώ και καιρό υπήρχαν πια μόνο παχιά και καθόλου άλογα. Χτίζονταν έξι κατοικίες για Ρώσους, έξι διώροφα σπίτια, μας είπαν. Κάθε σπίτι είχε τρία δωμάτια. Θα έμεναν όμως τουλάχιστον πέντε οικογένειες στο καθένα, σκεφτόμασταν εμείς, επειδή στο γυρολόγημα είχαμε δει τη φτώχεια του κόσμου και τους τόσους πολλούς αδύνατους μαθητές. Κορίτσια και αγόρια, όλα κουρεμένα γουλί, όλα με γαλάζιες ποδιτσες. Πάντα δυο δυο, πιασμένα χέρι χέρι το ένα πίσω από το άλλο, περνούσαν με ηρωικά τραγούδια μέσα από τις λάσπες δίπλα στο εργοτάξιο. Πίσω και μπροστά περπατούσε με βήμα βαρύ μια ολοστρόγγυλη σιωπηλή κυρία, κοιτούσε σκυθρωπή και κουνούσε τον πεινό της σαν φρεγάτα.

Στο εργοτάξιο υπήρχαν οχτώ τάγματα. Άνοιγαν θεμέλια, κουβαλούσαν τσιμεντόλιθους και σακιά τσιμέντο, ανακάτευαν τον ασβέστη και το μείγμα του μπετόν, έριχναν τα θεμέλια, έφτιαχναν κονίαμα για τους χτίστες, το κουβαλούσαν με κοφίνια στην πλάτη, το ανέβαζαν με το καροτσάκι στη σκαλωσιά, έφτιαχναν το σοβά για τους τοίχους. Τα έξι σπίτια χτίζονταν όλα μαζί ταυτόχρονα, ένα ασταμάτητο πηγαινέλα, όλα ήταν άνω κάτω και σχεδόν τίποτα δεν γινόταν. Έβλεπες τους χτίστες, το κονίαμα και τα τούβλα στη σκαλωσιά, δεν έβλεπες όμως τους τοίχους να ψηλώνουν. Αυτό είναι το άσχημο στο χτίσιμο – όταν κοιτάξεις εκεί όλη μέρα, δεν βλέπεις τους τοίχους να ψηλώνουν. Ύστερα από τρεις βδομάδες ξαφνικά έχουν ψηλώσει, πρέπει να έχουν με-

γαλώσει. Ίσως μέσα σε μια νύχτα, από μόνοι τους όπως το φεγγάρι. Με τον ίδιο ακατάληπτο τρόπο που εξαφανίζεται το τσιμέντο μεγαλώνουν και οι τοίχοι. Δέχεσαι διαρκώς εντολές, αρχίζεις να κάνεις κάτι και μετά σε διώχνουν. Σε χαστουκίζουν και σε πατάνε. Από μέσα σου είσαι πεισματάρης και μελαγχολικός κι απ' έξω δουλίκος και δειλός. Το τσιμέντο γεμίζει τα ούλα σου με πληγές. Όταν ανοίγεις το στόμα, τα χείλη σκίζονται σαν το χαρτί στα σακιά του τσιμέντου. Κρατάς το στόμα κλειστό και υπακούς.

Περισσότερο από κάθε τοίχο μεγαλώνει η δυσπιστία. Σ' αυτή τη μελαγχολία του εργοταξίου ο καθένας υποπτεύεται τον άλλον, ότι κρατάει το σακί το τσιμέντο από την πιο ελαφριά πλευρά, ότι εκμεταλλεύεται τον άλλον και φροντίζει για τον εαυτό του. Ο καθένας ταπεινώνεται από τις φωνές, παραπλανάται από το τσιμέντο, ξεγελιέται από το εργοτάξιο. Το πολύ πολύ, αν πεθάνει κάποιος, να πει ο επιστάτης: ζάλκο, όσιν ζάλκο, πολύ κρίμα. Αμέσως μετά αλλάζει τον τόνο της φωνής του και λέει: βνιμάνιγιε, προσοχή.

Δουλεύεις σκληρά κι ακούς το χτύπο της ίδιας σου της καρδιάς: Το τσιμέντο θέλει προσοχή, το τσιμέντο θέλει οικονομία, το τσιμέντο δεν πρέπει να βραχεί, το τσιμέντο δεν πρέπει να το πάρει ο αέρας. Αλλά το τσιμέντο σκορπίζεται, αυτοσπαταλιέται και με μας είναι φιλόργυρο μέχρι και τον τελευταίο κόκκο. Είναι κλέφτης, εκείνο μας έκλεψε, όχι εμείς εκείνο. Και δεν είναι μόνο αυτό, το τσιμέντο σε κάνει μοχθηρό. Το τσιμέντο, καθώς σκορπίζεται, σπέρνει τη δυσπιστία, το τσιμέντο είναι δολοπλόκος.

Κάθε βράδυ στο δρόμο της επιστροφής, κρατώντας την απαραίτητη απόσταση από το τσιμέντο, με την πλάτη στο εργοτάξιο, ήξερα ότι δεν ξεγελάμε ο ένας τον άλλον, αλλά ότι μας ξεγελάνε όλους οι Ρώσοι και το τσιμέντο τους. Αλλά την επόμενη μέρα η υποψία ξαναρχόταν, για τα όσα ήξερα και για όλους τους άλλους. Κι αυτό το ένιωθαν όλοι. Και όλοι για μένα. Κι αυτό το ένιωθα κι εγώ. Το τσιμέντο και ο άγγελος της πείνας είναι σύνενοχοι. Η πείνα ανοίγει διάπλατα τους πόρους σου και τρυπώνει μέσα. Κι όταν μπει μέσα, τότε το τσιμέντο τούς κλείνει, είσαι τσιμενταρισμένος.

Το τσιμέντο μπορεί να αποβεί μοιραίο στον πύργο του τσιμέντου. Έχει ύψος 40 μέτρα, δεν έχει παράθυρα, είναι άδειος. Σχεδόν άδειος, αλλά μπορεί να πνιγεί εκεί μέσα. Με το ύψος που έ-

χει ο πύργος, πρόκειται απλώς για ελάχιστα υπολείμματα, υπάρχουν όμως ελεύθερα τριγύρω, όχι συσκευασμένα σε σακιά. Τα φτναρίζουμε με γυμνά χέρια και τα βάζουμε σε κουβάδες. Είναι παλιό τσιμέντο, κακόβουλο και άγρυπνο όμως. Είναι ολοζώντανο και μας παραμονεύει, γλιστράει γκρίζο και βουβό προς το μέρος μας, πριν προλάβουμε να πεταχτούμε απότομα και να το βάλουμε στα πόδια. Το τσιμέντο μπορεί να κυλάει, και τότε τρέχει πιο γρήγορα από το νερό, και πιο επίπεδα. Μπορείς να παρασυρθείς από το τσιμέντο και να πνιγείς.

Αρρώστησα από το τσιμέντο. Για βδομάδες ολόκληρες έβλεπα παντού τσιμέντο: ο καθαρός ουρανός ήταν καλοστρωμένο τσιμέντο, ο συννεφιασμένος ουρανός γεμάτος σωρούς από τσιμέντο. Η βροχή έδενε από τον ουρανό στη γη τα τσιμεντένια κορδόνια της. Η καταστικτη τοίγκινη γαβάθα μου ήταν από τσιμέντο. Τα σκυλιά-φύλακες είχαν τρίχωμα από τσιμέντο, το ίδιο και οι αρουραίοι στα αποφάγια πίσω από την καντίνα. Τα σκυληκόφιδα σέρνονταν ανάμεσα στα παραπήγματα μέσα σε μια κάλτσα από τσιμέντο. Οι μουριές, τυλιγμένες μέσα σε φωλιές από κάμπιες, χόανες από μετάξι και τσιμέντο. Ήθελα, όταν ο ήλιος ήταν δυνατός, να τις σβήσω από τα μάτια μου, μα δεν ήταν εκεί. Και στο χώρο του προσκλητηρίου, στην άκρη του πηγαδιού, καθόταν τα βράδια ένα τσιμεντένιο πουλί. Το τραγούδιμά του ήταν τραχύ, ένα τσιμεντένιο τραγούδι. Ο δικηγόρος Πάουλ Γκαστ ήξερε το πουλί αυτό από την πατρίδα, ήταν γαλιάντρα. Είναι και στα μέρη μας από τσιμέντο, ρώτησα. Εκείνος δίστασε πριν πει: Στα μέρη μας έρχεται από το Νότο.

Το άλλο δεν το ρώτησα, επειδή το βλέπαμε στις εικόνες που υπήρχαν στα δωμάτια εργασίας και το ακούγαμε από τα μεγάφωνα: Τα ζυγωματικά και η φωνή του Στάλιν ήταν από χυτοσίδηρο, το μουστάκι του ωστόσο από καθαρό τσιμέντο. Στο στρατόπεδο ήμασταν πάντα βρόμικοι, μετά από κάθε είδους δουλειά. Καμιά βρομιά ωστόσο δεν ήταν τόσο ενοχλητική όσο το τσιμέντο. Το τσιμέντο είναι αναπόφευκτο όπως η σκόνη της γης, δεν βλέπεις από πού έρχεται, γιατί είναι ήδη εκεί. Εκτός από την πείνα, μονάχα η νοσταλγία φτάνει στο μυαλό του ανθρώπου τόσο γρήγορα όσο το τσιμέντο. Και σε κλέβει μάλιστα με τέτοιον τρόπο, και μπορείς να πνιγείς μέσα της. Μου φαίνεται ότι μόνο ένα πράγμα φτάνει στο μυαλό του ανθρώπου ακόμα πιο γρήγορα –

ο φόβος. Και μόνο έτσι μπορώ να εξηγήσω το γεγονός ότι ήδη από τις αρχές του καλοκαιριού στο εργοτάξιο ένιωσα την ανάγκη να σημειώσω σε ένα κομμάτι λεπτό καφετί χαρτί από σακί τσιμέντου:

Ο ΗΛΙΟΣ ΨΗΛΑ ΤΥΛΙΓΜΕΝΟΣ ΣΕ ΠΕΠΛΟ
ΚΙΤΡΙΝΟ ΚΑΛΑΜΠΟΚΙ, ΧΡΟΝΟΣ ΜΗΔΕΝ

Δεν έγραψα τίποτε άλλο, το τσιμέντο θέλει οικονομία. Κατά βάθος ήθελα να γράψω κάτι εντελώς διαφορετικό:

Χαμηλό γερό κοκκινωπό παραμονεύει
ένα φεγγάρι μισό στον ουρανό
έχοντας ήδη αρχίσει να δύει

Δεν έκανα όμως τον κόπο, το έλεγα σιωπηρά, από μέσα μου. Διαλύθηκε αμέσως, στα δόντια μου έτριξε το τσιμέντο. Έπειτα σώπασα.

Αλλά και το χαρτί θέλει οικονομία. Και καλό κρύψιμο. Όποιον πιάσουν να έχει γράψει κάτι σε χαρτί τον πάνε στο κρατητήριο – ένα τσιμεντένιο κοντί, έντεκα σκαλοπάτια κάτω απ' τη γη, τόσο στενό που ίσα ίσα σε χωράει όρθιο. Δύσοσμο από περιπτώματα και γεμάτο ζούφια. Κλεισμένο από πάνω με ένα μεταλλικό πλέγμα.

Το βράδυ στο δρόμο της επιστροφής, μέσα στο σούρσιμο των βημάτων, έλεγα συχνά στον εαυτό μου: Το τσιμέντο λιγοστεύει διαρκώς, μπορεί και εξαφανίζεται από μόνο του. Είμαι κι εγώ από τσιμέντο, και λιγοστεύω κι εγώ διαρκώς. Γιατί άραγε δεν μπορώ να εξαφανιστώ.

Οι γυναίκες του ασβέστη

ΕΝΑ ΑΠΟ τα οχτώ τάγματα του εργοταξίου είναι οι γυναίκες του ασβέστη. Ανεβάζουν το κάρο με τα κομμάτια του ασβέστη πρώτα στην απόκρημνη πλαγιά δίπλα στο στάβλο με τα άλογα, έπειτα το κατεβάζουν στην άκρη του εργοταξίου, όπου είναι ο λάκκος που σβήνουν τον ασβέστη. Το κάρο είναι ένα μεγάλο ξύλινο κουτί σε σχήμα τραπεζίου. Οι γυναίκες είναι ζεμένες με δερμάτινους μάντες από τους ώμους και τους γοφούς ανά πέντε σε κάθε πλευρά του ρυμού. Δίπλα τους περπατάει μια συνοδευτική φρουρά. Από την προσπάθεια που καταβάλλουν οι γυναίκες για να τραβήξουν το κάρο, έχουν μάτια υγρά και γουρλωμένα και στόμα μισάνοιχτο.

Μία από τις γυναίκες του ασβέστη είναι η Τρούντι Πέλικαν.

Όταν η βροχή ξεχνάει τη στέπα για βδομάδες ολόκληρες και η λάσπη γύρω από το λάκκο όπου σβήνουν τον ασβέστη ξεραίνεται και γίνεται σαν γούνινο λουλούδι, οι μύγες της λάσπης γίνονται ενοχλητικές. Η Τρούντι Πέλικαν λέει ότι οι μύγες μυρίζουν το αλάτι στα μάτια και τη γλύκα στον ουρανίσκο. Και ότι όσο πιο αδύναμος είναι κανείς τόσο πιο έντονα δακρύζουν τα μάτια και τόσο πιο πολύ ζαχαρώνει το σάλιο. Την Τρούντι Πέλικαν την είχαν ζέψει πίσω πίσω, επειδή για μπροστά ήταν ήδη πολύ αδύναμη. Οι μύγες της λάσπης δεν κάθονταν πια στις άκρες των ματιών αλλά μέσα στο μάτι, πάνω στην κόρη, ούτε πια πάνω στα χείλη αλλά μέσα στο στόμα. Η Τρούντι Πέλικαν άρχισε να τρικλίζει. Όταν έπεσε κάτω, το κάρο κύλησε πάνω από τα δάχτυλα των ποδιών της.

Επερόκλητη συντροφιά

Η ΤΡΟΥΝΤΙ Πέλικαν κι εγώ, ο Λέοπολντ Άουμπεργκ, ήμασταν από το Χέρμανστατ. Προτού αναγκαστούμε να μπούμε στο βαγόνι μεταφοράς ζώων δεν γνωριζόμασταν. Ο Άρτουρ και η Μπεατρίσε Τσάκελ, ο Τουρ και η Μπέα δηλαδή, γνωρίζονταν από παιδιά. Ήταν από το ορεινό χωριό Λούτζι, στο τριεθνές των Καρπαθίων της Ουκρανίας. Από την ίδια περιοχή, από το Ραχάου, ήταν και ο κουρέας Όσβαλντ Ενυέτερ. Αλλά και ο ακορντεονίστας Κόνραντ Φον ήταν από το τριεθνές, από μια μικρή πόλη, το Ζούχολλο. Ο σύντροφός μου στο φορηγό, ο Κάρλι Χάλμεν, ήταν από το Κλαϊνμπέτσγκερεκ, και ο Άλμπερτ Γκίον, που μαζί του θα ήμουν αργότερα στο υπόγειο με τη σκουριά, ήταν από το Αράντ. Η μιά Σάρα Κάουντς με τις μεταξένιες τριχούλες στις παλάμες ήταν από το Βούρμλοχ, η άλλη Σάρα Βαντσνάντερ με την ελιά στον παράμεσο από το Κάστενχολτς. Πριν από το στρατόπεδο δεν γνωρίζονταν, έμοιαζαν όμως σαν αδελφές. Στο στρατόπεδο τις έλεγαν απλώς οι δύο Τσίρι. Η Ίσμα Πφάιφερ ήταν από την Ντέτα, μια μικρή κωμόπολη, η κουφή Μίτσι, η Άννεμαρι Μπεργκ δηλαδή, από το Μέντιας. Ο δικηγόρος Πάουλ Γκαστ και η γυναίκα του, η Χάιντρουν Γκαστ, ήταν από το Ομπερβίσαου. Ο τυμπανιστής Κόβατς Άντον ήταν από τα ορεινά του Μπανάτ, από τη μικρή πόλη Καρανσέμπες. Η Καταρίνα Ζάιντελ, που τη λέγαμε η Κάτυ της Σκοπιάς, ήταν από την Μπάκοβα. Είχε μια νοητική αναπηρία και όλα αυτά τα πέντε χρόνια δεν ήξερε πού βρισκόταν. Ο μηχανικός Πέτερ Σιλ, που είχε πεθάνει από το σναπς λιθάνθρακα, ήταν από το Μπόγκαρος. Η τραγουδίστρια Λόνι, η Ιλόνια Μιχ, από το Λούγκοζ. Ο ράφτης, ο κύριος Ρόις, από το Γκούτενμπρουν. Κτλ.

Ήμασταν όλοι Γερμανοί και μας είχαν πάρει από τα σπίτια μας. Εκτός από την Κορίνα Μάρκου, που ήρθε στο στρατόπεδο με μπούκλες, γούνινο παλτό, λουστρίνια και μια καρφίτσα-γάτα στο βελούδινο φόρεμά της. Ήταν Ρουμάνα και την είχαν συλλά-

βει νύχτα στον σιδηροδρομικό σταθμό του Μπουζάου οι σκοποί της δικής μας ομάδας και την είχαν χώσει στο βαγόνι μεταφοράς ζώων. Ίσως έπρεπε να καλύψει το κενό που είχε προκύψει στη λίστα, να αντικαταστήσει κάποια νεκρή που είχε πεθάνει στη διαδρομή. Πέθανε τον τρίτο χρόνο από το κρύο φτυαρίζοντας χιόνι σε κάποια σιδηροδρομική γραμμή. Και ο Ντάβιντ Λόμερ, που τον έλεγαν Τσίτερ-Λόμερ, επειδή έπαιζε τσίτερ, ήταν Εβραίος. Του είχαν απαλλοτριώσει το ατελιέ ραπτικής που διατηρούσε κι έτσι ταξίδευε ως ράφτης σε όλη τη χώρα και πήγαινε στα καλύτερα σπίτια. Δεν ήξερε γιατί τον είχαν βάλει στη λίστα των Ρώσων σαν Γερμανό. Η οικογένειά του ήταν στην Μπουκοβίνα, στο Ντοροχόι. Οι γονείς του και η γυναίκα του με τα τέσσερα παιδιά τους το είχαν σκάσει για να γλιτώσουν από τους Ναζί. Δεν ήξερε πού είχαν πάει, αλλά κι εκείνοι είχαν χάσει τα ίχνη του, πριν ακόμα εκτοπιστεί. Έραβε στο Γκρόσπολντ ένα μάλλινο ταγιέρ για τη γυναίκα ενός αξιωματικού όταν πήγαν και τον πήραν.

Κανένas από μας δεν είχε πάει σε κανέναν πόλεμο, αλλά για τους Ρώσους, ως Γερμανοί, ήμασταν υπεύθυνοι για τα εγκλήματα του Χίτλερ. Ακόμα και ο Τσίτερ-Λόμερ. Έμεινε τριάμισι χρόνια στο στρατόπεδο. Ένα πρωί σταμάτησε ένα μαύρο αυτοκίνητο μπροστά στο εργοτάξιο. Κατέβηκαν δυο ξένοι με ακριβούς σκούφους από μαλλί προβάτου και άρχισαν να συζητούν με τον επιστάτη. Ύστερα έβαλαν τον Τσίτερ-Λόμερ στο αυτοκίνητο και τον πήραν μαζί τους. Από κείνη τη μέρα το κρεβάτι του Τσίτερ-Λότερ στο παράπηγμα έμεινε άδειο. Τη βαλίτσα του και το τσίτερ του μάλλον τα πούλησαν η Μπέα Τσάκελ και ο Τουρ Πρίκουλιτς στο παζάρι.

Η Μπέα Τσάκελ είπε ότι οι τύποι με τους μάλλινους σκούφους ήταν υψηλόβαθμα στελέχη του Κόμματος από το Κίεβο. Πήγαν τον Τσίτερ-Λόμερ στην Οδησσό, πρόσθεσε, και από κει τον έβαλαν στο πλοίο για τη Ρουμανία.

Ο κουρέας Όσβαλντ Εννέτερ, σαν συμπατριώτης του Τουρ Πρίκουλιτς που ήταν, πήρε το θάρρος να τον ρωτήσει: Γιατί στην Οδησσό. Ο Τουρ είπε: Ο Λόμερ δεν είχε εδώ καμιά δουλειά, από κει μπορεί να πάει όπου θέλει. Κι εγώ είπα στον κουρέα αντί στον Τουρ: Πού να θέλει να πάει, στο σπίτι δεν είναι κανείς πια. Εκείνη τη στιγμή ο Τουρ Πρίκουλιτς κρατούσε την ανάσα του, ώστε να μένει ακίνητος. Ο κουρέας τού έκοβε τις τρίχες της μύ-

της του μ' ένα σκουριασμένο ψαλίδι. Όταν τελείωσε και το δεύτερο ρουθούνι, του καθάρισε με τη βούρτσα τις τριχούλες από το πιγούνι σαν να ήταν μυρμήγκια και γύρισε με την πλάτη στον καθρέφτη, για να μη δει ο Πρίκουλιτς ότι ανοιγόκλεισε το μάτι του. Είσαι ικανοποιημένος, ρώτησε. Με τη μύτη μου ναι. Έξω στο προαύλιο η βροχή είχε σταματήσει. Στην είσοδο, το κάρο με τα ψωμιά περνούσε με θόρυβο από τους νερόλακκους. Κάθε μέρα περνούσε από την πύλη του στρατοπέδου ο ίδιος άντρας σέρνοντας το κάρο με το τετράγωνο ψωμί και το πήγαινε στην πίσω αυλή της καντίνας. Το ψωμί ήταν πάντα σκεπασμένο με ένα άσπρο λινό πανί, σαν σωρός από πτώματα. Ρώτησα τι βαθμό έχει ο άντρας που φέρνει το ψωμί. Ο κουρέας είπε ότι δεν είχε απολύτως κανέναν, τη στολή του την είχε κληρονομήσει ή την είχε κλέψει. Με τόσο ψωμί και τόσο πείνα, πρόσθεσε, τη χρειάζεται τη στολή για να τον σέβονται.

Το κάρο είχε δύο ψηλές ξύλινες ρόδες και δύο μεγάλους ξύλινους βραχίονες. Έμοιαζε με τα μεγάλα κάρα που είχαν στην πατρίδα οι ακονιστές που περνούσαν από τις γειτονιές, πήγαιναν από το ένα μέρος στο άλλο, όλο το καλοκαίρι. Ο άντρας που έφερε το ψωμί κούτσαινε μόλις έκανε ένα βήμα μακριά από το κάρο. Το ένα του πόδι ήταν ξύλινο, φτιαγμένο από στειλιάρια φτυαριών καρφωμένα το ένα πάνω στο άλλο, είπε ο κουρέας. Ζήλευα τον άνθρωπο που έφερε το ψωμί, είχε μεν ένα πόδι λιγότερο, ψωμί όμως είχε πολύ. Αλλά και ο κουρέας απόμεινε να κοιτάζει το κάρο με το ψωμί. Ήξερε από πείνα μόνο κατά το ήμισυ, πιθανόν να έκανε τότε τότε συναλλαγές με τον άντρα που έφερε το ψωμί. Αλλά και ο Τουρ Πρίκουλιτς, που το στομάχι του ήταν γεμάτο, απόμεινε να κοιτάζει τον άνθρωπο που έφερε το ψωμί, ίσως για να τον ελέγξει ή απλώς αφηρημένα. Δεν ήξερα γιατί, μου φάνηκε όμως ότι ο κουρέας ήθελε να αποσπάσει την προσοχή του Τουρ Πρίκουλιτς από το κάρο με το ψωμί. Δεν μπορούσα να εξηγήσω διαφορετικά για ποιο λόγο, τη στιγμή που κάθισα στο σκαμνί, είπε: Τι ετερόκλητη συντροφιά που είμαστε εδώ στο στρατόπεδο. Ένα σωρό άνθρωποι που έχουν έρθει από παντού, σαν τα ξενοδοχεία που πάει κανείς και μένει για λίγο.

Ήταν την εποχή του εργοταξίου. Τι σχέση είχαν με μας εκφράσεις όπως ΕΤΕΡΟΚΛΗΤΗ ΣΥΝΤΡΟΦΙΑ, ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ και ΓΙΑ ΛΙΓΟ. Ο κουρέας δεν ήταν συνεργός της διοίκησης του στρατο-

πέδου, ήταν όμως προνομιούχος. Μπορούσε να μένει και να κοιμάται στο κουρείο του. Για μας, με τα παραπήγματά μας και το τσιμέντο μας, δεν υπήρχε πια καθόλου χώρος γι' αστεία στο κεφάλι μας. Την ημέρα βέβαια ο Όσβαλντ Εννέτερ δεν είχε το κουρείο για τον εαυτό του, πηγαينوερχόμασταν εμείς. Ήταν αναγκασμένος να κουρεύει και να ξυρίζει όλη εκείνη τη μιζέρια. Κάποιοι άντρες έβαζαν τα κλάματα όταν έβλεπαν τον εαυτό τους στον καθρέφτη. Μήνα το μήνα ήταν αναγκασμένος να μας βλέπει να περνάμε το κατώφλι του όλο και πιο εξαθλιωμένοι. Τα πέντε εκείνα χρόνια ήξερε ακριβώς ποιος θα ερχόταν, με μια όψη όμως μισοκέρινη ήδη. Και ποιος δεν θα ερχόταν, επειδή ήταν κουρασμένος από τη δουλειά και υπέφερε από τη νοσταλγία ή ήταν ήδη νεκρός. Όλα αυτά δεν θα ήθελα να τα έχω υπομείνει. Από την άλλη, ο Όσβαλντ Εννέτερ δεν ήταν αναγκασμένος να υπομείνει κανένα τάγμα και κανένα αναθεματισμένο τσιμέντο. Και καμία νυχτερινή βάρδια στο υπόγειο. Τον πολιορκούσε η εξαθλίωσή μας, δεν τον ξεγελούσε όμως υπέρμετρα το τσιμέντο. Ήταν αναγκασμένος να μας παρηγορεί, τον εκμεταλλευόμασταν επειδή δεν μπορούσαμε να κάνουμε αλλιώς. Επειδή μας είχε τυφλώσει η πείνα και μας είχε αρρωστήσει η νοσταλγία, επειδή είχαμε βγει από το χρόνο και από τον ίδιο μας τον εαυτό κι επειδή δεν είχαμε καμία σχέση με τον κόσμο. Δηλαδή ο κόσμος με μας.

Εκείνη τη φορά πετάχτηκα από την καρέκλα μου και φώναξα ότι εγώ, σε αντίθεση με κείνον, το μόνο που έχω είναι σακιά γεμάτα τσιμέντο, όχι ξενοδοχεία. Κι ύστερα κλότσησα το σκαμνί, που παρά λίγο να πέσει, και είπα: Εσείς εδώ ανήκετε στους ιδιοκτήτες ξενοδοχείων, κύριε Εννέτερ, εγώ όχι.

Κάθισε, Λέο, είπε εκείνος, νόμιζα ότι μιλάμε στον ενικό. Κάνεις λάθος, ο ιδιοκτήτης λέγεται Τουρ Πρίκουλιτς. Και ο Τουρ άγγιξε με τη ροδοκόκκινη άκρη της γλώσσας του την άκρη των χειλιών του και έγνεψε καταφατικά. Ήταν τόσο κουτός και ένωσε κολακευμένος, χτενίστηκε κοιτώντας τον εαυτό του στον καθρέφτη κι έπειτα φύσηξε τη χτένα. Έβαλε τη χτένα πάνω στο τραπέζι και το ψαλίδι πάνω στη χτένα, μετά το ψαλίδι δίπλα στη χτένα και τη χτένα πάνω στο ψαλίδι. Μετά έφυγε. Όταν ο Τουρ Πρίκουλιτς είχε βγει πια έξω, ο Όσβαλντ Εννέτερ ρώτησε: Το είδες αυτό, αυτός είναι ο ιδιοκτήτης, αυτός μας ελέγχει, όχι εγώ. Κάθισε πάλι κάτω, όταν είσαι στα σακιά με το τσιμέντο μπορείς

να μένεις όσο σιωπηλός θέλεις, πρέπει με κάποιον να μιλήσω λίγο. Να είσαι ευχαριστημένος που θυμάσαι ακόμα τι είναι ξενοδοχείο. Για τους περισσότερους όλα όσα ξέρουν έχουν γίνει προ πολλού κάτι άλλο. Όλα εκτός από το στρατόπεδο, είπα εγώ.

Εκείνη τη μέρα δεν ξανακάθισα στο σκαμνί. Παρέμεινα σκληρός και έφυγα. Τότε δεν θα το παραδεχόμουν, ήμουν εξίσου φιλάρεσκος με τον Τουρ Πρίκουλιτς. Ένωθα κολακευμένος που ο Εννέτερ, που δεν το είχε καμία ανάγκη, έδειξε διαλλακτικός. Όσο πιο πολύ με παρακαλούσε, τόσο πιο αποφασιστικά έφυγα εγώ αξύριστος. Όταν είσαι αξύριστος, το τοιμέντο γίνεται ακόμα πιο ενοχλητικό. Πέρασαν τέσσερις μέρες μέχρι να ξαναπάω στον Εννέτερ και να καθίσω στο σκαμνί, σαν να μην είχε συμβεί τίποτα. Ήμουν τόσο κουρασμένος από το εργοτάξιο, το ξενοδοχείο του μου ήταν αδιάφορο. Αλλά και ο κουρέας δεν το ανέφερε πια.

Βδομάδες αργότερα, όταν ο άνθρωπος που έφερνε το ψωμί έσερνε το άδειο κάρο προς την πύλη του στρατοπέδου, μου ξανάρθε στο νου το ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ. Τότε μου άρεσε. Το χρειαζόμουν για να μη νιώθω ότι βαρέθηκα πια. Γύρισα από τη νυχτερινή βάρδια, όπου ξεφορτώναμε τοιμέντο, περπατώντας άτσαλα σαν μοσχαράκι στον πρωινό αέρα. Στο παράπηγμα ήταν άλλοι τρεις που κοιμόντουσαν. Ξάπλωσα στο κρεβάτι έτσι βρόμικος όπως ήμουν και μονολόγησα: Κανείς δεν χρειάζεται κλειδί σ' αυτό το ξενοδοχείο. Δεν υπάρχει ρεσεψιόν, ανοιχτή κράτηση, συνθήκες Σουηδίας. Το παράπηγμά μου και η βαλίτσα μου είναι πάντα ανοιχτά. Τα αντικείμενα αξίας που έχω είναι η ζάχαρη και το αλάτι. Κάτω από το μαξιλάρι μου είναι το ξερό ψωμί που με κόπο είχα στερηθεί. Είναι μια ολόκληρη περιουσία και αυτοφρουρείται. Είμαι ένα μοσχαράκι στη Σουηδία, και το μοσχαράκι κάνει κάθε φορά το ίδιο πράγμα όταν μπαίνει στο δωμάτιο του ξενοδοχείου του – κοιτάζει πρώτα απ' όλα κάτω από το μαξιλάρι του να δει αν το ψωμί είναι εκεί.

Το μισό καλοκαίρι ήμουν στο τοιμέντο και ένα μοσχαράκι στη Σουηδία, γύριζα από την πρωινή ή τη νυχτερινή βάρδια και έπαιζα ξενοδοχείο με το νου μου. Κάποιες μέρες το ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ κατέρρεε με τρόπο φοβερό μέσα στα ίδια του τα θεμέλια, δηλαδή μέσα μου, και δάκρυζα. Ήθελα να σηκωθώ πάλι όρθιος, αλλά δεν ήξερα τον εαυτό μου πια.

Η αναθεματισμένη λέξη ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ. Μέναμε αυτά τα πέντε χρόνια πολύ κοντά, εκεί παραδίπλα – στο ΠΡΟΣΚΛΗΤΗΡΙΟ.

Ξύλο και βαμβάκι

ΥΠΗΡΧΑΝ δύο ειδών παπούτσια: Οι λαστιχένιες γαλότσες ήταν πολυτέλεια. Τα ξυλοπάπουτσα καταστροφή, από ξύλο ήταν μόνο η σόλα, ένα μικρό κομμάτι ξύλο με πάχος δύο δάχτυλα. Το επάνω μέρος ήταν ένα γκριζο ύφασμα από τσουβάλι με μια λεπτή λωρίδα από δέρμα γύρω γύρω. Κατά μήκος αυτής της λωρίδας από δέρμα το ύφασμα ήταν καρφωμένο με πρόκες πάνω στη σόλα. Επειδή το ύφασμα ήταν πολύ λεπτό για τις πρόκες, σκιζόταν πάντα, πρώτα στις φτέρες. Τα ξυλοπάπουτσα ήταν ψηλά παπούτσια, είχαν θηλάκια για να τα δένεις, κορδόνια όμως δεν υπήρχαν. Περνούσαμε από μέσα ένα λεπτό σύρμα και το κλείναμε στις άκρες, στρίβοντάς το γύρω από τον εαυτό του. Αλλά και στα θηλάκια το ύφασμα ξεφτούσε μετά από λίγες μέρες.

Με τα ξυλοπάπουτσα δεν μπορείς να λυγίσεις τα δάχτυλά σου. Δεν σηκώνεις το πέλμα από το έδαφος, σέρνεις τα πόδια. Από το σούρσιμο τα γόνατα παύουν να λυγίζουν. Ήταν μεγάλη ανακούφιση όταν τα ξυλοπάπουτσα σκίζονταν στις φτέρες, τα δάχτυλα χαλαρώναν κάπως και μπορούσες να λυγίσεις καλύτερα τα γόνατα.

Τα ξυλοπάπουτσα δεν είχαν δεξί κι αριστερό και υπήρχαν μόνο σε τρία μεγέθη – μικρά, τεράστια και, κάποιες σπάνιες φορές, μεσαία. Στην ματιοθήκη, μέσα σε ένα σωρό από κομμάτια ξύλο με καραβόπανο, ψάχναμε να βρούμε δύο παπούτσια στο ίδιο μέγεθος. Η Μπέα Τσάκελ ήταν ερωμένη του Τουρ Πρίκουλιτς και υπεύθυνη για τα ρούχα μας. Κάποιους τους βοηθούσε όταν ανακάτευαν το σωρό ψάχνοντας για δύο καλοκαρφωμένα παπούτσια. Με κάποιους άλλους, χωρίς να σκύψει, έσπρωχνε απλώς την καρέκλα της πιο κοντά στο σωρό και παραμόνευε να μην κλέψουν κανένα. Η ίδια φορούσε καλά, χαμηλά παπούτσια από δέρμα, κι όταν είχε τσουχτερό κρύο, τσόχινες μπότες. Όταν έπρεπε να περπατήσει μέσα στις βρομές, φορούσε από πάνω τις λαστιχένιες γαλότσες.

Σύμφωνα με το σχέδιο της διοίκησης του στρατοπέδου τα ξυλοπάπουτσα έπρεπε να κρατάνε έξι μήνες. Αλλά μετά από τρεις τέσσερις μέρες το ύφασμα στις φτέρνες είχε σκιστεί. Όλοι, κάνοντας κάποια ανταλλαγή, προσπαθούσαμε να βρούμε ένα επιπλέον ξευγάρι λαστιχένιες γαλότσες. Ήταν εύκαμπτες και ελαφριές, μια σπιθαμή πιο μεγάλες από την πατούσα. Είχε αρκετό χώρο να τυλίξεις τα πόδια σου με πολλά κομμάτια ύφασμα το ένα πάνω από το άλλο, που τα φορούσαμε αντί για κάλτσες. Για να μη βγαίνουν στο περπάτημα τα πόδια από τη γαλότσα, τις δένουμε στο πόδι περνώντας ένα κομμάτι σύρμα κάτω από τη σόλα. Το στρίβουμε και το κλείνουμε πάνω, στο μετατάρσιο. Εκεί όπου ο κόμπος του σύρματος ακουμπούσε στο μετατάρσιο ήταν το νευραλγικό σημείο, σε εκείνο το σημείο τα πόδια ήταν πάντα πληγιασμένα από την τριβή. Και στην πληγή πάθαινες τις πρώτες χιονίστρες. Τόσο τα ξυλοπάπουτσα όσο και οι γαλότσες ήταν όλο το χειμώνα παγωμένες και κολλημένες πάνω στα πανιά που τυλίγαμε τα πόδια μας. Και τα πανιά στο δέρμα. Οι λαστιχένιες γαλότσες ήταν βέβαια ακόμα πιο κρύες από τα ξυλοπάπουτσα, κρατούσαν όμως για μήνες.

Τα ρούχα εργασίας, άλλα ρούχα δεν υπήρχαν άλλωστε, τα ρούχα του στρατοπέδου δηλαδή, τις στολές των κρατουμένων, τις μοίραζαν ανά εξαμήνο. Ανάμεσα στα αντρικά και στα γυναικεία ρούχα δεν υπήρχε καμία διαφορά. Εκτός από τα ξυλοπάπουτσα και τις λαστιχένιες γαλότσες, στα ρούχα εργασίας συγκαταλέγονταν εσώρουχα, βαμβακερή στολή, γάντια εργασίας, πανιά για να τυλίγουμε τα πόδια, κλινοσκεπάσματα, πετσέτα κι ένα κομμάτι σαπούνη κομμένο από μια μεγάλη πλάκα, που είχε μια έντονη μυρωδιά νατρίου. Έκαιγε στο δέρμα και καλό ήταν να μην το πλησιάζει κανείς στις πληγές.

Τα εσώρουχα ήταν από αλεύκαστο λινό: 1 μακρύ σώβρακο με κορδόνια στους αστραγάλους και μπροστά στην κοιλιά, 1 κοντό σώβρακο με κορδόνια, 1 φανέλα με κορδόνια που ήταν τα πάντα – φανέλα και πουκάμισο, ημέρας και νύχτας, καλοκαιρινή και χειμωνιάτικη.

Η βαμβακερή στολή λεγόταν πουφοάικα, μια στολή από καπιτονέ ύφασμα με επιμήκη εξογκώματα. Το παντελόνι της πουφοάικα είχε τριγωνικό κόψιμο, για μεγάλες κοιλίες, και στενά μεσοκνήμια με κορδόνια στους αστραγάλους. Μονάχα μπροστά

στην κοιλιά υπήρχε ένα κουμπί και στο παντελόνι δεξιά κι αριστερά δύο τσέπες. Η ζακέτα της πουφοάικα ήταν σαν τσουβάλι με έναν όρθιο γιακά, που λεγόταν γιακάς ρουμπάσκα, και στα μανίκια είχε μανσέτες με ένα κουμπί, μπροστά μια σειρά από κουμπιά και στο πλάι δύο εξωτερικές τετράγωνες τσέπες. Για το κεφάλι, τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες είχαν σκούφους πουφοάικα με αυτιά και κορδόνια.

Τα χρώματα της πουφοάικα ήταν γκριζομπλέ ή γκριζοπράσινο, ανάλογα πώς έβγαине η βαφή. Ύστερα από μια βδομάδα, έτσι κι αλλιώς η στολή ήταν κοκαλωμένη και καφετιά από τη δουλειά. Οι στολές πουφοάικα ήταν ωραίο πράγμα, το πιο ζεστό ρούχο έξω στον ξηρό χειμώνα, όταν η παγωνιά στραφτάλιζε και η ανάσα πάγωνε στο πρόσωπο. Και το κατακαλόκαιρο οι πουφοάικα ήταν αρκετά φαρδιές, ο αέρας μπορούσε να κυκλοφορεί και ο ιδρώτας να στεγνώνει. Όταν όμως ο καιρός ήταν υγρός, οι πουφοάικα ήταν σκέτο βάσανο. Η βάτα φούσκωνε από το νερό και το χιόνι που ρουφούσε, κι έμενε βρεγμένη για βδομάδες. Χτυπούσαν τα δόντια μας από το κρύο, το βράδυ είχαμε υποθερμία. Στο παράπηγμα, με τα 68 κρεβάτια και τους 68 κρατούμενους με τις 68 βαμβακερές στολές, τους 68 σκούφους, τα 68 πανιά για τα πόδια και τα 68 ζευγάρια παπούτσια, η ατμόσφαιρα άχνιζε θολή. Κι εμείς ήμασταν ξάγρυπνοι και κοιτούσαμε το κίτρινο υπηρεσιακό φως, σάμπως εκεί μέσα να ήταν το χιόνι που έλιωνε. Και μέσα στο χιόνι που έλιωνε η νυχτερινή δυσωδία, που μας σκέπαζε με χώμα του δάσους και μουχλιασμένα φύλλα.

Ταραγμένοι καιροί

ΜΕΤΑ ΤΗ δουλειά αντί να πάω στο στρατόπεδο πήγαινα στο ρώσικο χωριό και ζητιάνευα. Στο UNIVERMAG η πόρτα ήταν ανοιχτή, το μαγαζί ήταν άδειο. Η πωλήτρια ήταν σκυμμένη πάνω από ένα καθρεφτάκι ξυρίσματος, στερεωμένο σε ένα αναλόγιο, και έψαχνε το κεφάλι της για ψείρες. Δίπλα στο καθρεφτάκι έπαιζε το πικάπ, τατατατααά. Το ήξερα από την πατρίδα μου, από το ραδιόφωνο, Μπετόβεν, με τα έκτακτα ανακοινωθέντα από τον πόλεμο.

Ο πατέρας είχε αγοράσει το 1936, για τους Ολυμπιακούς Αγώνες στο Βερολίνο, το Blaupunkt με το πράσινο γατίσιο μάτι. Σε τέτοιους ταραγμένους καιρούς, είπε. Το Blaupunkt τα άξιζε τα λεφτά του, αργότερα ήρθαν ακόμα πιο ταραγμένοι καιροί. Ήταν τρία χρόνια αργότερα, αρχές Σεπτέμβρη και είχε έρθει πάλι ο καιρός της κρύας αγγουροσαλάτας στη σκιά, στη βεράντα. Στο τετράγωνο τραπεζάκι στεκόταν το Blaupunkt, στον τοίχο δίπλα του κρεμόταν ο μεγάλος χάρτης της Ευρώπης. Από το Blaupunkt ακούστηκε το τατατατααά, έκτακτο ανακοινωθέν. Ο πατέρας έγειρε την καρέκλα μέχρι το χέρι του να φτάσει το κουμπί του ραδιοφώνου και δυνάμωσε την ένταση. Όλοι σταμάτησαν να μιλάνε και να κάνουν θόρυβο με τα μαχαιροπίρουνα. Μέχρι κι ο άνεμος κρυφάκουγε από το παράθυρο της βεράντας. Αυτό που άρχισε την 1η Σεπτεμβρίου ο πατέρας το αποκάλεσε πόλεμο-αστραπή. Η μητέρα είπε εκστρατεία στην Πολωνία. Ο παππούς μου, ξεκινώντας από την Πούλα, όταν ήταν ναυτόπουλο είχε κάνει το γύρο του κόσμου και ήταν επιφυλακτικός. Τον ενδιέφερε πάντα τι έλεγαν οι Άγγλοι για το θέμα. Όταν άκουσε για την Πολωνία προτίμησε να πάρει άλλη μια κουταλιά αγγουροσαλάτα και δεν μίλησε. Η γιαγιά μου είπε ότι το φαγητό είναι οικογενειακή υπόθεση και ότι δεν ταιριάζει με την πολιτική του ραδιοφώνου.

Στο σταχτοδοχείο δίπλα στο Blaupunkt ο πατέρας, ήταν δάσκαλος σχεδίου, πάνω σε καρφίτσες με χρωματιστά κόκκινα κε-

φαλάκια είχε βάλει τριγωνικά σημαιάκια νίκης. Για 18 μέρες ο πατέρας μετακινούσε τα σημαιάκια του πάνω στο χάρτη προς τα ανατολικά. Ύστερα, είπε ο παππούς, η Πολωνία είχε τελειώσει πια. Και τα σημαιάκια. Και το καλοκαίρι. Η γιαγιά έβγαλε τα σημαιάκια από το χάρτη της Ευρώπης και από τις καρφίτσες και ξανάβαλε τις καρφίτσες στο κουτί με τα ραφτικά της. Και το Blaupunkt πήρε το δρόμο του για το υπνοδωμάτιο των γονιών μου. Μέσα από τρεις τοίχους άκουγα πρωί πρωί το εγερτήριο του Ράδιο Μόναχο. Η εκπομπή λεγόταν Πρωινή Γυμναστική, και το πάτωμα άρχιζε να δονείται ρυθμικά. Οι γονείς μου έκαναν γυμναστική υπό την καθοδήγηση του γυμναστή του Blaupunkt. Κι εμένα, επειδή παραήμουν στρουμπουλός και έπρεπε να αποκτήσω παράστημα πιο στρατιωτικό, με έστελναν μια φορά την εβδομάδα για ιδιαίτερα μαθήματα γυμναστικής, για ειδική γυμναστική.

Χτες ένας αξιωματικός, που ήρθε ειδικά γι' αυτόν το λόγο, με έναν πράσινο σκούφο μεγάλο σαν πιατέλα του κέικ, μας έβγαλε λόγο στο χώρο του προσκλητηρίου. Ήταν μια ομιλία για την ειρήνη και τη ΦΟΥΣΚΩΤΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ. Και ο Τουρ Πρίκουλιτς δεν μπορούσε να τον διακόψει, στεκόταν παραδίπλα, δουλικός σαν παπαδοπαίδι, κι έπειτα συνόψισε το περιεχόμενο: η φουσκωτή κατάσταση δυναμώνει τις καρδιές μας. Και στις καρδιές μας χτυπάει η καρδιά Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών. Με τη φουσκωτή κατάσταση η Σοβιετική Ένωση ανθίζει μέσα στη δύναμη του κομμουνιστικού κόμματος και στην ευτυχία του λαού και της ειρήνης. Ο ακορντεονίστας Κόνραντ Φον, ένας συμπατριώτης του Τουρ Πρίκουλιτς, μου εξήγησε ότι στα ρώσικα το Υ είναι ΟΥ. Ότι πρόκειται για τη ΦΥΣΙΚΗ κατάσταση και τη δύναμή της, για τη γυμναστική στα κυριλλικά. Και ότι ο αξιωματικός πρέπει να είχε ακούσει τη λέξη στραβά και ότι ο Τουρ δεν τόλμησε να τον διορθώσει.

Τη ΦΟΥΣΚΩΤΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ την ήξερα από την ειδική γυμναστική και από τις λαϊκές Πέμπτες στο σχολείο. Τα παιδιά του Γυμνασίου έπρεπε κάθε Πέμπτη να πηγαίνουν στις απογευματινές συγκεντρώσεις. Στο προαύλιο του σχολείου μάς έκαναν γυμνάσια – ξαπλώνουμε, σηκώνόμαστε, σκαρφαλώνουμε στο φράχτη, βαθύ κάθισμα, ξαπλώνουμε, λυγίζουμε αγκώνες, σηκώνόμαστε. Αριστερά δεξιά, εμπρός μας, τραγουδάμε. Βόταν, Βί-

κινγκς, μπαλάντες των αρχαίων γερμανικών φύλων. Τα Σάββα-
τα ή τις Κυριακές βγαίναμε από την πόλη παρατεταγμένοι σε φά-
λαγγες. Μέσα στους θάμνους των λόφων εξασκούμασταν στην
παραλλαγή με κλαδιά στο κεφάλι, στον προσανατολισμό με φω-
νές κουκουβάγιας και σκύλου και στα πολεμικά παιχνίδια με
κόκκινες και μπλε μάλλινες κλωστές στο μπράτσο. Όποιος κα-
τάφερνε να βγάλει την κλωστή από τον εχθρό τον σκότωνε. Ό-
ποιος είχε τις περισσότερες κλωστές ήταν ήρωας και τον στόλι-
ζαν με κατακόκκινους ανθούς αγριοτριανταφυλλιάς.

Μια φορά απλώς δεν πήγα στη λαϊκή Πέμπτη. Απλό δεν ή-
ταν. Την προηγούμενη νύχτα είχε γίνει ένας μεγάλος σεισμός.
Στο Βουκουρέστι είχε καταρρεύσει μια πολυκατοικία με ενοι-
κιαζόμενα διαμερίσματα, θάβοντας πολλούς ανθρώπους στα ε-
ρείπιά της. Στη δική μας πόλη είχαν καταρρεύσει μόνο καπνοδό-
χοι και στο σπίτι μας είχαν πέσει στο πάτωμα μόνο δύο μπουριά.
Και το χρησιμοποίησα για πρόφαση. Ο γυμναστής δεν ρώτησε
τίποτα, αλλά στο κεφάλι μου η ειδική γυμναστική είχε ήδη αρχί-
σει να επιδρά. Έβλεπα ότι αυτή η ανυπακοή ήταν η απόδειξη
πως ήμουν πράγματι ειδικό άτομο.

Εκείνους τους ταραγμένους καιρούς ο πατέρας μου φωτο-
γράφιζε κορίτσια με παραδοσιακές φορεσιές και αθλήτριες από
τη Σαξονία. Για το σκοπό αυτό αγόρασε μια Leica. Κι άρχισε τις
Κυριακές να πηγαίνει για κυνήγι. Τις Δευτέρες τον κοιτούσα που
έγδερνε τα τομάρια των σκοτωμένων λαγών. Έτσι γυμνοί και
γδαρμένοι, γαλαζωποί και κοκαλωμένοι, τεντωμένοι, οι λαγοί έ-
μοιαζαν με τις αθλήτριες από τη Σαξονία στην μπάρα. Τους λα-
γούς τους τρώγαμε. Τα τομάρια τα καρφώναμε στον τοίχο της
αποθήκης, κι αφού στέγνωναν τα βάζαμε στη σοφίτα μέσα σε έ-
να μεταλλικό μπαούλο. Κάθε έξι μήνες ερχόταν και τα έπαιρνε
ο κύριος Φραινκελ. Έπειτα έπαψε να έρχεται. Περισσότερα δεν
θέλαμε να ξέρουμε. Ήταν Εβραίος, κοκκινόξανθος, ψηλός κι αδύ-
νατος, σαν λαγός σχεδόν. Αλλά και ο μικρός Φέρντι και η μητέ-
ρα του, που έμεναν κάτω, στην αυλή του σπιτιού μας, έλειπαν.
Περισσότερα δεν θέλαμε να μάθουμε.

Ήταν εύκολο να μην ξέρεις τίποτα. Έρχονταν πρόσφυγες α-
πό την Μπεςαραβία και την Υπερδνειστερία, τους προσφέραμε
κατάλυμα, έμεναν κι έφευγαν πάλι. Κι έρχονταν και Γερμανοί
στρατιώτες από το Ράιχ, τους προσφέραμε κατάλυμα, έμεναν κι

έφευγαν πάλι. Και γείτονες και συγγενείς και δάσκαλοι πήγαιναν στον πόλεμο με τους Ρουμάνους φασίστες ή με τον Χίτλερ. Και μερικοί έρχονταν με άδεια από το μέτωπο και άλλοι όχι. Και υπήρχαν και υποκινητές που το έσκαγαν από το μέτωπο, αλλά στην πατρίδα ξεσήκωναν τον κόσμο και πήγαιναν στους χορούς και στα καφενεία με τη στολή.

Ακόμα και ο καθηγητής της Φυσικής Ιστορίας φορούσε μπότες και στολή, όταν μας εξηγούσε ότι το χρυσό κυπριπέδιο το πεδιλόμορφο είναι ένα είδος βρύου. Και το εντελβάις. Το εντελβάις ήταν κάτι παραπάνω από φυτό, ήταν μόδα. Όλοι φορούσαν κονκάρδες και καρφίτσες με διάφορους τύπους αεροπλάνων και τεθωρακισμένων αρμάτων μάχης, με διάφορα είδη όπλων, με εντελβάις και γεντιανή για φυλαχτό. Μάζευα κονκάρδες, τις αντάλλασσα και έμαθα απέξω τους βαθμούς ιεραρχίας. Οι πιο αγαπημένοι μου ήταν ο υποδεκανέας και ο επιδεκανέας. Πίστευα ότι οι επιδεκανείς είναι μνηστήρες, υπο-εραστές και επι-εραστές. Αφού στο σπίτι μας είχαμε προσφέρει κατάλυμα στον επιδεκανέα Ντίτριχ από το Ράιχ. Η μητέρα μου έκανε ηλιοθεραπεία στη στέγη της αποθήκης και ο Ντίτριχ την κοίταζε με τα χιάλια από το φεγγίτη. Και ο πατέρας μου τον παρακολουθούσε από τη βεράντα, τον έσυρε στην αυλή και του έσπασε τα χιάλια με το σφυρί στο λιθόστρωτο δίπλα στην αποθήκη. Η μητέρα μου πήγε για δυο μέρες με ένα μικρό σακίδιο γεμάτο ρούχα κάτω από τη μασχάλη στη θεία Φίνι. Μάλιστα μια βδομάδα νωρίτερα ο Ντίτριχ είχε χαρίσει στη μητέρα μου δύο φλιτζανάκια μόκας για τα γενέθλιά της. Το φταίξιμο ήταν δικό μου, του είχα πει ότι η μητέρα μου μαζεύει φλιτζανάκια μόκας και πήγαμε μαζί στο κατάστημα με τις πορσελάνες. Εκεί του πρότεινα δύο φλιτζανάκια που σίγουρα θα της άρεσαν της μητέρας. Είχαν ένα απαλό ροζ χρώμα, σαν πολύ μαλακός χόνδρος, ασημένιο τελείωμα κι ένα ασημένιο δάκρυ πάνω στο χερούλι. Η δεύτερη πιο αγαπημένη μου κονκάρδα ήταν από βακελίτη, ένα εντελβάις με φώσφορο που το βράδυ έλαμπε σαν ξυπνητήρι.

Ο καθηγητής της Φυσικής Ιστορίας πήγε στον πόλεμο και δεν ξαναγύρισε. Ο καθηγητής των Λατινικών γύρισε από τον πόλεμο με άδεια και πέρασε από το σχολείο να μας δει. Κάθισε στην έδρα και μας έκανε μια ώρα μάθημα. Η ώρα πέρασε γρήγορα και πολύ διαφορετικά απ' ό,τι περίμενα. Ένας μαθητής, που τον

είχαμε στολίσει πολλές φορές με ανθούς αγριοτριανταφυλλιάς, είπε αμέσως μόλις άρχισε το μάθημα: Κύριε καθηγητά, πείτε μας πώς είναι στο μέτωπο. Ο καθηγητής δάγκωσε τα χείλη του και είπε: Όχι όπως νομίζετε. Κι έπειτα το πρόσωπό του πάγωσε και τα χέρια του άρχισαν να τρέμουν, έτσι όπως δεν τον είχαμε ξαναδεί ποτέ. Όχι όπως νομίζετε, ξανάπε. Κι έπειτα ακούμπησε το πρόσωπό του στο τραπέζι, άφησε τα χέρια του να πέσουν στο πλάι σαν κούκλα φτιαγμένη από κουρέλια κι άρχισε να κλαίει.

Το ρώσικο χωριό είναι μικρό. Όταν πηγαίνουμε για ζητιανιά ελπίζουμε ότι δεν θα συναντήσουμε κανέναν άλλο ζητιάνο από το στρατόπεδο. Όλοι ζητιανεύουν με κάρβουνο. Όταν είναι κανείς πραγματικός ζητιάνος, κρύβει τα χέρια του. Κουβαλάει στην αγκαλιά του ένα κομμάτι κάρβουνο τυλιγμένο σε κουρέλια, σαν παιδί που κοιμάται. Χτυπάει μια πόρτα, ανασηκώνει τα κουρέλια και δείχνει τι έχει. Από τον Μάη μέχρι τον Σεπτέμβρη οι προοπτικές που έχει κανείς με ένα κομμάτι κάρβουνο δεν είναι καλές. Όμως μόνο κάρβουνο έχουμε.

Είδα πετούνιες στον κήπο ενός σπιτιού, μια ολόκληρη βιτρίνα γεμάτη φλιτζανάκια σε απαλό ροζ με ασημένιο τελείωμα. Προχωρώντας έκλεισα τα μάτια, είπα ΦΛΙΤΖΑΝΑΚΙΑ ΜΟΚΑΣ και μέτρησα από μέσα μου τα γράμματα: δεκαέξι. Κι έπειτα μέτρησα δεκαέξι βήματα, ύστερα τριάντα δύο και για τα δύο φλιτζανάκια. Εκεί που σταμάτησα όμως δεν υπήρχε κανένα σπίτι. Μέτρησα μέχρι το εκατόν εξήντα για τα δέκα φλιτζανάκια μόκας που είχε η μητέρα στη βιτρίνα του σπιτιού και έφτασα τρία σπίτια πιο κάτω. Στον κήπο του δεν υπήρχαν πετούνιες. Χτύπησα την πρώτη πόρτα.

Για τα ταξίδια

ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ είναι πάντα ευτυχία.

Πρώτον: Όσο ταξιδεύεις, ακόμα δεν έχεις φτάσει. Όσο δεν έχεις φτάσει, δεν χρειάζεται να δουλεύεις. Το ταξίδι είναι περιοδός χάριτος.

Δεύτερον: Όταν ταξιδεύεις, φτάνεις σε μια περιοχή που δεν νοιάζεται καθόλου για σένα. Ένα δέντρο δεν μπορεί να σου βάλει τις φωνές, ούτε και να σε χτυπήσει. Κάτω από ένα δέντρο μπορεί να συμβούν αυτά, δεν φταίει εκείνο όμως.

Η μόνη στάση που είχαμε κάνει φτάνοντας στο στρατόπεδο ήταν το НОВО-ГКОРЛОВКА. Μπορεί να ήταν το όνομα του στρατοπέδου ή κάποιας πόλης, αλλά και ολόκληρης της περιοχής. Το όνομα του εργοστασίου δεν μπορεί να ήταν, γιατί εκείνο λεγόταν КОКСОХИМ-ЗАВОНТ. Και στο προαύλιο του στρατοπέδου δίπλα στη βρύση υπήρχε ένα καπάκι αγωγού από χυτοσίδηρο με γράμματα του κυριλλικού αλφαβήτου. Με τα ελληνικά που ήξερα από το σχολείο συμπέρανα ότι έγραφε ΝΤΝΙΕΠΡΟΠЕТРОВСК, κι αυτό μπορεί να ήταν κάποια κοντινή πόλη ή απλώς ένα χυτήριο στην άλλη άκρη της Ρωσίας. Όταν έβγαινες από το στρατόπεδο, αντί για γράμματα έβλεπες την απέραντη στέπα και κατοικημένες περιοχές μέσα στη στέπα. Ακόμα και γι' αυτό τα ταξίδια ήταν ευτυχία.

Τους ανθρώπους που έκαναν μεταφορές τούς μοίραζαν σε αυτοκίνητα κάθε πρωί στο γκαράζ πίσω από το στρατόπεδο, συνήθως ανά δύο. Ο Κάρλι Χάλμεν κι εγώ μπήκαμε σε ένα Lancia τεσσάρων τόνων, μοντέλο της δεκαετίας του τριάντα. Ξέραμε και τα πέντε αυτοκίνητα που ήταν στο γκαράζ, τα προτερήματα και τα ελαττώματά τους. Το Lancia ήταν καλό, όχι πολύ ψηλό και ολόκληρο από λαμαρίνα, καθόλου ξύλο. Χειρότερο ήταν το Man των πέντε τόνων, που οι ρόδες του σου έφταναν μέχρι το στήθος. Και σε αυτό το καλύτερο Lancia ανήκε και ο σοφέρ Κομπέλιαν με το στραβό στόμα. Ήταν καλόκαρδος.

Όταν ο Κομπέλιαν έλεγε ΚΙΡΠΙΤΣ, καταλαβαίναμε ότι σήμερα θα φέρουμε κόκκινες μπριγκέτες και ότι θα ταξιδέψουμε μέσα στην απέραντη στέπα. Αν είχε βρέξει τη νύχτα, στους νερόλακκους καθρεφτίζονταν τα συντρίμια των καμένων αυτοκινήτων και τα παλιοσίδερα των τεθωρακισμένων. Τα κυνηγόσκυλα το έβαζαν στα πόδια για να γλιτώσουν από τις ρόδες. Ο Κάρλι Χάλμεν καθόταν μαζί με τον Κομπέλιαν στην καμπίνα. Εγώ προτιμούσα να στέκομαι πάνω στην καρότσα και να κρατιέμαι γερά από την οροφή της καμπίνας. Από μακριά φαινόταν ένας επτάωροφος στρατώνας με παράθυρα που έλειπαν και χωρίς στέγη. Ένα μισοερειπωμένο κτήριο, τελείως μόνο σε όλη την περιοχή, αλλά υπερσύγχρονο. Ίσως να ήταν το πρώτο συγκρότημα κατοικιών ενός καινούργιου οικισμού, που σταμάτησε τελείως ξαφνικά. Ίσως ο πόλεμος να πρόλαβε τη στέγη.

Ο επαρχιακός δρόμος ήταν ανώμαλος, το Lancia περνούσε κροταλίζοντας μπροστά από τα σκόρπια αγροκτήματα. Σε μερικά είχαν φυτρώσει τσουκνίδες που μας έφταναν μέχρι τους γοφούς, κι εκεί μέσα υπήρχαν σιδερένιοι σκελετοί κρεβατιών που πάνω τους κάθονταν άσπρες κόττες, αδύνατες σαν τούφες από σύννεφα. Οι τσουκνίδες φυτρώνουν μόνο εκεί που ζουν άνθρωποι, μου είχε πει η γιαγιά, και οι κολλητσιδές μόνο εκεί που υπάρχουν πρόβατα.

Δεν είδα ποτέ ανθρώπους στα αγροκτήματα. Ήθελα να δω κόσμο που δεν ζει στο στρατόπεδο, που έχει σπιτικό, φράχτη, αυλή, ένα δωμάτιο με χαλί, ίσως μάλιστα κι ένα τιναχτήρι για τα χαλιά. Εκεί όπου ο κόσμος τινάζει τα χαλιά του, σκεφτόμουν, μπορεί κανείς να εμπιστεύεται την ειρήνη, εκεί η ζωή δεν είναι στρατιωτική, εκεί αφήνουν τον κόσμο να ζει ειρηνικά.

Στο πρώτο ταξίδι που έκανα με τον Κομπέλιαν είχα δει σε ένα αγρόκτημα ένα στύλο για τα χαλιά. Είχε ένα ρολό, πάνω στο οποίο μπορούσες να τραβάς πέρα δώθε το χαλί ενώ το χτυπάς. Και δίπλα στο στύλο υπήρχε ένα μεγάλο άσπρο κανάτι από σμάλτο. Με το ρύγχος του, το λεπτό του λαμίο και τη βαριά κοιλιά έμοιαζε με κύκνο. Τόσο ωραίο, που σε κάθε ταξίδι, ακόμα και στον άδειο αέρα, καταμεσής της στέπας έψαχνα να βρω ένα στύλο για τα χαλιά. Δεν ξανάδα ποτέ στύλο για τα χαλιά ή κύκνο.

Πίσω από τα αγροκτήματα των προαστίων άρχιζε μια μικρή πόλη από σπίτια στο κίτρινο της ώχρας, με ξεφλουδισμένους σο-

βάδες και σκουριασμένες στέγες από λαμαρίνα. Ανάμεσα στα υπολείμματα της ασφάλτου ήταν κρυμμένες σιδηροδρομικές ράγες. Πάνω στις ράγες έβλεπες πότε πότε άλογα να τραβούν δίτροχα κάρα από το εργοστάσιο παραγωγής άρτου. Όλα τους ήταν καλυμμένα με ένα άσπρο λινό ύφασμα, όπως και το κάρο στο στρατόπεδο. Αλλά τα άλογα, μισοπεθαμένα από την πείνα, με έκαναν να αμφιβάλλω αν κάτω από τα λινά υφάσματα υπήρχε ψωμί και όχι άνθρωποι που είχαν πεθάνει από την πείνα.

Ο Κομπέλιαν είπε: Αυτή η πόλη λέγεται Νόβο-Γκορλόβκα. Έχει το ίδιο όνομα με το στρατόπεδο, ρώτησα. Όχι, είπε εκείνος, το στρατόπεδο έχει το ίδιο όνομα με την πόλη. Δεν υπήρχαν πουθενά πινακίδες. Όποιος ταξίδευε κι έφτανε ως εδώ, ο Κομπέλιαν δηλαδή και το Lancia, ήξερε το όνομα της περιοχής. Κι όποιος ήταν ξένος ρωτούσε να το μάθει, όπως είχαμε κάνει ο Κάρλι Χάλμεν κι εγώ. Κι όποιος δεν είχε κανέναν να ρωτήσει δεν έφτανε ούτε και είχε καμία δουλειά εδώ.

Τις μπριγκέτες πηγαίναμε και τις παίρναμε από ένα μέρος μετά την πόλη. Το φόρτωμα, όταν είσαι μαζί με κάποιον άλλον και μπορείς να πλησιάσεις με το Lancia πολύ κοντά, διαρκεί μιάμιση ώρα. Παίρνεις τέσσερα τούβλα μαζί, τα κουβαλās κολλημένα το ένα πάνω στο άλλο σαν ακορντεόν. Τα τρία είναι πολύ λίγα και τα πέντε παραείναι πολλά. Μπορείς να κουβαλήσεις και πέντε μαζί, όμως τότε το μεσαίο γλιστράει και πέφτει. Στοιβάξεις τα τούβλα χωρίς κενά, κοντά κοντά σε ολόκληρη την καρότσα, με ύψος τρεις έως τέσσερις στρώσεις. Οι μπριγκέτες παράγουν έναν έντονο ήχο, καθεμιά ακούγεται διαφορετικά. Η κόκκινη σκόνη είναι πάντα η ίδια και κάθεται στα ρούχα, είναι όμως στεγνή. Η σκόνη από τις μπριγκέτες δεν σε κοροϊδεύει όπως η σκόνη του τοιμέντου και δεν είναι λιπαρή όπως η σκόνη απ' το κάρβουνο. Η σκόνη από τις μπριγκέτες μου θύμιζε κόκκινη γλυκιά πάπρικα, παρόλο που δεν μυρίζει.

Στην επιστροφή το Lancia δεν κροτάλιζε, ήταν πάρα πολύ βαρύ. Διασχίζαμε πάλι την πόλη Νόβο-Γκορλόβκα καβαλώντας τις ράγες του τρένου, περνούσαμε πάλι από τα προαστιακά αγροκτήματα, παίρναμε τον επαρχιακό δρόμο κάτω από τις τούφες τα σύννεφα της στέπας και φτάναμε στο στρατόπεδο. Κι έπειτα προσπερνούσαμε το στρατόπεδο και πηγαίναμε στο εργοτάξιο.

Το ξεφόρτωμα γινόταν πιο γρήγορα απ' ό,τι το φόρτωμα. Έ-

πρεπε βέβαια να στοιβάξεις πάλι τις μπριγκέτες, όχι με τόση ακρίβεια όμως, αφού την επόμενη μέρα θα τις ανέβαζαν στη σκαλωσιά, στους χτίστες.

Με τον πηγαμίο και την επιστροφή, το φόρτωμα και το ξεφόρτωμα, καταφέραμε να κάνουμε δύο μεταφορές τη μέρα. Έπειτα βράδιαζε. Μερικές φορές ο Κομπέλιαν ξανάφευγε χωρίς να πει τίποτα. Ο Κάρλι κι εγώ ξέραμε ότι επρόκειτο για ιδιωτικό φορτίο. Φορτώναμε μόνο μια στοίβα μπριγκέτες στη μισή καρότσα. Και στην επιστροφή στρίβαμε και πηγαίναμε πίσω από το επτάωροφο ερειπωμένο κτήριο, σε μια κοιλάδα. Εκεί, γύρω από τα σπίτια υπήρχαν σειρές από λεύκες. Τα σύννεφα εκείνη την ώρα είχαν κι αυτά το χρώμα του τούβλου, από το δειλινό που έπεφτε. Μπαίναμε στο αγρόκτημα του Κομπέλιαν περνώντας ανάμεσα από το φράχτη και την ξυλαποθήκη. Το αυτοκίνητο σταματούσε με ένα απότομο τράνταγμα, κι εγώ βρισκόμουν να στέκομαι μέχρι τους γοφούς μέσα σε ένα γυμνό, προφανώς ξεραμένο δέντρο, γεμάτο με ζαρωμένα μπαλάκια από το περασμένο ή το προπερασμένο καλοκαίρι. Ο Κάρλι ανέβαινε στην καρότσα κι ερχόταν κοντά μου. Αυτό το τελευταίο φως της μέρας κρεμούσε φρούτα μπροστά στο πρόσωπό μας και ο Κομπέλιαν μας άφηνε να μαζέψουμε μερικά πριν το ξεφόρτωμα.

Τα μπαλάκια ήταν τελείως στεγνά, σαν ξύλα, έπρεπε να τα πιπιλάς και να τα ρουφάς μέχρι που να φτάσουν να έχουν τη γεύση του βύσσινου. Αν μασούσες καλά, το κουκούτσι γινόταν στη γλώσσα τελείως λείο και καυτό. Αυτά τα νυχτερινά βύσσινα ήταν ευτυχία, αλλά μεγάλωναν ακόμα περισσότερο την πείνα.

Στην επιστροφή η νύχτα ήταν από μελάνι. Ήταν καλά να φτάνεις αργά στο στρατόπεδο. Το προσκλητήριο είχε τελειώσει, το βραδινό φαγητό είχε αρχίσει από ώρα. Το πάνω πάνω μέρος της αραιής σούπας που έβραζε στο καζάνι είχε ήδη μοιραστεί σε άλλους. Οι πιθανότητες για την πιο πηχτή που ήταν κάτω κάτω ήταν μεγαλύτερες.

Αν έφτανες όμως πάρα πολύ αργά στο στρατόπεδο, ήταν κακό. Μετά η σούπα τελείωνε. Μετά δεν είχες τίποτε άλλο εκτός από αυτή τη μεγάλη άδεια νύχτα με τις ψείρες.

Για τους ανστηρούς ανθρώπους

Η ΜΠΕΑ ΤΣΑΚΕΛ έπλυνε στο πηγάδι τα χέρια της και τώρα περπατάει στον κεντρικό δρόμο. Κάθεται πλάι μου στο παγκάκι με την πλάτη. Με μια λοξή ματιά το βλέμμα της αφαιρείται και έχει κάτι από αλληθώρισμα. Δεν είναι αλλήθωρη, προσθέτει στην κίνηση των ματιών της αυτή τη διστακτικότητα επειδή ξέρει ότι την κάνει γοητευτική. Τόσο γοητευτική που νιώθω αμήχανα. Αρχίζει να μιλάει, έτσι απλά να μιλάει. Μιλάει τόσο γρήγορα όσο και ο Τουρ Πρίκουλις, όχι όμως με την ίδια επιτήδευση. Στρέφει το αφηρημένο της βλέμμα απέναντι, στο εργοστάσιο, παρατηρεί το νέφος του πύργου ψύξης και μιλάει για τα βουνά του τριεθνούς, εκεί όπου συναντιούνται η Ουκρανία, η Μπεςαραβία και η Σλοβακία.

Τα βουνά της πατρίδας της τα απαριθμεί πιο αργά, τα Κάτω Τάτρα, τα όρη Μπεςκίντε, που καταλήγουν στον άνω ρου του Τάις. Το χωριό μου ονομάζεται Λούτζι, λέει, ένα κρυμμένο φτωχικό χωριό κοντά στο Κάσαου. Εκεί τα βουνά βλέπουν από ψηλά τι έχουμε μέσα στο μυαλό μας μέχρι που πεθαίνουμε. Όποιος μένει εκεί γίνεται μελαγχολικός, πολλοί φεύγουν. Γι' αυτό κι εγώ πήγα στην Πράγα, στο ωδείο.

Ο μεγάλος πύργος ψύξης είναι μια σεβάσμιμη κυρία, φοράει τη σκούρα ξύλινη επένδυσή του στους γοφούς σαν κορσέ. Έτσι στριμωγμένη καθώς είναι εκεί μέσα η σεβάσμιμη κυρία, βγαίνουν από το στόμα της μέρα και νύχτα άσπρα σύννεφα. Και φεύγουν κι αυτά, όπως και ο κόσμος από τα βουνά της Μπέα Τσάκελ.

Μιλάω στην Μπέα για τα βουνά της Τρανσυλβανίας, Καρπάθια είναι κι αυτά, είπα. Μόνο που σε μας τα βουνά έχουν στρογγυλές βαθιές λίμνες. Λένε ότι είναι τα μάτια της θάλασσας, τόσο βαθιά που ο βυθός τους επικοινωνεί με τη Μαύρη Θάλασσα. Τα πόδια σου είναι στο βουνό και τα μάτια σου στη θάλασσα όταν κοιτάξεις μια τέτοια ορεινή λίμνη. Ο παππούς μου λέει ότι τα Καρπάθια κρατούν κάτω από τη γη τη Μαύρη Θάλασσα στην αγκαλιά τους.

Ύστερα η Μπέα Τσάκελ μιλάει για τον Άρτουρ Πρίκουλιτς και λέει ότι είναι κομμάτι της παιδικής της ηλικίας. Ότι κατάγεται από το ίδιο χωριό, ότι έμεναν στον ίδιο δρόμο, ότι καθόντουσαν μάλιστα στο ίδιο θρανίο. Σε ένα παιχνίδι που έπαιζε με τον Τουρ εκείνη έκανε το άλογο κι ο Τουρ οδηγούσε την άμαξα. Και έπεσε κι έσπασε το πόδι της, αλλά αυτό το κατάλαβαν αργότερα. Ο Τουρ τη χτυπούσε με το μαστίγιο και της έλεγε ότι δεν στέκóταν σωστά επειδή δεν θέλει άλλο να κάνει το άλογο. Ο δρόμος ήταν κατηφορικός, είπε, όταν έπαιζες με τον Τουρ ήταν πάντα σαδιστής. Κι εγώ της είπα για το παιχνίδι της σαρανταποδαρούσας. Τα παιδιά χωρίζονται σε δύο σαρανταποδαρούσες. Η μία πρέπει να τραβήξει την άλλη πάνω από μια γραμμή από κιμωλία και να τη φέρει στην περιοχή της, επειδή θέλει να τη φάει. Σε καθεμιά από τις δύο σαρανταποδαρούσες τα παιδιά πρέπει να κρατιούνται από την κοιλιά και να τραβάνε με όλη τους τη δύναμη. Γίνεσαι κομμάτια, είχα πάθει θλάσεις στους γοφούς και είχα στραμπουλήξει τον ώμο μου.

Εγώ δεν είμαι άλογο κι εσύ δεν είσαι σαρανταποδαρούσα, λέει η Μπέα. Αν είσαι αυτό που παίζεις ότι είσαι, τιμωρείσαι σαν να τηρείται κάποιος νόμος. Και από το νόμο δεν ξεφεύγεις, ακόμα κι αν πας στην Πράγα. Ή στο στρατόπεδο, λέω εγώ. Ναι, επειδή ήρθε κι ο Τουρ μαζί, λέει η Μπέα. Πήγε κι εκείνος να σπονδάσει, ήθελε να γίνει ιεραπόστολος και δεν έγινε. Στην Πράγα όμως έμεινε, μεταπήδησε στο εμπόριο. Ξέρεις, οι νόμοι ενός μικρού χωριού, ακόμα και οι νόμοι της Πράγας είναι αυστηροί, λέει η Μπέα, γι' αυτό δεν μπορείς να τους ξεφύγεις, είναι φτιαγμένοι από αυστηρούς ανθρώπους.

Ύστερα η Μπέα προσθέτει πάλι εκείνη τη διστακτικότητα στο αφηρημένο της βλέμμα και λέει:

Αγαπώ τους αυστηρούς ανθρώπους.

Έναν αγαπάς, σκέφτομαι και πρέπει να συγκρατηθώ, επειδή από αυτή τη αυστηρότητα ζει κι επειδή από αυτόν τον έναν αυστηρό άνθρωπο έχει μια καλή θέση στην ιματιοθήκη, σε αντίθεση με μένα. Παραπονιέται για τον Τουρ Πρίκουλιτς, θέλει να ανήκει σε μας αλλά να ζει όπως αυτός. Όταν μιλάει γρήγορα, έχει μερικές φορές την τάση να αρνείται τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα σε μας και σε κείνον. Όμως λίγο πριν συμβεί κάτι τέτοιο τρυπώνει ξανά στην ασφάλειά της. Μπορεί εξαιτίας αυτής της

ασφάλειας τα μάτια της να γίνονται τόσο μακρόστενα όταν το βλέμμα της αφαιρείται. Μπορεί να την απασχολεί η πλεονεκτική της θέση όταν μιλάει μαζί μου. Και να μιλάει τόσο πολύ επειδή, εκτός από τον αυστηρό της άνθρωπο, θέλει να έχει λίγη ακόμα ελευθερία, για την οποία εκείνος δεν ξέρει τίποτα. Μπορεί να θέλει να με κάνει να ξανοιχτώ, μπορεί να του εξομολογείται όλα όσα λέει μαζί μας.

Μπέα, λέω εγώ, το τραγούδι των παιδικών μου χρόνων πάει έτσι:

*Ο ήλιος ψηλά τυλιγμένος σε πέπλο
κίτρινο καλαμπόκι
χρόνος μηδέν*

Γιατί η πιο έντονη μυρωδιά των παιδικών μου χρόνων είναι η αποφορά της σαπίλας από τους κόκκους του καλαμποκιού που βλασταίνουν. Στις μεγάλες διακοπές πήγαμε στο Βενχ και μείναμε οχτώ βδομάδες. Ξαναγυρίσαμε από τις μεγάλες διακοπές. Στην αυλή, στο σωρό της άμμου, το καλαμπόκι είχε βλαστήσει. Όταν το τραβούσα και το έβγαζα από το χώμα, άσπρες λεπτές ριζούλες και το βρομερά κίτρινο παλιό σπυρί να κρέμεται στο πλάι.

Η Μπέα επαναλαμβάνει: κίτρινο καλαμπόκι, χρόνος μηδέν. Ύστερα πιπιλάει το δάχτυλό της και λέει: Καλά που μεγαλώνουμε.

Η Μπέα Τσάκελ είναι μισό κεφάλι πιο ψηλή από μένα. Τα κοτσίδα της είναι τυλιγμένα γύρω από το κεφάλι, ένα μεταξένιο σχοινί χοντρό σαν μπράτσο. Ίσως το κεφάλι της να μη δείχνει τόσο περήφανο απλώς επειδή είναι η υπεύθυνη της ματιοθήκης, αλλά κι επειδή έχει αυτά τα βαριά μαλλιά. Προφανώς είχε αυτά τα βαριά μαλλιά από παιδί ακόμα, για να μη βλέπουν τα βουνά από ψηλά, στο κρυμμένο φτωχικό της χωριό, τι έχει μέσα στο μυαλό της μέχρι που να πεθάνει.

Όμως εδώ, στο στρατόπεδο, δεν θα πεθάνει. Θα φροντίσει ο Τουρ Πρίκουλιτς γι' αυτό.

Μια-σταγόνα-παραπάνω-ευτυχία για την Ίρμα Πφάιφερ

Η ΔΗ ΑΠΟ τα τέλη του Οκτώβρη μαζί με τη βροχή έπεφταν και βελόνες πάγου. Η συνοδευτική φρουρά και ο πρώτος ελεγκτής μάς ανέθεσαν καθήκοντα και ξαναπήγαν αμέσως στο στρατόπεδο, στα ζεστά υπηρεσιακά τους δωμάτια. Στο εργοτάξιο ξεκινούσε μια ήσυχη μέρα, χωρίς το φόβο που γεννούσαν οι φωνές των διοικητών.

Ωστόσο, μέσα σ' αυτή την ήσυχη μέρα ακούστηκαν οι φωνές της Ίρμα Πφάιφερ. Ίσως ΒΟΗΘΕΙΑΒΟΗΘΕΙΑ ή ΟΧΙΑΛΛΟ, δεν ακουγόταν καθαρά. Τρέξαμε με τα φτυάρια και τις σανίδες στον ασβεστόλακκο, όχι αρκετά γρήγορα, ο επικεφαλής του εργοταξίου ήταν ήδη εκεί.

Έπρεπε να τα αφήσουμε όλα να πέσουν από τα χέρια μας. Ρούκι να ζαντ, χέρια στην πλάτη – με το φτυάρι σηκωμένο ψηλά μας ανάγκασε να κοιτάζουμε αμέτοχοι τον ασβέστη.

Η Ίρμα Πφάιφερ κείτονταν με το πρόσωπο προς τα κάτω, ο ασβέστης έκανε φουσκάλες. Πρώτα κατάπие ο ασβέστης τα χέρια της, ύστερα η γκριζα κουβέρτα σηκώθηκε μέχρι τα ιγνύα. Αιώνες, λίγα δευτερόλεπτα, περίμενε ο ασβέστης γεμάτος φραμπαλάδες. Ύστερα όρμησε παφλάζοντας μέχρι τους γοφούς. Ανάμεσα στο κεφάλι και το σκούφο ο χυλός έμεινε να τρέμει. Με ανοιγμένα τα αυτιά του ο σκούφος άρχισε να πλέει αργά προς την άκρη του λάκκου σαν φουσκωμένο περιστέρι. Το πίσω μέρος του κεφαλιού, ξυρισμένο γουλί, με τα τσιμπήματα από τις ψείρες που είχαν κάνει κρούστα, κρατιόταν ακόμα ψηλά, σαν καρπούζι κομμένο στη μέση. Όταν ο ασβέστης κατάπие και το κεφάλι και φαινόταν πια μόνο η πλάτη, ο επικεφαλής του εργοταξίου είπε: ζάλκο, όστιν ζάλκο.

Ύστερα, σπρώχνοντάς μας με το φτυάρι, μας ανάγκασε να πάμε στην άκρη του εργοταξίου, εκεί όπου στέκονταν οι γυναίκες του ασβέστη, μας έβαλε όλους μαζί και φώναξε: βνιμάνιγιε

λιούντι. Ο ακορντεονίστας Κόνραντ Φον μετέφρασε: Προσοχή, προσοχή, αν ένας σαμποτέρ θέλει το θάνατο, θα τον έχει. Η γυναίκα αυτή πήδηξε μέσα στον ασβέστη. Την είδαν οι χτίστες από πάνω, από τη σκαλωσιά.

Έπρεπε να συνταχτούμε και να μπορούμε με βηματισμό στο προαύλιο του στρατοπέδου. Είχε προσκλητήριο εκείνο το πρωί. Μαζί με τη βροχή εξακολουθούσαν να πέφτουν βελόνες πάγου και στεκόμαστε τερατωδώς ήσυχοι, εσωτερικά και εξωτερικά, από τη φρίκη. Ο Σιστβανγιόνοφ ήρθε τρέχοντας από το υπηρεσιακό του δωμάτιο κι άρχισε να ουρλιάζει. Γύρω από το στόμα του το σάλιο άφριζε, σαν άλογο που είχε παραζεσταθεί. Άρχισε να πετάει το δευμάτινο γάντι του ανάμεσά μας. Κάθε φορά, στο σημείο που έπεφτε το γάντι, έπρεπε κάποιος να σκύψει και να του το πάρει μπροστά. Ξανά και ξανά. Ύστερα μας άφησε στον Τουρ Πρίκουλιτς. Φορούσε ένα αδιάφορο παλτό και λαστιχένιες μπότες. Μας μέτρησε, έκανε ένα βήμα μπροστά, έκανε ένα βήμα πίσω, μας μέτρησε, έκανε ένα βήμα μπροστά, έκανε ένα βήμα πίσω μέχρι αργά το βράδυ.

Πότε έβγαλαν την Ίρμα Πφάιφερ από τον ασβέστη και πού την έθαψαν, αυτό δεν το ξέρει κανείς. Το επόμενο πρωί ο ήλιος έλαμπε κρύος και καθαρός. Στο λάκκο υπήρχε καινούργιος ασβέστης, όλα ήταν όπως πάντα. Κανείς δεν αναφέρθηκε στην προηγούμενη μέρα. Κάποιος σίγουρα θα σκέφτηκε την Ίρμα Πφάιφερ, τον καλό της σκούφο, την καλή βαμβακερή της στολή, επειδή θα την έθαψαν ντυμένη και επειδή οι νεκροί δεν χρειάζονται ρούχα, όταν οι ζωντανοί πεθαίνουν από το κρύο.

Η Ίρμα Πφάιφερ θέλησε να κόψει δρόμο, και με το σακί το τσιμέντο μπροστά στην κοιλιά της δεν μπορούσε να δει πού πατάει. Το σακί είχε ποτίσει τελείως από το χιονόνερο και βούλιαξε πρώτο πρώτο. Γι' αυτό δεν είδαμε το σακί όταν φτάσαμε στον ασβεστόλακκο. Αυτό πίστευε ο ακορντεονίστας Κόνραντ Φον. Να πιστεύει μπορεί κανείς οτιδήποτε. Να ξέρει δεν μπορεί.

Μαύρες λεύκες

ΗΤΑΝ Η νύχτα της 31ης Δεκεμβρίου προς 1η Ιανουαρίου, η νύχτα της Πρωτοχρονιάς του δεύτερου χρόνου. Μας διέταξαν από τα μεγάφωνα στα μισά της νύχτας να πάμε στο χώρο του προσκλητηρίου. Συνοδεία οχτώ σκοπών με τα όπλα και τα σκυλιά τους δεξιά κι αριστερά, μας οδήγησαν κατά μήκος του δρόμου του στρατοπέδου. Πίσω μας ακολουθούσε ένα φορτηγό. Μέσα στο χιόνι, στο πίσω μέρος του εργοστασίου, παραταχτήκαμε σε σειρές μπροστά στη μάντρα και περιμέναμε. Νομίζαμε ότι αυτή θα είναι η νύχτα της εκτέλεσης.

Πέρασα σπρώχνοντας στην μπροστινή σειρά, ώστε να είμαι ανάμεσα στους πρώτους, να μη χρειαστεί να φορτώσω και πτώματα προηγουμένως – αφού το φορτηγό περίμενε στην άκρη του δρόμου. Ο Σιστβανγιόνοφ και ο Τουρ Πρίκουλιτς είχαν χωθεί στην καμπίνα και είχαν τη μηχανή αναμμένη, για να μην ξεπαγιάσουν. Οι σκοποί περπατούσαν πάνω κάτω. Τα σκυλιά στέκονταν όλα μαζί, η αγωνιά τους έκλινε τα μάτια. Πότε πότε σήκωναν τα πόδια τους για να μην κοκαλώσουν.

Στεκόμασταν εκεί, γερασμένοι στο πρόσωπο, τα φρύδια μας φτιαγμένα από πάχνη. Τα χείλη κάποιων γυναικών έτρεμαν, όχι μόνο από το κρύο, ψιθύριζαν προσευχές. Είπα στον εαυτό μου ότι τώρα τελείωσαν όλα. Η γιαγιά με αποχαιρέτισε λέγοντας: Το ξέρω ότι θα ξανάρθεις. Συνέβη μεν και αυτό στη μέση της νύχτας, ήταν όμως στο κέντρο του κόσμου. Τώρα στο σπίτι θα γιόρτασαν την παραμονή της Πρωτοχρονιάς, τα μεσάνυχτα ίσως να τσουγκρίσαν τα ποτήρια τους και να ευχήθηκαν να είμαι ζωντανός. Μακάρι να σκέφτονταν εμένα τις πρώτες ώρες του καινούργιου χρόνου κι ύστερα να ξάπλωσαν στο ζεστό τους κρεβάτι. Πάνω στο κομοδίνο της γιαγιάς είναι ήδη η βέρα της, που τη βγάζει κάθε βράδυ επειδή τη σφίγγει. Κι εγώ στέκομαι και περιμένω την εκτέλεση. Μας έβλεπα όλους να στεκόμαστε σε ένα τεράστιο κουτί. Το ουράνιο καπάκι του η νύχτα το έβαφε

με μαύρο βερνίκι και το στόλιζε με καλοτροχισμένα αστέρια. Και ο πάτος του κουτιού ήταν γεμάτος με βαμβάκι που έφτανε μέχρι το γόνατο, ώστε να πέσουμε στα μαλακά. Και οι τοίχοι του κουτιού ήταν ντυμένοι με ένα κοκαλωμένο χρυσοποίκιλτο ύφασμα από πάγο, με μεταξένια κρόσσια και ατέλειωτη δαντέλα. Στη μάντρα του στρατοπέδου απέναντι, ανάμεσα στις σκοπιές, το χιόνι ήταν μια από κείνες τις εξέδρες για τις σορούς επιφανών νεκρών. Πάνω του υψωνόταν στον ουρανό ένα πολυώροφο κρεβάτι που είχε το ύψος ενός πύργου, ένα πολυώροφο φέρετρο όπου όλοι είχαμε τη θέση μας, ο ένας πάνω από τον άλλον, όπως στα κρεβάτια των παραπηγμάτων. Πάνω από το τελευταίο κρεβάτι ήταν ένα καπάκι βαμμένο με μαύρο βερνίκι. Στις σκοπιές που υπήρχαν στα πόδια και στο κεφάλι του βάρθρου, δύο μαυροντυμένοι άντρες της τιμητικής φρουράς ξενυχτούσαν τους νεκρούς. Στο κεφάλι, προς την πλευρά της πύλης του στρατοπέδου, το φως της σκοπιάς του προαυλίου τρεμόφεγγε σαν κηροπήγιο. Στα πόδια, που ήταν πιο σκοτεινά, ορθωνόταν η κορυφή της χιονοσκεπαστης μουριάς, σαν μεγαλόπρεπη ανθοδέσμη με όλα τα ονόματα γραμμένα σε αμέτρητους χάρτινους φιόγκους. Το χιόνι καταπίνει τον ήχο, σκέφτηκα, ο πυροβολισμός ούτε που θα ακουστεί. Οι συγγενείς μας κοιμούνται λιγάκι ζαλισμένοι, ανυποψίαστοι και κουρασμένοι από την παραμονή της Πρωτοχρονιάς στο κέντρο του κόσμου. Ίσως να ονειρεύονται την καταραμένη μας κηδεία, που θα γίνει με τον καινούργιο χρόνο.

Δεν ήθελα πια να βγω από το κουτί με το πολυώροφο φέρετρο. Όταν κάποιος θέλει να νικήσει το φόβο του θανάτου, αλλά δεν μπορεί να του ξεφύγει, τότε τον ξεγελά. Ακόμα και η παγωνιά, όπου δεν μπορείς να κουνηθείς πια, μαλακώνει το αποτρόπαιο. Μέσα στην έκσταση που προκαλούσε το θανατηφόρο κρύο αφέθηκα να με πυροβολήσουν.

Ύστερα, όμως, από τη ρυμούλκα του αυτοκινήτου δύο κουκουλωμένοι Ρώσοι μάς πέταξαν φτυάρια μπροστά στα πόδια μας. Ο Τουρ Πρίκουλις και ένας από τους κουκουλωμένους Ρώσους, ανάμεσα στο σκοτάδι και τη φωτεινότητα του χιονιού, έβαλαν τέσσερα σχοινιά δεμένα κόμπο παράλληλα με τη μάντρα του εργοστασίου. Ο διοικητής Σιστβανγιόνοφ είχε αποκοιμηθεί καθιστός στην καμπίνα. Ίσως να ήταν μεθυσμένος. Κοιμόταν με το πιγούνι στο στήθος, σαν ταξιδιώτης που στον τελευταίο σταθ-

μό τον ξεχνούν μέσα στο κουπέ. Κοιμόταν όση ώρα εμείς φτυαρίζαμε. Όχι, φτυαρίζαμε όση ώρα εκείνος κοιμόταν, επειδή ο Τουρ Πρίκουλις έπρεπε να περιμένει οδηγίες του. Όση ώρα φτυαρίζαμε και ανοίγαμε δύο διαδρόμους ανάμεσα στα σχοινιά για την εκτέλεσή μας, εκείνος κοιμόταν. Δεν ξέρω για πόση ώρα, ώσπου ο ουρανός άρχισε να παίρνει ένα γκριζο χρώμα. Και όλη αυτή την ώρα ο ρυθμός του φτυαριού μου επαναλάμβανε: Το ξέρω ότι θα ξανάρθεις. Από το φτυάρισμα είχα συνέλθει πάλι και προτιμούσα να συνεχίσω να πεινάω, να ξεπαγιάζω και να δουλεύω σκληρά, παρά να με εκτελέσουν. Έδινα δίκιο στη γιαγιά μου: Θα ξανάρθω, αντέτεινα ωστόσο το εξής: Ξέρεις άραγε πόσο δύσκολο είναι.

Ύστερα ο Σιστβανγιόνφ κατέβηκε από την καμπίνα, έτριψε το πιγούνι του και τίναξε τα πόδια του, ίσως επειδή ήταν ακόμα μουδιασμένα. Έκανε νόημα στους κουκουλωμένους άντρες να πάνε κοντά του. Εκείνοι άνοιξαν το καπάκι της καρότσας και έριξαν κάτω κασμάδες και λοστούς. Ο Σιστβανγιόνφ έκανε χειρονομίες με το δείκτη του χεριού, μιλούσε ασυνήθιστα λίγο και σιγανά. Ανέβηκε πάλι στην καμπίνα και το άδειο αυτοκίνητο έφυγε με εκείνον μέσα.

Ο Τουρ αναγκάστηκε να δώσει στο μουρμουρητό έναν τόνο διαταγής και φώναξε: Ανοίξτε λάκκους για δέντρα.

Ψάχναμε μέσα στο χιόνι να βρούμε τα εργαλεία σαν να 'ταν δώρα. Το χώμα είχε κοκαλώσει από την παγωνιά. Οι κασμάδες αναπηδούσαν, οι λοστοί ακούγονταν σαν σίδερο που χτυπάει σε σίδερο. Κομμάτια σε μέγεθος καρδιού μάς πιτσιλούσαν στο πρόσωπο. Ίδρωνα από την παγωνιά και πάγωνα από τον ιδρώτα. Χωρίστηκα σε δύο κομμάτια, σε ένα κομμάτι που είχε πυρακτωθεί και σε ένα κομμάτι που είχε παγώσει. Το επάνω μέρος του σώματός μου καιγόταν ολόκληρο, έσκυβε μηχανικά και πυρακτωνόταν από φόβο μπροστά στο καθήκον. Το υπογάστριο ήταν τελείως παγωμένο, τα πόδια, ξυλιασμένα από το κρύο, χώνονταν μέσα στα έντερα.

Το απόγευμα τα χέρια είχαν ματώσει, οι λάκκοι για τα δέντρα όμως δεν ήταν βαθύτεροι από μια παλάμη. Έτσι έμειναν.

Μόλις κατά τα τέλη της άνοιξης τελείωσαν οι λάκκοι και φυτεύτηκαν δύο μεγάλες σειρές δέντρα. Η αλέα μεγάλωσε γρήγορα. Αυτά τα δέντρα δεν υπήρχαν πουθενά αλλού, ούτε στη στέ-

πα, ούτε στο ρώσικο χωριό, ούτε και σε κανένα μέρος της γύρω περιοχής. Όλα εκείνα τα χρόνια κανένας στο στρατόπεδο δεν ήξερε πώς τα λένε αυτά τα δέντρα. Όσο πιο πολύ ψήλωναν τόσο πιο άσπρα γίνονταν τα κλαδιά και ο κορμίοι τους. Όχι διάφανα σαν φιλιγκράν ή σαν άσπρο κερί όπως οι σημύδες, αλλά με ανάστημα επιβλητικό και φλοιό θαμπό σαν πάστα γύψου.

Το πρώτο καλοκαίρι που γύρισα από το στρατόπεδο, αυτά τα δέντρα που ήταν άσπρα σαν γύψος τα είδα στο Έρλενπαρκ, γέρικα και γιγάντια. Στο λεξικό φυτολογίας του θείου Έντβιν έγραφε: Το δέντρο αυτό με τη γρήγορη ανάπτυξη μπορεί να εκτοξευτεί μέχρι και τα 35 μέτρα ύψος. Ο κορμός του, ο οποίος μπορεί να φτάσει σε διάμετρο τα 2 μέτρα και να αγγίζει σε ηλικία τα 200 χρόνια ζωής, μαρτυρά μεγάλη σταθερότητα.

Ο θεός Έντβιν δεν φανταζόταν πόσο σωστή, ή μάλλον πόσο εύστοχη, ήταν αυτή η περιγραφή, όταν μου διάβασε τη λέξη ΕΚΤΟΞΕΥΕΤΑΙ. Είναι ένα δέντρο χωρίς απαιτήσεις και εξαιρετικά ωραίο, είπε, που όμως στηρίζεται σε ένα μεγαλοπρεπές ψέμα, γιατί πώς μπορεί να λέγεται ΜΑΥΡΗ ΛΕΥΚΑ μ' έναν τόσο άσπρο κορμό.

Δεν αντέτεινα τίποτα. Απλώς σκέφτηκα: Όταν περιμένεις τη μισή νύχτα κάτω από έναν ουρανό βαμμένο με μαύρο βερνίκι να σε πυροβολήσουν, το όνομά του δεν είναι καθόλου ψέμα.

Μαντίλι και ποντίκια

ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ υπήρχαν πολλά πανιά. Η ζωή πήγαινε από το ένα πανί στο άλλο. Από το πανί που τυλίγαμε τα πόδια μας στο πανί που σκουπίζαμε τα χέρια, στο πανί του ψωμιού, στο πανί του μαξιλαριού με το χρυσολάχανο, στο πανί των γυρολόγων και των ζητιάνων, ακόμα και στο μαντίλι, όταν βέβαια είχες μαντίλι.

Οι Ρώσοι στο στρατόπεδο δεν χρειάζονταν μαντίλι. Έκλειναν με το δείκτη το ένα ρουθούνι και φυσούσαν από το άλλο τη μύξα σαν ζυμάρι στη γη. Ύστερα έκλειναν το καθαρό ρουθούνι και η μύξα πεταγόταν από το άλλο. Έκανα κι εγώ εξάσκηση, η μύξα όμως δεν έλεγε να πέσει. Κανείς στο στρατόπεδο δεν σκούπιζε τη μύτη του με μαντίλι. Όποιος είχε μαντίλι το χρησιμοποιούσε σαν σακούλι για να βάζει ζάχαρη και αλάτι. Όταν πια σκίζόταν, σαν χαρτί τουαλέτας. Κάποτε μια Ρωσίδα μου χάρισε ένα μαντίλι. Έκανε πολύ κρύο. Οδηγός μου ήταν η πείνα. Μετά τη δουλειά πήγα πάλι στο ρώσικο χωριό για γυρολόγημα με ένα κομμάτι ανθρακίτη, που τώρα το χρησιμοποιούσαν για θέρμανση. Χτύπησα μια πόρτα. Άνοιξε μια ηλικιωμένη Ρωσίδα, μου πήρε το κάρβουνο από τα χέρια και με άφησε να μπω στο σπίτι. Το δωμάτιο ήταν χαμηλό, το παράθυρο στον τοίχο έφτανε μόλις στο γόνατό μου. Σε ένα σκαμνί στέκονταν δύο αδύνατες γκριζόασπρες παρδαλές κότες. Το λειδί της μιας κρεμόταν πάνω από το μάτι της, κουνούσε το κεφάλι της πέρα δώθε σαν άνθρωπος χωρίς χέρια που του πέφτουν τα μαλλιά στο πρόσωπο.

Η ηλικιωμένη γυναίκα είχε αρχίσει εδώ και λίγη ώρα να μιλάει. Καταλάβαινα μόνο κάποιες σκόρπιες λέξεις, αντιλαμβανόμουν όμως περί τίνος επρόκειτο. Ότι φοβάται τους γείτονες, ότι εδώ και καιρό είναι μόνη της με τις δύο κότες, αλλά προτιμάει να μιλάει με τις κότες παρά με τους γείτονες. Ότι έχει έναν γιο στην ηλικία μου, ότι τον λένε Μπόρις και ότι είναι τόσο μακριά από το σπίτι του όσο κι εγώ, από την αντίθετη κατεύθυνση, σε ένα στρατόπεδο στη Σιβηρία, σε ένα τάγμα τιμωρίας, επειδή τον είχε καταδώσει

ένας γείτονας. Ίσως να φανείτε τυχεροί, εσύ κι ο γιος μου ο Μπόρις, είπε, και να μπορέσετε να γυρίσετε γρήγορα στα σπίτια σας. Μου έδειξε την καρέκλα και πήγα και κάθισα στη γωνία του τραπέζιού. Μου έβγαλε το σκούφο από το κεφάλι και τον ακούμπησε στο τραπέζι. Δίπλα στο σκούφο ακούμπησε ένα ξύλινο κουτάλι. Έπειτα πήγε στην εστία και γέμισε με πατατόσουπα μια τσίγκινη γαβάθα. Ήταν σίγουρα ένα λίτρο σούπα. Εγώ έτρωγα, εκείνη στεκόταν δίπλα στον ώμο μου και με παρατηρούσε. Η σούπα ήταν καυτή, ρουφούσα και την κρυφοκοίταξα. Κι εκείνη έγενεφε. Ήθελα να τρώω πιο αργά, επειδή ήθελα η σούπα να κρατήσει περισσότερο. Αλλά η πείνα μου καθόταν σαν σκυλί μπροστά στο πιάτο και καταβρόχθιζε. Οι δύο κότες είχαν μαζέψει τα πόδια, κάθονταν με την κοιλιά και κοιμόντουσαν. Η σούπα μού ζέστανε μέχρι και τα δάχτυλα των ποδιών. Η μύτη μου έτρεχε. Ομπόζντι, περιμένε, είπε η Ρωσίδα κι έφερε από το διπλανό δωμάτιο ένα χιονόλευκο μαντίλι. Το έβαλε στην παλάμη μου και μου έκλεισε τα δάχτυλα, σημάδι ότι μπορούσα να το κρατήσω. Μου το χάρισε. Κι εγώ δεν τόλμησα να φυσήξω τη μύτη μου. Αυτό που συνέβη εκεί ξεπερνούσε κατά πολύ και τον εμπορικό χαρακτήρα του γυρολογήματος, και εμένα, και εκείνη, και ένα μαντίλι. Αφορούσε τον γιο της. Κι εμένα μου έκανε καλό, αλλά και πάλι όχι, εκείνη ή εγώ ή και οι δύο το είχαμε τραβήξει λίγο παραπάνω. Έπρεπε να κάνει κάτι για τον γιο της, επειδή εγώ ήμουν εκεί κι εκείνος ήταν τόσο μακριά από το σπίτι του όσο κι εγώ. Ντρεπόμενι που ήμουν εγώ εκεί, που δεν ήμουν εκείνος. Και που εκείνη το καταλάβαινε και που έπρεπε να το αγνοήσει, επειδή δεν άντεχε άλλο την ανησυχία που ένιωθε γι' αυτόν. Ούτε κι εγώ άντεχα να είμαι δύο άνθρωποι, δύο εκτοπισμένοι, παραήταν πολύ για μένα, δεν ήταν τόσο απλό όσο οι δυο κότες στο σκαμνί δίπλα δίπλα. Εγώ ήμουν ήδη ένα βάρος παραπάνω για τον ίδιο μου τον εαυτό.

Το πανί όπου είχα βάλει το κάρβουνο, σκληρό και βρόμικο, το χρησιμοποίησα μετά, έξω στο δρόμο, σαν μαντίλι για τη μύτη. Κι αφού φύσηξα τη μύτη μου, το πέρασα γύρω από το λαιμό μου, και τότε έγινε κασκόλ. Με τις άκρες του κασκόλ μου, καθώς περπατούσα, σκούπιζα τα μάτια μου, συχνά και για λίγο, ώστε να μην προκαλεί εντύπωση. Δεν με πρόσεχε κανείς βέβαια, ήθελα να μην προκαλεί εντύπωση σε μένα. Ήξερα πάρα πολύ

καλά ότι υπάρχει ένας εσωτερικός νόμος σύμφωνα με τον οποίο δεν επιτρέπεται να αρχίσει κανείς να κλαίει, όταν έχει πάρα πολλούς λόγους να το κάνει. Έπεισα τον εαυτό μου ότι τα δάκρυα είναι από το κρύο, και με πίστεψα.

Το χιονόλευκο μαντίλι από άριστη βατίστα ήταν παλιό, ένα καλό κομμάτι από την εποχή των τσάρων. Είχε ένα χειροποίητο τελείωμα από αζούρ, μικρά μπαστούνια από μεταξωτή κλωστή. Τα κενά ανάμεσα στα μπαστούνια ήταν ραμμένα με μεγάλη επιμέλεια και στις γωνίες σχημάτιζαν μικρές μεταξωτές ροζέτες. Είχα καιρό να δω κάτι τόσο όμορφο. Η ομορφιά των κανονικών αντικειμένων καθημερινής χρήσης στο σπίτι ήταν ανάξια λόγου. Στο στρατόπεδο καλό είναι να την ξεχνάς. Η ομορφιά που είχε το μαντίλι με κατάλαβε εξ απίνης. Αυτή η ομορφιά με πόνεσε. Θα ξαναγύριζε άραγε στο σπίτι ο γιος της ηλικιωμένης Ρωσίδας, για την οποία εκείνος κι εγώ ήμασταν ένα και το αυτό. Άρχισα να τραγουδάω για να σταματήσω τις σκέψεις. Τραγουδούσα και για τους δυο μας το μπλουζ του βαγονιού μεταφοράς ζώων:

*Στο δάσος γέμισε μ' ανθούς η δάφνη
Χιόνι ακόμα η τάφρος κρατάει
Με το γράμμα σου η καρδιά μου ευφράνθη
Αυτό που μου 'γραψες πόσο πονάει*

Ο ουρανός έτρεχε, σύννεφα με παραγεμισμένα μαξιλάρια. Ύστερα ξεπρόβαλε ένα πρόωρο φεγγάρι με το πρόσωπο της μητέρας μου. Τα σύννεφα της έβαλαν ένα μαξιλάρι κάτω από το πηγούνι κι άλλο ένα πίσω από το δεξί μάγουλο. Και το σύννεφο ξανάφυγε βγαίνοντας από το αριστερό μάγουλο. Κι εγώ ρώτησα το φεγγάρι: Είναι πια τόσο αδύναμη η μητέρα. Είναι άρρωστη. Το σπίτι μας υπάρχει ακόμα. Μένει ακόμα εκεί ή βρίσκεται κι εκείνη σε κάποιο στρατόπεδο. Είναι άραγε ακόμα ζωντανή. Ξέρει ότι είμαι ακόμα ζωντανός ή, όταν με σκέφτεται, με κλαίει σαν να έχω πεθάνει.

Ήταν ήδη ο δεύτερος χειμώνας στο στρατόπεδο, δεν μας επέτρεπαν να γράφουμε γράμματα στο σπίτι, για να μη δίνουμε κανένα σημείο ζωής. Στο ρώσικο χωριό οι σημύδες ήταν γυμνές, κι από κάτω οι χιονισμένες στέγες σαν γερτά κρεβάτια σε αέρινα

παραλήγματα. Αυτό το πρόωρο δειλινό ο φλοιός των σημύδων είχε μια χλομάδα διαφορετική απ' ό,τι τη μέρα και μια λευκότητα διαφορετική απ' ό,τι το χιόνι. Έβλεπα τον αέρα να ελίσσεται κολυμπώντας μέσα από τα κλαδιά. Στο δρομάκι πλάι στους φράχτες από πλεγμένες ιτιές με πλησίασε ένα σκυλάκι στο καφετί του ξύλου. Είχε τριγωνικό κεφάλι, ψηλά πόδια, ολόισια και αδύνατα σαν μπαγκέτες. Άσπρη ανάσα έβγαινε από το στόμα του, σάμπως να επρόκειτο να φάει το μαντίλι μου παίζοντας συγχρόνως τύμπανο με τα πόδια του. Το σκυλάκι με προσπέρασε, σαν να μην ήμουν παρά η σκιά του φράχτη. Είχε δίκιο, σ' αυτόν το δρόμο της επιστροφής στο στρατόπεδο δεν ήμουν παρά ένα συνηθισμένο ρώσικο αντικείμενο στο δειλινό.

Το άσπρο μαντίλι από βατίστα δεν το είχε χρησιμοποιήσει κανείς μέχρι τώρα. Αλλά ούτε κι εγώ το χρησιμοποίησα ποτέ, το φύλαξα στη βαλίτσα μου μέχρι την τελευταία μέρα, σαν το ιερό απομεινάρι μιας μητέρας κι ενός γιου. Και τελικά το πήρα μαζί και στο σπίτι.

Στο στρατόπεδο ένα τέτοιο μαντίλι δεν είχε καμιά δουλειά. Θα μπορούσα όλα εκείνα τα χρόνια να το είχα ανταλλάξει στο παζάρι με κάτι φαγώσιμο. Θα μπορούσα να το είχα δώσει και να είχα πάρει ζάχαρη ή αλάτι, ίσως μάλιστα και κεχρί. Ο πειρασμός ήταν εκεί, η πείνα τυφλή. Τι με κρατούσε: Πίστευα ότι το μαντίλι ήταν η μοίρα μου. Όταν δίνεις έτσι εύκολα τη μοίρα σου, πας χαμένος. Ήμουν σίγουρος ότι η αποχαιρετιστήρια φράση της γιαγιάς, ΤΟ ΞΕΡΩ ΟΤΙ ΘΑ ΞΑΝΑΡΘΕΙΣ, είχε μεταμορφωθεί σε μαντίλι. Δεν ντρέπομαι να πω ότι το μαντίλι ήταν ο μόνος άνθρωπος που νοιαζόταν για μένα στο στρατόπεδο. Είμαι σίγουρος, ακόμα και σήμερα.

Κάποιες φορές τα πράγματα αποκτούν μια τρυφερότητα, τερατώδη τρυφερότητα, που κανείς δεν περιμένει να την έχουν.

Στο πάνω μέρος του κρεβατιού πίσω από το μαξιλάρι είναι η βαλίτσα και κάτω από το μαξιλάρι, μέσα στο πανί που τυλίγουμε το ψωμί, το ανεκτίμητα πολύτιμο ψωμί, που το είχα αποκτήσει στερώντας το από τον εαυτό μου. Κι εκεί όπου το αυτί ακουμπάει στο μαξιλάρι, ακούγεται ένα τσίριγμα. Και σηκώνεις το κεφάλι και ξαφνιάζεσαι, ανάμεσα στο πανί που είναι τυλιγμένο το ψωμί και στο μαξιλάρι σπαρταράει ένα ροδαλό κουβάρι, μεγάλο σαν το αυτί σου. Έξι αόματα ποντίκια, καθένα τους μι-

κρότερο από ένα παιδικό δάχτυλο. Και το δέρμα τους σαν μεταξωτές κάλτσες που σπαρταράνε, επειδή είναι από σάρκα. Ποντίκια γεννημένα από το τίποτα, ένα δώρο δίχως λόγο. Τότε ένωσα ξάφνου περήφανος γι' αυτά, σάμπως κι εκείνα να ήταν περήφανα για μένα. Περήφανος επειδή το αυτί μου είχε αποκτήσει παιδιά, επειδή παρά τα 68 κρεβάτια του παραπήγματος γεννήθηκαν στο δικό μου κρεβάτι και ήθελαν να έχουν ειδικά εμένα για πατέρα. Κάθονταν μόνα τους εκεί, μητέρα δεν είδα ποτέ. Τα ντρεπόμουν, επειδή με εμπιστεύονταν έτσι δίχως μέτρο. Ένωσα αμέσως ότι τα αγαπούσα και ότι έπρεπε να απαλλαγώ απ' αυτά, και μάλιστα αμέσως, πριν αρχίσουν να τρώνε το ψωμί και πριν ξυπνήσουν οι άλλοι και καταλάβουν τίποτα.

Κι έβαλα το κουβάρι τα ποντίκια πάνω στο πανί που τύλιγα το ψωμί, έκανα τα δάχτυλά μου φωλιά, για να μην τα πονέσω. Βγήκα από το παραπήγμα απαρατήρητος, πέρασα το προαύλιο με τη φωλιά στα χέρια. Τα πόδια μου έτρεμαν από τη βιασύνη να μη με δει κανένας στρατιώτης και να μη με μυρίσει κανένα από τα σκυλιά-φύλακες. Δεν άφηνα ωστόσο το πανί από τα μάτια μου, μην και μου πέσει κάτω κανένα ποντίκι καθώς περπατούσα. Ύστερα βρέθηκα να στέκω στο αποχωρητήριο και τίναξα το πανί μέσα στην τρύπα. Τα ποντίκια έπεσαν στο λάκκο. Ούτε ένα τσίριγμα. Πήρα μόνο μια βαθιά ανάσα, τα κατάφερα.

Όταν ήμουν εννιά χρονών βρήκα πάνω σε ένα παλιό χαλί στην πίσω πίσω γωνιά του πλυσταριού ένα νεογέννητο γκριζοπράσινο γατάκι με κλειστά μάτια. Το πήρα στο χέρι μου και το χάιδεψα στην κοιλιά. Νιαούρισε με αγριάδα και με δάγκωσε στο μικρό μου δάχτυλο, δεν έλεγε να το αφήσει. Μετά είδα αίμα. Μετά άρχισα να το σφίγγω με τον αντίχειρα και το δείκτη – νομίζω ότι έκλεισα τελείως τα δάχτυλά μου, και μάλιστα στο λαμό του. Η καρδιά μου χτυπούσε σαν να είχε προηγηθεί μονομαχία. Το γατάκι, επειδή ήταν νεκρό, με είχε τσακώσει να σκοτώνω. Το γεγονός ότι δεν υπήρχε καμία τέτοια πρόθεση έκανε τα πράγματα ακόμα χειρότερα. Η τερατώδης τρυφερότητα μπλέκεται διαφορετικά στην ενοχή απ' ό,τι η σκόπιμη κτηνωδία. Και έχει μεγαλύτερη διάρκεια.

Τι κοινό έχει το γατάκι με τα ποντίκια:

Ούτε ένα τσίριγμα.

Και σε τι διαφέρει το γατάκι από τα ποντίκια:

Με τα ποντίκια υπήρχε πρόθεση και συμπόνια. Με το γατάκι η πικρία ότι θέλεις να το χαϊδέψεις κι εκείνο σε δαγκώνει. Αυτό είναι το ένα. Η αναγκαστική κίνηση το άλλο. Όταν αρχίζεις να σφίγγεις δεν μπορείς να κάνεις πίσω.

Για το φτυάρι της καρδιάς

ΥΠΑΡΧΟΥΝ πολλά φτυάρια. Αλλά το φτυάρι της καρδιάς είναι το αγαπημένο μου. Μονάχα σ' αυτό έδωσα όνομα. Με το φτυάρι της καρδιάς μπορείς να φορτώνεις ή να ξεφορτώνεις μόνο κάρβουνο, και μόνο αραιό κάρβουνο.

Το φτυάρι της καρδιάς έχει μια επιφάνεια που είναι σαν δύο κεφάλια βαλμένα το ένα δίπλα στο άλλο. Έχει σχήμα καρδιάς και είναι πολύ καμπυλωτό, έτσι που πάνω του θα χωρούσαν πέντε κιλά κάρβουνο, ή ολόκληρος ο πισινός του άγγελου της πείνας. Η επιφάνειά του έχει έναν μακρύ λαιμό με μια ένωση στη μέση. Σε σύγκριση με αυτή τη μεγάλη επιφάνεια, το φτυάρι της καρδιάς έχει μικρό στειλιάρι. Καταλήγει σε ένα κάθετο ξύλο.

Με το ένα χέρι πιάνεις το λαιμό και με το άλλο το κάθετο ξύλο που είναι πάνω πάνω στο στειλιάρι. Ή μάλλον κάτω κάτω, θα έλεγα. Αφού για μένα το φτυάρι της καρδιάς είναι πάνω, και το στειλιάρι είναι δευτερεύον, βρίσκεται κατά συνέπεια στο πλάι ή κάτω. Κρατάω την ισορροπία μου, το φτυάρι της καρδιάς τραμπαλίζεται στο χέρι μου, όπως τραμπαλίζεται η ανάσα στο στήθος μου.

Το φτυάρι της καρδιάς πρέπει να δουλεutεί μέχρι που η επιφάνειά του να γίνει τελείως στιλπνή, μέχρι που η ένωση να γίνει σαν ουλή στο χέρι σου – και ολόκληρο το φτυάρι σαν μια δεύτερη εξωτερική ισορροπία.

Το να ξεφορτώνεις κάρβουνο με το φτυάρι της καρδιάς είναι τελείως διαφορετικό από το να φορτώνεις μπριγκέτες. Όταν φορτώνεις μπριγκέτες έχεις μόνο τα χέρια σου, είναι θέμα μαθηματικής λογικής. Όταν ξεφορτώνεις κάρβουνα, όμως, το εργαλείο, το φτυάρι της καρδιάς, μετατρέπει τη μαθηματική λογική σε ακροβασία. Το ξεφόρτωμα του κάρβουνου είναι το ευγενέστερο άθλημα, όπως δεν είναι ούτε η ιππασία, ούτε οι αγωνιστικές καταδύσεις, ούτε το ευγενές άθλημα του τένις. Είναι σαν το καλλιτεχνικό πατινάζ. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι εγώ και το φτυάρι είμα-

στε ζευγάρι του καλλιτεχνικού πατινάτζ. Όποιος είχε ποτέ ένα δικό του φτυάρι της καρδιάς είναι συνεπαρμένος μαζί του.

Το ξεφόρτωμα του κάρβουνου ξεκινά ως εξής: Όταν η καρότσα του αυτοκινήτου γείρει με θόρυβο προς τα κάτω, πας και στέκεσαι πάνω αριστερά και αρχίζεις να καρφώνεις λοξά την άκρη της καρότσας, μέχρι να φτάσεις κάτω κάτω, πατώντας με το πόδι σου την επιφάνεια της καρδιάς όπως πατάς ένα φτυάρι. Όταν καταφέρεις να έχεις στην άκρη του φορτηγού δύο πόδια χώρο, έτσι ώστε τώρα να πατάς στο ξύλινο πάτωμα, αρχίζεις να φτυαρίζεις. Συμμετέχουν όλοι σου οι μύες, ώστε η κίνησή σου να έχει έναν λιγνιστικό ρυθμό. Με το αριστερό χέρι πιάνεις το κάθετο ξύλο και με το δεξί το μακρύ στείλιारी, έτσι ώστε τα δάχτυλα να ακουμπούν στους κόμπους της ένωσης. Ύστερα χώνεις το φτυάρι στο κάρβουνο από πάνω αριστερά και το τραβάς διαγράφοντας ένα μεγάλο τόξο προς την άκρη κι έπειτα με την ίδια κίνηση το ρίχνεις κάτω περνώντας το πάνω από την άκρη της καρότσας. Που σημαίνει ότι αφήνεις το δεξί σου χέρι να γλιστράει τώρα στο ξύλινο στείλιारी, σχεδόν μέχρι την κάθετη λαβή – ενώ το βάρος του σώματός σου πέφτει στη δεξιά σου γάμπα, φτάνοντας μέχρι και τις άκρες των δαχτύλων. Έπειτα τραβάς πάλι πίσω το άδαιο φτυάρι, αριστερά προς τα πάνω. Και παίρνεις πάλι φόρα και μετά κατεβάζεις πάλι το φτυάρι, γεμάτο, δεξιά προς τα κάτω.

Όταν έχεις ξεφορτώσει το μεγαλύτερο μέρος του κάρβουνου και η απόσταση μέχρι την άκρη της καρότσας είναι πια πολύ μεγάλη, η κίνησή σου δεν μπορεί πια να διαγράφει τόξο. Τώρα πρέπει να σταθείς σε στάση ξιφομαχίας: το δεξί πόδι με χάρη μπροστά, το αριστερό σαν άξονας στήριξης με σταθερότητα προς τα πίσω, με τα δάχτυλα ελαφρώς γυρισμένα προς τα έξω. Έπειτα βάζεις το αριστερό χέρι στο κάθετο ξύλο, το δεξί χέρι αυτή τη φορά όχι χαμηλά στο λαμμό, το αφήνεις διαρκώς να γλιστράει τελείως χαλαρό στο στείλιारी και να εξισορροπεί το βάρος. Χώνεις λοιπόν το φτυάρι στο κάρβουνο, υποβοηθός με το δεξί γόνατο, το τραβάς πίσω και με μια επιδέξια μεταβολή ρίχνεις το βάρος σου στο αριστερό πόδι, έτσι ώστε από το φτυάρι της καρδιάς να μην πέσει ούτε ένα κομματάκι κάρβουνο, και κάνεις άλλη μια στροφή, ένα βήμα δηλαδή με τα δεξί πόδι προς τα πίσω, γυρίζοντας ταυτόχρονα το επάνω μέρος του σώματος και το πρόσωπο. Ύστερα ρίχνεις το βάρος σου σε ένα τρίτο, και-

νούργιο σημείο πίσω δεξιά, το αριστερό πόδι πατάει τώρα με χάρη, με ελαφρώς ανασηκωμένη φτέρνα, όπως όταν χορεύεις, μονάχα το εξωτερικό μέρος του μεγάλου δάχτυλου έχει επαφή με το πάτωμα – και τώρα πετάς το κάρβουνο με μια μεγάλη τάλαντευση από το φτυάρι της καρδιάς έξω στα σύννεφα, έτσι ώστε η επιφάνεια του φτυαριού να βρίσκεται οριζόντια στον αέρα, κρατώντας το δηλαδή μόνο με το αριστερό χέρι από το κάθετο ξύλο. Είναι ωραίο σαν ταγκό, σχηματίζοντας εναλλάξ οξείες γωνίες, και με το ρυθμό να παραμένει ο ίδιος. Κι από τη θέση ξιφομαχίας, όταν το κάρβουνο πρέπει να συνεχίσει να πέφτει, περνάς σε μια χορευτική διάθεση για βάλς, ενώ το βάρος μετατοπίζεται σχηματίζοντας ένα μεγάλο τρίγωνο, η κλίση του σώματος φτάνει μέχρι τις 45 μοίρες, και το κάρβουνο πετάει στη συγκεκριμένη απόσταση ρίψης σαν σμήνος πουλιών. Και ο άγγελος της πείνας πετάει μαζί του. Ο άγγελος της πείνας είναι στο κάρβουνο, στο φτυάρι της καρδιάς, στα άκρα του σώματός σου. Ξέρει ότι τίποτα δεν ξεσταίνει ολόκληρο το σώμα όσο το φτυάρισμα, που εξασθενεί ολόκληρο το σώμα. Ξέρει επίσης ότι η πείνα καταβροχθίζει σχεδόν κάθε ακροβασία.

Ξεφορτώνουμε πάντα δυο δυο ή τρεις τρεις. Χωρίς να συνυπολογίζουμε τον άγγελο της πείνας, αφού δεν ήμασταν σίγουροι αν υπάρχει ένας άγγελος της πείνας για όλους μας ή αν ο καθένας έχει τον δικό του. Πλησίαζε βέβαια δίχως μέτρο τον καθένα. Ήξερε ότι όπου ξεφορτώνουν μπορεί και να φορτώσουν. Αν συνεχίσουμε το συλλογισμό με βάση τα μαθηματικά, το τέλος θα ήταν φριχτό: Αν ο καθένας έχει τον δικό του άγγελο της πείνας τότε, κάθε φορά που κάποιος πεθαίνει, απελευθερώνεται κι ένας άγγελος της πείνας. Σ' αυτή την περίπτωση αργότερα θα υπήρχαν μόνο παρατημένοι άγγελοι της πείνας, παρατημένα καρδιόφτυαρα, παρατημένα κάρβουνα.

Για τον άγγελο της πείνας

Η ΠΕΙΝΑ πάντα είναι εδώ.

Επειδή είναι εδώ, έρχεται όποτε θέλει και όπως θέλει.

Η αιτιώδης συνάφεια είναι το κακότεχνο έργο του άγγελου της πείνας. Όταν έρχεται, έρχεται για τα καλά.

Τα πράγματα είναι πολύ ξεκάθαρα:

1 φτυαριά = 1 γραμμάριο ψωμί.

Δεν θα χρειαζόμουν το φτυάρι της καρδιάς. Όμως η πείνα μου εξαρτάται από αυτό. Θα ήθελα το φτυάρι της καρδιάς να ήταν εργαλείο μου. Είναι όμως κύριός μου. Το εργαλείο είμαι εγώ. Εκείνο εξουσιάζει κι εγώ υποτάσσομαι. Κι ωστόσο είναι το αγαπημένο μου φτυάρι. Πίεσα τον εαυτό μου για να μου αρέσει. Είμαι δουλίκος, επειδή σαν κύριος είναι καλύτερος απέναντί μου όταν εγώ είμαι πειθήνιος και δεν το μισώ. Πρέπει να το ευχαριστώ, αφού όταν φτυαρίζω για το ψωμί μου η προσοχή μου αποσπάται από την πείνα. Επειδή η πείνα δεν περνάει, το φτυάρι φροντίζει να μπαίνει το φτυάρισμα μπροστά από την πείνα. Είναι στην πρώτη θέση όταν φτυαρίζεις, αλλιώς το σώμα δεν φέρνει σε πέρας τη δουλειά.

Αδειάζουμε το κάρβουνο με το φτυάρι, δεν λιγοστεύει όμως ποτέ. Έρχεται, ευτυχώς, κάθε μέρα από τη Γιαζινοβάταγια, αυτό γράφει στα φορητά βαγόνια. Κάθε μέρα το φτυάρισμα κυριεύει το νου. Ολόκληρο το σώμα, υπό την καθοδήγηση του νου, είναι το εργαλείο του φτυαριού. Τίποτε περισσότερο.

Το φτυάρισμα είναι δύσκολο. Να πρέπει να φτυαρίσεις και να μην μπορείς, αυτό είναι το ένα θέμα. Να θέλεις να φτυαρίσεις και να μην μπορείς είναι η διπλή απόγνωση, το σκύψιμο όπως και η υπόκλιση μπροστά στο κάρβουνο. Δεν φοβάμαι το φτυάρισμα, φοβάμαι εμένα. Ότι δηλαδή όταν φτυαρίζω θα σκέφτομαι κάτι άλλο και όχι ότι φτυαρίζω. Μου συνέβη κάποιες φορές τον πρώτο καιρό. Κι αυτό εξασθενεί τις δυνάμεις που χρειάζεται κανείς για να φτυαρίζει. Το φτυάρι της καρδιάς αντιλαμβάνεται

αμέσως ότι δεν είμαι απόλυτα συγκεντρωμένος σ' αυτό. Ένας ελαφρύς πανικός μου σφίγγει τότε το λαιμό. Στα μηνίγγια μου μονάχα ο δίχρονος ρυθμός. Κυριεύει το σφυγμό σαν μια αγέλη από κόρνες αυτοκινήτων. Είμαι έτοιμος να καταρρεύσω, στον γλυκό ουρανίσκο μου η σταφυλή φουσκώνει. Κι ο άγγελος της πείνας πάει και κρέμεται μέσα στο στόμα μου, στο υπερώιο ιστίο. Είναι η ζυγαριά του. Φοράει τα μάτια μου και το φτυάρι της καρδιάς ζαλίζεται, το κάρβουνο θολώνει. Ο άγγελος της πείνας βάζει τα μάγουλά μου στο πιγούνι του. Κάνει την ανάσα μου να τραμπαλίζεται. Το τραμπάλισμα της ανάσας είναι ένα ντελίριο, και τι ντελίριο. Σηκώνω το βλέμμα, εκεί ψηλά το ακίνητο καλοκαιρινό βαμβάκι, το κέντημα από σύννεφα. Το μυαλό μου σπαρταράει στερεωμένο με τη μύτη μιας βελόνας στον ουρανό, κατέχει τώρα μόνο αυτό το ένα σταθερό σημείο. Και φαντάζεται φαγητά. Βλέπω κιόλας τα τραπέζια με τα άσπρα τραπεζομάντιλα στον ουρανό και τα χαλίκια τρίζουν κάτω από τα πόδια μου. Και ο ήλιος μου φαίνεται φωτεινός μέσα από την επίφυση. Ο άγγελος της πείνας κοιτάζει τη ζυγαριά του και λέει:

Εξακολουθείς να μη μου είσαι εύκολη υπόθεση, για ποιο λόγο δεν υποχωρείς.

Κι εγώ λέω: Με ξεγελάς με τη σάρκα μου. Έχει εθιστεί σε σένα. Εγώ όμως δεν είμαι η σάρκα μου. Είμαι κάτι άλλο και δεν υποχωρώ. Για το ποιος είμαι δεν μπορεί πια να γίνει λόγος, το τι είμαι όμως δεν θα σου το πω. Αυτό που είμαι ξεγελάει τη ζυγαριά σου.

Έτσι ήταν συχνά τον δεύτερο χειμώνα στο στρατόπεδο. Γυρίζω νωρίς το πρωί από τη νυχτερινή βάρδια πεθαμένος στην κούραση. Έχω σχολάσει πια, θα έπρεπε να κοιμηθώ, ξαπλώνω και δεν μπορώ. Στο παραπήγμα είναι και τα 68 κρεβάτια άδεια, όλοι οι άλλοι είναι στη δουλειά. Κάτι με τραβάει έξω στο απόγευμα με την άδεια αυλή. Ο αέρας ρίχνει παντού το αραιό του χιόνι, τρίζει στο σβέρκο μου. Με ακάλυπτη πείνα ο άγγελος πηγαίνει μαζί με μένα στο σωρό με τα αποφάγια πίσω από την καντίνα. Τον ακολουθώ τρικλίζοντας για λίγο, κρέμομαι στραβά από το υπερώιο ιστίο μου. Ακολουθώ βήμα προς βήμα τα πόδια μου, αν βέβαια δεν είναι τα δικά του. Η πείνα είναι η κατεύθυνσή μου, αν βέβαια δεν είναι η δική του. Ο άγγελος με αφήνει να περάσω μπροστά. Δεν είναι ότι ντρέπεται, απλώς δεν θέλει να

τον δουν μαζί μου. Ύστερα γέρνω προς τα εμπρός την πλάτη μου, αν βέβαια δεν είναι η δική του. Η λαίμαργία μου είναι ακατέργαστη, τα χέρια μου άγρια. Είναι τα δικά μου χέρια, ο άγγελος σκουπίδια δεν αγγίζει. Χώνω τις πατατόφλουδες στο στόμα και κλείνω και τα δυο μου μάτια, έτσι τις γεύομαι καλύτερα, γλυκές και γλιστερές, οι παγωμένες πατατόφλουδες.

Ο άγγελος της πείνας αναζητά ίχνη που δεν πρέπει να σβηστούν και σβήνει ίχνη που δεν πρέπει να μείνουν. Χωράφια σπαρμένα με πατάτες περνούν από το μυαλό μου, τα επικλινή κομμάτια γης ανάμεσα στα λιβάδια με το σανό στο Βενχ, ορεινές πατάτες της πατρίδας. Από τις πρώτες στρογγυλές ωχρές πρώιμες πατάτες, τις γαλαζωπές κακοσχηματισμένες όψιμες πατάτες, τις κίτρινες γλυκές μαλακές πατάτες με τη δερμάτινη φλούδα σε μέγεθος γροθιάς, τις λεπτές οβάλ πατάτες με τη λεία φλούδα, που κρατάνε στο βράσιμο. Και πώς ανθίζουν το καλοκαίρι και πάνω στο καταπράσινο φυτό με τουςγωνιώδεις μίσχους φυτρώνουν ασπροκίτρινα, γκριζοροδί ή μοβ μπουκετάκια.

Και πόσο γρήγορα έφαγα με τα χείλη τραβηγμένα ψηλά όλες τις παγωμένες πατατόφλουδες. Έχωνα στο στόμα μου τη μία φλούδα μετά την άλλη, χωρίς κενά όπως η πείνα. Χωρίς διακοπή, όλες μαζί συνεχόμενα, γίνονται μία και μοναδική μακριά κορδέλα πατατόφλουδας.

Κι έρχεται το βράδυ. Και γυρνούν όλοι από τη δουλειά. Και όλοι τρυπώνουν στην πείνα. Η πείνα γίνεται κρεβάτι, όταν ο ένας πεινασμένος κοιτάζει τον άλλον πεινασμένο. Είναι πλάνη όμως, καταλαβαίνω από τον εαυτό μου ότι η πείνα τρυπώνει σε μας. Εμείς είμαστε το κρεβάτι για την πείνα. Όλοι μας τρώμε με κλειστά μάτια. Ταΐζουμε την πείνα όλη νύχτα. Τη βάζουμε ψηλά πάνω στο φτυάρι και την παχαίνουμε.

Τρώω έναν σύντομο ύπνο, ύστερα ξυπνάω και τρώω τον επόμενο σύντομο ύπνο. Το ένα όνειρο είναι όπως το άλλο, τρώμε. Στον ύπνο μου μου δίνεται η χάρη του καταναγκαστικού φαγητού, και είναι μαρτύριο. Τρώω γαμήλια σούπα και ψωμί, γεμιστή πιπεριά και ψωμί, κέικ. Ύστερα ξυπνάω, κοιτάζω το μυωπικό κίτρινο υπηρεσιακό φως του παραπήγματος, αποκοιμιέμαι ξανά και τρώω σούπα με γογγύλια και ψωμί, λαγό λεμονάτο και ψωμί, παγωτό φράουλα σε ασημένιο κύπελλο. Ύστερα αμυγδαλωτά και κρουασάν. Κι ύστερα λάχανο τουρσί με κιμά και μπέικον,

ψωμί, μετά τούρτα με ρούμι. Ύστερα βραστή γουρουνοκεφαλή με χρένο και ψωμί. Στο τέλος έφαγα και μπουτί ζαρκαδιού με ψωμί και κομπόστα βερίκοκο, αλλά το μεγάφωνο τσιρίζει μες στο όνειρο, ξημέρωσε. Ο ύπνος παραμένει ελαφρύς όσο πιο πολύ τρώω, και η πείνα δεν κουράζεται ποτέ.

Για τους τρεις πρώτους από μας που πέθαναν από την πείνα ήξερα ακριβώς ποιοι ήταν και με ποια σειρά πέθαναν. Καθέναν από αυτούς τους τρεις τον σκεφτόμουν για μια δυο ατέλειωτες μέρες. Αλλά ο αριθμός τρία δεν μένει ποτέ ο πρώτος αριθμός τρία. Κάθε αριθμός παραγωγίζεται. Και σκληραγωγείται. Όταν ο ίδιος έχεις μείνει πια πετσί και κόκαλο και η σωματική σου υγεία δεν είναι πια καλή, τότε κρατάς τους νεκρούς όσο το δυνατόν μακριά σου. Γιατί βάσει των Μαθηματικών τον τέταρτο χρόνο, τον Μάρτιο, οι νεκροί ήταν ήδη τριακόσιοι τριάντα. Δεν μπορείς λοιπόν να έχεις πια ξεκάθαρα συναισθήματα. Τους σκεφτόσουν λοιπόν μονάχα για λίγο.

Την κακή διάθεση την πετάξαμε από πάνω μας. Διώξαμε κάθε ίχνος σαθρού πένθους από πάνω μας, και μάλιστα λίγο προτού έρθει. Ο θάνατος ψηλώνει και λαχταράει τους πάντες. Δεν πρέπει να ασχολείσαι μαζί του. Πρέπει να τον διώχνεις σαν φορτικό σκυλί.

Ποτέ άλλοτε δεν ήμουν τόσο κατηγορηματικά κατά του θανάτου όσο αυτά τα πέντε χρόνια στο στρατόπεδο. Για να είσαι κατά του θανάτου δεν χρειάζεται να έχεις δική σου ζωή, απλώς μια ζωή που δεν έχει φτάσει ακόμα στο τέλος της.

Οι τρεις πρώτοι νεκροί στο στρατόπεδο όμως είναι:

Η κουφή Μίτσι, που την έλιωσαν δύο βαγόνια.

Η Κάτυ Μάγιερ, που θάφτηκε ζωντανή στον πύργο του τσιμέντου.

Η Ίρμα Πφάιφερ, που πνίγηκε στον ασβέστη.

Και στο δικό μου παράπηγμα ο πρώτος νεκρός είναι ο μηχανικός Πέτερ Σιλ, που δηλητηριάστηκε με σναψ λιθάνθρακα.

Η αιτία θανάτου ήταν διαφορετική για τον καθένα, η πείνα όμως ήταν πάντα παρούσα.

Βάσει των Μαθηματικών, ενώ ήμουν στον κουρέα Όσβαλντ Ενυέτερ, είπα κάποτε κοιτώντας στον καθρέφτη: Καθετί απλό είναι καθαρό αποτέλεσμα, και υπερώιο ιστίο έχουν όλοι. Η πείνα τους ζυγίζει όλους, κι όταν κάποιος υποχωρεί, τότε εκείνη

πηδάει από το φτυάρι της καρδιάς. Αυτή είναι η δική της αιτιώ-
δης συνάφεια και ο δικός της νόμος του μοχλού.

Κοιτούσα τον εαυτό μου στον καθρέφτη και δεν μίλησα.

Το δέρμα του κεφαλιού σου είναι γεμάτο λουλουδάκια με
πύον, είπε ο κουρέας, το μόνο που βοηθάει εδώ είναι να σε κου-
ρέψω με την ψιλή.

Τι λουλουδάκια, ρώτησα εγώ.

Ήταν απόλαυση όταν άρχισε να με κουρεύει γουλί.

Ένα είναι βέβαιο, σκέφτηκα, ο άγγελος της πείνας γνωρίζει
τους συνεργούς του. Τους καλομαθαίνει, ύστερα τους αφήνει να
πέσουν. Και τότε σπάνε. Και σπάει κι εκείνος μαζί τους. Είναι
φτιαγμένος από την ίδια σάρκα την οποία ξεγελά. Είναι κι αυτό
ο δικός του νόμος του μοχλού. Και τι να πω τώρα γι' αυτό. Οτι-
δήποτε συμβαίνει είναι πάντα το απλό. Η σειρά που ακολουθεί
βασίζεται πάντα σε κάποια αρχή – όταν διαρκεί πολύ. Κι όταν
διαρκεί πέντε χρόνια, γίνεται ακατάληπτο και δεν το προσέχεις
πια. Και μου φαίνεται ότι, όταν αργότερα θελήσεις να το αφηγη-
θείς, δεν υπάρχει τίποτα στο οποίο να μην μπορείς να το προσθέ-
σεις: Ο άγγελος της πείνας σκέφτεται σωστά, δεν λείπει ποτέ, δεν
φεύγει, ξανάρχεται όμως, έχει τη δική του κατεύθυνση και δεν
γνωρίζει σύνορα, ξέρει την καταγωγή μου και την επίδρασή του,
πηγαίνει μονόπλευρα με τα μάτια ανοιχτά, παραδέχεται πάντα
την ύπαρξή του, είναι αηδιαστικά προσωπικός, έχει διάφανο ύ-
πνο, είναι ειδικός στο χρυσολάχανο, στη ζάχαρη και το αλάτι,
στις ψείρες και τη νοσταλγία, έχει νερό στην κοιλιά και στα πόδια
του. Δεν μπορείς να κάνεις τίποτα περισσότερο από μια απλή α-
παρίθμηση.

Αν δεν υποχωρήσεις, νομίζεις ότι είναι μικρό το κακό. Ο άγ-
γελος της πείνας μιλάει μέχρι σήμερα με το στόμα το δικό σου.
Ό,τι κι αν λέει, τα πράγματα είναι πολύ ξεκάθαρα:

1 φτυαριά = 1 γραμμάριο ψωμί.

Μόνο που δεν πρέπει να μιλάς για πείνα όταν πεινάς. Η πεί-
να δεν είναι κρεβάτι, αλλιώς θα είχε διαστάσεις. Η πείνα δεν εί-
ναι αντικείμενο.

Σναπς λιθάνθρακα

ΜΙΑ ΑΝΑΣΤΑΤΗ νύχτα, που ο ύπνος ήταν αδιανόητος, που δεν μου δόθηκε ούτε καν η χάρη του καταναγκαστικού φαγητού, επειδή το μαρτύριο από τις ψείρες δεν σταματούσε, μια τέτοια νύχτα ο Πέτερ Σιλ είδε πως δεν κοιμάμαι. Είχα καθίσει στο κρεβάτι μου, κάθισε κι εκείνος στο κρεβάτι του διαγώνια απέναντί μου και με ρώτησε:

Τι θα πει δούναι και λαβείν.

Ύπνος, είπα εγώ.

Ύστερα ξάπλωσα πάλι. Εκείνος έμεινε να κάθεται και κάτι άκουσα να γουργουρίζει. Στο παζάρι η Μπέα Τσάκελ είχε ανταλλάξει το μάλλινο πουλόβερ του με σναπς λιθάνθρακα. Το ήπια. Και δεν ρώτησε τίποτε άλλο. Το άλλο πρωί ο Κάρλι Χάλμεν είπε ότι ρώτησε μερικές φορές ακόμα τι θα πει δούναι και λαβείν. Εσύ κοιμόσουν βαθιά.

Ζέπελιν

ΕΚΕΙ ΟΠΟΥ δεν υπάρχουν συστοιχίες καμίνων κοκ, εξαεριστήρες και σωληνώσεις που βγάζουν ατμό, εκεί όπου μας κοιτάζει από ψηλά μονάχα το άσπρο νέφος του πύργου ψύξης όταν πετάει πέρα μακριά στη στέπα, εκεί όπου τελειώνουν οι τελευταίες ράγες, εκεί όπου από το γιάμα, το λάκκο, καθώς ξεφορτώνουμε κάρβουνο βλέπουμε μονάχα ανθισμένα αγριόχορτα που φυτρώνουν πάνω από τα χαλάσματα, εκεί δηλαδή όπου πίσω από το εργοστάσιο η γη είναι φαλακρή και πιο φτωχή από οπουδήποτε αλλού πριν γίνει αγριότοπος, συναντιούνται κάποια μονοπάτια. Και οδηγούν σε έναν τεράστιο σκουριασμένο σωλήνα, έναν αχρηστεμένο προπολεμικό σωλήνα Mannesmann. Έχει μήκος 7 με 8 μέτρα και ύψος 2 μέτρα. Στη μία του άκρη, στο πάνω μέρος προς την κατεύθυνση του γιάμα, είναι κλειστός σαν δεξαμενή. Στην άλλη του άκρη, στο κάτω μέρος προς την κατεύθυνση του χερσότοπου, είναι ανοιχτός. Ένας τεράστιος σωλήνας, κανείς δεν ξέρει πώς βρέθηκε εδώ. Από τότε που ήρθαμε στο στρατόπεδο μάθαμε τουλάχιστον για τι πράγμα είναι καλός. Όλοι τον λένε ΖΕΠΕΛΙΝ.

Το ίδιο το Ζέπελιν δεν αιωρείται ασημένιο στον ουρανό, ο νους όμως το κάνει να αιωρείται. Είναι ένα ξενοδοχείο που νοικιάζει τα δωμάτια με την ώρα και που το ανέχεται και η διοίκηση του στρατοπέδου και οι νατσάλνικ. Στο Ζέπελιν οι γυναίκες του στρατοπέδου μας συναντιούνται με τους Γερμανούς αιχμαλώτους πολέμου, που καθαρίζουν τα χαλάσματα εδώ κοντά στο χερσότοπο ή στα βομβαρδισμένα εργοστάσια. Ο Κόβατς Άντον είπε ότι ξευγαρώνουν σαν τα γατιά με τις γυναίκες μας. Άνοιξε επιτέλους τα μάτια σου όταν φτυαρίζεις κάρβουνο.

Το καλοκαίρι του Στάλινγκραντ, εκείνο το τελευταίο καλοκαίρι στη βεράντα του σπιτιού μας, μια διψασμένη για έρωτα γυναικεία φωνή του γερμανικού Ράιχ ακούστηκε να λέει από το ραδιόφωνο:

Κάθε Γερμανίδα γυναίκα θα χαρίσει στον Φύρερ κι από ένα παιδί.

Η θεία Φίνι ρώτησε τη μητέρα: Πώς θα το κάνουμε, θα έρχεται ο Φύρερ κάθε βράδυ στην Τρανσυλβανία ή θα πάμε εμείς στο Ράιχ, μία μία με τη σειρά.

Είχαμε λαγό λεμονάτο, η μητέρα έγλειψε τη σάλτσα από ένα φύλλο δάφνης, τράβηξε το φύλλο αργά αργά από το στόμα. Κι όταν το έγλειψε καλά καλά, το έβαλε στην κουμπότρουπά της. Νόμιζα ότι αστειεύονται απλώς για το θεαθήναι. Όμως στα μάτια τους που αστράφτουν βλέπεις ότι το θέλουν και με το παραπάνω. Το είδε και ο πατέρας, ζάρωσε το μέτωπό του και σταμάτησε για λίγο να μασάει. Και η γιαγιά μου είπε: Νόμιζα πως δεν σας άρεσαν οι άντρες με μουστάκι. Στείλτε του Φύρερ ένα τηλεγράφημα και πείτε του να ξυριστεί πριν έρθει.

Μιας και ο γιάμα ήταν έρημος μετά τη δουλειά και ο ήλιος έλαμπε ακόμα δυνατός πάνω από τα χόρτα, πήρα ένα μονοπάτι, πήγα στο Ζέπελιν και κοίταξα μέσα. Στην είσοδο το εσωτερικό του σωλήνα ήταν σκιερό, στη μέση μισοσκοτεινό και πίσω πίσω κατάμαυρο. Την άλλη μέρα, όταν φτυάριζα κάρβουνο, άνοιξα τα μάτια μου. Αργά το απόγευμα είδα άντρες να έρχονται τρεις τρεις ή τέσσερις τέσσερις μέσα από τα αγριόχορτα. Φορούσαν ζακέτες πουφοάικα διαφορετικές από τις δικές μας, ριγωτές. Όταν έφτασαν κοντά στο Ζέπελιν, χώθηκαν στα αγριόχορτα μέχρι το λαμίο. Μετά από λίγο στην είσοδο του σωλήνα κρεμόταν μια σχισμένη μαξιλαροθήκη πάνω σε ένα μπαστούνι, σημάδι πως ήταν κατειλημμένο. Λίγο αργότερα το σημαδάκι δεν ήταν εκεί. Μετά από λίγο εμφανίστηκε πάλι κι έπειτα εξαφανίστηκε πάλι. Μόλις έφυγαν οι πρώτοι άντρες, ήρθαν οι επόμενοι τρεις τέσσερις και κάθισαν στο χορτάρι.

Είδα επίσης ότι ολόκληρες ταξιαρχίες γυναικών κάλυπταν τα ζευγαρώματα. Κι ενώ τρεις τέσσερις γυναίκες χώνονταν στα αγριόχορτα, οι άλλες έπιαναν κουβέντα στον νατσάλνικ. Όταν εκείνος ύστερα ρωτούσε παρ' όλα αυτά για τις γυναίκες που είχαν φύγει, του εξηγούσαν ότι οι γυναίκες αναγκάστηκαν να πάνε στα αγριόχορτα επειδή είχαν στομαχόπονο και διάρροια. Αυτό βέβαια ίσχυε για κάποιες, ο νατσάλνικ όμως δεν ήταν δυνατόν να εξακριβώσει για πόσες. Δάγκωνε τα χείλια του, αφουγκραζόταν για λίγο, μετά όμως γύριζε όλο και πιο συχνά το κε-

φάλι του προς το Ζέπελιν. Από εκείνο το σημείο κατάλαβα ότι οι γυναίκες έπρεπε να παρέμβουν, ότι κάτι ψιθύριζαν με την τραγουδίστριά μας τη Λόνι Μιχ, και ότι η Λόνι άρχισε να σφυρίζει με έναν ήχο καθαρό, πιο δυνατά απ' όλη τη φασαρία που έκανε κανείς όταν φτυαρίζει:

*Παντού απλώνεται της νύχτας η σιγή
Μονάχα το αηδόني κελαηδάει στην κοιλάδα*

Και τότε οι γυναίκες που είχαν εξαφανιστεί γύρισαν αμέσως. Στριμώχτηκαν ανάμεσά μας κι έπιασαν να φτυαρίζουν, σάμπως να μην είχε γίνει τίποτα.

Μου άρεσε το όνομα Ζέπελιν, βρισκόταν σε αρμονία με την ασημένια λήθη της αθλιότητάς μας, με το βιαστικό ζευγάρωμα. Καταλάβαινα ότι αυτοί οι ξένοι άντρες είχαν όλα όσα έλειπαν από τους δικούς μας. Ο Φύρερ τούς είχε στείλει στον κόσμο ως στρατιώτες και ήταν στη σωστή ηλικία, ούτε παιδαρέλια ούτε σιτεμένοι σαν τους δικούς μας. Ήταν κι εκείνοι φτωχοί και υποβαθμισμένοι, προηγουμένως όμως είχαν αγωνιστεί στον πόλεμο. Για τις δικές μας γυναίκες ήταν ήρωες, κάτι πολύ καλύτερο απ' ό,τι ο νυχτερινός έρωτας στο κρεβάτι του παραπήγματος πίσω από την κουβέρτα με κάποιον που βρίσκεται σε στρατόπεδο κατανγκαστικής εργασίας. Ο νυχτερινός έρωτας εξακολούθησε να είναι απαραίτητος. Για τις γυναίκες μας όμως είχε τη μυρωδιά του ίδιου τους του μόχθου, τη μυρωδιά του ίδιου κάρβουνου και της ίδιας νοσταλγίας. Και οδηγούσε πάντα στο καθημερινό δούναι και λαβείν. Ο άντρας έπρεπε να φροντίζει για το φαγητό, η γυναίκα για τα ρούχα και την παρηγοριά. Στο Ζέπελιν ο έρωτας, εκτός από το άσπρο σημαιάκι που έπρεπε να σηκώνεται και να κατεβαίνει, δεν είχε καμιά απολύτως έγνοια.

Ο Κόβατς Άντον δεν πίστευε ότι δεν ζήλευα τις γυναίκες στο Ζέπελιν. Ότι είχα στο κεφάλι μου τα ίδια ίχνη, ότι σαν μυημένος που ήμουν ήξερα την έξαψη των κατεβασμένων ρούχων, την περιφερόμενη ηδονή και την αρπακτική ευτυχία στο Έρλενπαρκ και στα λουτρά Νεπτούν. Ότι τώρα τα ραντεβού με απασχολούσαν πιο συχνά, αυτό δεν το πίστευε κανείς. ΧΕΛΙΔΟΝΙ, ΕΛΑΤΟ, ΑΥΤΙ, ΜΙΤΟΣ, ΧΡΥΣΟΚΟΤΣΥΦΑΣ, ΣΚΟΥΦΟΣ, ΛΑΓΟΣ, ΓΑΤΑ, ΓΛΑΡΟΣ. Ύστερα ΜΑΡΓΑΡΙΤΑΡΙ. Το ότι είχα στο κεφάλι μου όλα αυ-

τά τα ψευδώνυμα και στο σβέρκο μου τόση σιωπή, αυτό δεν το πίστευε κανείς.

Ακόμα και στο Ζέπελιν ο έρωτας είχε τις εποχές του. Τον δεύτερο χρόνο ο χειμώνας έδωσε τέλος στο Ζέπελιν. Ύστερα η πείνα. Όταν ο άγγελος της πείνας περιφερόταν υστερικά μαζί με μας, όταν ήρθε η εποχή που ήμασταν πετσί και κόκαλο, όταν οι άντρες και οι γυναίκες δεν ξεχώριζαν πια ο ένας από τον άλλον, συνεχίσαμε να ξεφορτώνουμε κάρβουνο στο γιάμα. Καλύφθηκαν μονάχα τα μονοπάτια που περνούσαν μέσα απ' τα αγριόχορτα. Και ο βίκος σκαρφάλωνε βιολετής ανάμεσα στην άσπρη αγριαψιθιά και το κόκκινο χρυσολάχανο, οι γαλάζιες κολλητισίδες ήταν ολάνθιστες, όπως και τα γαϊδουράγκαθα. Το Ζέπελιν κοιμόταν και ήταν κομμάτι της σκουριάς, όπως το κάρβουνο ήταν κομμάτι του στρατοπέδου, το χορτάρι κομμάτι της στέπας κι εμείς κομμάτι της πείνας.

Για τους φαινομενικούς πόνους του κούκου

ΠΑΝΩ ΑΠΟ τον μεταλλικό κουβά με το πόσιμο νερό, ακριβώς δίπλα στην πόρτα, ένα βράδυ το καλοκαίρι του δεύτερου χρόνου βρέθηκε να κρέμεται στον τοίχο ένας κούκος. Δεν στάθηκε δυνατόν να βρεθεί πώς έφτασε ως εδώ. Έτσι ανήκε στο παράπηγμα και στο καρφί απ' όπου κρεμόταν, σε κανέναν άλλον. Μας ενοχλούσε ωστόσο όλους μαζί και τον καθένα ξεχωριστά. Τα άδεια απογεύματα το τικ-τακ αφουγκραζόταν αν ερχόσουν, αν έφευγες ή αν κοιμόσουν στο κρεβάτι σου. Ή αν ήσουν απλώς ξαπλωμένος, έχοντας κλειστεί στον εαυτό σου ή περιμένοντας, επειδή παραήσουν πεινασμένος για να αποκοιμηθείς και παραήσουν κουρασμένος για να σηκωθείς. Όμως μετά την αναμονή δεν ακολουθούσε τίποτα, εκτός από το τικ-τακ στη σταφυλή διπλασιασμένο από το τικ-τακ του ρολογιού.

Τι τον θέλαμε εδώ τον κούκο. Για να μετράμε το χρόνο δεν τον θέλαμε. Δεν είχαμε τίποτα να μετράμε, από τα μεγάφωνα του προαυλίου το πρωί μάς ξυπνούσε ο ύμνος. Και το βράδυ μάς έστελνε στα κρεβάτια μας. Όποτε μας χρειάζονταν έστελναν και μας φώναζαν, από το προαύλιο, από την καντίνα, από το κρεβάτι. Αλλά και οι σειρήνες του εργοστασίου ήταν ένα ρολόι, όπως και το άσπρο νέφος του πύργου ψύξης και τα καμπανάκια από τις συστοιχίες των καμίνων κοκ.

Μάλλον τον κούκο τον είχε κουβαλήσει εδώ ο τυμπανιστής, ο Κόβατς Άντον. Παρόλο που ορκιζόταν ότι δεν είχε καμία σχέση με το ρολόι, το κούρδιζε κάθε μέρα. Μιας και κρέμεται εκεί πέρα, ας δουλεύει τουλάχιστον, έλεγε.

Ήταν ένα πολύ φυσιολογικό ρολόι-κούκος, ο κούκος όμως δεν ήταν φυσιολογικός. Έβγαινε στο παρά τέταρτο και φώναζε ότι η ώρα ήταν και μισή, στο και τέταρτο φώναζε ότι ήταν ακριβώς. Στις ολόκληρες ώρες ξεχνούσε τα πάντα ή φώναζε λάθος ώρες, φώναζε τις διπλάσιες ώρες ή τις μισές. Ο Κόβατς Άντον ισχυριζόταν ότι ο κούκος, σύμφωνα με την ώρα που είχαν άλλες

γειτονιές του κόσμου, χτυπούσε σωστά. Ο Κόβατς Άντον είχε ξετρελαθεί με το ρολόι, με τον κούκο, με τα δύο βαριά βαρίδια από σιδερένια κουκουνάρια και με το αεικίνητο εκκρεμές. Θα προτιμούσε να αφήνει τον κούκο να αναγγέλλει όλη νύχτα τις άλλες γειτονιές του κόσμου. Όμως όλοι οι άλλοι στο παράπηγμα δεν ήθελαν ούτε να ξαγρυπνούν ούτε να κοιμούνται στις γειτονιές του κόσμου του κούκου.

Ο Κόβατς Άντον ήταν τορναδόρος στο εργοστάσιο και στην ορχήστρα του στρατοπέδου έπαιζε κρουστά και τύμπανο στη συμπιεσμένη *Παλόμα*. Τα μουσικά του όργανα τα έφτιαξε στον τόρνο του μηχανουργείου, ήταν λεπτολόγος. Ήθελε να ρυθμίσει τον κοσμοπολίτη κούκο στη ρώσικη ημερήσια και νυχτερινή πειθαρχία. Στενεύοντας το γλωσσίδι στο μηχανισμό του κούκου ήθελε να βάλει στον κούκο μια σύντομης διάρκειας, βαθιά, κατά μία οκτάβα πιο μπάσα φωνή για τη νύχτα, καθώς και ένα μεγαλύτερης διάρκειας και πιο δυνατό τραγούδι για τη μέρα. Όμως, πριν προλάβει να επηρεάσει τις συνήθειες του κούκου, κάποιος τον έβγαλε από το ρολόι. Το πορτάκι του κούκου κρεμόταν στραβά στο μεντεσέ. Κι όποτε ο μηχανισμός του ρολογιού ήθελε να ενθαρρύνει το πουλί να τραγουδήσει, το πορτάκι άνοιγε μεν μέχρι τη μέση, αλλά αντί για τον κούκο έβγαине από το σπιτάκι ένα κομματάκι λάστιχο σαν σκουλήκι. Το λάστιχο δονούνταν και ακουγόταν ένας αξιοθρήνητος κρότος, που έμοιαζε με τον ήχο που κάνουμε όταν βήχουμε, ξεροβήχουμε, ροχαλίζουμε, τις αφήνουμε, αναστενάζουμε στον ύπνο μας. Έτσι, το λαστιχένιο σκουλήκι διαφύλασε τη νυχτερινή μας ηρεμία.

Ο Κόβατς Άντον ήταν ενθουσιασμένος με το λαστιχένιο σκουλήκι, όπως ακριβώς και με τον κούκο. Δεν ήταν μόνο λεπτολόγος, αλλά υπέφερε και από το γεγονός ότι στην ορχήστρα του στρατοπέδου δεν είχε παρτενέρ για το σουίνγκ, όπως παλιότερα στο Καράνζεμπες, στο *Big Band* του. Τα βράδια, όταν ο εθνικός ύμνος των μεγαφώνων μάς έστελνε στο παράπηγμα, ο Κόβατς Άντον ρύθμιζε με ένα λυγισμένο σύρμα το λαστιχάκι, ώστε να κάνει τον νυχτερινό εκείνο κρότο. Κάθε φορά έμενε να στέκει για λίγο μπροστά στο ρολόι, κοιτούσε το πρόσωπό του μέσα στον κουβά με το νερό και περιέμενε σαν υπνωτισμένος τον πρώτο κρότο. Όταν το πορτάκι άνοιγε, εκείνος καμπούριαζε λιγάκι και το αριστερό του μάτι, που ήταν κάπως μικρότερο από

το δεξί, σπινθήριζε με εξαιρετική ακρίβεια. Μια φορά, αφού ακούστηκε ο κρότος είπε, μάλλον στον εαυτό του παρά σε μένα: Ε, το σκουλήκι κληρονόμησε από τον κούκο ωραιότατους φαινομενικούς πόνους στο ακρωτηριασμένο του μέλος.

Μου άρεσε το ρολόι.

Ο τρελός κούκος δεν μου άρεσε, ούτε το σκουλήκι, ούτε το αεικίνητο εκκρεμές. Μου άρεσαν όμως τα δύο βαρίδια, τα κουκουνάρια. Ήταν από αδρανές βαρύ σίδερο, κι ωστόσο εγώ έβλεπα τα δάση με τα έλατα στα βουνά της πατρίδας. Ψηλά πάνω από το κεφάλι μου τους πρασινόμανυρους μανδύες από τις βελόνες των δέντρων, κοντά κοντά ο ένας στον άλλον. Από κάτω, σε αυστηρή παράταξη, ως εκεί που φτάνει το μάτι, τα ξύλινα πόδια των κορμών, που στέκουν όταν στέκεις, περπατούν όταν περπατάς και τρέχουν όταν τρέχεις. Εντελώς διαφορετικά όμως από σένα, σαν στρατός. Κι όταν από το φόβο σου νιώθεις την καρδιά σου να χτυπάει κάτω από τη γλώσσα, αντιλαμβάνεσαι κάτω από τα πόδια σου το γυαλιστερό τομάρι που φτιάχνουν οι βελόνες, αυτή τη διάχυτη ησυχία με τα σκόρπια κουκουνάρια. Και σκύβεις και παίρνεις δύο, βάζεις το ένα στην τσέπη του παντελονιού. Το άλλο το κρατάς στο χέρι κι αμέσως παύεις να είσαι μόνος. Το κουκουνάρι σε ξαναφέρει στα λογικά σου, ο στρατός δεν είναι παρά ένα δάσος κι εσύ δεν έχεις χαθεί εκεί μέσα, κάνεις απλώς έναν περίπατο.

Ο πατέρας μου έκανε σκληρές προσπάθειες, ήθελε να με μάθει να σφυρίζω, και πώς να καταλαβαίνω την κατεύθυνση από την ηχώ όταν σφυρίζει κάποιος που έχει χαθεί μέσα στο δάσος. Και πώς τον βρίσκεις απαντώντας στο σφύριγμα. Τη χρησιμότητα του σφυρίγματος την κατάλαβα, όχι όμως και πώς φυσάς τον αέρα έτσι λεπτό μέσα από το στόμα. Εγώ έκανα λάθος και ρουφούσα τον αέρα προς τα μέσα, έτσι που, αντί για τον ήχο στα χείλη μου, να μεγαλώνει το στήθος μου. Δεν έμαθα ποτέ να σφυρίζω. Όσες φορές μου έδειχνε πώς να σφυρίζω, εγώ σκεφτόμουν μονάχα αυτό που έβλεπα, ότι τα χείλη των αντρών είναι γυαλιστερά από μέσα, σαν ροζ χαλαζίας. Έλεγε ότι κάποτε θα καταλάβω πολύ καλά πόσο χρήσιμο είναι. Το σφύριγμα εννοούσε. Εγώ όμως σκεφτόμουν το γυαλιστερό δέρμα των χειλιών.

Σε τελική ανάλυση, ο κούκος ήταν κομμάτι του άγγελου της πείνας. Άλλωστε εδώ στο στρατόπεδο το θέμα δεν ήταν η ώρα, μονάχα το ερώτημα: Πόσο ακόμα θα ζήσω, κούκε.

Η Κάτυ της Σκοπιάς

Η ΚΑΤΑΡΙΝΑ Ζάιντελ, η Κάτυ της Σκοπιάς, ήταν από το Μπάντ, από την Μπάκοβα. Ή κάποιος από το χωριό της είχε καταφέρει να βγει από τη λίστα εξαγοράζοντας την ελευθερία του και κάποιος παλιάνθρωπος την πήρε και την έβαλε στη θέση του. Ή ο παλιάνθρωπος αυτός ήταν σαδιστής και η Κάτυ της Σκοπιάς ήταν ευθύς εξαρχής στη λίστα. Είχε γεννηθεί με νοητική καθυστέρηση και για πέντε ολόκληρα χρόνια δεν ήξερε πού βρισκόταν. Ήταν μια εύσωμη γυναίκα σε μικρογραφία και, σαν παιδί που ήταν κατά το ήμισυ, δεν ψήλωνε πια, παρά μόνο πάχαινε. Είχε μια μακριά καστανή κοτσίδα κι ένα στεφάνι από σγουρά μαλλιά γύρω από το μέτωπο και στο σβέγκο. Τον πρώτο καιρό οι γυναίκες τη χτένιζαν κάθε μέρα, όταν όμως άρχισε το μαρτύριο με τις ψείρες, μια στο τόσο.

Η Κάτυ της Σκοπιάς δεν ήταν χρήσιμη για καμία δουλειά. Δεν καταλάβαινε τι είναι κανόνας, διαταγή ή τιμωρία. Έκανε τη ροή της βάρδιας άνω κάτω. Για να απασχοληθεί με κάτι, επινοήθηκε για κείνη τον δεύτερο χειμώνα η Υπηρεσία της Σκοπιάς. Θα φύλαγε τα βράδια σκοπιά εναλλάξ στα παραπήγματα.

Για ένα διάστημα ερχόταν στο δικό μας παράπηγμα, καθόταν στο μικρό τραπέζι, έβαζε το ένα χέρι πάνω στο άλλο, μισόκλεινε τα μάτια και κοιτούσε το αγκαθωτό υπηρεσιακό φως του γλόμπου. Η καρέκλα ήταν πολύ ψηλή, τα πόδια της δεν έφταναν στο πάτωμα. Όταν την έπιανε ανία κρατιόταν με τα χέρια από την άκρη του τραπεζιού και κουνιόταν με την καρέκλα μπρος πίσω. Άντεχε μετά βίας μία ώρα, ύστερα πήγαινε σε άλλο παράπηγμα.

Το καλοκαίρι ερχόταν μόνο στο δικό μας παράπηγμα κι έμενε όλη τη νύχτα επειδή της άρεσε ο κούκος. Δεν ήξερε να διαβάξει την ώρα. Καθόταν κάτω από το υπηρεσιακό φως, έβαζε το ένα χέρι πάνω στο άλλο και περίμενε να βγει από το πορτάκι το λαστιχένιο σκουλήκι. Όταν εκείνο έτριζε, άνοιγε το στόμα της,

σαν να ετοιμαζόταν να κάνει κι εκείνη τον ίδιο κρότο, έμενε όμως βουβή. Όταν το λαστιχένιο σκουλήκι εμφανιζόταν για δεύτερη φορά, εκείνη είχε ήδη αποκοιμηθεί με το πρόσωπο ακουμπισμένο στο τραπεζάκι. Προτού αποκοιμηθεί έπαιρνε την κοτσίδα από την πλάτη της και την έβαζε πάνω στο τραπεζάκι και, κοιμισμένη, την κρατούσε όλη νύχτα στο χέρι της. Ίσως έτσι να μην ήταν τόσο μόνη. Ίσως να φοβόταν μέσα στο δάσος αυτών των 68 αντρικών κρεβατιών. Ίσως η κοτσίδα να τη βοηθούσε όπως εμένα το κουκουνάρι στο δάσος. Ή μπορεί να ήθελε, κρατώντας την κοτσίδα στο χέρι, να είναι απλώς σίγουρη ότι δεν μπορούν να της την κλέψουν.

Την κοτσίδα τής την έκλεψαν, δεν την κλέψαμε εμείς όμως. Για να την τιμωρήσει που είχε αποκοιμηθεί, ο Τουρ Πρίκουλιτς πήγε την Κάτυ της Σκοπιάς στο νοσοκομειακό παράπηγμα. Η στρατιωτική γιατρός αναγκάστηκε να την κουρέψει γουλί. Εκείνο το βράδυ η Κάτυ της Σκοπιάς ήρθε στην καντίνα με την κομμένη κοτσίδα περασμένη γύρω από το λαιμό και την ακούμπησε σαν φίδι πάνω στο τραπέζι. Βούτηξε το πάνω μέρος της κοτσίδας στη σούπα και την έβαλε στο φαλακρό της κεφάλι για να την ξανακολλήσει. Έδωσε και στο κάτω μέρος της κοτσίδας να φάει κι έκλαιγε. Η Χάιντρουν Γκαστ της πήρε την κοτσίδα και της είπε πως το καλύτερο ήταν να την ξεχάσει. Μετά το φαγητό έριξε την κοτσίδα σε μια μικρή φωτιά που ήταν αναμμένη στο προαύλιο και η Κάτυ της Σκοπιάς την κοιτούσε σιωπηλή να καίγεται.

Στην Κάτυ της Σκοπιάς άρεσε το ρολόι-κούκος ακόμα κι αφού την κούρεψαν γουλί, και αποκοιμιόταν μετά το πρώτο τριξίμο του λαστιχένιου σκουληκιού ακόμα κι αφού την κούρεψαν γουλί, και είχε την παλάμη της λυγισμένη σαν να κρατούσε την κοτσίδα. Αποκοιμιόταν κι όταν τα μαλλιά της άρχισαν να μακραίνουν, και είχε την παλάμη της λυγισμένη παρόλο που τα μαλλιά της ήταν μονάχα λίγα εκατοστά. Για μήνες η Κάτυ της Σκοπιάς αποκοιμιόταν, μέχρι που την κούρεψαν πάλι γουλί, κι όταν τα μαλλιά της άρχισαν να ξαναμακραίνουν ήταν τόσο αραιά, που έβλεπες περισσότερα τοιμπίματα από ψείρες παρά μαλλιά. Συνέχισε να αποκοιμιέται, ώπου ο Τουρ Πρίκουλιτς κατάλαβε ότι μπορείς να κάνεις γυμνάσια σε κάθε εξαθλιωμένο άνθρωπο, τη νοητική καθυστέρηση όμως δεν μπορείς να την κάμψεις. Η Υπηρεσία της Σκοπιάς καταργήθηκε.

Προτού την κουρέψουν γουλί, την ώρα του προσκλητηρίου, η Κάτυ της Σκοπιάς κάθισε πάνω στον βαμβακερό της σκούφο, στο χιόνι, καταμεσής της γραμμής που είχαμε σχηματίσει. Φασίστρια, όρθια, φώναξε ο Σιστβανγιόνοφ. Ο Τουρ Πρίκουλιτς την έπιασε από την κοτσίδα και τη σήκωσε όρθια, όταν την άφησε εκείνη ξανακάθισε. Την κλοτσούσε στην πλάτη, ώσπου έμεινε να κάθεσαι διπλωμένη στα δύο, έσφιξε την κοτσίδα στην παλάμη της κι έβαλε την παλάμη στο στόμα. Η άκρη της κοτσίδας κρεμόταν έξω, σαν να είχε δαγκώσει στα δύο ένα μικρό καφετί πουλί. Έμεινε ξαπλωμένη ώσπου, όταν τελείωσε το προσκλητήριο, κάποιος από μας τη βοήθησε να σηκωθεί και την πήγε στην καντίνα.

Εμάς ο Τουρ Πρίκουλιτς μπορούσε να μας διατάζει, με την Κάτυ της Σκοπιάς ωστόσο ξεσκεπάστηκε όλη του η βαναυσότητα. Και όταν ούτε κι έτσι κατάφερε τίποτα, ξεσκεπάστηκε όλη του η συμπόνια. Αδιόρθωτη και αμήχανη, η Κάτυ της Σκοπιάς αφαίρεσε κάθε νόημα από την εξουσία που εκείνος ασκούσε. Για να μην ντροπιαστεί, ο Τουρ Πρίκουλιτς μαλάκωσε. Στο προσκλητήριο η Κάτυ της Σκοπιάς έπρεπε τώρα να κάθεσαι στο έδαφος μπροστά μπροστά, δίπλα του. Ώρες ολόκληρες καθόταν πάνω στον βαμβακερό της σκούφο και κοιτούσε έκπληκτη τον Τουρ Πρίκουλιτς σαν μαριονέτα. Μετά το προσκλητήριο ο σκούφος της είχε παγώσει και είχε κολλήσει στο χιόνι, έπρεπε να τον τραβήξεις για να τον ξεκολλήσεις από το έδαφος.

Τρία συνεχόμενα καλοκαιρινά βράδια η Κάτυ της Σκοπιάς διατάρασε το προσκλητήριο. Για ένα διάστημα έμεινε να κάθεσαι ήσυχη δίπλα στον Πρίκουλιτς, ύστερα σύρθηκε κοντά στα πόδια του και με το σκούφο της άρχισε να του γυαλίζει το παπούτσι. Την πάτησε στο χέρι. Εκείνη τράβηξε το χέρι της και άρχισε να του γυαλίζει το άλλο παπούτσι. Της πάτησε το χέρι και με το άλλο του πόδι. Όταν σήκωσε το πόδι του, η Κάτυ της Σκοπιάς πετάχτηκε πάνω και, με τα χέρια της να ανεμίζουν, άρχισε να τρέχει ανάμεσα στις σειρές γουργουρίζοντας σαν περιστέρι. Όλοι κρατούσαν την ανάσα τους κι ο Τουρ γέλασε υπόκωφα, έτσι όπως σκούζουν οι μεγάλες γαλοπούλες. Τρεις φορές μπόρεσε η Κάτυ της Σκοπιάς να του γυαλίσει τα παπούτσια και να κάνει το περιστέρι. Ύστερα της απαγόρευσαν να έρχεται στο προσκλητήριο. Κατά τη διάρκεια του προσκλητηρίου έπρεπε να σφουγγαρίζει το πάτωμα στα παραπήγματα. Γέμιζε τον κουβά με νερό από

το πηγάδι, έστυβε το σφουγγαρόπανο, το τύλιγε γύρω από τη σκούπα, άλλαξε μετά από κάθε παράπηγμα το βρόμικο νερό στο πηγάδι. Στο μυαλό της δεν γεννήθηκε καμία αβεβαιότητα που να διαταράσσει αυτή τη διαδικασία. Το πάτωμα ήταν τόσο καθαρό όσο ποτέ άλλοτε. Σφουγγάριζε προσεκτικά και χωρίς να βιάζεται, ίσως επειδή το είχε μάθει από το σπίτι της.

Τόσο τρελή δεν ήταν δα. Αντί για προσκλητήριο έλεγε δηλητήριο. Όταν κουδούνιζε κάποιο καμπανάκι από τις συστοιχίες των καμίνων κοκ, εκείνη νόμιζε πως αρχίζει η λειτουργία στην εκκλησία. Δεν χρειαζόταν να επινοήσει την πλάνη, επειδή το μυαλό της δεν ήταν εδώ. Η συμπεριφορά της δεν προσαρμοζόταν στο στρατόπεδο αλλά στις συνθήκες. Μέσα της υπήρχε κάτι αυθόρμητο, και τη ζηλεύαμε γι' αυτό. Για τα ένστικτά της δεν είχε ιδέα ούτε καν ο άγγελος της πείνας. Τη βασάνιζε όπως όλους μας, δεν έφτανε όμως στο μυαλό της. Έκανε τα πιο απλά πράγματα χωρίς να τα επιλέγει, αφηνόταν στις συμπτώσεις. Επέζησε στο στρατόπεδο χωρίς να πηγαίνει για γυρολόγημα. Στα αποφάγια πίσω από την καντίνα δεν την είχαμε δει ποτέ. Έτρωγε ό,τι έβρισκε στο προαύλιο του στρατοπέδου και στην περιοχή γύρω από το εργοστάσιο. Ανθούς, φύλλα και σπόρια που έβρισκε στα αγριόχορτα. Και κάθε λογής ζώφια, σκουλήκια και κάμπιες, προνύμφες και σκαθάρια, αράχνες και σαλιγκάρια. Και στο χιονισμένο προαύλιο του στρατοπέδου τα παγωμένα περιττώματα από τα σκυλιά-φύλακες. Απορούσαμε που τα σκυλιά-φύλακες την εμπιστεύονταν τόσο, σάμπως αυτός ο άνθρωπος με το αβέβαιο βάδισμα και το σκούφο να ήταν ένα από αυτά.

Το μέγεθος της παραφροσύνης της Κάτυ της Σκοπιάς παρέμενε πάντα συγχωρητέο. Δεν ήταν ούτε αφοσιωμένη ούτε απύουσα. Όλα αυτά τα χρόνια διατήρησε τη φυσικότητα ενός οικοσυστήματος ζώου μεγαλωμένου στο στρατόπεδο. Δεν είχε απολύτως τίποτα παράξενο πάνω της. Μας άρεσε.

Ένα απόγευμα του Σεπτέμβρη η βάρδια μου είχε τελειώσει, ο ήλιος έκαιγε ακόμα. Χάθηκα στα μονοπάτια πίσω από το γιμάμα. Ανάμεσα στα κατακόκκινα χρυσολάχανα, που εδώ και καιρό δεν τρώγονταν πια, λικνιζόταν, καψαλισμένη από το καλοκαίρι, η άγρια βρώμη. Τα σχέδια που έκαναν τα φύλλα της λαμπύριζαν σαν σκελετός ψαριού. Μέσα στη σκληρή φλούδα οι σπόροι ήταν ακόμα γαλακτώδεις. Έφαγα. Στην επιστροφή δεν

ήθελα να χωθώ μέσα στα αγριόχορτα και ακολουθήσα το γυμνό δρομάκι. Δίπλα στο Ζέπελιν καθόταν η Κάτυ της Σκοπιάς. Τα χέρια της ήταν ακουμπισμένα πάνω σε μια μυρμηγκοφωλιά και ήταν γεμάτα μαύρα σημαδάκια. Τα έγλειψε και τα έφαγε. Κάτυ, τι κάνεις εκεί, τη ρώτησα.

Φτιάχνω γάντια που γαργαλάνε, είπε.

Κρυώνεις, τη ρώτησα.

Σήμερα όχι, αύριο, είπε εκείνη. Η μητέρα μου μου έφτιαξε κρουασάν με παπαρουνόσπορο, είναι ζεστά ακόμα. Μην πατάς πάνω τους, μη βιάζεσαι τόσο, δεν είσαι κυνηγός. Όταν τα κρουασάν τελειώσουν, στο δηλητήριο θα μετρήσουν τους στρατιώτες. Μετά θα πάνε σπίτι τους.

Ύστερα τα χέρια της γέμισαν πάλι μαυράκια. Προτού γλείψει από πάνω τα μυρμήγκια με ρώτησε: Πότε θα τελειώσει ο πόλεμος. Ο πόλεμος έχει τελειώσει εδώ και δύο χρόνια, είπα. Έλα, πάμε στο στρατόπεδο.

Δεν έχω καιρό τώρα, δεν βλέπεις, είπε.

Το εγκληματικό περιστατικό με το ψωμί

Η ΦΕΝΓΙΑ δεν φορούσε ποτέ τη ζακέτα πουφοάικα, παρά μια άσπρη ποδιά εργασίας κι από πάνω τις ζακέτες της, πλεγμένες με το βελονάκι, κάθε μέρα και άλλη. Η μία είχε το χρώμα του καρυδιού, η άλλη ένα βρόμικο μοβ, σαν ακαθάριστα κοκκινογούλια, μία στο κίτρινο του πηλού και μία με γκριζόασπρα στίγματα. Όλες τους είχαν πολύ φαρδιά μανίκια και τέντωναν στην κοιλιά. Δεν ξέραμε ποια μάλλινη ζακέτα προβλεπόταν για ποια μέρα και για ποιο λόγο τις φορούσε η Φένγια, και μάλιστα πάνω από την ποδιά. Ζεστές δεν ήταν, είχαν πολλές τρύπες και λίγο μαλλί. Προπολεμικό μαλλί, με το οποίο είχαν πλέξει διάφορα πράγματα και τα είχαν ξαναξηλώσει, αλλά που ήταν ακόμα καλό για να πλέξεις κάτι με το βελονάκι. Ίσως να ήταν το μαλλί από όλες τις άχρηστες πια ζακέτες μιας ολόκληρης οικογένειας ή από τις κληρονομημένες ζακέτες όλων των νεκρών αυτής της οικογένειας. Για την οικογένεια της Φένγια δεν ξέραμε τίποτα, ούτε καν αν είχε οικογένεια πριν ή μετά τον πόλεμο. Η Φένγια προσωπικά δεν ενδιέφερε κανέναν μας. Τη σεβόμασταν όμως όλοι επειδή μοίραζε το ψωμί. Η Φένγια ήταν το ψωμί, η κυρά μας, που το χέρι της μας τάζε κάθε μέρα.

Τα μάτια μας ήταν καρφωμένα πάνω της, σάμπως να επρόκειτο να επινοήσει για χάρη μας το ψωμί. Η πείνα μας παρατηρούσε με μεγάλη προσοχή τα πάντα πάνω στη Φένγια. Τα φρύδια της, που ήταν σαν δυο οδοντόβουρτσες, το πρόσωπο με το τεράστιο πιγούνι, τα πολύ στενά αλογίσια χείλη που δεν κάλυπταν τελείως τα ούλα, τα γκριζα νύχια με το μεγάλο μαχαίρι για να ρυθμίζει με ακρίβεια τις μερίδες, τη ζυγαριά με τα δύο ρύγχη. Κυρίως όμως τα βαριά της μάτια, άψυχα σαν τις ξύλινες μπίλιες του άβακα, που δεν τον χρησιμοποιούσε σχεδόν ποτέ. Το γεγονός ότι η Φένγια ήταν αποκρουστικά άσχημη δεν μπορούσαμε να το ομολογήσουμε ούτε στον ίδιο μας τον εαυτό. Φοβόμασταν ότι βλέπει τι σκεφτόμαστε.

Μόλις τα ρύγχη της ζυγαριάς άρχιζαν να κουνιούνται πάνω κάτω, άρχιζα να τα παρακολουθώ με το βλέμμα. Όπως τα ρύγχη, έτσι κουνιόταν και η γλώσσα μέσα στο στόμα μου, έσφιγγα τα δόντια. Το στόμα το άφηνα ανοιχτό, ώστε η Φένγια να βλέπει τα δόντια μου, που χαμογελούσαν. Χαμογελούσαμε κατ' ανάγκη και για λόγους αρχής, χαμογελούσαμε αληθινά και ψεύτικα μαζί, ανυπεράσπιστα και ύπουλα, για να μη χάσουμε από απειροσκεψία την εύνοια της Φένγια. Για να μη θέσουμε σε κίνδυνο τη δικαιοσύνη της αλλά να την ενθαρρύνουμε, κι άμα γίνεται να την αυξήσουμε κατά μερικά γραμμάρια.

Τίποτα δεν βοηθούσε, η Φένγια παρ' όλα αυτά παρέμενε ακοδιάθετη. Και το δεξί της πόδι ήταν πολύ πιο κοντό. Το έσερνε τόσο πολύ όταν πήγαινε στο ράφι με το ψωμί, που λέγαμε ότι κουτσαίνει. Το πόδι της ήταν τόσο κοντό, που τραβούσε προς τα κάτω και την άκρη των χειλιών της, την αριστερή μονίμως, τη δεξιά κάθε τόσο. Και πάντα με τέτοιον τρόπο σάμπως η κακή της διάθεση να προερχόταν από το σκούρο ψωμί, όχι από το κοντό πόδι. Με τη σύσπαση των χειλιών της, η δεξιά πλευρά του προσώπου της αποκτούσε κάτι βεβιασμένο.

Και μιας κι έδινε σε όλους μας το ψωμί, το σούρσιμο του ποδιού κι αυτή η έκφραση του βεβιασμένου που είχε στο πρόσωπό της ήταν για μας κάτι μοιραίο, όπως το αβέβαιο βάδισμα της Ιστορίας. Η Φένγια είχε κάτι το κομμουνιστικά ιερό. Ήταν σίγουρα πιστό στέλεχος της διοίκησης του στρατοπέδου, μια αξιωματικός του ψωμιού, διαφορετικά δεν θα μπορούσε ποτέ να αποκτήσει το αξίωμα της υπεύθυνης για το ψωμί και συνεργού του άγγελου της πείνας.

Στεκόταν εντελώς μόνη μέσα στην ασβεστωμένη της κάμαρα με το μεγάλο μαχαίρι πίσω από τη θυρίδα, ανάμεσα στη ζυγαριά και στον άβακα. Πρέπει να είχε λίστες ολόκληρες στο κεφάλι της. Ήξερε επακριβώς σε ποιον έπρεπε να δώσει το σιτηρέσιο των 600 γραμμαρίων, σε ποιον το σιτηρέσιο των 800 γραμμαρίων και σε ποιον το σιτηρέσιο των 1.000 γραμμαρίων.

Είχα πέσει θύμα της ασχήμιας της Φένγια. Με τον καιρό άρχισα να βλέπω αυτή την ασχήμια σαν αντεστραμμένη ομορφιά, που οδηγούσε σε ένα είδος θαυμασμού. Η αποστροφή θα με έκανε σκληρό, και μπροστά στα ρύγχη της ζυγαριάς θα ήταν παραινδυνευμένη. Καμπούριαζα και συγχρόνως ένιωθα συχνά α-

ποκρουστικός, αλλά μόνο αφότου μου άρεσε το ψωμί της και είχα μισοχορτάσει για λίγα λεπτά.

Σήμερα πιστεύω ότι η Φένγια μοίραζε και τα τρία είδη ψωμιού που ήξερα τότε. Το πρώτο είδος ήταν το καθημερινό ψωμί της Τρανσυλβανίας, το ανέκαθεν ξινό από τον ιδρώτα του προσώπου του Κυρίου των Ευαγγελιστών. Το δεύτερο ήταν το μαύρο ψωμί ολικής αλέσεως από τα χρυσά στάχυα του Χίτλερ, από τη Γερμανική Αυτοκρατορία. Και το τρίτο που έμπαινε στη ρώσικη ζυγαριά ήταν το σιτηρέσιο χλεμπ. Και πιστεύω ότι ο άγγελος της πείνας ήξερε αυτό το τρισυπόστατο του ψωμιού και το εκμεταλλευόταν. Το εργοστάσιο παραγωγής άρτου έκανε την παράδοση του πρώτου φορτίου τα χαράματα. Όταν πηγαίναμε στην καντίνα ανάμεσα στις 6 και στις 7 η ώρα, η Φένγια είχε κιόλας ζυγίσει τα σιτηρέσια. Για καθέναν από μας έβαζε πάλι τη μερίδα στη ζυγαριά, χρησιμοποιούσε το σωστό αντίβαρο και πρόσθετε άλλο ένα κομματάκι ή έκοβε μια γωνία. Έδειχνε ύστερα με το μαχαίρι τα ρύγγη της ζυγαριάς, στράβωνε το πιγούνι και κοιτούσε με παράξενο τρόπο, σάμπως εδώ και τετρακόσιες μέρες να με έβλεπε κάθε πρωί για πρώτη φορά.

Ήδη ένα χρόνο πιο πριν, όταν συνέβη το εγκληματικό περιστατικό με το ψωμί, σκεφτόμουν ότι από την πείνα είμαστε σε θέση να σκοτώσουμε, επειδή η ψυχρή ιερότητα της Φένγια είχε γλιστρήσει και είχε μπει μες στο ψωμί.

Ζυγίζοντας με ακρίβεια το ψωμί, η Φένγια μας έδειχνε ότι είναι δίκαιη. Τα έτοιμα, ζυγισμένα σιτηρέσια ήταν πάνω στα ράφια, σκεπασμένα με άσπρο λινό πανί. Για κάθε σιτηρέσιο ξεσκέπαζε για λίγο το ψωμί και το ξανασκέπαζε, ακριβώς όπως έκαναν με τα κομμάτια του κοκ οι έμπειροι ζητιάνοι στο γυρολόγημα. Η Φένγια, μέσα στην ασβεστωμένη κάμαρα και με την άσπρη ποδιά, τιμούσε την υγιεινή του ψωμιού ως πολιτισμό του στρατοπέδου. Ως πολιτισμό του κόσμου. Οι μύγες ήταν αναγκασμένες να κάθονται στο λινό πανί αντί στο ψωμί. Στο ψωμί ερχόντουσαν μόνο όταν το κρατούσαμε πια στο χέρι μας. Αν δεν προλάβαιναν να φύγουν αρκετά γρήγορα, μαζί με το ψωμί μας τρώγαμε και την πείνα τους. Δεν με προβλημάτισε ποτέ η πείνα που νιώθουν οι μύγες, ούτε καν η σκηνοθετημένη υγιεινή με τα άσπρα λινά πανιά.

Η δικαιοσύνη της Φένγια κυριολεκτικά με σκλάβωνε, αυτός

ο συνδυασμός του στραβού της στόματος και της ακρίβειας στη ζυγαριά. Αυτό το αποκρουστικό στοιχείο που είχε η Φένγια ήταν τέλειο. Η Φένγια δεν ήταν ούτε καλή ούτε κακή, δεν ήταν πρόσωπο, ήταν ένας νόμος με πλεχτές ζακέτες. Δεν θα σκεφτόμουν ποτέ να συγκρίνω τη Φένγια με άλλες γυναίκες, επειδή καμία άλλη δεν ήταν τόσο βεβιασμένα πειθαρχημένη και τόσο άμεμπτα άσχημη. Ήταν όπως το πολυπόθητο, τρομερά υγρό, κολλώδες, επονείδιστα θρεπτικό, τετράγωνο ψωμί που μας μοίραζαν σε καθορισμένες μερίδες.

Το σιτηρέσιο του ψωμιού όλης της ημέρας μάς το μοίραζαν το πρωί. Ανήκα, όπως οι περισσότεροι, στους δικαιούχους των 800 γραμμαρίων, ήταν το κανονικό σιτηρέσιο. Τα 600 γραμμάρια τα έπαιρναν όσοι εκτελούσαν ελαφριές εργασίες στην περιοχή του στρατοπέδου: όσοι έβαζαν σε δεξαμενές τα περιττώματα των αποχωρητηρίων, καθάριζαν το χιόνι, έκαναν τη φθινοπωρινή και ανοιξιάτικη καθαριότητα, άσπριζαν τις πέτρες που υπήρχαν στην άκρη του κεντρικού δρόμου. Και τα 1.000 γραμμάρια τα έπαιρναν λίγοι, ήταν η εξαίρεση για τις πολύ βαριές εργασίες. Ήδη τα 600 γραμμάρια ακούγονται πολλά. Το ψωμί όμως ήταν τόσο βαρύ, που ακόμα και τα 800 ήταν απλώς μια φέτα στο πάχος ενός δαχτύλου, αν κοβόταν από τη μέση του ψωμιού. Αν ήσουν τυχερός και έπαιρνες την άκρη του ψωμιού με τη μυτερή ξερή κόρα, τότε η φέτα είχε πάχος δύο δάχτυλα.

Η πρώτη απόφαση της ημέρας ήταν: Θα είμαι άραγε τόσο σταθερός ώστε σήμερα στο πρωινό να μη φάω μαζί με τη λαχανόσουπα όλο το σιτηρέσιο. Μπορώ άραγε με την πείνα αυτή να βάλω στην άκρη ένα κομματάκι για το βράδυ. Μεσημεριανό φαγητό δεν υπήρχε, ήμασταν στη δουλειά και δεν χρειαζόταν να αποφασίσουμε τίποτα. Το βράδυ μετά τη δουλειά, σε περίπτωση που στο πρωινό είχα παραμείνει σταθερός, ερχόταν η δεύτερη απόφαση: Είμαι άραγε τόσο σταθερός ώστε να βάλω το χέρι απλώς κάτω από το μαξιλάρι, για να δω αν το ψωμί που είχα φυλάξει είναι εκεί. Μπορώ άραγε να περιμένω ώσπου να τελειώσει το προσκλητήριο και να το φάω αφού πάω στην καντίνα. Αυτό θα μπορούσε να πάρει άλλες δυο ώρες. Αν το προσκλητήριο δεν τέλειωνε, ακόμα περισσότερα.

Όταν το πρωί δεν παρέμενα σταθερός, το βράδυ δεν είχα ούτε ένα κομματάκι ψωμί και απολύτως τίποτα να αποφασίσω.

Μισογέμιζα το κουτάλι και ρουφούσα υπόκωφα. Είχα μάθει να τρώω αργά αργά, μετά από κάθε κουταλιά σούπας να καταπίνω σάλιο. Ο άγγελος της πείνας έλεγε: Το σάλιο κάνει τη σούπα να κρατάει περισσότερο, κι όταν πηγαίνεις νωρίς για ύπνο, η πείνα κρατάει λιγότερο.

Πήγαινα νωρίς για ύπνο, ξυπνούσα όμως διαρκώς, επειδή η σταφυλή μου φούσκωνε και παλλόταν. Είτε έκλεινα τα μάτια είτε τα κρατούσα ανοιχτά, είτε στριφογύριζα στο κρεβάτι είτε είχα το βλέμμα καρφωμένο στο υπηρεσιακό φως, είτε κάποιος ροχάλιζε λες και πνίγεται – η νύχτα ήταν απίστευτα μεγάλη και μέσα στη νύχτα τα λινά πανιά της Φένγια ήταν απίστευτα άσπρα, και κάτω από τα πανιά υπήρχε πολύ και άπιαστο ψωμί.

Το πρωί μετά τον εθνικό ύμνο η πείνα έσπευδε να έρθει μαζί μου στο πρωινό, στη Φένγια. Σε αυτή την υπεράνθρωπη πρώτη απόφαση: Είμαι άραγε τόσο σταθερός ώστε σήμερα να μπορέσω να βάλω στην άκρη ένα κομματάκι για το βράδυ – και ούτω καθεξής.

Καθεξής για πόσο.

Κάθε μέρα ο δικός μου άγγελος της πείνας κατασπάραζε το μυαλό μου. Και μια μέρα μού σήκωσε το χέρι. Και με αυτό το χέρι παρά λίγο να σκοτώσω τον Κάρλι Χάλμεν – επρόκειτο για το εγγληματικό περιστατικό με το ψωμί.

Ο Κάρλι Χάλμεν είχε άδεια για μια ολόκληρη μέρα και στο πρωινό είχε ήδη φάει όλο του το ψωμί. Όλοι ήμασταν στη δουλειά. Ο Κάρλι Χάλμεν είχε μέχρι το βράδυ όλο το παράπηγμα δικό του. Το βράδυ το ψωμί που είχε φυλάξει ο Άλμπερτ Γκίον είχε εξαφανιστεί. Ο Άλμπερτ Γκίον είχε μείνει σταθερός για πέντε συνεχόμενες μέρες, είχε φυλάξει πέντε κομματάκια ψωμί, που όλα μαζί έφταναν το ημερήσιο σιτηρέσιο. Ήταν όλη μέρα μαζί μας στη βάρδια, κι όπως όλοι όσοι είχαν φυλάξει ψωμί, είχε όλη μέρα στο μυαλό του ότι θα έτρωγε τη βραδινή σούπα με ψωμί. Κι όταν γύρισε από τη βάρδια κοίταξε, όπως όλοι, πρώτα κάτω από το μαξιλάρι του. Το ψωμί δεν ήταν εκεί.

Το ψωμί δεν ήταν εκεί και ο Κάρλι Χάλμεν καθόταν στο κρεβάτι του με τα εσώρουχα. Ο Άλμπερτ Γκίον πήρε θέση μπροστά στον Κάρλι Χάλμεν και, χωρίς να πει ούτε μια λέξη, του έδωσε τρεις γροθιές στο πρόσωπο. Ο Κάρλι Χάλμεν, χωρίς να πει ούτε μια λέξη, έφτυσε τρία δόντια πάνω στο κρεβάτι. Ο ακορντεονί-

στας έπιασε τον Κάρλι από το σβέροκο, τον πήγε στον κουβά με το νερό και του έχωσε το κεφάλι μέσα. Έβγαζε μπουρμπούληθρες από το στόμα και τη μύτη, ύστερα ακούστηκε αγκομαχητό κι ύστερα απλώθηκε ησυχία. Ο τυμπανιστής τού τράβηξε το κεφάλι από το νερό και άρχισε να του σφίγγει το λαιμό, ώσπου το στόμα του Κάρλι άρχισε να συσπάται τόσο άσχημα όσο και το στόμα της Φένγια. Έσπρωξα τον τυμπανιστή, έβγαλα όμως το ξυλοπάπουτσο που φορούσα. Και το χέρι μου σηκώθηκε με τέτοιο τρόπο που λίγο έλειψε να σκοτώσω τον κλέφτη. Ο δικηγόρος Πάουλ Γκαστ μέχρι εκείνη τη στιγμή κοιτούσε από πάνω, από το κρεβάτι του. Πήδηξε στην πλάτη μου, μου άρπαξε το παπούτσι και το πέταξε στον τοίχο. Ο Κάρλι Χάλμεν κείτονταν κατακατουρημένος και ξερνούσε ένα χυλό από ψωμί.

Η δολοφονική διάθεση μου είχε καταπιεί τα λογικά. Όχι μόνο τα δικά μου, είχαμε γίνει συμμορία. Σύραμε τον Κάρλι με τα ματωμένα, κατουρημένα εσώρουχα και τον βγάλαμε έξω, στη νύχτα, δίπλα στο παράπηγμα. Ήταν Φεβρουάριος. Τον στήσαμε στον τοίχο του παραπήγματος, εκείνος τρίζλισε κι έπεσε κάτω. Χωρίς να το έχουμε συνεννοηθεί, ο τυμπανιστής κι εγώ ανοίξαμε τα παντελόνια μας, μετά το άνοιξε και ο Άλμπερτ Γκίον και όλοι οι άλλοι. Κι επειδή ήταν λίγο πριν πέσουμε για ύπνο, κατουρήσαμε ο ένας μετά τον άλλον τον Κάρλι Χάλμεν στο πρόσωπο. Δύο σκυλιά-φύλακες άρχισαν να γαβγίζουν, πίσω τους ήρθε τρέχοντας ένας σκοπός. Τα σκυλιά μύρισαν το αίμα και γρύλισαν, ο σκοπός βλαστήμησε. Ο δικηγόρος και ο σκοπός πήγαν τον Κάρλι στο νοσοκομειακό παράπηγμα. Εμείς τους κοιτούσαμε να απομακρύνονται και καθαρίζαμε με το χιόνι το αίμα από τα χέρια μας. Μπήκαμε όλοι βουβοί στο παράπηγμα και χωθήκαμε στα κρεβάτια μας. Είχα ένα λεκέ από αίμα στην παλάμη μου, τη γύρισα στο φως και συλλογίστηκα πόσο ανοιχτόχρωμο είναι το αίμα του Κάρλι, σαν βουλοκέρι, δόξα τω Θεώ από αρτηρία, όχι από φλέβα. Στο παράπηγμα είχε απλωθεί απόλυτη ησυχία, άκουσα μέσα στο ρολόι-κούκος το λαστιχένιο σκουλήκι να τρίζει, τόσο κοντά σαν να βρισκόταν μέσα στο ίδιο μου το κεφάλι. Δεν σκεφτόμουν πια τον Κάρλι Χάλμεν, ούτε και το άπιστευτα άσπρο λινό πανί της Φένγια, ούτε καν το άπιαστο ψωμί. Βυθίστηκα σε έναν βαθύ, ήρεμο ύπνο.

Το άλλο πρωί το κρεβάτι του Κάρλι Χάλμεν ήταν άδειο. Πή-

γαμε στην καντίνα όπως πάντα. Αλλά και το χιόνι ήταν άδαιο και όχι πια κόκκινο, είχε πέσει φρέσκο χιόνι. Ο Κάρλι Χάλμεν έμεινε δύο μέρες στο νοσοκομειακό παράπηγμα. Έπειτα βρέθηκε να κάθεται πάλι στην καντίνα ανάμεσά μας με πληγές γεμάτες πύον, μάτια που είχαν κλείσει από το πρήξιμο και χείλη μελανά. Το ζήτημα του ψωμιού είχε τακτοποιηθεί, όλοι συμπεριφέρονταν όπως πάντα. Δεν του καταλογίσαμε την κλεψιά. Κι εκείνος δεν μας κατηγόρησε ποτέ για την τιμωρία. Ήξερε ότι την άξιζε. Το δικαστήριο του ψωμιού δεν διαπραγματεύεται, τιμωρεί. Το όριο του μηδενός δεν ξέρει από παραγράφους, δεν χρειάζεται νόμους. Είναι νόμος, επειδή ο άγγελος της πείνας είναι κι εκείνος ένας κλέφτης που σου κλέβει το μυαλό. Η δικαιοσύνη του ψωμιού δεν έχει ούτε πρόλογο ούτε επίλογο, είναι μονάχα παρόν. Τελείως διάφανο ή τελείως μυστηριώδες. Εν πάση περιπτώσει, η δικαιοσύνη του ψωμιού είναι βίαιη με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι η βία που δεν ενέχει πείνα. Το δικαστήριο του ψωμιού δεν μπορείς να το προσεγγίσεις με τη συνήθη ηθική.

Το δικαστήριο του ψωμιού έγινε τον Φεβρουάριο. Τον Απρίλιο ο Κάρλι Χάλμεν καθόταν στην καρέκλα του κουρέιου του Όσβαλντ Εννέτερ, οι πληγές του είχαν γιατρευτεί, τα γένια του είχαν μακρύνει, σαν ποδοπατημένο χορτάρι. Κι εγώ είχα σειρά μετά από κείνον και περιμένα πίσω του στον καθρέφτη, ως συνήθως ο Τουρ Πρίκουλιτς στεκόταν πίσω από μένα. Ο κουρέας έβαλε τα τριχωτά του χέρια στους ώμους του Κάρλι και ρώτησε: Από πότε μας λείπουν τα δύο μπροστινά μας δόντια. Κι ο Κάρλι είπε, ούτε σε μένα ούτε και στον κουρέα, αλλά στα δύο τριχωτά χέρια: Από τότε που έγινε το εγκληματικό περιστατικό με το ψωμί.

Όταν τελείωσε το ξύρισμα κάθισα εγώ στην καρέκλα. Ήταν η μοναδική φορά που ο Όσβαλντ Εννέτερ, ενόσω ξύριζε, σφύριζε κάτι σαν σερενάτα κι απ' τον αφρό ξεπήδησε μια στάλα αίμα. Όχι ανοιχτόχρωμο σαν βουλοκέρι αλλά σκούρο, σαν σμέουρο στο χιόνι.

Η Παρθένος της Ημισελήνου

ΟΤΑΝ Η πείνα βρίσκεται στο ζενίθ της, μιλάμε για τα παιδικά μας χρόνια και για φαγητά. Οι γυναίκες μιλάνε για τα φαγητά με περισσότερες λεπτομέρειες απ' ό,τι οι άντρες. Με τις περισσότερες λεπτομέρειες όμως μιλάνε οι γυναίκες από τα χωριά. Για τις γυναίκες αυτές κάθε συνταγή έχει τουλάχιστον τρεις πράξεις, σαν θεατρικό έργο. Με τις διαφορετικές απόψεις περί υλικών η αγωνία μεγαλώνει. Μεγαλώνει ραγδαία όταν στη γέμιση, που αποτελείται από λαρδί, ψωμί και αυγό, δεν μπαίνει επ' ουδενί μόνο το μισό κρεμμύδι αλλά ένα ολόκληρο, και όχι μόνο τέσσερις αλλά έξι σκελίδες σκόρδο, κι όταν τα κρεμμύδια και το σκόρδο δεν είναι φιλοκομμένα αλλά τριμμένα. Κι όταν η ψίχα από το κουλουράκι είναι καλύτερη από το ψωμί, κι όταν το κύμινο είναι καλύτερο από το πιπέρι, και η μαντζουράνα είναι έτσι κι αλλιώς καλύτερη, ακόμα καλύτερη κι από το εστραγκόν, που όμως πάει με το ψάρι και όχι με την πάπια. Όταν η γέμιση μπαίνει ανάμεσα στην πέτσα και στο κρέας, ώστε να μπορεί το λίπος να τραβήξει με το ψήσιμο, ή όταν πρέπει οπωσδήποτε να μπει στην κοιλιά, ώστε το λίπος να μην μπορεί να τραβήξει με το ψήσιμο, το θεατρικό έργο φτάνει στο αποκορύφωμά του. Άλλοτε έχει δίκιο η καθολική γεμιστή πάπια, άλλοτε πάλι η διαμαρτυρούμενη.

Κι όταν οι γυναίκες από χωριό φτιάχνουν με λέξεις μακαρόνια για σούπα, τους παίρνει σίγουρα μισή ώρα ώσπου να κανονίσουν πόσα αυγά θα βάλουν και αν θα ανακατέψουν με το κουτάλι ή αν θα τα πλάσουν με το χέρι, ώσπου το ζυμαρί να γίνει λεπτό σαν χαρτί κι ωστόσο να μη σκίζεται και να στεγνώσει πάνω στον ξύλινο δίσκο για το ζυμαρί. Όσπου μετά να το τυλίξουν ρολό και να το κόψουν, ώσπου να ρίξουν μετά τα μακαρόνια από τον ξύλινο δίσκο στη σούπα, ώσπου η σούπα να βράσει σιγά σιγά και σε χαμηλή φωτιά ή για λίγη ώρα και σε δυνατή φωτιά, ώσπου να τη σερβίρουν και να την πασπαλίσουν με μια ολόκληρη ή μόνο με μισή χούφτα φιλοκομμένο μαϊντανό, τους παίρνει άλλο ένα τέταρτο.

Οι γυναίκες της πόλης δεν διαπραγματεύονται πόσα αυγά θα βάλουν στο ζυμάρι για τα μακαρόνια, αλλά πόσα αυγά μπορούν να γλιτώσουν. Κι επειδή διαρκώς προσπαθούν κάτι να γλιτώσουν από τα πάντα, οι συνταγές τους δεν κάνουν ούτε καν για πρόλογος θεατρικού έργου.

Το να λες συνταγές μαγειρικής είναι πολύ μεγαλύτερη τέχνη από το να λες ανέκδοτα. Το κρεσέντο πρέπει να είναι εύστοχο, παρόλο που δεν είναι αστείο. Εδώ στο στρατόπεδο τα ανέκδοτα αρχίζουν με τη λέξη ΠΑΙΡΝΟΥΜΕ. Το γεγονός ότι δεν έχουμε τίποτα, αυτό ακριβώς είναι το κρεσέντο. Όμως αυτό δεν το αρθρώνει κανείς. Οι συνταγές μαγειρικής είναι τα ανέκδοτα του άγγελου της πείνας. Είσαι στο επίκεντρο της προσοχής ώσπου να φτάσεις στο παράπηγμα των γυναικών. Μπαίνοντας πρέπει, προτού σε ρωτήσουν, να πεις ποιον ψάχνεις. Το καλύτερο που έχεις να κάνεις είναι να ρωτήσεις από μόνος σου: Είναι άραγε εδώ η Τρούντι. Κι ενώ ρωτάς, το καλύτερο που έχεις να κάνεις είναι να πας αμέσως προς τα αριστερά, στην τρίτη σειρά, προς το κρεβάτι της Τρούντι Πέλικαν. Τα κρεβάτια είναι μονώροφοι σιδερένιοι σκελετοί όπως στα αντρικά παραπήγματα. Κάποια κρεβάτια έχουν κουβέρτες κρεμασμένες ανάμεσά τους για τον νυχτερινό έρωτα. Δεν θέλω να πάω πίσω από την κουβέρτα, θέλω μονάχα συνταγές μαγειρικής. Οι γυναίκες νομίζουν ότι είμαι πολύ ντροπαλός επειδή κάποτε είχα βιβλία. Πιστεύουν ότι το διάβασμα σε κάνει λεπτεπίλεπτο.

Τα βιβλία που είχα φέρει μαζί μου στο στρατόπεδο δεν τα διάβασα ποτέ. Το χαρτί απαγορεύεται αυστηρά, τους μισούς μήνες του πρώτου καλοκαιριού τα βιβλία μου τα είχα κρυμμένα πίσω από το παράπηγμα κάτω από τούβλα. Κι έπειτα τα πούλησα όσο όσο. Για 50 σελίδες τοιγαρόχαρτο Ζαρατούστρα έπαιρνα 1 μεζούρα αλάτι, για 70 σελίδες 1 μεζούρα ζάχαρη. Για ολόκληρο τον λινόδετο Φάουστ ο Πέτερ Σιλ μου έφτιαξε από λαμαρίνα μια χτένα για τις ψείρες. Την Πουητική Συλλογή οχτώ αιώνων την έφαγα με τη μορφή καλαμποκάλευρου και λαρδιού και τον λεπτό τόμο του Βάινχεμπερ τον μετέτρεψα σε κεχρί. Όλα αυτά δεν σε κάνουν λεπτεπίλεπτο, απλώς διακριτικό.

Διακριτικά κοιτάζω μετά τη δουλειά τους νεαρούς Ρώσους κάτω από το ντους. Τόσο διακριτικά, που ούτε κι εγώ ο ίδιος ξέρω πια γιατί. Θα με σκότωναν στο ξύλο αν το ήξερα.

Πάλι δεν φάνηκα σταθερός. Έφαγα όλο μου το ψωμί στο πρωινό. Κάθομαι πάλι στο παράπηγμα των γυναικών, στην άκρη του κρεβατιού δίπλα στην Τρούντι Πέλικαν. Στη συντροφιά μας έρχονται και οι δύο Τσίρι και κάθονται αντικριστά στο κρεβάτι της Κορίνα Μάρκου. Η Κορίνα Μάρκου είναι εδώ και βδομάδες στο κολχόζ. Κοιτάζω τις χρυσαφένιες τριχούλες και τη σκούρα ελιά στα αδύνατα δάχτυλα των δύο Τσίρι και μιλάω, για να μην αρχίσω αμέσως να λέω για φαγητά, για την παιδική μου ηλικία.

Κάθε καλοκαίρι εμείς αφήναμε την πόλη και πηγαίναμε στην εξοχή, στις μεγάλες καλοκαιρινές διακοπές. Εμείς θα πει: η μητέρα μου, εγώ και η υπηρέτριά μας η Λόντο. Η θερινή μας κατοικία ήταν στο Βενχ, και το βουνό απέναντι ήταν το Σνυρλάμπλ. Μέναμε εκεί οχτώ βδομάδες. Σ' αυτές τις οχτώ βδομάδες κάναμε κάθε φορά μια ημερήσια εκδρομή στο Σλαίσμπουργκ, την αμέσως επόμενη πόλη. Παίρναμε το τρένο από κάτω, από την κοιλάδα. Ο σταθμός λεγόταν στα ουγγρικά Χετούρ και στα γερμανικά Ζμπενμένερ. Χτύπησε το καμπανάκι που ήταν στη στέγη του σταθμαρχείου, επειδή το τρένο ξεκινούσε τώρα από το Ντάνες. Σε πέντε λεπτά ήταν εκεί. Αποβάθρα δεν υπήρχε. Όταν το τρένο μπήκε στο σταθμό, η σκάλα μου έφτανε μέχρι το στήθος. Προτού ανεβούμε κοιτάξα το τρένο από κάτω – τις μαύρες ρόδες με το γυαλιστερό στεφάνι, τις αλυσίδες, τους γάντζους και τους αντωστήρες. Ύστερα περάσαμε μπροστά από το σημείο όπου πηγαίναμε για μπάνιο, από το σπίτι του Τόμα και από το χωράφι του γερο-Ζαχαρία. Του δίναμε κάθε μήνα δύο πακετάκια καπνό για διόδια, επειδή όταν πηγαίναμε για μπάνιο έπρεπε να περνάμε από το κριθάρι του. Ύστερα ακολουθούσε η σιδερένια γέφυρα, κάτω κυλούσαν τα κίτρινα νερά. Πίσω της υψωνόταν ο καταφαγωμένος αμμόδης βράχος με τη Βίλα Φράνκα. Είχαμε φτάσει πια στο Σλαίσμπουργκ. Πηγαίναμε κάθε φορά στην αγορά, στο αριστοκρατικό Καφέ Μαρτίνι. Ξεχωρίζαμε λιγάκι ανάμεσα στους πελάτες του καφέ, επειδή ήμασταν πολύ ατημέλητα ντυμένοι – η μητέρα με ζιπ-κιλότ κι εγώ με κοντά παντελονάκια και γκριζες κάλτσες μέχρι το γόνατο, που δεν λέρωναν τόσο γρήγορα. Μονάχα η Λόντο φορούσε τα κυριακάτικα της, που τα είχε φέρει από το χωριό, το άσπρο πουνκάμισο της τοπικής φορεσιάς και το μαύρο μαντίλι με την μπορντούρα από τριαντάφυλλα και τα πράσινα μεταξωτά κρόσσια. Τριαντάφυλλα σε αποχρώσεις του κόκκινου,

μεγάλα σαν μήλα, μεγαλύτερα από πραγματικά τριαντάφυλλα. Εκείνη τη μέρα μπορούσαμε να τρώμε ό,τι θέλαμε και όσο θέλαμε. Μπορούσαμε να επιλέξουμε ανάμεσα σε τρούφες με αμύγδαλο, αραπίνες και σαβαρέν, τούρτα με κρέμα, αμυγδαλωτά, εργολάβους, ρολά με κρέμα και τάρτες, κροκέτες φουντουκιού, τούρτα με ρούμι, μιλφέιγ, νουγκατίνες και τούρτα Ντόμπος. Και μετά και παγωτό, παγωτό φράουλα σε ασημένιο κύπελλο ή παγωτό βανίλια σε γυάλινο κύπελλο ή παγωτό σοκολάτα σε πορσελάνινο μπολάκι, πάντα με σαντιγί. Και για το κλείσιμο, αν μπορούσαμε να φάμε κι άλλο, κέικ βύσσινο με ζελέ. Ένωθα στα χέρια μου το κρύο μάγμαρο του τραπεζιού και πίσω από τα γόνατα το μαλακό χνούδι της καρέκλας. Και πάνω στον μαύρο μπουφέ, στον αέρα του ανεμιστήρα, με ένα μακρύ κόκκινο φόρεμα και με τις μύτες των ποδιών πάνω σε ένα πολύ, πολύ λεπτό φεγγάρι τραμπαλιζόταν η Παρθένος της Ημισελήνου. Όταν τα είπα όλα αυτά, το στομάχι όλων εμάς που ήμασταν καθισμένοι στην άκρη του κρεβατιού άρχισε να τραμπαλίζεται. Η Τρούντι Πέλικαν έβαλε το χέρι της κάτω από το μαξιλάρι που ήταν πίσω μου και πήρε το ψωμί που είχε φυλάξει. Πήραν όλοι τις τσίγκινες γαβάθες τους κι έβαλαν το κουτάλι στη ζακέτα. Εγώ είχα φέρει το σερβίτσιο μαζί μου, πήγαμε όλοι μαζί για το βραδινό φαγητό. Μπήκαμε στην ουρά μπροστά στο καζάνι με τη σούπα. Καθίσαμε όλοι μαζί στο μεγάλο τραπέζι. Καθένας έτρωγε με τον δικό του τρόπο, ώστε να παρατείνει τη σούπα του. Όλοι ήταν σιωπηλοί. Από την άκρη του τραπεζιού η Τρούντι Πέλικαν μέσα στα κουδουνίσματα της λαμαρίνας φώναξε: Λέο, πώς το λένε εκείνο το καφεنعίο. Καφέ Μαοτίνι, φώναξα εγώ.

Δυο τρεις κουταλιές αργότερα ρώτησε: Και πώς λέγεται η γυναίκα που πατούσε στις μύτες των ποδιών της. Παρθένος της Ημισελήνου, φώναξα εγώ.

Από το δικό μας ψωμί στο ισχνόψωμο

ΣΤΗΝ ΠΑΓΙΔΑ του ψωμιού πέφτουν όλοι.

Στην παγίδα της σταθερότητας στο πρωινό, στην παγίδα της ανταλλαγής ψωμιού στο βραδινό φαγητό, στην παγίδα της νύχτας με το φυλαγμένο ψωμί κάτω από το κεφάλι. Η χειρότερη παγίδα του άγγελου της πείνας είναι η παγίδα της σταθερότητας: να πεινάς και να έχεις ψωμί, αλλά να μην το τρως. Να είσαι με τον εαυτό σου πιο σκληρός κι από την παγωμένη γη. Ο άγγελος της πείνας λέει κάθε πρωί: Μην ξεχνάς το βράδυ.

Τα βράδια, πριν από τη λαχανόσουπα, γίνονται ανταλλαγές ψωμιού, αφού το δικό σου ψωμί μοιάζει πάντα λιγότερο σε σχέση με το ψωμί των άλλων. Και στους άλλους συμβαίνει ακριβώς το ίδιο.

Πριν από την ανταλλαγή το μυαλό περνάει ένα δευτερόλεπτο εκτίναξης, κι αμέσως μετά την ανταλλαγή ένα δευτερόλεπτο αμφισβήτησης. Μετά την ανταλλαγή, στο χέρι του άλλου, το ψωμί που έχω δώσει είναι πιο πολύ απ' ό,τι ήταν στο δικό μου χέρι. Κι αυτό που πήρα, στο χέρι μου συρρικνώνεται. Πόσο γρήγορα κάνει μεταβολή ο άλλος και φεύγει, έχει πολύ καλύτερο μάτι από μένα, βγήκε κερδισμένος. Πρέπει να ανταλλάξω πάλι το ψωμί μου. Αλλά και στον άλλον συμβαίνει ακριβώς το ίδιο, νομίζει ότι βγήκα εγώ κερδισμένος και ετοιμάζεται ήδη να κάνει τη δεύτερη ανταλλαγή. Και το ψωμί πάλι συρρικνώνεται στο χέρι μου. Βρίσκω έναν τρίτο και το ανταλλάσσω. Κάποιοι άλλοι έχουν ήδη αρχίσει να τρώνε. Αν η πείνα αντέξει λίγο ακόμα, πάμε για τέταρτη, πέμπτη ανταλλαγή. Κι όταν πια τίποτα δεν βοηθάει, τότε πάμε πάλι απ' την αρχή. Και μετά βρίσκομαι πάλι να έχω το δικό μου ψωμί.

Η ανταλλαγή ψωμιού είναι πάντα απαραίτητη. Γίνεται γρήγορα και είναι πάντα ατυχής. Το ψωμί σε ξεγελάει όπως το τσιμέντο. Όπως σε αρωσταίνει το τσιμέντο, έτσι σε αρωσταίνει και η ανταλλαγή ψωμιού. Η ανταλλαγή ψωμιού είναι η φασαρία

που γίνεται το βράδυ, μια γλοιώδης συναλλαγή με τα μάτια και μια άλλη, τρεμάμενη, με τα δάχτυλα. Το πρωί ψηλαφούν τα ρύγχη της ζυγαριάς του ψωμιού, το βράδυ ψηλαφούν τα μάτια. Για την ανταλλαγή ψωμιού δεν ψάχνεις απλώς να βρεις το σωστό κομματί ψωμί, ψάχνεις και για το σωστό πρόσωπο. Αποτιμάς το στόμα-σχισμή. Το καλύτερο απ' όλα είναι να είναι λεπτό και μακρύ, σαν την άκρη του δρεπανιού. Αποτιμάς το τρίχωμα της πείνας στα βαθουλωμένα του μάγουλα, αν οι λεπτές άσπρες τρίχες είναι αρκετά μακριές και πυκνές. Πριν πεθάνει κανείς από την πείνα, στο πρόσωπό του φυτρώνει ένας λαγός. Τότε σκέφτεσαι ότι στην περίπτωσή του το ψωμί χαραμίζεται, ότι στην περίπτωσή του το να τραφεί δεν ξεπληρώνεται, γιατί σε λίγο ο άσπρος λαγός θα έχει μεγαλώσει. Γι' αυτόν το λόγο το ψωμί που ανταλλάσσουμε με αυτούς με τον άσπρο λαγό το λέμε ισχνόψωμο.

Τα πρωινά δεν έχουμε χρόνο, αλλά δεν υπάρχει και τίποτα να ανταλλάξουμε. Οι φρεσκοκομμένες φέτες ψωμί είναι ολόιδιες. Μέχρι το βράδυ κάθε φέτα έχει ξεραθεί με διαφορετικό τρόπο, τετράγωνη και ίσια ή καμπυλωτή και στραβή. Από την οπτική του τρόπου με τον οποίο έχει ξεραθεί κάθε φέτα δημιουργείται η αίσθηση ότι το ψωμί σε ξεγελάει. Αυτή την αίσθηση την έχουν όλοι, ακόμα κι όταν δεν κάνουν ανταλλαγή. Και με την ανταλλαγή διεγείρεται η αίσθηση αυτή. Περνάς από τη μία οφθαλμαπάτη στην άλλη. Ύστερα εξακολουθείς να είσαι εξαπατημένος, αλλά και κουρασμένος. Η ανταλλαγή του δικού σου ψωμιού με το ισχνόψωμο τελειώνει όπως άρχισε, ξαφνικά. Η φασαρία τελειώνει, το βλέμμα πέφτει στη σούπα. Στο ένα χέρι κρατάμε το ψωμί, στο άλλο το κουτάλι.

Ολομόναχος ο καθένας μέσα στην αγέλη αρχίζει να παρατείνει τη σούπα του. Αλλά και τα κουτάλια είναι αγέλη, και τα τσίγκινα πιάτα, και το ρούφηγμα, και το σούρσιμο των ποδιών κάτω απ' το τραπέζι. Η σούπα ζεσταίνει, ζει στο λαϊμό σου. Ρουφάω δυνατά, πρέπει να ακούω τη σούπα. Πιέζω τον εαυτό μου να μη μετρώ τα κουτάλια. Αμέτρητα ξεπερνούν τα 16 ή τα 19. Πρέπει να ξεχάσω αυτούς τους αριθμούς.

Ένα βράδυ ο ακορντεονίστας Κόνραντ Φον αντάλλαξε το ψωμί του με την Κάτυ της Σκοπιάς. Του έδωσε το δικό της ψωμί, εκείνος όμως της έβαλε στη χούφτα ένα τετράγωνο κομματάκι ξύλο. Εκείνη το δάγκωσε, ξαφνιάστηκε πολύ και κατάπιε αέρα.

Δεν γέλασε κανείς εκτός από τον ακορντεονίστα. Έδωσε στην Κάτυ της Σκοπιάς το ψωμί της πίσω.

Στην παγίδα του ψωμιού πέφτουν όλοι. Αλλά το ισχνόψωμο της Κάτυ της Σκοπιάς δεν επιτρέπεται να το κάνει κανείς δικό του ψωμί. Κι αυτός ο νόμος ανήκει στο δικαστήριο του ψωμιού. Στο στρατόπεδο μάθαμε να μεταφέρουμε τους νεκρούς χωρίς να μας πιάνει ανατριχίλα. Τους γδύνουμε πριν κοκαλώσουν, χρειαζόμαστε τα ρούχα τους για να μην ξεπαγιάσουμε. Και τρώμε το ψωμί που είχαν φυλάξει. Μετά την τελευταία ανάσα ο θάνατος είναι κέρδος για μας. Αλλά η Κάτυ της Σκοπιάς ζει, έστω κι αν δεν ξέρει πού είναι. Το ξέρουμε και την αντιμετωπίζουμε σαν να μας ανήκει. Με κείνη μπορούμε να επανορθώνουμε ό,τι κακό κάνουμε ο ένας στον άλλον. Όσο εκείνη ζει ανάμεσά μας, εμείς είμαστε ικανοί για κάθε είδους πράγματα, όχι όμως για όλα. Το γεγονός αυτό μετράει μάλλον περισσότερο απ' ό,τι η ίδια η Κάτυ της Σκοπιάς.

Για τον άνθρακα

Ο ΑΝΘΡΑΚΑΣ είναι τόσο πολύς όσο και το χώμα, υπεραρκετός.

Τον ΠΑΧΥ ΑΝΘΡΑΚΑ τον φέρνουν από την Πέτροβκα. Είναι γεμάτος γκριζες πέτρες, βαρύς, υγρός και κολλώδης. Έχει μια όξινη μυρωδιά καμένου, οι σβόλοι του αποτελούνται από στρώσεις, όπως ο γρανίτης. Όταν τον αλέθουν στο μύλο και τον πλέκουν στον Μόικα, περισσεύουν πολλές περιστερόπετρες.

Τον ΘΕΙΟΥΧΟ ΑΝΘΡΑΚΑ τον φέρνουν από το Κράματορσκ, συνήθως κατά το μεσημέρι. Κάτω από το γιάμα είναι το σιλό του άνθρακα, μια τεράστια υπόγεια τρύπα, κι από πάνω μια σχάρα. Τα βαγόνια είναι των 60 τόνων, τύπου Pullmann, κι έχουν πέντε πορτάκια χαμηλά στο κάτω μέρος. Τα ανοίγουν με σφυριά, πέντε φορές ακούγεται σαν γκονγκ στον κινηματογράφο, όταν πετυχαίνει με την πρώτη. Όταν πετυχαίνει δεν χρειάζεται να ανέβει κανείς στο βαγόνι, ο άνθρακας κατρακυλάει μεμιάς. Από τη σκόνη σκοτεινιάζουν τα μάτια, ο ήλιος στον ουρανό γίνεται γκριζός, σαν τσίγκινο πιατάκι. Παίρνεις ανάσα και καταπίνεις περισσότερη σκόνη παρά αέρα, τρίζει στα δόντια. Σ' ένα τέταρτο έχουν ξεφορτωθεί 60 τόνοι. Στο γιάμα υπάρχουν ακόμα μερικά πολύ μεγάλα κομμάτια. Ο θειούχος άνθρακας είναι πολύ ελαφρύς, εύθραυστος και στεγνός. Έχει μια κρυσταλλική γυαλάδα σαν αυτή του μαρμαρυγία και αποτελείται από κομμάτια και σκόνη. Κόκκους δεν έχει. Το όνομά του προέρχεται από το θείο, δεν μυρίζει όμως. Το θείο που περιέχει ο άνθρακας το συναντάς πολύ αργότερα, με τη μορφή κίτρινων ιζημάτων στους νερόλακκους που υπάρχουν στο προαύλιο του εργοστασίου. Ή τις νύχτες, στο χώρο με τους τσιμεντόλιθους, όταν ο σωρός των απορριμμάτων του άνθρακα αποκτά κίτρινα μάτια και λάμπει πυρακτωμένος, σάμπως εκεί μέσα να βρισκόταν το κατακερματισμένο φεγγάρι.

Τον ΑΝΘΡΑΚΑ ΜΑΡΚΑ-Κ τον φέρνουν από το φρέαρ Ρούντζι, που είναι εδώ κοντά. Δεν είναι ούτε παχύς, ούτε στεγνός, ούτε

πετρώδης, ούτε αμμώδης, ούτε κοκκώδης. Είναι όλα αυτά μαζί, τίποτε απ' όλα αυτά μεμονωμένα, και φθαρμένος ούτως ή άλλως. Ασφαλής είναι, περιέχει πολύ ανθρακίτη, δεν έχει χαρακτήρα όμως. Λέγεται ότι είναι ο πολυτιμότερος άνθρακας. Ο ανθρακίτης δεν υπήρξε φίλος μου ποτέ, ούτε καν ένας φορτικός φίλος. Ήταν ύπουλος, τον ξεφόρτωνες δύσκολα, λες κι έχωνες το φτυάρι σου μέσα σε ένα κουβάρι κουρέλια ή μέσα σε μπλεγμένες ρίζες.

Ο γιάμα μοιάζει με σιδηροδρομικό σταθμό, ο μισός επιστεγασμένος και με εξίσου πολύ ρεύμα. Τσουχτερός αέρας, δριμύ ψύχος, οι μέρες μικρές, ηλεκτρικό φως ήδη από το μεσημέρι. Η σκόνη του άνθρακα και η σκόνη του χιονιού ανακατεμένες. Ή αντίθετος άνεμος και βροχή στο πρόσωπο, κι από τη σκεπή ακόμα πιο χοντρές σταγόνες. Ή αφόρητη ζέστη και μεγάλες μέρες με ήλιο και άνθρακα, μέχρι που να πέφτεις κάτω. Και τόσο δύσκολο όσο το ξεφόρτωμα είναι και το όνομα αυτού του άνθρακα. Το ΑΝΘΡΑΚΑΣ ΜΑΡΚΑ-Κ μπορείς να το πεις μόνο τραυλίζοντας, όχι να το ψιθυρίσεις όπως το όνομα του λιθάνθρακα: λαγαλγία.

Ο ΛΙΘΑΝΘΡΑΚΑΣ είναι αεικίνητος. Τον φέρνουν από τη Γιαζινοβάταγια. Ο νατσάλνικ λέει το λιθάνθρακα ψιθυριστά ΛΑΓΑΛΓΙΑ. Ακούγεται σαν πληγωμένος λαγός. Κάθε βαγόνι περιέχει καρύδια, φουντούκια, κόκκους καλαμπόκι και μπιζέλια. Τα πέντε πορτάκια ανοίγουν εύκολα, τα ανοίγεις χτυπώντας τα με το γάντι, θα λέγαμε, και πετυχαίνει. Πέντε φορές κατρακυλά η λαγαλγία, αραιή, στο γκρίζο του σχιστόλιθου, μόνη της, χωρίς περισσότερες. Την παρατηρείς και σκέφτεσαι: Η λαγαλγία έχει μαλακή καρδιά. Η λαγαλγία ξεφορτώθηκε, η σχάρα είναι τόσο άδεια, σαν να μην είχε περάσει τίποτε από πάνω της. Στεκόμαστε πάνω, στη σχάρα. Κάτω, στην κοιλιά του γιάμα, πρέπει να υπάρχουν οροσειρές και φαράγγια από άνθρακα. Εδώ έχει και η λαγαλγία την αποθήκη της.

Και στο μυαλό υπάρχει μια αποθήκη. Πάνω από το γιάμα η καλοκαιρινή ατμόσφαιρα τρέμει όπως στην πατρίδα, κι ο ουρανός είναι μεταξένιος όπως στην πατρίδα. Αλλά στην πατρίδα δεν ξέρει κανείς ότι ζω. Στην πατρίδα ο παππούς θα τρώει τώρα κρύα αγγουροσαλάτα στη βεράντα και θα νομίζει ότι είμαι νεκρός. Και η γιαγιά θα προσπαθεί με λαρυγγισμούς να προσελκύ-

σει τις κότες στη μεγάλη σκιά δίπλα στην αποθήκη, θα τους σκορπίζει την τροφή τους και θα πιστεύει ότι είμαι νεκρός. Και ο πατέρας και η μητέρα θα είναι μάλλον στο Βενχ. Η μητέρα, με το ναυτικό κοστούμι που έχει φτιάξει μόνη της, θα είναι ξαπλωμένη καταμεσής του λιβαδιού μέσα στο ψηλό χορτάρι και θα νομίζει ότι έχω ήδη πάει στο ουρανό. Κι εγώ δεν μπορώ να την ταρακουνήσω και να της πω: Μ' αγαπάς λοιπόν, ζω ακόμα. Κι ο πατέρας θα κάθετα στο τραπέζι της κουζίνας και θα γεμίζει σιγά σιγά τα φυσίγγια με σκάγια, τις σκληρές μολυβένιες σφαιρούλες για το κυνήγι του λαγού το φθινόπωρο που έρχεται. Λαγαλγία.

Πώς σέρνονται τα δευτερόλεπτα

ΕΙΧΑ ΠΑΕΙ για κυνήγι.

Ο Κομπέλιαν είχε φύγει κι εγώ, το δεύτερο φθινόπωρο που μόλις άρχιζε, σκότωσα στη στέπα με το φτυάρι μου ένα κυνηγόσκυλο. Σφύριξε κοφτά σαν τρένο. Πώς σέρνονται τα δευτερόλεπτα όταν το μέτωπο είναι ανοιγμένο στα δύο, λοξά πάνω από τη μουσούδα. Λαγαλγία.

Ήθελα να το φάω.

Εδώ υπάρχει μόνο χορτάρι. Και με το χορτάρι δεν μπορείς να καρφώσεις τίποτα, και με το φτυάρι δεν μπορείς να γδάρεις τίποτα. Δεν είχα ούτε τα εργαλεία, ούτε και την ψυχή.

Ούτε και το χρόνο, ο Κομπέλιαν ξανάρθε και το είδε. Το παράτησα εκεί, έτσι ακριβώς όπως σέρνονται τα δευτερόλεπτα όταν το μέτωπο είναι ανοιγμένο στα δύο, λοξά πάνω από τη μουσούδα. Λαγαλγία.

Πατέρα, κάποτε θέλησες να μου μάθεις πώς απαντάμε στο σφύριγμα κάποιου που έχει χαθεί.

Για την κίτρινη άμμο

Η ΚΙΤΡΙΝΗ άμμος μπορεί να έχει όλες τις αποχρώσεις, από το ξανθό του υδρογόνου μέχρι το καναρινί, ακόμα κι έναν τόνο προς το ροζ. Είναι απαλή, τη λυπάσαι όταν ανακατεύεται με το γκριζο τσιμέντο.

Ο Κομπέλιαν έκανε πάλι αργά το απόγευμα με τον Κάρλι Χάλμεν και με μένα μια μεταφορά ιδιωτικού φορτίου. Αυτή τη φορά είπε: Θα πάμε σπίτι μου. Δεν χτίζω τίποτα, έρχεται η γιορτή όμως, σε τελική ανάλυση έχουμε κουλτούρα.

Ο Κάρλι Χάλμεν κι εγώ καταλάβαμε ότι η κίτρινη άμμος είναι κουλτούρα. Κίτρινη άμμο σκορπίσαμε μετά το φθινοπωρινό και το ανοιξιάτικο σοβάτισμα και στην αυλή και στο εργοστάσιο για να διακοσμήσουμε τους διαδρόμους. Ήταν ο ανοιξιάτικος στολισμός για το τέλος του πολέμου και ο φθινοπωρινός για την οκτωβριανή επανάσταση. Στις 9 Μαΐου συμπληρώθηκε ο πρώτος χρόνος από την ειρήνη. Κι εμάς πάλι δεν μας ωφέλησε, για μας ήταν ο δεύτερος χρόνος στο στρατόπεδο. Και ήρθε ο Οκτώβρης. Τον ανοιξιάτικο στολισμό με την κίτρινη άμμο τον είχε σκορπίσει προ πολλού ο αέρας που φυσούσε τις μέρες με ξηρασία. Τώρα η καινούργια κίτρινη άμμος για τον φθινοπωρινό στολισμό ήταν σαν κρυσταλλική ζάχαρη στο προαύλιο του στρατοπέδου. Καλλωπιστική άμμος για τον μεγάλο Οκτώβρη, σημάδι όμως ότι μπορούμε να γυρίσουμε σπίτι μας δεν ήταν.

Ούτε και οι μεταφορές γίνονταν λόγω της ομορφιάς της. Φέραμε τόνους κίτρινης άμμου, τα εργοτάξια την κατάπιναν. Ο αμμότοπος λεγόταν ΚΑΡΙΕΡΑ. Ήταν ανεξάντλητος, με τουλάχιστον 300 μέτρα μήκος και 20 με 30 μέτρα βάθος, παντού μονάχα άμμος. Μια αρένα από άμμο σε ένα υπαίθριο λατομείο από άμμο. Εξυπηρετούσε όλη τη γύρω περιοχή. Κι όσο περισσότερη άμμο παίρναμε, τόσο ψηλότερη γινόταν η αρένα, τόσο πιο βαθιά φαγωμένο ήταν το έδαφος.

Αν ήσουν χίτρι, ξύπνιος, έβαζες το αυτοκίνητο μέσα στον αμμόλοφο, έτσι ώστε να μη χρειάζεται να φτυαρίζεις στην ανηφό-

ρα, παρά πολύ χαλαρά στο ίδιο επίπεδο, ή και με την άνεσή σου στην κατηφόρα.

Η Καριέρα ήταν σαγηνευτική όπως το αποτύπωμα από ένα μεγάλο δάχτυλο ποδιού. Καθαρή άμμος, ούτε ίχνος από χώμα. Ευθείες, οριζόντιες στρώσεις, στο άσπρο του κεριού, στο άχρωμο του δέρματος, φαιοκίτρινες, σκουροκίτρινες, ωχροκίτρινες και ροζέ, η μία πάνω στην άλλη. Δροσερές και υγρές. Η άμμος έπαιρνε σχήμα νιφάδας όταν τη φτυάριζες, στέγνωνε πετώντας στον αέρα. Το φτυάρι πήγαινε σχεδόν από μόνο του. Το αυτοκίνητο γέμιζε γρήγορα. Και ξεφόρτωνε και μόνο του, ένα φορτηγό με ανατρεπόμενη καρότσα. Ο Κάρλι Χάλμεν κι εγώ περιμέναμε εδώ ώσπου να ξανάρθει ο Κομπέλιαν.

Μέχρι και ο Κομπέλιαν σωριάστηκε στην άμμο κι έμεινε ξαπλωμένος όσο εμείς φορτώναμε. Ακόμα και τα μάτια του έκλεισε, ίσως να κοιμόταν. Όταν το αυτοκίνητο γέμισε, τον χτυπήσαμε ελαφρά με το φτυάρι στο παπούτσι. Πετάχτηκε όρθιος και με βήμα βαρύ προχώρησε σαν μαριονέτα προς την καμπίνα του φορτηγού. Και στην άμμο έμεινε το αποτύπωμα του σώματός του, σάμπως ο Κομπέλιαν να ήταν εις διπλούν εκεί, μία να κείται σε κοίλο εκμαγείο και μία να στέκει δίπλα στην καμπίνα με τις άκρες του παντελονιού του υγρές. Προτού ανέβει, έφτυσε δύο φορές στην άμμο, έπιασε με το ένα χέρι το τιμόνι και με το άλλο έτριψε τα μάτια του. Ύστερα έβαλε μπροστά.

Τώρα σωριαστήκαμε ο Κάρλι κι εγώ στην άμμο και την αφουγκραζόμασταν να κυλάει, ακόμα και να χαϊδεύεται πάνω μας, δεν κάναμε τίποτε άλλο. Από πάνω μας ο θόλος του ουρανού. Μεταξύ ουρανού και άμμου η χορταρένια ουλή εκτεινόταν σαν ευθεία συνεχόμενη γραμμή καρδιογράφου. Ο χρόνος σιωπηλός και λείος, ολόγυρά μας ένα μικροσκοπικό σπινθηροβόλημα. Μακρινές χώρες κατέκλυζαν το νου, σαν να το είχαμε σκάσει και να ανήκαμε σε κάθε άμμο κάθε γειτονιάς της γης, όχι σ' αυτήν εδώ την καταναγκαστική εργασία. Ήταν φυγή εκτάδην. Έκανα έναν κύκλο με το βλέμμα, είχα δραπετεύσει κάτω από τον ορίζοντα χωρίς κινδύνους και συνέπειες. Η άμμος κρατούσε από κάτω την πλάτη μου και ο ουρανός τραβούσε το πρόσωπό μου κοντά του. Μετά από λίγο ο ουρανός τυφλώθηκε, και τα μάτια μου τον τράβηξαν κοντά τους, οι κόρες των ματιών και ο μετωπιαίος κόλπος γέμισαν με ουρανό, μ' ένα πέρα για πέρα ασάλευτο γαλάζιο. Σκε-

πασμένος με ουρανό καθώς ήμουν, δεν ήξερε κανείς πού βρισκόμουν. Ούτε καν η νοσταλγία. Στην άμμο ο ουρανός δεν έθετε σε κίνηση το χρόνο, ούτε και πίσω όμως μπορούσε να τον γυρίσει, έτσι όπως η κίτρινη άμμος δεν μπορούσε να αλλάξει την ειρήνη, ούτε την τρίτη, ούτε την τέταρτη. Ακόμα και μετά την τέταρτη ειρήνη ήμασταν στο στρατόπεδο.

Ο Κάρλι Χάλμεν ήταν ξαπλωμένος μπρούμυτα στο βαθούλωμα που είχε κάνει. Οι ουλές από την κλοπή του ψωμιού, που είχαν θρέψει πια, λαμπύριζαν σαν κέρινες γρατζουνιές ανάμεσα στα κοντά του μαλλιά. Στο πτερύγιο του αυτιού οι λεπτές φλεβίτσες λαμπύριζαν σαν κόκκινο μετάξι. Θυμήθηκα το τελευταίο μου ραντεβού στο Έρλενπαρκ και στα λουτρά Νεπτούν με κείνον τον παντρεμένο Ρουμάνο που είχε τα διπλά μου χρόνια. Πόση ώρα θα με περίμενε την πρώτη φορά που δεν πήγα. Και πόσες φορές, μέχρι να καταλάβει ότι δεν θα πήγαινα ούτε την επόμενη φορά, ούτε και καμία άλλη. Ο Κομπέλιαν θα ερχόταν το νωρίτερο σε μισή ώρα.

Και πώς σηκώθηκε το χέρι μου, θέλησα να χαϊδέψω τον Κάρλι. Ευτυχώς με βοήθησε εκείνος να μην ενδώσω στον πειρασμό. Σήκωσε το πρόσωπό του – έτρωγε άμμο. Μασούσε, η άμμος έτριζε στο στόμα του, ύστερα την κατάπιε. Είχα κοκαλώσει, κι εκείνος γέμισε το στόμα του για δεύτερη φορά. Καθώς μασούσε, κόκκοι άμμου έπεφταν από τα μάγουλά του. Και το αποτύπωμά τους ήταν ένα κόσκινο στα μάγουλα, στη μύτη, στο μέτωπο. Και τα δάκρυα στα δυο του μάγουλα μια καφετιά κλωστή.

Όταν ήμουν παιδί δάγκωνα τα ροδάκινα, κι αφού τα δάγκωνα τα άφηνα να πέσουν κάτω, είπε. Ύστερα τα σήκωνα κι έτρωγα το σημείο με την άμμο και τα ξανάφηνα να πέσουν κάτω. Μέχρι που έμενε μόνο το κουκούτσι. Ο πατέρας μου με πήγε στον γιατρό, επειδή δεν είμαι φυσιολογικός, λέει, επειδή μου αρέσει η άμμος. Τώρα έχω όση άμμο θέλω, μα δεν θυμάμαι πια πώς είναι τα ροδάκινα.

Κίτρινα, με ένα πολύ λεπτό χνούδι και με λίγο κόκκινο μετάξι γύρω από το κουκούτσι.

Ακούσαμε το αυτοκίνητο να έρχεται και σηκωθήκαμε.

Ο Κάρλι Χάλμεν άρχισε να φτυαρίζει. Όταν γέμιζε το φτυάρι, τα δάκρυα κυλούσαν ίσια προς τα κάτω. Όταν πετούσε την άμμο στον αέρα, κυλούσαν κι έμπαιναν από τ' αριστερά στο στόμα του και απ' τα δεξιά στο αντί του.

Έχουν και οι Ρώσοι τον τρόπο τους

Ο ΚΑΡΑΙ ΧΑΛΜΕΝ κι εγώ διασχίσαμε για άλλη μια φορά τη στέπα με το Lancia. Κυνηγόσκυλα έτρεχαν προς κάθε κατεύθυνση. Παντού ίχνη από ρόδες, πατημένο χορτάρι, βαμμένο καφεκόκκινο από το ξεραμένο αίμα. Παντού η λιτανεία που έκαναν τα σμήνη οι μύγες πάνω στο ζουληγμένο τομάρι, με τα εντόσθια να έχουν χυθεί έξω. Πολλά άστραφταν ακόμα νωπά, γαλαζωπά και μπλεγμένα σαν σωρός από μαργαριταρένια κολιέ. Άλλα ήταν μελανά και είχαν μισοσαπίσει, ή είχαν ήδη στεγνώσει εντελώς, σαν αποξηραμένα λουλούδια. Και πέρα από τα ίχνη που είχαν αφήσει οι ρόδες κείτονταν τα εκσφενδονισμένα κυνηγόσκυλα, σαν να μην είχαν πάθει τίποτε από τις ρόδες, σαν να κοιμόντουσαν.

Πεθαμένα είναι, όπως τα σίδερα για τα ρούχα, είπε ο Κάρλι Χάλμεν. Δεν έμοιαζαν καθόλου, μα καθόλου με σίδερο. Πώς ήταν δυνατόν να σκεφτεί κάτι τέτοιο, ξέχασα αμέσως αυτή τη λέξη.

Υπήρχαν μέρες που τα κυνηγόσκυλα δεν φοβόντουσαν πολύ τις ρόδες. Ίσως το ρεύμα του αέρα να έμοιαζε εκείνες τις μέρες με το θόρυβο των αυτοκινήτων και να μπερδευε το ένστικτό τους. Όταν οι ρόδες πήγαιναν καταπάνω τους, τα κυνηγόσκυλα το έβαζαν στα πόδια, μουνδιασμένα όμως και επ' ουδενί για να σώσουν τη ζωή τους. Ήμουν σίγουρος ότι ο Κομπέλιν δεν έκανε ποτέ καμία προσπάθεια να αποφύγει τα κυνηγόσκυλα. Και εξίσου σίγουρος ότι δεν πάτησε ποτέ κανένα, ότι δεν έλωσε ποτέ κανένα κάτω από τις ρόδες του. Αυτό το διαπεραστικό σφύριγμα δεν θα το ακούγαμε βέβαια, επειδή το Lancia έκανε πολλή φασαρία.

Παρ' όλα αυτά ξέρω πώς σφυρίζει ένα κυνηγόσκυλο κάτω από το αυτοκίνητο, επειδή το ακούω μέσα στο κεφάλι μου σε κάθε δρομολόγιο. Κοφτά, σου σκίζει την καρδιά, σφυρίζει τέσσερις συλλαβές τη μία μετά την άλλη: λαγαλγία. Πώς σφυρίζει όταν το σκοτώνεις χτυπώντας το με το φτυάρι, επειδή όλα γίνονται το ίδιο γρήγορα. Και ξέρω ακόμα πόσο τρομάζει η γη στο

σημείο αυτό και παράγει κυκλοτερείς δονήσεις, ακριβώς όπως μια βαριά πέτρα όταν πέσει στο νερό. Ξέρω ακόμα πόσο καίνε μετά τα χείλια σου, επειδή τα δαγκώνεις όταν το πετύχεις με ένα χτύπημα και με όλη σου τη δύναμη.

Από τότε που το παράτησα εκεί, προσπαθώ να πείσω τον εαυτό μου ότι τα κυνηγόσκυλα δεν τρώγονται, ακόμα κι αν δεν αισθάνεσαι ίχνος συμπόνιας για τα ζωντανά και απολύτως καμία αηδία για τα πεθαμένα. Αν την αισθανόμουν, τότε η συμπόνια και η αηδία δεν θα νοιάζονταν για τα κυνηγόσκυλα αλλά για μένα. Θα ήταν μονάχα αηδία για το δισταγμό που μου γέννησε η συμπόνια, όχι για το κυνηγόσκυλο.

Αν όμως ο Κάρλι κι εγώ είχαμε χρόνο την επόμενη φορά, αν μπορούσαμε να κατέβουμε μέχρι ο Κομπέλιαν να γεμίσει τρία τέσσερα σακιά με τρυφερό χορτάρι για τις κατσίκες του, αν είχαμε χρόνο. Νομίζω ότι ο Κάρλι Χάλμεν δεν θα ακολουθούσε, επειδή είμαι εγώ εκεί. Θα έπρεπε να χάσω χρόνο και να τον πείσω, μέχρι που θα ήταν πια πολύ αργά, αν είχαμε χρόνο την επόμενη φορά. Ένα κυνηγόσκυλο δεν πρέπει να το ντρέπεσαι, θα έπρεπε να πω, ούτε και τη στέπα. Νομίζω πως θα ντρεπόταν τον ίδιο του τον εαυτό, περισσότερο πάντως απ' ό,τι εγώ τον εαυτό μου. Και περισσότερο απ' ό,τι εγώ τον Κομπέλιαν. Ίσως έπρεπε να τον ρωτήσω γιατί έχει για μέτρο τον Κομπέλιαν. Είμαι βέβαιος ότι, αν ο Κομπέλιαν ήταν τόσο μακριά από το σπίτι του όσο εμείς, θα έτρωγε κι αυτός κυνηγόσκυλα, θα έπρεπε να πω.

Κάποιες μέρες στη στέπα υπήρχε μόνο πατημένο χορτάρι, βαμμένο καφετί, απ' τη μια μέρα στην άλλη. Και τα σύννεφα είχαν διαλυθεί όλα απ' τη μια μέρα στην άλλη. Έμεναν μονάχα οι αδύνατοι γερανοί ψηλά στον ουρανό και οι άγριες θρεμμένες κρεατόμυγες στη γη. Στο χορτάρι όμως δεν κείτονταν ούτε ένα κυνηγόσκυλο.

Πού είμαστε, θα ρωτούσα τον Κάρλι. Κοίτα, οι Ρώσοι, γιατί περνάνε τόσο πολλοί τη στέπα με τα πόδια και σκύβουν. Μένουν για λίγο καθιστοί. Νομίζεις ότι ξεκουράζονται, είναι όλοι κουρασμένοι. Έχουν κι αυτοί μια τέτοια φωλιά στο κεφάλι τους όπως κι εμείς, την ίδια άδεια κοιλιά όπως κι εμείς. Έχουν και οι Ρώσοι τον τρόπο τους. Και περισσότερο χρόνο απ' ό,τι εμείς, αυτοί εδώ στη στέπα είναι στο σπίτι τους. Ο Κομπέλιαν δεν έχει καμία αντίρρηση. Γιατί άραγε υπάρχει πάντα ένα φτυάρι με κοντό στείλιάρι μέ-

σα στην καμπίνα, δίπλα στο πεντάλ του φρένου, αφού το χορτάρι το ξεριζώνει με το χέρι. Όταν δεν είμαστε μαζί του, δεν βγαίνει μόνο για να μαζέψει χορτάρι για τις κατσίκες, θα έλεγα στον Κάρλι και δεν θα χρειαζόταν να πω ψέματα, αφού την αλήθεια δεν την ξέρω. Ακόμα κι αν την ήξερα, θα ήταν μονάχα η μία αλήθεια, και το αντίθετό της θα ήταν η άλλη. Ακόμα κι εσύ κι εγώ, όταν είμαστε με τον Κομπέλιαν, είμαστε διαφορετικοί απ' ό,τι είμαστε χωρίς εκείνον, θα έλεγα. Μονάχα εσύ φαντάζεσαι ότι δεν είσαι ποτέ διαφορετικός. Μα όταν έκλεψες το ψωμί ήσουν διαφορετικός, κι εγώ ήμουν διαφορετικός, και όλοι οι άλλοι επίσης – αυτό όμως δεν θα το έλεγα ποτέ, επειδή θα ήταν κατηγορία.

Το τομάρι βρομάει όταν καίγεται. Εγώ θα το γδάρω, εσύ θα ανάψεις γρήγορα γρήγορα φωτιά, θα έλεγα, αν ο Κάρλι Χάλμεν ακολουθούσε τελικά.

Ο Κάρλι Χάλμεν κι εγώ διασχίζαμε συχνά πυκνά τη στέπα με τον Κομπέλιαν. Μια βδομάδα αργότερα στεκόμασταν πάλι όρθιοι πάνω στο Lancia. Η ατμόσφαιρα ήταν κιτρινωπή, το χορτάρι πορτοκαλί, ο ήλιος έστρεφε τη στέπα προς τα τέλη του φθινοπώρου. Τα πατημένα κυνηγόσκυλα είχαν ζαχαρώσει από τη νυχτερινή πάχνη. Προσπεράσαμε έναν ηλικιωμένο άντρα. Στεκόταν μέσα στη δίνη της σκόνης και μας χαϊρετούσε κουνώντας ένα φτυάρι. Ήταν ένα φτυάρι με κοντό στείλιάρι. Στον ώμο του κρεμόταν ένα σακί, που ήταν γεμάτο μόνο κατά το ένα τέταρτο και βαρύ. Δεν μαζεύει χορτάρι αυτός, είπε ο Κάρλι. Αν είχαμε χρόνο την επόμενη φορά, αν μπορούσαμε να κατέβουμε. Ο Κομπέλιαν δεν θα είχε καμία αντίρρηση, εσύ όμως μας κάνεις τον ευαίσθητο, δεν θα ακολουθούσες ποτέ.

Καλά λένε ότι η πείνα σε τυφλώνει. Ο Κάρλι Χάλμεν κι εγώ δεν ξέραμε πολλά ο ένας για τον άλλον. Περνούσαμε πάρα πολλές ώρες μαζί. Και ο Κομπέλιαν δεν ήξερε τίποτα για μας, κι εμείς τίποτα γι' αυτόν. Ήμασταν όλοι διαφορετικοί απ' ό,τι είμαστε.

Για τα έλατα

ΛΙΓΟ ΠΡΙΝ τα Χριστούγεννα καθόμουν στην καμπίνα του φορτηγού δίπλα στον Κομπέλιαν. Σκοτείνιασε και κάναμε στη ζούλα άλλο ένα δρομολόγιο μέχρι τον αδελφό του. Είχαμε φορτώσει κάρβουνο.

Από τα ερείπια του σιδηροδρομικού σταθμού και από το λιθόστρωτο άρχιζε μια μικρή πόλη. Στρίψαμε σε έναν ανώμαλο, λοξό δρόμο. Στον ουρανό υπήρχε ακόμα μια φωτεινή λωρίδα, πίσω από ένα φράχτη από χυτοσίδηρο υψώνονταν τα έλατα – κατάμαυρα, λεπτά και μυτερά, ξεπερνούσαν τα πάντα και φαίνονταν ξεκάθαρα. Τρία σπίτια πιο κάτω ο Κομπέλιαν σταμάτησε.

Όταν άρχισα να ξεφορτώνω εκείνος κούνησε αργά αργά το χέρι του, πράγμα που σήμαινε όχι τόσο γρήγορα, έχουμε καιρό. Μπήκε σ' ένα μάλλον άσπρο σπίτι, που όμως οι προβολείς το έβαφαν κίτρινο.

Άφησα το παλτό μου στην οροφή της καμπίνας κι άρχισα να φτυαρίζω όσο πιο αργά γινόταν. Το φτυάρι όμως ήταν η καρδιά μου, αυτό καθόριζε το χρόνο, εγώ έπρεπε να ακολουθώ. Τότε ήταν περήφανο για μένα. Το φτυάρισμα ήταν εδώ και χρόνια το μοναδικό πράγμα που διατηρούσε ένα υπόλεμμα περηφάνιας. Σε λίγο το αυτοκίνητο ήταν πια άδειο και ο Κομπέλιαν ακόμα στο σπίτι του αδελφού του.

Μερικές φορές ένα σχέδιο αργεί να ωριμάσει, σε ηλεκτρίζει όμως όταν παίρνεις αμέσως μια απόφαση, και πριν ακόμα θεωρήσεις τον εαυτό σου ικανό να την κάνεις πράξη, σε σπρώχνει ο αιφνίδιος χαρακτήρας της. Είχα κιόλας ρίξει το παλτό στους ώμους μου. Μόλις είπα στον εαυτό μου πως όταν κλέβεις σε πάνε στο κρατητήριο, τα πόδια μου άρχισαν να κινούνται ακόμα πιο γρήγορα προς τα έλατα. Η καγκελόπορτα δεν ήταν κλειδωμένη. Πρέπει να ήταν κάποιο ρημαγμένο πάγκο ή νεκροταφείο. Έκοψα όλα τα χαμηλά κλαδιά, ύστερα έβγαλα το παλτό μου και τα

τύλιξα μέσα. Την πόρτα την άφησα ανοιχτή κι έσπευσα να γυρίσω στο σπίτι του αδελφού του Κομπέλιαν. Τώρα παραμόνευε άσπρο μέσα στο απόλυτο σκοτάδι, οι προβολείς δεν ήταν πια αναμμένοι, μάλιστα ο Κομπέλιαν είχε κλείσει και το πορτάκι της καρότσας. Το δεμάτι μου σκόρπισε μια διαπεραστική μυρωδιά ρετσινιού και μια έντονη μυρωδιά φόβου όταν το σήκωσα πάνω από το κεφάλι μου και το έριξα στο αυτοκίνητο. Ο Κομπέλιαν καθόταν στην καμπίνα και βρομούσε βότκα. Έτσι το λέω σήμερα, τότε όμως σκέφτηκα ότι μυρίζει βότκα. Δεν είναι δα και πότης, βότκα πίνει μόνο όταν το φαγητό είναι πολύ λιπαρό, σκέφτηκα. Θα μπορούσε να σκεφτεί κι εμένα λιγάκι.

Όταν φτάνεις τόσο αργά, δεν ξέρεις ποτέ τι θα γίνει στην πύλη του στρατοπέδου. Τρία σκυλιά-φύλακες άρχισαν να γαβγίζουν. Ο σκοπός χτύπησε με την κάννη του όπλου του το δεμάτι, που έπεσε από τα χέρια μου. Τα κλαριά ήταν πεσμένα στη γη, κι από κάτω το πολιτικό παλτό με τη βελούδινη φάσα. Τα σκυλιά μύρισαν τα κλαδιά κι έπειτα έμειναν να μυρίζουν μόνο το παλτό. Και το πιο δυνατό, ο αρχηγός τους μάλλον, άρχισε να σέρνει το παλτό με το στόμα και, περνώντας το από το μισό προαύλιο, το πήγε στο χώρο του προσκλητηρίου. Έτρεξα ξοπίσω του και μάλιστα κατάφερα να σώσω το παλτό, μόνο και μόνο όμως επειδή το σκυλί με άφησε να το πάρω.

Δυο μέρες αργότερα πέρασε από μπροστά μου σέρνοντας το κάρο του ο άντρας που έφερε το ψωμί. Και πάνω στο άσπρο λινό πανί υπήρχε μια καινούργια σκούπα, φτιαγμένη από ένα στειλιάρι φτυαριού και από τα κλαδιά μου. Σε τρεις μέρες ήταν Χριστούγεννα – μια λέξη που φέρνει πράσινα έλατα στα δωμάτια. Είχα μονάχα τα σκισμένα πράσινα μάλλινα γάντια της θείας Φίνι στη βαλίτσα μου. Ο δικηγόρος Πάουλ Γκαστ δούλεψε εδώ και δύο βδομάδες μηχανικός σε ένα εργοστάσιο. Μου έφερε ένα μάτσο από κομμάτια σύρμα κομμένα σε μέτριο μήκος, δεμένα στη μία τους άκρη σαν θύσανος. Έφτιαξα ένα συρμάτινο δέντρο, ξήλωσα τα γάντια και έδεσα πράσινες μάλλινες κλωστές τόσο κοντά τη μία στην άλλη όπως οι βελόνες στα κλαδιά.

Το χριστουγεννιάτικο δέντρο στεκόταν στο τραπέζι κάτω από το ρολόι-κούκος. Ο δικηγόρος Πάουλ Γκαστ του κρέμασε δύο καφετιές μπάλες από ψωμί. Δεν αναρωτήθηκα εκείνη τη φορά πώς ήταν δυνατόν να του περισσεύει ψωμί για να φτιάχνει στο-

λίδια, επειδή ήμουν σίγουρος ότι τις μπάλες θα τις έτρωγε την άλλη μέρα κι επειδή όταν τις έπλαθε μιλούσε για το σπίτι του.

Στο γυμνάσιο στο Ομπερβίσαου, τις τέσσερις βδομάδες πριν από τα Χριστούγεννα, ανάβαμε κάθε πρωί πριν από την πρώτη ώρα το στεφάνι με τα τέσσερα κεριά. Κρεμόταν πάνω από την έδρα. Ο καθηγητής της Γεωγραφίας λεγόταν Λεονίντα και ήταν τελείως φαλακρός. Τα κεριά ήταν αναμμένα κι εμείς τραγουδούσαμε, *Ω έλατο, ω έλατο, τα πράσινά σου φύ...* Σταματήσαμε αμέσως να τραγουδάμε, επειδή ο Λεονίντα φώναξε ΑΧ. Ροζ κεριό είχε στάξει στη φαλάκρα του. Ο Λεονίντα φώναξε, *Σβήστε στα κεριά*. Πήγε τρέχοντας στην έδρα και έβγαλε από το σακάκι του έναν μεταλλικό σουγιά, ήταν ένα ασημένιο ψαράκι. Έλα εδώ, φώναξε ο Λεονίντα, άνοιξε το σουγιά του κι έσκυψε. Κι εγώ του έξιψα το κεριό από τη φαλάκρα. Δεν τον έκοψα. Όταν όμως πήγα πάλι στο θρανίο και κάθισα στη θέση μου, με πλησίασε αποφασιστικά και μου έδωσε ένα χαστούκι. Όταν θέλησα να σκουπίσω τα δάκρυα από τα μάτια μου, φώναξε: Χέρια στην πλάτη.

10 ρούβλια

Η ΜΠΕΑ ΤΣΑΚΕΛ είχε καταφέρει να μου βρει από τον Τουρ Πρί-κουλιτς μια προπούσκ, μια άδεια για να πάω στο παζάρι. Σε έναν πεινασμένο δεν πρέπει να μιλάς για την προοπτική να πάρεις άδεια εξόδου. Δεν το είπα σε κανέναν. Πήρα το μαξιλάρι μου και τις δερμάτινες γκέτες που είχα από τον κύριο Καρπ, το θέμα ήταν όπως πάντα το ανταλλακτικό εμπόριο των θερμίδων. Στις 11 η ώρα ξεκίνησα, ξεκινήσαμε, η πείνα μου κι εγώ.

Η ατμόσφαιρα ήταν ακόμα θολή από τη βροχή. Μέσα στη λάσπη στέκονταν έμποροι με σκουριασμένες βίδες και οδοντωτούς τροχούς και ζωωμένες γριές με τσίγκινα σερβίτσια και μικρούς σωρούς από γαλάζια μπογιά για τα σπίτια. Γύρω από τους σωρούς οι νερόλακκοι είχαν γίνει γαλάζιοι. Και παραδίπλα υπήρχαν σωροί από ζάχαρη και αλάτι, αποξηραμένα δαμάσκηνα, καλαμποκάλευρο, κεχρί, πλιγούρι και αρακάς. Ακόμα και κέικ από καλαμπόκι και χυλός από ζαχαρότευτλα πάνω σε πράσινα φύλλα χρένου. Γυναίκες χωρίς δόντια με πηχτό ξινόγαλο σε τσίγκινα δοχεία κι ένας νεαρός χωρίς πόδι, με ένα δεκανίκι κι έναν κουβά γεμάτο με απόσταγμα σμέουρου. Σβέλτοι αλήτες τριγυρνούσαν με κρυμμένα μαχαίρια, πιρούνια και καλάμια ψαρέματος. Μέσα σε αμερικάνικες κονσέρβες έτρεχαν ασημένια ψαράκια, σαν ζωντανές παραμάνες.

Με τις δερμάτινες γκέτες στο χέρι χώθηκα μέσα στο πλήθος. Ένας γέρος με στολή, που είχε κενά ανάμεσα στα μαλλιά του κι ένα ταμπλό στο στήθος γεμάτο με δεκάδες παράσημα πολέμου, είχε μπροστά του δύο βιβλία, ένα για το Ποποκατεπέτλ κι ένα με δύο καλοθερμμένους ψύλλους στο εξώφυλλο. Ξεφύλλισα το βιβλίο με τους ψύλλους, επειδή είχε πολλές εικόνες. Δυο ψύλλοι πάνω σε μια κούνια, παραδίπλα το χέρι του θηριοδασαστή με μια μικροσκοπική βέργα· ένας ψύλλος στην πλάτη μιας κούνιας· ένας ψύλλος ζεμένος σε μια γαμήλια άμαξα από καρυδότσουφλο· το στέρνο ενός νεαρού με δύο ψύλλους ανάμεσα στις θηλές του

στήθους, και κατεβαίνοντας συμμετρικά μέχρι τον αφαλό δύο αλυσίδες του ιδίου μήκους από τσιμπήματα.

Ο άντρας με τη στολή μου τράβηξε τις δερμάτινες γκέτες από το χέρι και τις έβαλε μπροστά στο στήθος του, έπειτα πάνω στον ώμο του. Του έδειξα ότι είναι για τα πόδια. Γέλασε με ένα γέλιο υπόκωφο, λες κι έβγαινε από την κοιλιά του, έτσι όπως κάποιες φορές γελούσε ο Τουρ Πρίκουλις στο προσκλητήριο, έτσι όπως σκούζουν οι μεγάλες γαλοπούλες. Το επάνω χέιλος του σκάλωνε διαρκώς πάνω σε μια σάπια ρίζα. Ήρθε κοντά μας κι ο έμπορος που στεκόταν παραδίπλα, έτριψε τα δερμάτινα κορδόνια της γκέτας ανάμεσα στα δάχτυλά του. Ύστερα ήρθε ένας άντρας με μαχαίρια στο χέρι, έχωσε την πραμάτεια του στην τσέπη του σακακιού του και κράτησε τις γκέτες αριστερά και δεξιά στο ύψος των γοφών του, ύστερα στον πιασινό του χοροπηδώντας σαν παλαβός. Και ο ένστολος με τη σάπια ρίζα έκανε με το στόμα ήχους πορδής. Ύστερα ήρθε ένα αγόρι με κουκουλωμένο το λαιμό και με ένα δεκανίκι, που το σημείο όπου στηριζόταν η μασχάλη ήταν ένα σπασμένο δρεπάνι τυλιγμένο με κουρέλια. Έχωσε το δεκανίκι μέσα στη μία γκέτα και την εκσφενδόνισε στον αέρα. Έτρεξα και τη σήκωσα. Και λίγο πιο κάτω προσγειώθηκε και η δεύτερη γκέτα μου. Κι όταν έσκυψα να σηκώσω και τη δεύτερη, μέσα στη λάσπη εκτός από την γκέτα υπήρχε και ένα κατατσαλακωμένο χαρτονόμισμα.

Από κάποιον είχε πέσει, μακάρι να μην έχει καταλάβει ακόμα ότι του λείπει, σκέφτηκα. Ίσως ήδη να το ψάχνει, ίσως κάποιος απ' όλον αυτόν το συρφετό, από την ώρα που με είχαν βάλει στη μέση ή αυτήν ακριβώς τη στιγμή που σκύβω, να έχει δει το χαρτονόμισμα και να κοιτάζει τι κάνω. Ο συρφετός εξακολουθούσε να γελάει με μένα και τις γκέτες μου, κι εγώ είχα ήδη τα λεφτά στη χούφτα μου.

Έπρεπε να εξαφανιστώ γρήγορα, χώθηκα μέσα στο πλήθος. Έχωσα τις γκέτες κάτω από τη μασχάλη και ίσιωσα το χαρτονόμισμα, ήταν 10 ρούβλια.

10 ρούβλια ήταν μια περιουσία. Όχι λογαριασμούς τώρα, ώρα για φαγητό, σκέφτηκα, και ό,τι δεν μπορώ να φάω θα το βάλω στο μαξιλάρι. Δεν είχα πια χρόνο για τις γκέτες, αυτή η οδυνηρή πραμάτεια ενός άλλου πλανήτη το μόνο που έκανε ήταν να τραβάει τα βλέμματα πάνω μου. Τις άφησα να πέσουν από

τη μασχάλη στη γη κι έφυγα τρέχοντας σαν ασημένιο ψαράκι προς την αντίθετη κατεύθυνση.

Ο σφυγμός σφυροκοπούσε στο λαιμό μου, ήμουν λουσιμένος στον ιδρώτα απ' το φόβο μου, έδωσα 2 ρούβλια και αγόρασα δύο κύπελλα απόσταγμα σμέουρου, που το ήπια μονορούφι. Ύστερα αγόρασα δύο κέικ από καλαμπόκι με χυλό από ζαχαρότευτλα, έφαγα και τα φύλλα του χρένου, ήταν πικρά, οπωσδήποτε πολύ καλά για το στομάχι, σαν φάρμακο. Ύστερα αγόρασα τέσσερις ρώσικες τηγανίτες γεμιστές με τυρί. Δύο στο μαξιλάρι, δύο τις έφαγα. Ύστερα ήπια ένα κανατάκι πηχτό ξινόγαλο. Αγόρασα και δύο κομμάτια κέικ από ηλιοτρόπιο και τα έφαγα και τα δύο. Μετά ξανάδα το αγόρι με το ένα πόδι και ήπια άλλο ένα κύπελλο κόκκινο απόσταγμα σμέουρου. Ύστερα μέτρησα τα λεφτά μου, 1 ρούβλι και 6 καπίκια. Δεν έφταναν πλέον για ζάχαρη, ούτε καν για αλάτι. Ενώ εγώ μετρούσα, η γυναίκα με τα αποξηραμένα δαμάσκηνα με κοιτούσε με ένα μάτι καστανό και ένα τελείως άσπρο, χωρίς κόρη, σαν φασόλι. Της έδειξα τα χρήματα που είχα στην παλάμη μου. Έσπρωξε τα λεφτά από μπροστά της, είπε όχι και κούνησε τα χέρια της έτσι όπως κάνουμε όταν διώχνουμε μύγες. Έμεινα κοκαλωμένος και συνέχισα να της δείχνω τα λεφτά μου. Άρχισα να τρέμω, έκανα το σταυρό μου και μουρμούρισα όπως όταν λέμε την προσευχή μας: Πάτερ ημών, βοήθησέ με να τα βγάλω πέρα με αυτή την απαίσια, καταραμένη κάργια. Βάλ' την σε πειρασμό, Κύριε, και λύτρωσέ με από τα δεινά, μουρμούρισα και σκέφτηκα την ψυχρή ιερότητα της Φένγια, και στο τέλος του μουρμουρητού πρόφερα ένα σκληρό, καθαρό ΑΜΗΝ, ώστε να δώσω μορφή στην παράκλησή μου. Η γυναίκα είχε συγκινηθεί και είχε καρφώσει πάνω μου το μάτι-φασόλι. Μετά πήρε τα λεφτά και γέμισε έναν παλιό πράσινο κοζάκινο σκούφο με αποξηραμένα δαμάσκηνα. Τα μισά τα άδεια στο μαξιλάρι μου, τα υπόλοιπα στον βαμβακερό μου σκούφο, για να τα φάω αμέσως. Και τα δαμάσκηνα που είχα στο σκούφο τελείωσαν, έφαγα τις δύο τηγανίτες που μου είχαν περισσέψει και που είχα στο μαξιλάρι μου. Εκτός από τα δαμάσκηνα που είχαν περισσέψει, τίποτε άλλο δεν υπήρχε μέσα στο μαξιλάρι μου.

Ο αέρας περνούσε ζεστός μέσα από τις ακακίες, η λάσπη στέγνωσε κι έσκαγε στους νερόλακκους θυμίζοντας γκριζα φλιτζάνια. Στο μονοπάτι δίπλα στο δρόμο για το στρατόπεδο έκανε κύ-

κλους μια κατσίκια. Ο λαμμός της είχε ανοίξει από το τρίψιμο, επειδή τραβούσε διαρκώς το σχοινί της. Είχε τυλιχτεί τόσες πολλές φορές γύρω από τον πάσσαλο, έτσι που η κατσίκια δεν έφτανε πια το χορτάρι. Είχε το μακρόστενο πράσινο αφηρημένο βλέμμα της Μπέα Τσάκελ και τη βεβιασμένη έκφραση της Φένγια. Ήθελα να έρθει μαζί μου. Σκέφτηκα τις μελανές, κατεψυγμένες και κοκαλωμένες, τις κομμένες κατά μήκος κατσίκες που είχαμε κάνει τότε στο βαγόνι μεταφοράς ζώων. Είχα κάνει μόνο τον μισό δρόμο, ήταν πια πολύ αργά και, σαν να μην έφτανε αυτό, θα εμφανιζόμουν στην πύλη του στρατοπέδου και με τα αποξηραμένα δαμάσκηνα. Προκειμένου να μην κινδυνεύουν από τον σκοπό, έβαλα το χέρι μου στο μαξιλάρι και άρχισα να τρώω. Μέσα από τις λεύκες πίσω από το ρώσικο χωριό φαινόταν ήδη ο πύργος ψύξης του εργοστασίου. Πάνω από το άσπρο του νέφος ο ήλιος έγινε τετράγωνος και γλίστρησε μέσα στο στόμα μου. Ο ουρανίσκος μου ήταν λες και τον είχαν φράξει, προσπαθούσα να πάρω αέρα. Το στομάχι μου μου έδινε σουβλιές, τα έντερά μου γουργούριζαν και γύριζαν σαν ρομφαία μέσα στην κοιλιά μου. Τα μάτια μου δάκρυσαν, ο πύργος ψύξης άρχισε να γυρίζει. Ακούμπησα σε μια μουριά και η γη άρχισε να γυρίζει κάτω από τα πόδια μου. Ένα φορτηγό άρχισε να φτερουγίζει στο δρόμο. Στο πεζοδρόμιο τρία αδέσποτα σκυλιά θόλωσαν κι άρχισαν να κολυμπούν το ένα μέσα στο άλλο. Έκανα εμετό σ' ένα δέντρο και λυπόμουν τόσο πολύ για όλο εκείνο το τόσο ακριβό φαγητό που έβγαζα, και έκλαιγα.

Όλα βρίσκονταν πια εκεί κάτω, στη μουριά, και λαμπύριζαν.

Όλα, όλα, όλα.

Ακούμπησα το κεφάλι μου στον κορμό και κοίταξα το καλομασημένο λαμπύρισμα, σάμπως να μπορούσα να το ξαναφάω με τα μάτια. Πέρασα κάτω από την πρώτη σκοπιά μέσα στον άδειο αέρα, με άδειο μαξιλάρι και άδειο στομάχι. Ήμουν ο ίδιος που ήμουν και πριν, απλώς χωρίς τις δερμάτινες γκέτες. Τις ζωοδότρες γκέτες. Ο σκοπός έφτυνε από τη σκοπιά φλούδια από ηλιόσπορο, ανέμιζαν στον αέρα σαν μύγες. Το κενό μέσα μου ήταν πικρό σαν χολή, ένιωθα τόσο άσχημα. Με τα πρώτα βήματα που έκανα όμως μπαίνοντας στο στρατόπεδο σκέφτηκα πάλι μήπως και μοιράζουν στην καντίνα λαχανόσουπα. Η καντίνα είχε ήδη κλείσει. Και μέσα στο ρυθμικό κροτάλισμα που έκαναν τα ξυλοπάπουτσά μου άρχισα να μονολογώ:

Υπάρχει η ηλικιωμένη κυρία με το άσπρο της σύννεφο. Υπάρχει το φτυάρι μου και μια θέση στο παράπηγμα και σίγουρα μια κάποια απόσταση ακόμα μεταξύ του να πεινάς και του να τα τινάξεις. Πρέπει μόνο να τη βρω, γιατί το φαγητό είναι πιο δυνατό από μένα. Η ψυχρή ιερότητα της κουτσής Φένγια σκέφτεται σωστά. Είναι δίκαιη, και μου χωρίζει το φαγητό σε σιτηρέσια. Για ποιο λόγο να πάω στο παζάρι, το στρατόπεδο με κρατάει φυλακισμένο για το καλό μου, εκεί μπορεί να με βάλουν στη μέση και να με κοροϊδεύουν, πράγμα που δεν μου αρμόζει. Το στρατόπεδο είναι το σπίτι μου, ο πρωινός σκοπός με αναγνώρισε, μου έκανε νόημα να περάσω την πύλη. Και το σκυλί-φύλακας έμεινε ξαπλωμένο στο ζεστό λιθόστρωτο, με ξέρει. Και ο χώρος του προσκλητηρίου με ξέρει, βρίσκω το δρόμο για το παράπηγμά μου ακόμα και με κλειστά μάτια. Δεν τη χρειάζομαι την άδεια εξόδου, έχω το στρατόπεδο, και το στρατόπεδο έχει εμένα. Χρειάζομαι μονάχα ένα κρεβάτι, το ψωμί της Φένγια και την τσίγκινη γαβάθα μου. Ούτε καν τον Λέο Άουμπεργκ χρειάζομαι.

Για τον άγγελο της πείνας

Η ΠΕΙΝΑ είναι αντικείμενο.

Ο άγγελος έχει τρυπώσει στο μυαλό.

Ο άγγελος της πείνας δεν σκέφτεται. Σκέφτεται σωστά.

Δεν λείπει ποτέ.

Γνωρίζει τα όριά μου και ξέρει την κατεύθυνσή του.

Ξέρει την καταγωγή μου και γνωρίζει την επίδρασή του.

Το ήξερε προτού με συναντήσει και γνωρίζει το μέλλον μου.

Κρέμεται σαν υδράργυρος σε όλα τα τριχοειδή αγγεία. Μια γλύκα στον ουρανίσκο. Τότε η ατμοσφαιρική πίεση συμπίεσε στομάχι και θώρακα. Ο φόβος παραπάει.

Τα πάντα έχουν ελαφρύνει.

Ο άγγελος πηγαίνει μονόπλευρα με τα μάτια ανοιχτά. Διαγράφει τρικλίζοντας μικρούς κύκλους και ισορροπεί στην τραμπάλα της ανάσας. Γνωρίζει τη νοσταλγία που υπάρχει στο μυαλό – και στον αέρα αδιέξοδα.

Ο άγγελος του αέρα πηγαίνει με ακάλυπτη πείνα από την άλλη μεριά.

Ψιθυρίζει στο δικό του και στο δικό μου αυτί: Όπου φορτώνεις μπορείς και να ξεφορτώσεις. Είναι από την ίδια σάρκα την οποία ξεγελά. Θα έχει ξεγελάσει.

Γνωρίζει το δικό μου ψωμί και το ισχνόψωμο και στέλνει μπροστά τον άσπρο λαγό.

Λέει ότι θα ξανάρθει, μένει όμως εκεί.

Όταν έρχεται, έρχεται για τα καλά.

Τα πράγματα είναι πολύ ξεκάθαρα:

1 φτυαριά = 1 γραμμάριο ψωμί.

Η πείνα είναι αντικείμενο.

Τα μυστήρια της Ελληνικής

ΜΕΤΑ ΤΟ αηδιαστικό φαγητό στην καντίνα σπρώχνουμε τα μεγάλα ξύλινα τραπέζια και τους πάγκους στον τοίχο. Μπορούμε πότε πότε τα Σάββατα να χορεύουμε μέχρι τις δώδεκα παρά τέταρτο τη νύχτα. Ύστερα τα βάζουμε πάλι όλα στη θέση τους. Στις δώδεκα ακριβώς ακούγεται από τα μεγάφωνα του προαυλίου ο εθνικός ύμνος, και τότε πρέπει όλοι να βρίσκονται στα παραπήγματά τους. Τα Σάββατα οι σκοποί είναι ευδιάθετοι λόγω του σναπς από ζαχαροκάλαμο κι οι σφαίρες πέφτουν εύκολα. Όταν την Κυριακή το πρωί βρεθεί κάποιος σωριασμένος στο προαύλιο, λένε: αποπειράθηκε να δραπετεύσει. Το γεγονός ότι αναγκάστηκε να πάει τρέχοντας με τα σώβρακα στα αποχωρητήρια, επειδή το ξεπλυμένο του έντερο δεν χωνεύει πια τη λαχανόσουπα, δεν είναι δικαιολογία. Παρ' όλα αυτά χορεύαμε πότε πότε κανένα ταγκό το Σάββατο στην καντίνα. Όταν χορεύεις ζεις στις μύτες των ποδιών σου, όπως η Παρθένος της Ημισελήνου στο Καφέ Μαρτίни, στον κόσμο απ' όπου προέρχεται. Σε μια αίθουσα χορού με γιορλάντες και λαμπιόνια, με βραδινά φορέματα, καρφίτσες, γραβάτες, με μαντιλάκι στο τσεπάκι του σακακιού και μανικετόκουμπα. Η μητέρα, με δύο κατσαρές μπουκλες στα μάγουλα και μ' έναν κότσο σαν καλαθάκι από βέργες οξιάς, χορεύει με ένα ζευγάρι καφετιά πέδιλα, με ψηλά τακούνια και λεπτό λουράκι στις φτέρνες σαν φλούδα αχλαδιού. Φοράει ένα πράσινο φόρεμα από ατλάζι και ακριβώς στη θέση της καρδιάς μια καρφίτσα με τέσσερα σμαράγδια, το τυχερό τριφύλλι. Και ο πατέρας το γκρίζο του κοστούμι με το άσπρο μαντίλι στο τσεπάκι και ένα άσπρο γαρίφαλο στο πέτο.

Εγώ όμως χορεύω ενώ βρίσκομαι σε στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας κι έχω ψείρες στην πουφοάικα, πόδια τυλιγμένα με βρομερά πανιά μέσα στις λαστιχένιες γαλότσες, η αίθουσα χορού στην πατρίδα και το κενό στο στομάχι μου φέρνουν ζάλη. Χορεύω με τη μία από τις δύο Τσίρι, με την Τσίρι Κάουντς,

που έχει μεταξένιες τριχούλες στα χέρια. Την άλλη με την κρεατοελιά σε μέγεθος πραγματικής ελιάς κάτω από τον παράμεσο τη λένε Τσίρι Βαντονάντερ. Η Τσίρι Κάουντς με διαβεβαιώνει καθώς χορεύουμε ότι κατάγεται από το Κάστενχολτς, όχι από το Βούρμλοχ όπως η άλλη. Και ότι η μητέρα της μεγάλωσε στο Άγκνετελν και ο πατέρας της στο Βόλκεντορφ. Ότι οι γονείς της, πριν ακόμα γεννηθεί εκείνη, μετακόμισαν στο Κάστενχολτς, επειδή ο πατέρας της είχε αγοράσει εκεί ένα μεγάλο αμπέλι. Υπάρχει κι ένα χωριό που λέγεται Λίπλινγκ, λέω εγώ, και μια πόλη που λέγεται Γκρόσσαμ, όχι στην Τρανσυλβανία όμως, στο Μπανάτ. Δεν το ξέρω καθόλου το Μπανάτ, λέει η Τσίρι, δεν έχω ιδέα πώς είναι. Ούτε κι εγώ, λέω και με την καταϊδρωμένη μου πουφοάικα κάνω μια στροφή γύρω από την Τσίρι και η δική της καταϊδρωμένη πουφοάικα κάνει μια στροφή γύρω από μένα. Ολόκληρη η καντίνα γυρίζει. Δεν χρειάζεται να ξέρεις τίποτε όταν όλα γυρίζουν. Ούτε και τα ξύλινα σπίτια πίσω από το στρατόπεδο χρειάζεται να τα ξέρεις, λέω, τα λένε φινλανδικά σπίτια, μέσα όμως μένουν Ρώσοι από την Ουκρανία.

Μετά το διάλειμμα ακολουθεί το ταγκό. Χορεύω με την άλλη Τσίρι. Η τραγουδίστριά μας, η Λόνι Μιχ, στέκεται ένα βήμα μπροστά από τους μουσικούς. Όταν άρχισαν να παίζουν την *Παλόμα*, κάνει άλλο μισό βήμα μπροστά, επειδή θέλει το τραγούδι όλο δικό της. Τα χέρια και τα πόδια τα κρατάει ακίνητα, τα μάτια παίζουν, το κεφάλι λικνίζεται. Το προγούλι της τρέμει, η φωνή της γίνεται βραχνή όπως οι δίνες σε βαθιά νερά:

*Κι αμέσως το καράβι βούλιαξε
Αργά ή γρήγορα του καθενός
Έρχετ' η ώρα
Στην υγιά των ναυτικών
Κάποτε θα τελειώσουν όλα
Και θα μας πάρει η θάλασσα
Που πίσω δεν δίνει κανέναν*

Με τη συμπιεσμένη *Παλόμα* πρέπει όλοι να σιωπούν. Μένεις άφωνος και σκέφτεσαι αυτό που πρέπει, ακόμα κι όταν δεν θέλεις. Όλοι σέρνουν τη νοσταλγία τους σαν βαρύ κιβώτιο. Η Τσίρι σέρνει τα πόδια της, εγώ της πιέζω το χέρι στη μέση μέχρι να

ξαναβρεί το ρυθμό της. Εδώ και κάποια λεπτά έχει γυρίσει το κεφάλι της από την άλλη μεριά, για να μη βλέπω το πρόσωπό της. Η πλάτη της τρέμει, καταλαβαίνω πως κλαίει. Ο λυγμός είναι αρκετά δυνατός, δεν λέω τίποτα. Τι άλλο θα μπορούσα να πω εκτός από το να μην κλαίει.

Επειδή αν δεν έχεις δάχτυλα στα πόδια δεν μπορείς να χορέψεις, η Τρούντι Πέλικαν κάθετα στην άκρη, σε ένα παγκάκι, πάω κι εγώ και κάθομαι δίπλα της. Έπαθε κρυοπαγήματα στα δάχτυλα των ποδιών τον πρώτο χειμώνα. Το καλοκαίρι τα έλιωσε το καρότσι με τον ασβέστη. Το φθινόπωρο τα ακρωτηρίασαν, επειδή από τον επίδεσμο είχαν αρχίσει να βγαίνουν σκουλήκια. Από τότε η Τρούντι Πέλικαν περπατάει με τις φτέρνες, τραβάει τους ώμους προς τα εμπρός και γέρνει προς τα πίσω. Κι αυτό κάνει την καμπούρα της ολοστρόγγυλη και τα χέρια της άκαμπα σαν στείλιάρια. Επειδή δεν μπορούσε να φανεί χρήσιμη ούτε στο εργοτάξιο, ούτε σε κάποιο εργοστάσιο, ούτε και για βοηθός στο γκαράζ, τον δεύτερο χειμώνα την έκαναν βοηθό στο νοσοκομειακό παράπηγμα.

Μιλάμε για νοσοκομειακό παράπηγμα, ενώ πρόκειται απλώς για ένα δωμάτιο όπου πας για να τα τινάξεις. Δεν έχουμε τίποτα για να βοηθήσουμε, λέει η Τρούντι Πέλικαν, μόνο ιχθυόλη για εντριβές. Η στρατιωτική γιατρός είναι βεβαίως Ρωσίδα και λέει ότι οι Γερμανοί πεθαίνουν κατά κύματα. Το μεγαλύτερο κύμα είναι το χειμερινό. Το θερινό είναι το δεύτερο κατά σειρά με τις επιδημίες. Το φθινόπωρο ωρμιάζουν τα καπνά, και τότε έρχεται το φθινοπωρινό κύμα. Αυτο-δηλητηριάζονται με αφέψημα καπνού, είναι φτηνότερο από το σναπς λιθάνθρακα. Το να ανοίξουν δε τις φλέβες τους με ένα κομμάτι γυαλί είναι τελείως μάταιο, όπως και το να κόψουν ολόκληρο το χέρι ή το πόδι. Και εξίσου μάταιο, αλλά πιο δύσκολο, λέει η Τρούντι Πέλικαν, είναι να χτυπάς με φόρα το κεφάλι σου στον τοίχο μέχρι που να πέσεις ξερός.

Τους περισσότερους τους ξέραμε μόνο εξ όψεως, από το προσκλητήριο ή από την καντίνα. Ήξερα ότι πολλοί δεν υπήρχαν πια. Αλλά αν δεν σωριάζονταν μπροστά στα μάτια μου, δεν τους θεωρούσα νεκρούς. Προστάτευα τον εαυτό μου και δεν ρωτούσα πού είναι. Όταν όμως υπάρχει τόσο πολύ εποπτικό υλικό από ανθρώπους που παραιτούνται πιο γρήγορα από σένα, ο φόβος γίνεται δυνατός. Και με τον καιρό παντοδύναμος, μοιά-

ζει δηλαδή τόσο με την αδιαφορία, που δεν μπορείς να τα ξεχωρίσεις. Πώς αλλιώς μπορεί να είσαι σβέλτος όταν βρίσκεις πρώτος τον πεθαμένο. Πρέπει να τον γδύσεις γρήγορα, όσο είναι ακόμα εύκαμπτος και πριν του πάρει τα ρούχα κανέννας άλλος. Πρέπει να του πάρεις από το μαξιλάρι το ψωμί που έχει φυλάξει, πριν πάει κανέννας άλλος. Αυτή η εκκαθάριση είναι ο δικός μας τρόπος να πενθούμε. Όταν το φορείο φτάσει στο παράπηγμα, εκτός από το πτώμα δεν πρέπει να μείνει τίποτε άλλο για τη διοίκηση του στρατοπέδου.

Όταν δεν γνωρίζεις προσωπικά τον νεκρό, βλέπεις μόνο τα οφέλη. Η εκκαθάριση δεν είναι τίποτα κακό, στην αντίθετη περίπτωση το πτώμα θα έκανε ακριβώς το ίδιο σε κάποιον άλλον, και θα του το επέτρεπαν. Το στρατόπεδο είναι ένας κόσμος πρακτικός. Δεν έχεις τα περιθώρια να ντρέπεσαι και να σε πιάνει ανατριχίλα. Ενεργείς με σταθερή αδιαφορία, ίσως με άτολμη ικανοποίηση. Δεν έχει καμία σχέση με τη χαιρεκακία. Πιστεύω ότι όσο λιγότερο δειλιάζεις μπροστά στον νεκρό τόσο περισσότερο αγαπάς τη ζωή. Τόσο πιο ανοιχτός είσαι σε οποιαδήποτε πλάνη. Πείθουμε τον εαυτό μας ότι αυτοί που λείπουν απλώς έχουν πάει σε κάποιο άλλο στρατόπεδο. Αυτό που ξέρουμε δεν ισχύει, πιστεύουμε το αντίθετο. Όπως και το δικαστήριο του ψωμού, έτσι και η εκκαθάριση γνωρίζει μόνο το παρόν, δεν ενεργεί βίαια όμως. Γίνεται με ρεαλισμό και ηρεμία.

*Μπροστά στο πατρικό μου μια φιλύρα
Μπροστά στο πατρικό μου ένα παγκάκι
Αν ποτέ τα ξαναβρώ
Για πάντα εκεί θα μείνω*

Αυτό τραγουδάει η τραγουδίστριά μας, η Λόνι Μιχ, με σταγόνες ιδρώτα στο μέτωπο. Και ο Τσίτερ-Λόμερ είχε το όργανο στα γόνατά του, το μεταλλικό δαχτυλίδι στον αντίχειρα. Μετά από κάθε στίχο τοιμπάει απαλά τις χορδές αφήνοντας να ακουστεί ένας μαλακός αντίλαλος και τραγουδάει κι εκείνος μαζί. Και ο Κόνραντ Άντον σπρώχνει μερικές φορές το τύμπανό του προς τα εμπρός, ώστε να μπορεί να κρυφοκοιτάζει το πρόσωπο της Λόνι μέσα από τις μπαγκέτες του. Τα ζευγάρια διατρέχουν το τραγούδι χορεύοντας και μπερδεύουν το χοροπηδηχτό τους βήμα, σαν

πουλιά που προσγειώνονται καθώς φυσάει δυνατός αέρας. Η Τρούντι Πέλικαν λέει ότι έτσι κι αλλιώς δεν μπορούμε να φύγουμε τώρα, ότι το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να χορέψουμε, ότι δεν είμαστε παρά χοντρό βαμβάκι γεμάτο νερό που λικνίζεται και κόκαλα που κροταλίζουν, πιο αδύναμα από τα χτυπήματα στο τύμπανο. Και ως αιτία μού απαριθμεί τα μυστήρια της Ελληνικής, που φέρνει από το νοσοκομειακό παράπηγμα.

Πολυαρθρίτιδα. Μυοκαρδίτιδα. Δερματίτιδα. Ηπατίτιδα. Εγκεφαλίτιδα. Πελάγρα. Δυστροφία με στόμα-σχισμή, το λεγόμενο πιθηκόμορφο πρόσωπο του νεκρού. Δυστροφία με παγωμένα και άκαμπτα χέρια, τα λεγόμενα νύχια του κόκορα. Άνοια. Τέτανος. Τύφος. Έκζεμα. Ισχιαλγία. Φυματίωση. Ακολουθεί δυσεντερία με ανοιχτόχρωμο αίμα κατά την αφόδευση, καλόγεροι, έλκη, μυϊκές ατροφίες, ξηροδερμίες με ψώρα, συρρίκνωση των ούλων με δόντια που σαπίζουν και δόντια που πέφτουν. Τα κρυοπαγήματα η Τρούντι Πέλικαν δεν τα αναφέρει. Ούτε και τα κρυοπαγήματα στο πρόσωπο, με το δέρμα να παίρνει το χρώμα του τούβλου και με τις τετράγωνες άσπρες κηλίδες που παίρνουν ένα καφέ σκούρο χρώμα μόνο όταν αρχίσουν οι πρώτες ανοιξιάτικες ξέστες, έτσι όπως βάζονται τώρα τα πρόσωπα εκείνων που χορεύουν. Κι επειδή δεν λέω τίποτα και δεν ρωτάω τίποτα, απολύτως τίποτα, η Τρούντι Πέλικαν μετσιμπάει δυνατά στο μπράτσο και λέει:

Λέο, το εννοώ σοβαρά, μην πεθάνεις τον χειμώνα.

Και ο τυμπανιστής τραγουδάει ντουέτο με τη Λόνι:

Άσε τα όνειρα, ναυτική

Μη σκέφτεσαι το σπίτι

Κι ενώ το τραγούδι συνεχίζεται, η Τρούντι λέει ότι στοιβάζουν τους νεκρούς όλο το χειμώνα στην πίσω αυλή και τους σκεπάζουν με χιόνι, τους αφήνουν μερικές νύχτες ώσπου να παγώσουν για τα καλά. Ότι οι νεκροθάφτες είναι κάτι άθλια καθάρματα, ότι κόβουν τα πτώματα κομμάτια, ώστε να μη χρειάζεται να ανοίγουν λάκκους, μονάχα μια τρύπα.

Άκουγα την Τρούντι Πέλικαν με προσοχή κι ένιωθα μέσα μου όλα εκείνα τα ελληνικά μυστήρια. Η μουσική ενθαρρύνει το θάνατο, που ξέρει από τραμπάλα.

Δραπετεύω από τη μουσική και πηγαίνω στο παράπηγμά μου. Στις δύο σκοπιές, στην πλευρά του προαυλίου που βλέπει προς το δρόμο, οι δύο σκοποί στέκουν αδύνατοι και ξυλιασμένοι, σάμπως να έχουν κατέβει από το φεγγάρι. Από τα φανάρια επιτήρησης ρέει γάλα, από το καμαράκι της σκοπιάς που είναι στην είσοδο του στρατοπέδου γέλια ξεχύνονται στο προαύλιο, πίνουν πάλι σναψ από ζαχαροκάλαμο. Και στον κεντρικό δρόμο του στρατοπέδου κάθεται ένα σκυλί-φύλακας. Στα μάτια του καίει μια πράσινη θέρμη, ανάμεσα στα μπροστινά του πόδια έχει ένα κόκαλο. Νομίζω πως είναι κόκαλο από κοτόπουλο, το ζηλεύω. Εκείνο το καταλαβαίνει και γρυλίζει. Πρέπει να κάνω κάτι, ώστε να μη μου επιτεθεί, και λέω: BANIA.

Σίγουρα δεν το λένε έτσι, με κοιτάζει όμως σαν να μπορούσε να πει κι εκείνο το όνομά μου, φτάνει να το ήθελε. Πρέπει να φύγω πριν το κάνει, ανοίγω το βήμα και γυρίζω μερικές φορές και κοιτάζω να δω μήπως έρχεται ξοπίσω μου. Φτάνοντας στην πόρτα του παραπήγματός μου βλέπω ότι εξακολουθεί να μη σκύβει να πιάσει το κόκαλο. Εξακολουθεί να με παρακολουθεί με το βλέμμα, ή εμένα ή τη φωνή μου και το BANIA. Ακόμα και σ' ένα σκυλί-φύλακας η μνήμη χάνεται και ξανάρχεται. Κι η πείνα δεν φεύγει και ξανάρχεται. Και η μοναξιά είναι σαν κι αυτό το σκυλί. Ίσως η ρώσικη μοναξιά να λέγεται Βάνια.

Χώνομαι στο κρεβάτι έτσι όπως είμαι, με τα ρούχα. Όπως πάντα το υπηρεσιακό φως καίει πάνω από το ξύλινο τραπεζάκι. Όπως πάντα όταν δεν μπορώ να κοιμηθώ, κοιτάζω το σωλήνα της σόμπας με τις μαύρες πτυχές στις γωνίες και τα σιδερένια κουκουνάρια του ρολογιού. Ύστερα όμως βλέπω τον εαυτό μου παιδί.

Στέκομαι στην πόρτα της βεράντας του σπιτιού μου, έχω μαύρα κατσαρά μαλλιά και δεν φτάνω ούτε καν στο πόμολο της πόρτας. Έχω το λούτρινό ζωάκι μου στην αγκαλιά μου, έναν καφετή σκύλο. Τον λένε Μόπι. Από τον ανοιχτό ξύλινο διάδρομο οι γονείς μου γυρίζουν από την πόλη. Η μητέρα έχει τυλίξει το κόκκινο λουστρινένιο τσαντάκι γύρω από το χέρι της, για να μην κουδουνίζει καθώς ανεβαίνει τις σκάλες. Ο πατέρας κρατάει το άσπρο ψάθινο καπέλο στο χέρι. Μπαίνει στο δωμάτιο. Η μητέρα σταματάει, μου σηκώνει τα μαλλιά από το μέτωπο και μου παίρνει το λούτρινό ζωάκι. Το αφήνει στο τραπέζι της βεράντας, η αλυσίδα στο λουστρινένιο τσαντάκι κουδούνισε, κι εγώ είπα:

Δώσε μου τον Μόπι, γιατί αλλιώς είμαι μόνος.

Μα αφού έχεις εμένα, λέει εκείνη και γελάει.

Εσύ μπορεί και να πεθάνεις, ο Μόπι όχι.

Από το ελαφρύ ροχαλητό εκείνων που είναι πια αδύναμοι και δεν μπορούν να πάνε για χορό, ακούω την παιδική μου φωνή. Είναι τόσο βελούδινη που με ανατριχιάζει. ΛΟΥΤΡΙΝΟ ΖΩΑΚΙ, τι λέξη κι αυτή για έναν πάνινο σκύλο παραγεμισμένο με πριονίδι. Και τώρα στο στρατόπεδο απλώς ΛΟΥΦΑΖΟΥΜΕ, πώς αλλιώς το λέμε όταν μαζεύεται από φόβο. Και ΛΟΥΚ λένε στα ρώσικα το κρεμμύδι. Τώρα όμως δεν θέλω να σκέφτομαι και το φαγητό αποπάνω. Βυθίζομαι στον ύπνο και ονειρεύομαι.

Πήγαινα στο σπίτι μου καβάλα σε ένα άσπρο γουρούνι σκίζοντας στους αιθέρες. Από ψηλά η γη διακρίνεται πολύ καλά, τα περιγράμματα είναι σωστά, είναι μάλιστα περιφραγμένα. Στη γη όμως υπάρχουν σκόρπιες αδέσποτες βαλίτσες κι ανάμεσά τους βόσκουν αδέσποτα πρόβατα. Στο λαιμό τους κρέμονται κουκουνάκια, χτυπούν όμως σαν καμπανάκια.

Είναι ένας μεγάλος στάβλος με βαλίτσες ή ένας μεγάλος σταθμός με πρόβατα, λέω. Δεν μένει πια κανείς εκεί, πού θα πάω.

Ο άγγελος της πείνας με κοιτάζει από τον ουρανό και λέει: Γύρνα πίσω.

Μα τότε θα πεθάνω, λέω εγώ.

Αν πεθάνεις, θα τα βάψω όλα πορτοκαλί και δεν θα πονάει, λέει εκείνος.

Γυρίζω πίσω κι εκείνος κρατάει το λόγο του. Ενώ πεθαίνω, ο ουρανός πάνω από όλες τις σκοπιές βάφεται πορτοκαλής, και δεν πονάει.

Τότε ξυπνάω και σκουπίζω με το μαξιλάρι τις άκρες των χειλιών μου. Αυτό το σημείο αγαπούν οι κοριοί τη νύχτα.

Τσιμεντόλιθοι

ΟΙ ΤΣΙΜΕΝΤΟΛΙΘΟΙ είναι τετραγωνισμένοι πλίνθοι από σκουριά, τσιμέντο και αραιωμένο ασβέστη. Αναμειγνύονταν σε μια μπετονιέρα και συμπιέζονταν σε μια πρέσα με χειροκίνητο μοχλό. Το πλινθοποιείο βρισκόταν πίσω από το εργοστάσιο του κοκ, στην άλλη πλευρά του γιάμα, κοντά στους σωρούς απορριμμάτων άνθρακα. Εκεί υπήρχε αρκετός χώρος για να στεγνώσουν χιλιάδες φρεσκοφτιαγμένοι πλίνθοι. Τοποθετούνταν σε κοντινές σειρές ο ένας δίπλα στον άλλον πάνω στη γη, σαν ταφόπλακες σε νεκροταφείο ηρώων. Εκεί όπου το έδαφος είχε εξογκώματα ή τρύπες, οι σειρές ήταν κυματιστές. Εκτός αυτού, ο καθένας τοποθετούσε λιγάκι διαφορετικά τον δικό του πλίνθο. Όλοι μας τους μεταφέραμε με τα χέρια πάνω σε μια μικρή σανίδα. Από τους τόσους βρεγμένους πλίνθους είχαν στραβώσει και οι σανίδες, ήταν γεμάτες ρωγμές και τρύπες.

Η μεταφορά τους ήταν μια μεγάλη πράξη ισορροπίας, 40 μέτρα απόσταση από την πρέσα μέχρι το χώρο όπου τους βάζαμε να στεγνώσουν. Επειδή όλοι μας ισορροπούσαμε διαφορετικά, οι σειρές γίνονταν στραβές. Αλλά και επειδή η απόσταση άλλαζε με κάθε πλίνθο που αφήναμε, μεταφερόταν προς τα εμπρός ή προς τα πίσω ή προς τη μέση της σειράς, επειδή έπρεπε να αντικατασταθεί κάποιος πλίνθος που δεν ήταν εντάξει ή επειδή είχε γίνει σπατάλη χώρου στη σειρά της προηγούμενης μέρας.

Ένας φρεσκοφτιαγμένος πλίνθος ζύγιζε 10 κιλά και θρυμματιζόταν σαν υγρή άμμος. Έπρεπε να μεταφέρουμε τη σανίδα μπροστά στην κοιλιά μας με χορευτικό βήμα, η γλώσσα, οι ώμοι, οι αγκώνες, οι γοφοί, η κοιλιά και τα γόνατα έπρεπε να είναι συντονισμένα με την κάμψη που έκαναν τα δάχτυλα των ποδιών. Έπρεπε να τους ξεγελάς, να τους κουνάς σε ομοιόμορφους κυματισμούς, χωρίς εκείνοι να καταλαβαίνουν ότι κουνιούνται, κι όταν φτάσεις στο χώρο που πρέπει να τους αφήσεις, να τους κύνεις να πέσουν από τη σανίδα με μια απότομη κίνηση. Γρήγορα

και ισορροπημένα, ώστε με ένα απρόσκοπτο, ανεπαίσθητο ξάφνιασμα να πέσουν στη γη χωρίς να ταραχτούν. Έπρεπε να κάθεται ανακούρκουδα, τα γόνατά σου να έχουν ελαστικότητα, ώσπου η σανίδα να φτάσει κάτω από το πιγούνι σου, έπειτα να ανοίξεις τους αγκώνες σαν φτερούγες και να αφήσεις τον πλίνθο να γλιστρήσει με ακρίβεια. Μόνο έτσι μπορούσες να τον τοποθετήσεις πολύ κοντά στον προηγούμενο χωρίς να τραυματίσεις ούτε τις δικές του άκρες, ούτε τις άκρες του διπλανού πλίνθου. Μια λάθος κίνηση στο βήμα και ο πλίνθος έπεφτε κάτω σαν σκουπίδι.

Από τη μεταφορά και ιδιαιτέρως από την τοποθέτηση πιανόταν και το πρόσωπο. Έπρεπε να κρατάς ίσια τη γλώσσα και τα μάτια ακίνητα. Όταν τα πράγματα πήγαιναν στραβά, από το θυμό σου δεν μπορούσες ούτε καν να βρίσεις. Μετά από κάθε στρώση τσιμεντόλιθου, τα μάτια και τα χείλη μας, από την προσπάθεια να τα κρατήσουμε ακίνητα, ήταν πια τετράγωνα σαν τους πλίνθους. Εκτός από όλα αυτά έμπαινε και το τσιμέντο στο παιχνίδι. Το τσιμέντο αποζητούσε την απεραντοσύνη, πετούσε στον αέρα. Πάνω μας, πάνω στην μπετονιέρα και στην πρέσα υπήρχε πολύ περισσότερο τσιμέντο απ' ό,τι μέσα στους πλίνθους. Κατά τη συμπίεση έβαζες για κάθε πλίνθο πρώτα τη σανίδα μέσα στο καλούπι της πρέσας. Ύστερα πρόσθετες με το φτυάρι το μείγμα και το πατούσες γερά με το μοχλό της πρέσας, ώσπου ο πλίνθος, μαζί με τη σανίδα που ήταν μέσα στο καλούπι, να ανέβουν προς τα πάνω. Ύστερα έπρεπε να πιάσεις τη σανίδα κι από τις δύο πλευρές και να τη μεταφέρεις με βήμα χορευτικό, και κρατώντας ισορροπία να πας τον πλίνθο να στεγνώσει.

Φτιάχναμε τσιμεντόλιθους μέρα νύχτα. Τις πρωινές ώρες το καλούπι της πρέσας ήταν ακόμα κρύο και γεμάτο υγρασία, τα πόδια ήταν ακόμα ελαφριά, ο ήλιος δεν είχε πέσει ακόμα στην περιοχή αυτή. Στις κορυφές των απορριμμάτων του άνθρακα έλαμπε ήδη πύρινος. Τα μεσημέρια η ζέστη ήταν αβάσταχτη. Τα πόδια έχαναν το μετρημένο τους βήμα, στις γάμπες χόρευαν τα νεύρα, τα γόνατα έτρεμαν. Τα δάχτυλα μούδιαζαν. Όταν άφηνες κάτω τους πλίνθους, δεν μπορούσες να κρατήσεις πια τη γλώσσα σου ίσια. Είχες πολλούς σκάρτους πλίνθους και πολύ ξύλο στην πλάτη σου. Το βράδυ ο φωτεινός κώνος του προβολέα φώτιζε το όλο σκηνικό. Η μπετονιέρα και η πρέσα έστεκαν σαν γούνινες μηχανές μέσα στο έντονο φως, ολόγυρα στροβιλίζονταν πετα-

λούδες της νύχτες. Δεν αναζητούσαν μονάχα το φως, η υγρή μυρωδιά του μείγματος τις τραβούσε λες και ήταν νυχτολούλουδο. Κάθονταν και βουτούσαν απαλά την προβοσκίδα και τα κλώστινα ποδαράκια τους στους πλίνθους, παρόλο που ο χώρος όπου βάζαμε τους πλίνθους να στεγνώσουν ήταν μισοσκοτεινός. Κάθονταν μέχρι και στον πλίνθο που μπορεί να μετέφερε και σου αποσπούσαν την προσοχή από την ισορροπία που προσπαθούσες να κρατήσεις. Έβλεπες τις λεπτές τριχούλες στο κεφάλι τους, τις διακοσμητικές ρίγες γύρω από την κοιλιά τους κι άκουγες τα φτερά τους να θροΐζουν, σάμπως ο πλίνθος να ήταν ζωντανός. Κάποιες φορές έρχονταν δυο τρεις μαζί, κάθονταν εκεί σάμπως να είχαν ξεπηδήσει από το εσωτερικό του πλίνθου. Σάμπως το υγρό μείγμα που ήταν πάνω στη σανίδα να μην είχε φτιαχτεί από σκουριά, τοιμέντο και αραιωμένο ασβέστη, αλλά να ήταν ένας συμπεισμένος και τετραγωνισμένος σβόλος από νύμφες, απ' όπου ξεπηδούσαν πεταλούδες της νύχτας. Τις μεταφέραμε από την πρέσα στο χώρο που αφήναμε τους πλίνθους, από το φως του προβολέα στις πολυστρωματικές σκιές. Οι σκιές αυτές ήταν λοξές και επικίνδυνες, παραιμόρφωναν το περίγραμμα των πλίνθων και άλλαζαν τη διάσταση που είχαν οι σειρές. Ο πλίνθος που είχες πάνω στη σανίδα δεν ήξερε πια ούτε κι ο ίδιος πώς είναι. Ένιωθες ανασφαλής, δεν έπρεπε να μπερδέψεις τις άκρες του πλίνθου με τις άκρες της σκιάς. Αλλά και από τους σωρούς απορριμμάτων άνθρακα που ήταν απέναντι έπεφτε μια απατηλή λάμψη. Έλαμπαν πυρακτωμένοι σε αμέτρητα σημεία κι είχαν μάτια κίτρινα, σαν νυκτόβια ζώα που παράγουν το δικό τους φως και φωτίζουν την αγρύπνια τους, ή την καίνε. Τα πυρακτωμένα μάτια των σωρών του άνθρακα μύριζαν έντονα θειάφι.

Κατά το ξημέρωμα έπιανε ψύχρα, ένας ουρανός από αδιάφανο γυαλί. Τα πόδια αλάφραιναν, τουλάχιστον στο μυαλό μας, αφού ο προβολέας ήταν κοντά και θέλαμε να ξεχάσουμε πόσο κουρασμένοι είμαστε. Αλλά και ο προβολέας ήταν κουρασμένος, μπερδεμένος από το φως της ημέρας και άχρωμος. Πάνω από το εξωπραγματικό μας νεκροταφείο ηρώων έπεφτε το γαλάζιο της μέρας, σε όλες τις σειρές με τον ίδιο τρόπο, πάνω από όλους τους πλίνθους. Μια σιωπηρή δικαιοσύνη απλωνόταν, η μοναδική που υπήρχε εδώ.

Οι πλίνθοι ήταν τυχεροί, οι νεκροί μας δεν είχαν ούτε σειρές,

ούτε πλάκες. Δεν έπρεπε να το σκεφτόμαστε αυτό, αλλιώς τις επόμενες μέρες και τις επόμενες νύχτες δεν θα μπορούσαμε ούτε με βήμα χορευτικό να περπατάμε, ούτε ισορροπία να κρατάμε. Όταν το σκεφτόμασταν έστω και λίγο, είχαμε πολλούς σκάρτους πλίνθους και πολύ ξύλο στην πλάτη μας.

Το καλόγνωμο και το επιφυλακτικό φλασκί

ΗΤΑΝ Η εποχή που ήμασταν πετσί και κόκαλο, ο ατέλειωτος καιρός της λαχανόσουπας. Καπούστα όταν σηκώνομαστε το πρωί, καπούστα μετά το προσκλητήριο το βράδυ. ΚΑΠΟΥΣΤΑ θα πει λάχανο στα ρώσικα, και ρώσικη λαχανόσουπα θα πει ότι τις περισσότερες φορές δεν είχε καθόλου λάχανο. Η λέξη καπούστα, χωρίς τα ρώσικα και χωρίς τη σούπα, είναι μια λέξη από δύο πράγματα που δεν έχουν τίποτα κοινό μεταξύ τους, εκτός από αυτή τη λέξη. ΚΑΠ είναι στα ρουμάνικα το κεφάλι και ΠΟΥΣΤΑ είναι στα ουγγρικά η πεδιάδα. Και το σκέφτεσαι στα γερμανικά, και το στρατόπεδο είναι τόσο ρώσικο όσο και η λαχανόσουπα. Με τέτοια ανόητα πράγματα θέλεις να μπορείς και να τα βγάζεις πέρα. Όμως όταν αναλυθεί η λέξη ΚΑΠΟΥΣΤΑ, δεν ταιριάζει για λέξη που περιγράφει την πείνα. Οι λέξεις που περιγράφουν την πείνα είναι ένας χάρτης, αντί για ονόματα χωρών λες από μέσα σου ονόματα φαγητών. Γαμήλια σούπα, μπιφτέκια, παϊδάκια, κότσι χοιρινό, λαγός στο φούρνο, κεφτέδες από συκώτι, μπουτί ζαρκαδιού, λαγός λεμονάτος κτλ.

Κάθε λέξη που περιγράφει την πείνα είναι μια λέξη που περιγράφει φαγητά, έχεις την εικόνα του φαγητού μπροστά στα μάτια σου και τη γεύση του στον ουρανίσκο σου. Οι λέξεις που περιγράφουν την πείνα ή οι λέξεις που περιγράφουν φαγητά τρέφουν τη φαντασία σου. Τρώνε οι ίδιες τον εαυτό τους και τους αρέσει. Δεν χορταίνεις, τουλάχιστον όμως είσαι παρών στο φαγητό. Όποιος πάσχει από χρόνια πείνα έχει τις δικές του προτιμήσεις, σπάνιες, συχνές και μόνιμες λέξεις που περιγράφουν φαγητά. Στον καθένα αρέσει περισσότερο και διαφορετική λέξη. Όπως το καπούστα, έτσι και το χρυσολάχανο δεν είναι λέξη κατάλληλη για να περιγράφει φαγητά, επειδή το τρώγαμε στ' αλήθεια. Έπρεπε να το τρώμε.

Νομίζω πως όταν πεινάς είτε είσαι τυφλός είτε βλέπεις είναι ένα και το αυτό, η τυφλή πείνα βλέπει το φαγητό καλύτερα. Υπάρ-

χουν λέξεις που περιγράφουν την πείνα άλλοτε βουβά κι άλλοτε ηχηρά, ακριβώς όπως στην ίδια την πείνα υπάρχει το κρυφό και το δημόσιο στοιχείο. Οι λέξεις που περιγράφουν την πείνα, όπως και οι λέξεις που περιγράφουν φαγητά, επικρατούν στους διαλόγους, κι ωστόσο παραμένεις μόνος. Καθένας τρώει μόνος του τις λέξεις του. Οι άλλοι, που τρώνε μαζί του, το κάνουν κι εκείνοι για τον εαυτό τους. Η συμμετοχή στην πείνα των άλλων είναι μηδενική, δεν γίνεται να συμπάσχεις στην πείνα. Η λαχανόσουπα ως βασικό φαγητό ήταν η θεμελιώδης αιτία για να χάνεις τη σάρκα από το σώμα σου και τα λογικά από το κεφάλι σου. Ο άγγελος της πείνας τριγύριζε σαν υστερικός. Έχανε κάθε μέτρο, μεγάλωνε μέσα σε μια μέρα τόσο πολύ όσο δεν ψηλώνει το χορτάρι ένα ολόκληρο καλοκαίρι ή το χιόνι έναν ολόκληρο χειμώνα. Τόσο πολύ ίσως όσο ψηλώνει ένα ψηλό μυτερό δέντρο σε όλη του τη ζωή. Μου φαίνεται ότι ο άγγελος της πείνας δεν μεγάλωνε απλώς, πολλαπλασιαζόταν. Παρείχε στον καθένα το δικό του, το προσωπικό του μαρτύριο, παρόλο που όλοι μοιάζαμε μεταξύ μας. Αφού, με το τρισυπόστατο που συνιστούν το πετσί, το κόκαλο και το νερό που προκαλεί δυστροφία, οι άντρες και οι γυναίκες δεν ξεχωρίζουν πια μεταξύ τους και οι γενετήσιες ορμές καταστέλλονται. Συνεχίζεις βέβαια να λες Ο και Η, όπως λες ο γλόμπος και η χτένα. Όπως αυτά, έτσι και οι μισοπεθαμένοι από την πείνα δεν είναι γένους ούτε αρσενικού ούτε θηλυκού, παρά αντικειμενικά άφυλοι σαν αντικείμενα – προφανώς ουδέτεροι.

Όπου κι αν βρισκόμουν, στο κρεβάτι μου, ανάμεσα στα παραπετήγματα, σε πρωινή ή νυχτερινή βάρδια στο γιάμα ή με τον Κομπέλιαν στη στέπα ή στον πύργο ψύξης ή μετά τη βάρδια στα λουτρά ή αν είχα πάει για γυρολόγημα, όλα όσα έκανα πεινούσαν. Κάθε αντικείμενο ισούται, ως προς το μήκος, το πλάτος, το ύψος και το χρώμα, με τις διαστάσεις της πείνας μου. Ανάμεσα στην ουράνια σκέπη και στη σκόνη της γης κάθε τόπος μύριζε κι από ένα διαφορετικό φαγητό. Ο κεντρικός δρόμος του στρατοπέδου μύριζε καραμέλα, η είσοδος του στρατοπέδου φρεσκοψημένο ψωμί, ο δρόμος από το στρατόπεδο μέχρι το εργοστάσιο ζεστά βερίκοκα, ο ξύλινος φράχτης του εργοστασίου ζαχαρωμένα αμύγδαλα, η είσοδος του εργοστασίου ομελέτα, ο γιάμα σοταρισμένη πιπεριά, οι σωροί του κάρβουνου ντοματόσουπα, ο πύργος ψύξης ψητές μελιτζάνες, ο λαβύρινθος των αχνιστών

σωληνώσεων μύριζε στρούντελ με βανίλια. Οι σβόλοι της πίσσας μέσα στ' αγριόχορτα μύριζαν κομπόστα κυδώνι και οι συστοιχίες των καμίνων κοκ καρπούζι. Ήταν μαγεία και μαρτύριο. Ακόμα κι ο αέρας έτρεφε την πείνα, ύφαινε ορατό φαγητό, καθόλου αφηρημένο.

Από τότε που, άντρες και γυναίκες αποσκελετωμένοι πια, είχαμε γίνει πια άφυλοι ο ένας για τον άλλον, ο άγγελος της πείνας ζευγάρωνε με όλους, ξεγελούσε τη σάρκα, που ήδη μας την είχε κλέψει, και κουβαλούσε όλο και περισσότερες ψείρες και κοριοούς στα κρεβάτια μας. Η εποχή που ήμασταν πετσι και κόκαλο ήταν η εποχή των εβδομαδιαίων παρελάσεων για ξεψείρισμα στο προαύλιο του στρατοπέδου μετά τη δουλειά. Όλοι, αλλά και όλα τα αντικείμενα, έπρεπε να βγουν έξω για ξεψείρισμα – οι βαλίτσες, τα ρούχα, τα κρεβάτια κι εμείς.

Ήταν το τρίτο καλοκαίρι, οι ακακίες ήταν ανθισμένες, ο βραδινός αέρας μύριζε ζεστό καφέ με πολύ γάλα. Είχα βγάλει όλα μου τα πράγματα έξω. Έπειτα ήρθε ο Τουρ Πρίκουλιτς με τον σύντροφο Σιστβανγιόνφ με τα πράσινα δόντια. Κρατούσε μια φρεσκοξυσμένη βέργα από ιτιά, που είχε μήκος διπλάσιο από ένα φλάουτο, ήταν ευλύγιστη για να δέρνει και κάτω κάτω μυτερή για να σκαλίζει. Αηδιασμένος από την αθλιότητά μας κάρφωνα με τη βέργα τα πράγματα που είχαμε στις βαλίτσες μας και τα εκσφενδόνιζε στη γη.

Είχα πάρει θέση, όσο κάτι τέτοιο ήταν δυνατόν, στη μέση της παρέλασης, επειδή το ψάξιμο στην αρχή και κατά το τέλος ήταν αμείλικτο. Αυτή τη φορά όμως, ο Σιστβανγιόνφ στη μέση της επιθεώρησης κυριεύτηκε από μια διάθεση σχολαστικότητας. Η βέργα που κρατούσε βυθίστηκε στο γραμμόφωνο-βαλίτσα και χώθηκε κάτω από τα ρούχα, στο νεσεσέρ μου. Τότε άφησε τη βέργα από το χέρι του, άνοιξε το νεσεσέρ και ανακάλυψε τη μυστική μου λαχανόσουπα. Εδώ και τρεις βδομάδες είχα φυλαγμένη τη λαχανόσουπα μέσα στα δύο ωραία φλασκιά, που δεν μου πήγαινε να τα πετάξω μόνο και μόνο επειδή ήταν άδεια. Επειδή ήταν άδεια τα γέμισα με λαχανόσουπα. Το ένα φλασκί ήταν από αυλακωτό γυαλί, με στρογγυλή κοιλιά και βιδωτό καπάκι, το άλλο είχε επίπεδη κοιλιά και πιο φαρδύ λαιμό, του έφτιαξα μάλιστα κι ένα ξύλινο πώμα. Για να μη χαλάσει η λαχανόσουπα, τη σφράγισα αεροστεγώς όπως την κομπόστα. Έσταξα στεατίνη

γύρω από το πώμα, η Τρούντι Πέλικαν μου είχε δανείσει ένα κε-
ρί που είχε φέρει από το νοσοκομειακό παράπηγμα.

Στο έτο, ρώτησε ο Σιστβανγιόνφοφ.

Λαχανόσουπα.

Γιατί.

Κούνησε το φλασκί και η σούπα άφρισε.

Πάμιατ, είπα.

Το ενθύμιο, που το είχα μάθει από τον Κομπέλιαν, είναι μια
πολύ καλή λέξη για τους Ρώσους, γι' αυτό την είπα. Ο Σιστβαν-
γιόνφοφ όμως αναρωτήθηκε προφανώς για ποιον το ήθελα αυτό
το ενθύμιο. Ποιος είναι τόσο ανόητος ώστε να πρέπει να έχει λα-
χανόσουπα μέσα σε φλασκιά, για να του θυμίζει τη λαχανόσου-
πα που έχουμε εδώ δύο φορές τη μέρα.

Για το σπίτι, με ρώτησε.

Κούνησα το κεφάλι μου πως ναι. Αυτό ήταν το χειρότερο, ότι
ήθελα να πάρω μαζί μου στο σπίτι λαχανόσουπα μέσα σε ένα
φλασκί. Δεν θα με πείραζε αν έτρωγα ξύλο, ήταν όμως μόλις στη
μέση της επιθεώρησής του και δεν ήθελε να καθυστερήσει δέρ-
νοντας. Κατάσχεσε τα φλασκιά και με διέταξε να πάω στο γρα-
φείο του.

Το άλλο πρωί ο Τουρ Προίκουλιτς με πήρε από την καντίνα και
πήγαμε στο δωμάτιο των αξιωματικών. Περπατούσε στον κεντρι-
κό δρόμο σαν να τον έσπρωχναν, κι εγώ πίσω του σαν κατάδικος.
Τον ρώτησα τι θα έπρεπε να πω. Χωρίς να γυρίσει να με κοιτάξει,
έκανε μια περιφρονητική χειρονομία, κάτι σαν: Δεν ανακατεύο-
μαι εγώ σε αυτά. Ο Σιστβανγιόνφοφ ούρλιαξε. Ο Τουρ δεν χρεια-
ζόταν να μεταφράζει, τα ήξερα πια απέξω όλα αυτά. Ότι είμαι φα-
οίσιας, σπιούνος, σαμποτέρ και παράσιτο, ότι δεν έχω καμία κουλ-
τούρα και ότι με την κλεμμένη λαχανόσουπα προδίδω το στρατό-
πεδο, τις σοβιετικές δυνάμεις και τον σοβιετικό λαό.

Στο στρατόπεδο η λαχανόσουπα ήταν αραιή, στα φλασκιά ό-
μως, μας και είχαν τόσο στενό λαϊμό, ήταν σκέτο νερό. Τα λιγο-
στά ίχνη λάχανου που υπήρχαν μέσα στα φλασκιά ήταν για τον
Σιστβανγιόνφοφ καθαρή συκοφαντία. Η θέση μου ήταν επισφα-
λής. Τότε όμως ο Τουρ τέντωσε το μικρό του δάχτυλο και του ήρ-
θε μια ιδέα: φάρμακο. Η λέξη φάρμακο ήταν για τους Ρώσους α-
πλώς μια σχεδόν καλή λέξη. Ο Τουρ το παρατήρησε εγκαίρως,
πίεσε το δάχτυλο στο μέτωπο κι άρχισε να το στρίβει, σάμπως να

ήθελε να ανοίξει τρύπα, και είπε με μοχθηρία: ομπσκουραντίσι.

Ήταν σαφές. Ήμουν μόλις τρία χρόνια στο στρατόπεδο και δεν είχα αλλάξει ακόμα συνήθειες, πίστευα ακόμα σε μαγικά φίλτρα για τις αρρώστιες. Ο Τουρ εξήγησε ότι το φλασκί με το βιδωτό καπάκι το είχα για τη διάρροια και το άλλο με το ξύλινο πώμα για το στούμπωμα. Ο Σιστβανγιόνοφ προβληματίστηκε, δεν πίστευε μόνο τα όσα του είπε ο Τουρ, αλλά και ότι το ομπσκουραντίσι στο στρατόπεδο δεν είναι βέβαια καλό πράγμα, στη ζωή όμως δεν είναι και τόσο κακό. Ξανακοίταξε τα δύο φλασκιά, τα κούνησε μέχρι που ο αφρός να φτάσει μέχρι πάνω στο λαμμό, ύστερα έσπρωξε το φλασκί με το βιδωτό καπάκι λιγάκι προς τα δεξιά, το φλασκί με το ξύλινο πώμα ακριβώς το ίδιο προς τα αριστερά, έτσι που τα φλασκιά βρέθηκαν δίπλα δίπλα και ακουμπούσαν το ένα στο άλλο. Τα φλασκιά είχαν μαλακώσει το στόμα του Σιστβανγιόνοφ και είχαν γλυκάνει το βλέμμα του. Το ένστικτο του Τουρ ήταν πάλι σωστό κι έτσι είπε:

Φύγε τώρα, εξαφανίσου.

Πιθανόν ο Σιστβανγιόνοφ, για κάποιους ανεξήγητους ή και ευεξήγητους λόγους, να μην πέταξε μετά τα φλασκιά.

Τι θα πει λόγοι. Δεν έχω καταλάβει μέχρι σήμερα γιατί γέμισα τα φλασκιά με λαχανόσουπα. Είχε άραγε κάποια σχέση με τη φράση της γιαγιάς: Το ξέρω ότι θα ξανάρθεις. Ήμουν άραγε στ' αλήθεια τόσο αθώος ώστε να πιστεύω ότι θα ξαναγυρίσω και θα παρουσιάσω στην οικογένειά μου τη λαχανόσουπα σαν δύο μπουκαλάκια γεμάτα με τη ζωή του στρατοπέδου. Ή είχα, παρά τον άγγελο της πείνας, ακόμα στο μυαλό μου την ιδέα ότι από ένα ταξίδι πρέπει κανείς να φέρνει μαζί του και κάποιο ενθύμιο. Η γιαγιά μού είχε φέρει από το μοναδικό της ταξίδι με πλοίο στην Κωνσταντινούπολη μια γαλάζια τούρκικη παντόφλα, που είχε το μέγεθος ενός αντίχειρα. Εκείνη όμως ήταν η άλλη γιαγιά, εκείνη που δεν είχε τίποτα περί επιστροφής, εκείνη που ζούσε σε άλλο σπίτι και δεν ήταν εκεί όταν έφυγα. Θα ήταν άραγε τα φλασκιά στο σπίτι οι μάρτυρές μου. Ή μήπως είχα ένα καλόγνωμο και ένα επιφυλακτικό φλασκί. Υπήρχε μήπως μέσα στο φλασκί, κάτω από το βιδωτό καπάκι, το ταξίδι του γυρισμού και κάτω από το αεροστεγώς σφραγισμένο ξύλινο πώμα η αιώνια παραμονή μου εδώ. Ήταν ίσως η ίδια αντίθεση όπως η διάρροια και η δυσκοιλιότητα. Μήπως ο Τουρ Πρίκουλις ήξερε πάρα πολλά

για μένα. Βοηθούσε άραγε που συζητούσα με την Μπέα Τσάκελ.

Ήταν τελικά αντίθετα πράγματα ο γυρισμός και η παραμονή μου εδώ. Ίσως ήθελα να μπορώ να τα αντιμετωπίσω και τα δύο, όταν θα έρχονταν. Ίσως ήθελα από δω και στο εξής να μην εξαρτώ άλλο τη ζωή μου εδώ, τη ζωή γενικά, από την επιθυμία μου να θέλω καθημερινά να γυρίσω στο σπίτι και να μην μπορώ. Όσο περισσότερο ήθελα να γυρίσω στο σπίτι, τόσο περισσότερο προσπαθούσα να μην το επιθυμώ τόσο έντονα, ώστε να μη με διαλύσει αν δεν μου το επιτρέψουν ποτέ. Από την επιθυμία του γυρισμού δεν γινόταν να απαλλαγείς, ώστε, αν μας κρατήσουν για πάντα εδώ, να έχουμε και κάτι ακόμα εκτός από αυτόν, έλεγα στον εαυτό μου – γιατί αυτή είναι η ζωή μου. Οι Ρώσοι ζουν άλλωστε κι αυτοί. Δεν θέλω να αντιστέκομαι στο ενδεχόμενο του να μείνω μόνιμα εδώ, πρέπει να μείνω απλώς έτσι όπως είμαι ήδη μισός με το αεροστεγώς σφραγισμένο φλασκί μου. Μπορώ να αλλάξω συνήθειες, δεν ξέρω ακόμα πώς, θα το τακτοποιήσει η στέπα όμως. Ο άγγελος της πείνας με είχε κατακτήσει με τέτοιο τρόπο που το δέρμα του κεφαλιού μου ανέμιζε, εκείνη την εποχή με είχαν κουρέψει γουλί για τις ψείρες.

Το περασμένο καλοκαίρι ο Κομπέλιαν ξεκούμπωσε μια φορά κάτω από τον απέραντο ουρανό το πουκάμισό του, κι όταν εκείνο άρχισε να ανεμίζει, κάτι είπε για τη χορταρένια ψυχή της στέπας και την αίσθηση που έχει για τα Ουράλια. Αγγίζει και το δικό μου στήθος, σκέφτηκα.

Για τη δηλητηρίαση από το φως της μέρας

Ο ΗΛΙΟΣ ανέτειλε πολύ νωρίς αυτό το πρωί, σαν κόκκινο μπαλόνι τόσο φουσκωμένο, που πάνω από το εργοστάσιο του κοκ ο ουρανός παραήταν επίπεδος.

Όταν άρχισε η βάρδια ήταν νύχτα. Στεκόμασταν στη φωτεινή δέσμη του προβολέα στη λεκάνη ΠΕΚ, μια δεξαμενή βάθους δύο μέτρων, ενώ σε μήκος και σε πλάτος ήταν σαν δύο παραπήγματα μαζί. Η δεξαμενή είχε ένα παμπάλαιο απολιθωμένο στρώμα πίσσας πάχους ενός μέτρου. Έπρεπε να την καθαρίσουμε με λοστούς και κασμάδες, να ξύσουμε την πίσσα και να τη φορτώσουμε σε καροτσάκια. Ύστερα να βγάλουμε το καροτσάκι από τη δεξαμενή ανεβάζοντάς το στην τρεμάμενη γέφυρα που ήταν φτιαγμένη από σανίδες, να το πάμε στις ράγες, να το ανεβάσουμε περνώντας πάλι από μια σανίδα κι εκεί να αδειάσουμε την πίσσα.

Ξύναμε μαύρο γυαλί, γύρω από τα κεφάλια μας πετούσαν αυλακωτοί, θολωτοί και κοφτεροί σβόλοι. Σκόνη δεν έβλεπες. Μόνο όταν βγήκα από την κατασκότεινη νύχτα, όταν πέρασα το άδειο μου καρότσι από την τρεμάμενη γέφυρα και ξαναγύρισα στον άσπρο φωτεινό κώνο, είδα να τρεμολάμπει στον αέρα μια οργάντινη πελερίνα από θρύμματα γυαλιού. Μόλις ο προβολέας κουνιόταν από τον άνεμο, η πελερίνα εξαφανιζόταν και την αμέσως επόμενη στιγμή αιωρούνταν πάλι στο ίδιο σημείο σαν επιχρωμωμένο τεράστιο κλουβί.

Στις 6 η ώρα η βάρδια τελείωσε και είχε φέξει για τα καλά πριν από μία ώρα. Ο ήλιος ήταν συρρικνωμένος αλλά βάνανσος, η σφαίρα του συμπαγής σαν κολοκύθα. Τα μάτια μου με έκαιγαν σαν φωτιά, όλες οι ενώσεις στο κεφάλι μου σφυροκοπούσαν. Στο δρόμο του γυρισμού για το στρατόπεδο όλα ήταν εκτυφλωτικά. Οι φλέβες στο λαιμό μου χτυπούσαν, οι βολβοί των ματιών μου έβραζαν στο μέτωπο, η καρδιά μου σφυροκοπούσε στο στήθος, τα αυτιά μου βούιζαν. Ο λαιμός μου φούσκωσε σαν καυτό ζυμάρι και δεν μπορούσε να κάνει την παραμικρή κίνη-

ση. Κεφάλι και λαϊμός έγιναν ένα. Το πρήξιμο έφτασε στους ώμους, λαϊμός και σώμα έγιναν ένα. Το φως με διαπερνούσε, έπρεπε να χωθώ γρήγορα στο σκοτάδι του παραλήγματος. Έπρεπε όμως να είναι θεοσκότεινα, ακόμα και το φως των παραθύρων ήταν δολοφονικό. Πέρασα το μαξιλάρι στο κεφάλι μου. Κατά το βράδυ άρχισα να νιώθω μια μικρή ανακούφιση, άρχισε όμως και η νυχτερινή βάρδια. Όταν νύχτωσε έπρεπε να πάω πάλι στη λεκάνη ΠΕΚ υπό το φως του προβολέα. Αφού είχε πια αρχίσει η δεύτερη βάρδια, ήρθε ο νατσάλνικ με έναν κουβά που είχε μέσα μια σβολιασμένη γκριζοροζέ πάστα. Προτού κατέβουμε στη δεξαμενή, την απλώσαμε στο πρόσωπο και στο λαϊμό μας. Στέγνωσε αμέσως, κι όταν την τραβούσες έβγαινε πανεύκολα.

Το πρωί, όταν ανέτειλε ο ήλιος, η πίσσα μαινόταν στο κεφάλι μου ακόμα χειρότερα. Έφτασα ψηλαφητά στο στρατόπεδο σέρνοντας το βήμα μου σαν καχεκτικό γατί, κι αυτή τη φορά πήγα κατευθείαν στο νοσοκομειακό παράπηγμα. Η Τρούντι Πέλικαν με χάιδεψε στο μέτωπο. Η στρατιωτική γιατρός ζωγράφισε με τα χέρια στον αέρα ένα ακόμα πιο μεγάλο κεφάλι και είπε ΣΟΛΝΤΣΕ και ΤΣΒΕΤ και ΜΠΑΛΙΝΤ. Και η Τρούντι Πέλικαν έβαλε τα κλάματα και κάτι μου είπε περί φωτοχημικής αντίδρασης των βλεννογόνων.

Τι είναι αυτό.

Δηλητηρίαση από το φως της μέρας.

Μου έβαλε σε ένα φύλλο χρένου ένα σβόλο χειροποίητης αλοιφής από καλέντουλα και χοιρινό λίπος, για να την αλείψω πάνω μου και να ανοίξει το πληγωμένο μου δέρμα. Η στρατιωτική γιατρός είπε ότι είμαι πολύ ευαίσθητος για τη λεκάνη ΠΕΚ, ότι θα μου δώσει πιστοποιητικό ασθενείας για τρεις μέρες και ότι ίσως μιλήσει με τον Τουρ Πρίκουλιτς.

Έμεινα τρεις μέρες στο κρεβάτι. Μεταξύ ύπνου και ξύπνιου καθώς ήμουν, τα κύματα του πυρετού με ξέβρασαν στην πατρίδα μου, στην καλοκαιρινή δροσιά του Βενχ. Πίσω από τα έλατα ο ήλιος ανατέλλει πολύ νωρίς, σαν κόκκινο μπαλόνι. Κοιτάζω από τη χαραμάδα της πόρτας, οι γονείς μου κοιμούνται ακόμα. Μπαίνω στην κουζίνα, πάνω στο τραπέζι ένα μικρό καθρεφτάκι είναι ακουμπισμένο στην κανάτα για το γάλα. Η θεία Φίνι, αδύνατη σαν κλαράκι, πηγαίνει πέρα δώθε, από την εστία του γκαζιού στον καθρέφτη, κρατώντας το ψαλίδι που έχει για να κα-

τσαρώνει τα μαλλιά της. Φοράει ένα λευκό φόρεμα από οργαντίνα και κατσαρώνει τα μαλλιά της. Ύστερα με χτενίζει με τα δάχτυλα και μου στρώνει τα μαλλιά με σάλιο στα σημεία που πετάνε ακόμα. Με παίρνει απ' το χέρι, πάμε να μαζέψουμε μαργαρίτες για το τραπέζι του πρωινού.

Το χορτάρι, νοτισμένο από την πρωινή δροσιά, μου φτάνει μέχρι τις μασχάλες, τρίζει και βουίζει, το λιβάδι είναι γεμάτο με θυσανωτές άσπρες μαργαρίτες και γαλάζιες καμπανούλες. Μαζεύω μόνο αρνόγλωσσα, τα λένε και σφεντονόχορτα, επειδή με το κοτσάνι τους μπορείς να φτιάξεις μια θηλιά και να εκσφενδονίσεις το σπάδικα. Σημαδεύω και ρίχνω στο εκτυφλωτικά λευκό φόρεμα από οργαντίνα. Τότε όμως, ανάμεσα στην οργαντίνα και το επίσης λευκό μεσοφόρι, βλέπω ξαφνικά γύρω από την κοιλιά της θείας Φίني μια καφετιά ζώνη από γερά γαντζωμένες ακρίδες. Αφήνει το μπουνκέτο τις μαργαρίτες να πέσουν, τεντώνει τα χέρια της και κοκαλώνει. Κι εγώ χώνομαι κάτω από το φόρεμα και φτυαρίζω με τα χέρια τις ακρίδες από πάνω της, όλο και πιο γρήγορα. Είναι κρούες και βαριές σαν βρεγμένες βίδες. Τσιμπάνε, ανατριχιάζω ολόκληρος. Από πάνω μου δεν είναι πια η θεία Φίني με τα κατσαρωμένα μαλλιά, αλλά ένας κολοσσός από ακρίδες πάνω σε δύο αδύνατα πόδια.

Κάτω από το φόρεμα από οργαντίνα ήταν η πρώτη φορά που αναγκάστηκα να φτυαρίζω απεγνωσμένα. Τώρα βρισκόμουν ξαπλωμένος στο παράπηγμά μου και τρεις ολόκληρες μέρες έβαζα αλοιφή από καλέντουλα. Όλοι οι άλλοι συνέχισαν να πηγαίνουν στη δεξαμενή ΠΕΚ. Μονάχα εμένα, επειδή παραήμουν ευαίσθητος, θα με έστελνε από δω και στο εξής ο Τουρ Πρίκουλις στο υπόγειο με τις σκουριές.

Εκεί έμεινα.

Κάθε βάρδια είναι ένα έργο τέχνης

ΕΙΜΑΣΤΕ δύο, ο Άλμπερτ Γκίον κι εγώ, δύο άνθρωποι των υπογείων κάτω από τους ατμολέβητες του εργοστασίου. Στο παράπηγμα ο Άλμπερτ Γκίον είναι οξύθυμος. Στο σκοτεινό υπόγειο είναι μετρημένος αλλά αποφασιστικός, όπως είναι οι άνθρωποι που ρέπουν προς τη μελαγχολία. Ίσως να μην ήταν πάντα έτσι και να έγινε έτσι στο υπόγειο. Δουλεύει εδώ καιρό τώρα. Δεν μιλάμε πολύ, μόνο τα απαραίτητα.

Θα αδειάσω πρώτα εγώ τρία καρότσια, μετά θα αδειάσεις εσύ άλλα τρία, λέει ο Άλμπερτ Γκίον.

Μετά θα καθαρίσω το βουνό, λέω εγώ.

Ναι, και μετά θα πας το καρότσι επάνω, λέει εκείνος.

Η βάρδια κυλάει μεταξύ αδειάσματος και ανεβάσματος, μέχρι να περάσει η μισή, μέχρι να πει ο Άλμπερτ Γκίον:

Θα κοιμηθούμε μισή ώρα κάτω από τη σανίδα, κάτω από την έβδομη, είναι ήσυχα εκεί.

Μετά ακολουθεί η άλλη μισή βάρδια.

Θα αδειάσω πρώτα εγώ τρία καρότσια, μετά θα αδειάσεις εσύ άλλα τρία, λέει ο Άλμπερτ Γκίον.

Μετά θα καθαρίσω το βουνό, λέω εγώ.

Ναι, και μετά θα ανέβεις πάνω, λέει εκείνος.

Όταν γεμίσει και το ένατο, θα πάω εγώ επάνω.

Όχι, εσύ θα αδειάσεις το καρότσι τώρα, εγώ θα πάω επάνω, έχει γεμίσει και η καρβουναποθήκη.

Μετά τη βάρδια λέει είτε εκείνος είτε εγώ: Έλα να καθαρίσεις, να το παραδώσουμε καθαρό το υπόγειο.

Μετά από μια βδομάδα στο υπόγειο, ο Τουρ Πρίκουλις στεκόταν πάλι πίσω μου στον καθρέφτη του κουρείου. Ήμουν μισοξυρισμένος, όταν σήκωσε το λαδερό βλέμμα του και το καθαρό του δάχτυλο και ρώτησε:

Πώς πάνε λοιπόν τα πράγματα στο υπόγειο.

Ευχάριστα, είπα εγώ, κάθε βάρδια είναι ένα έργο τέχνης.

Χαμογέλασε πάνω από τον ώμο του κουρέα, δεν είχε ιδέα όμως ότι όντως έτσι ήταν. Άκουγες το αδιόρατο μίσος στη φωνή του, τα ρουθούνια λαμπύριζαν ροδαλά, στους κροτάφους του μαρμαρίνες φλεβίτσες.

Τι βρόμικο που ήταν χτες το πρόσωπό σου, είπε, από κάθε τρύπα της σκούφιας σου ήταν σαν να κρέμονταν άντερα.

Δεν πειράζει, είπα, η σκόνη του κάρβουνου είναι χνουδωτή κι έχει πάχος ένα δάχτυλο. Αλλά μετά από κάθε βάρδια το υπόγειο είναι καθαρό, αφού κάθε βάρδια είναι ένα έργο τέχνης.

Όταν ένας κύκνος κελαηδάει

ΜΕΤΑ ΤΗΝ πρώτη μου μέρα στο υπόγειο η Τρούντι Πέλικαν μου είπε στην καντίνα: Τώρα πια δεν έχεις πρόβλημα, πιο ωραία δεν είναι λοιπόν κάτω από τη γη.

Ύστερα άρχισε να μου λέει ότι τον πρώτο χρόνο στο στρατόπεδο, όταν έσερνε το καροτσάκι με τον ασβέστη, έκλεινε συχνά τα μάτια κι ονειρευόταν. Και ότι τώρα βγάζει τους νεκρούς από το νεκροθάλαμο, τους πάει γυμνούς στην πίσω αυλή και τους αφήνει στο έδαφος, σαν φρεσκοξεφλουδισμένο ξύλο. Είπε ότι και τώρα, όταν περνάει τους νεκρούς από την πόρτα και τους βγάζει έξω, κλείνει συχνά τα μάτια κι ονειρεύεται αυτό που ονειρευόταν και τότε, ξεμένη με τα χαλινάρια στο καροτσάκι του ασβέστη.

Τι πράγμα, ρώτησα.

Ότι ένας πλούσιος, νέος και ωραίος – νέος και ωραίος δεν χρειάζεται να είναι είπε, Αμερικανός ιδιοκτήτης ενός εργοστασίου που φτιάχνει κονσέρβες από χοιρινό κρέας με ερωτεύεται – να με ερωτευτεί δεν χρειάζεται, είπε, είναι όμως τόσο πλούσιος ώστε να μπορεί να καταβάλει το αντίτιμο της αξίας μου κι έπειτα να με πάρει και να παντρευτούμε. Θα ήταν πραγματικά μεγάλη τύχη, είπε. Κι αν είχε μάλιστα και μια αδελφή για σένα.

Νέα και ωραία δεν χρειάζεται να είναι, να με ερωτευτεί δεν χρειάζεται, επανέλαβα εγώ. Και τότε η Τρούντι Πέλικαν άρχισε να γελάει ξέφρενα. Και η δεξιά άκρη των χειλιών της άρχισε να τρεμοπαίζει κι έπεσε από το πρόσωπό της, σάμπως εκεί όπου το γέλιο στερεωνόταν στο δέρμα να έσπασε η κλωστή.

Γι' αυτό της είπα το όνειρο που έβλεπα ξανά και ξανά –ότι γύριζα σπίτι καβάλα στο άσπρο γουρούνι– μόνο με λίγα λόγια. Μόνο με μια πρόταση, και χωρίς το άσπρο γουρούνι:

Για φαντάσου, είπα, εγώ ονειρεύομαι συχνά ότι γυρίζω στο σπίτι μου πετώντας στους ουρανούς καβάλα σε ένα γκριζό σκυλί.

Είναι ένα από τα σκυλιά-φύλακες, ρώτησε εκείνη.

Όχι, είναι ένα από τα σκυλιά του χωριού, είπα.

Και η Τρούντι είπε τότε: Γιατί γυρίζεις καβάλα στο σκυλί, αν πήγαινες πετώντας, θα έφτανες πιο γρήγορα. Όταν αφήνω τα πτώματα στην πίσω αυλή, παρακαλώ να μπορούσα να έφευγα από δω πετώντας, σαν κύκνος, και να φτάσω μέχρι την Αμερική.

Έξερε άραγε κι εκείνη τον κύκνο της οβάλ ταμπέλας στα λουτρά Νεπτούν. Δεν τη ρώτησα, είπα όμως: Όταν ο κύκνος κελαηδάει είναι πάντα βραχνός, ακούς τη φουσκωμένη του σταφυλή.

Για τις σκουριές

ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ είδα καταμεσής της στέπας ένα ανάχωμα από λευκή σκουριά και θυμήθηκα τις χιονισμένες κορυφές των Καρπαθίων. Ο Κομπέλιαν είπε ότι το ανάχωμα θα γίνει κάποτε δρόμος. Η λευκή σκουριά ήταν στερεοποιημένη από την υψηλή θερμοκρασία και είχε κοκκώδη υφή, σαν τις φουσκάλες του ασβέστη και την άμμο που έχουν τα όστρακα. Σε διάσπαρτα σημεία το λευκό βαφόταν ροζ, πολλές φορές τόσο έντονα, που στις άκρες γινόταν γκριζο. Δεν ξέρω γιατί το ροζ, όταν παλιώνει και γίνεται γκριζο, είναι τόσο κολακευτικά και κατακτητικά όμορφο, όχι πια μεταλλικό αλλά θλιμμένο και κουρασμένο όπως οι άνθρωποι. Να έχει άραγε χρώμα η νοσταλγία.

Η άλλη λευκή σκουριά ήταν στοιβαγμένη σε σωρούς που έφταναν στο ύψος ενός άντρα, σαν μια αλυσίδα από λόφους δίπλα στο γιάμα. Δεν ήταν στερεοποιημένη από την υψηλή θερμοκρασία, στις άκρες της είχε φυτρώσει χορτάρι. Όταν φτυαρίζαμε το κάρβουνο κι έβρεχε πολύ, βρίσκαμε καταφύγιο εκεί μέσα. Ανοίγαμε τρύπες στην άσπρη σκουριά. Κυλούσε σιγά σιγά και μας τύλιγε. Και το χειμώνα άχνιζε πάνω της το χιόνι, κι εμείς ξεσταινόμασταν μέσα στις τρύπες και ήμασταν κρυμμένοι εις τριπλούν, στο στρώμα του χιονιού, στη σκουριά και στην πουφοάικα. Είχε εκείνη τη γνώριμη μυρωδιά από θειάφι, ατμός ανάβλυζε από παντού. Ήμασταν χωμένοι μέχρι το λαιμό μέσα στις τρύπες, με τη μύτη να εξέχει πάνω από τη γη, σαν βολβός λουλουδιού που βιάστηκε να βλαστήσει και με μια στρώση χιονιού που έλιωνε στα χείλη. Όταν ξετρυπώναμε από τη σκουριά, τα ρούχα μας ήταν γεμάτα τρύπες από τα πυρακτωμένα κομματάκια, βαμβάκι ξεπηδούσε από παντού.

Από το φόρτωμα και το ξεφόρτωμα ξέρω τη σκουροκόκκινη αλεσμένη σκουριά των υψικαμίνων. Δεν έχει καμία σχέση με τη λευκή σκουριά, είναι από καστανοκόκκινη σκόνη, που με κάθε

φτυαριά στοιχειώνει τον αέρα και μετά πέφτει σιγά σιγά σαν ύφασμα γεμάτο πιέτες. Μιας και είναι ξερή σαν το καυτό καλοκαίρι και πέρα για πέρα άσηπτη, η σκουροκόκκινη σκουριά των υψικαμίνων δεν συγκινεί τη νοσταλγία.

Υπάρχει και η καφεπράσινη σκουριά, στερεοποιημένη από την υψηλή θερμοκρασία στο άγριο λιβάδι, στο χερσότοπο πίσω από το εργοστάσιο. Βρισκόταν κάτω από τα αγριόχορτα, σαν κομμάτι αλατιού που το 'χεις γλείψει. Δεν είχαμε καμιά δουλειά οι δυο μας, με άφηνε να την προσπερνάω και δεν με έβαζε καθόλου σε σκέψεις.

Αλλά τα πάντα για μένα, η καθημερινή μου σκουριά και η σκουριά της πρωινής και της νυχτερινής μου βάρδιας ήταν η σκουριά των καζανιών από τις καμίνους του άνθρακα, η καυτή και η κρύα σκουριά των υπογείων. Οι κάμινοι ήταν στον επάνω κόσμο, πέντε στη σειρά, ψηλές σαν πολυώροφα κτήρια. Οι κάμινοι θερμαιναν πέντε καζάνια, έδιναν ατμό σε όλο το εργοστάσιο και σε μας στο υπόγειο την καυτή και την κρύα σκουριά. Και όλη τη δουλειά, την καυτή και την κρύα φάση κάθε βάρδιας.

Η κρύα σκουριά δημιουργείται μόνο από την καυτή, είναι απλώς η κρύα σκόνη της καυτής σκουριάς. Την κρύα σκουριά πρέπει να την αδειάζουμε μόνο μία φορά ανά βάρδια, την καυτή σκουριά διαρκώς. Πρέπει να τη βάζουμε με το φτυάρι σύμφωνα με το ρυθμό των καμίνων σε αμέτρητα καροτσάκια, να την ανεβάζουμε στο βουνό και να την αδειάζουμε εκεί που τελειώνουν οι ράγες του βουνού.

Η καυτή σκουριά μπορεί να είναι διαφορετική κάθε μέρα. Βγαίνει ανάλογα με το πώς έχει κατακαθίσει το μείγμα του κάρβουνου. Μπορεί κανείς να μιλήσει για εύνοια ή για κακία του μείγματος. Όταν το μείγμα του κάρβουνου είναι καλό, τότε στη σχάρα μεταφοράς βγαίνουν πυρακτωμένες πλάκες πάχους 4 έως 5 εκατοστών. Έχουν παραδώσει τη θερμότητά τους, είναι εύθραυστες και σπάνε ξηρές σε κομμάτια, που πέφτουν από το πορτάκι αφράτα σαν φρυγανισμένο ψωμί. Ο άγγελος της πείνας ξαφνιάζεται, ακόμα κι όταν κουράζεσαι με το φτυάρισμα, το καροτσάκι γεμίζει πολύ γρήγορα. Όταν όμως το μείγμα είναι κακό, η σκουριά βγαίνει παχύρρευστη σαν λάβα, πυρακτωμένη και κολλώδης. Δεν πέφτει μόνη της από τη σχάρα, μαζεύεται ανάμεσα στα πορτάκια του φούρνου. Ξεκollάς με το σκαλιστήρι ολόκληρους σβό-

λους, που κολλάνε σαν ζυμάρι. Ο φούρνος δεν αδειάζει, το καροτσάκι δεν γεμίζει. Είναι μια δουλειά βασανιστική, χρονοβόρα.

Όμως, όταν το μείγμα είναι καταστροφικό, τότε το φούρνο τον πιάνει κυριολεκτικά διάρροια. Η σκουριά-διάρροια δεν περιμένει να ανοίξει το πορτάκι, κυλάει από το μισάνοιχτο πορτάκι, σαν να χέζει κάποιος σπυριά καλαμπόκι. Είναι κόκκινη και πυρακτωμένη, καλύτερα όμως να μην την κοιτάξεις. Είναι επικίνδυνη, μπορεί να τρυπώσει σε κάθε τρύπα στα ρούχα σου. Επειδή δεν μπορείς να τη σταματήσεις, το καροτσάκι ξεχειλίζει και θάβεται κάτω από τη σκουριά. Πρέπει, ένας θεός ξέρει πώς, να κλείσεις το πορτάκι, πρέπει να σώσεις από το χείμαρρο της θράκας τα πόδια σου, τις γαλότσες και τα πανιά που τυλίγουμε τα πόδια, να σβήσεις τη θράκα με το λάστιχο, να αδειάσεις το περίσσειμα από το καροτσάκι, να το ανεβάσεις στο βουνό και να καθαρίσεις το σημείο της βλάβης – και όλα αυτά μεμιάς. Είναι καθαρή πανωλεθρία όταν ξανασυμβαίνει την ώρα που η βάρδια τελειώνει. Χάνεις ατέλειωτο χρόνο, και οι άλλες τέσσερις κάμνοι δεν περιμένουν, θα έπρεπε να τις έχεις αδειάσει προ πολλού. Ο ρυθμός γίνεται πολύ γρήγορος, τα χέρια πετάνε, τα πόδια τρέμουν. Μισώ μέχρι και σήμερα τη σκουριά-διάρροια.

Τη σκουριά όμως που βγαίνει μία φορά ανά βάρδια, την κρύα σκουριά, την αγαπώ. Είναι αξιοπρεπής απέναντί σου, υπομονετική και προβλέψιμη. Ο Άλμπερτ Γκίον κι εγώ χρειαζόμασταν ο ένας τον άλλον μόνο για την καυτή σκουριά. Την κρύα σκουριά την ήθελε ο καθένας για τον εαυτό του. Η κρύα σκουριά είναι καλόβολη και ήμερη, σχεδόν χρήζει καθοδήγησης – μια βιολετιά σκόνη, που μαζί της μπορείς να μείνεις ανενόχλητα μόνος. Βρισκόταν στην πίσω πίσω σειρά των καμίνων του υπογείου, είχε το δικό της πορτάκι κι ένα δικό της καροτσάκι με μεταλλική κοιλιά, χωρίς σχάρα.

Ο άγγελος της πείνας ήξερε πόσο μου άρεσε να είμαι μόνος με την κρύα σκουριά. Ότι δεν ήταν καθόλου κρύα αλλά χλιαρή, κι είχε λιγάκι τη μυρωδιά που έχει η πασχαλιά ή τα χνουδωτά ορεινά ροδάκινα και τα όψιμα καλοκαιρινά βερίκοκα. Πιο πολύ όμως η κρύα σκουριά είχε τη μυρωδιά που έχει το σχόλασμα, επειδή μετά από ένα τέταρτο η βάρδια τελείωνε και δεν υπήρχε πια καμία πιθανότητα πανωλεθρίας. Είχε τη μυρωδιά του γυρισμού από το υπόγειο, τη μυρωδιά της σούπας στην καντίνα και

της ξεκούρασης. Ακόμα και τη μυρωδιά του έξω κόσμου είχε και με έκανε παράτολμο. Φανταζόμουν ότι δεν γυρίζω από το υπόγειο στο παράπηγμα φορώντας τη βαμβακερή μου στολή, αλλά ότι πηγαίνω σε κάποιο καφενείο στο Βουκουρέστι ή στη Βιέννη, ντυμένος κομψά με μπορσαλίνο, καμιλό παλτό και βυσσινί μεταξωτό κασκόλ, και κάθομαι σε ένα μαρμάρινο τραπεζάκι. Τόσο ανεξάρτητη ήταν η κρύα σκουριά, σου χάριζε την αυταπάτη με την οποία μπορούσες να κλέψεις λίγη ζωή. Μεθυσμένος από το δηλητήριο, με την κρύα σκουριά μπορούσες να νιώσεις ευτυχισμένος, σίγουρα θανάσιμα ευτυχισμένος.

Δεν περίμενε μάταια ο Τουρ Πρίκουλις ότι θα παραπονεθώ. Γι' αυτό και μόνο με ρωτούσε κάθε τόσο στο κουρείο:

Λοιπόν, πώς πάνε τα πράγματα στο υπόγειο.

Τι γίνεται στο υπόγειο.

Τι κάνει το υπόγειο.

Πάει καλά στο υπόγειο.

Ή απλώς: Και στο υπόγειο.

Κι επειδή ήθελα να του κόψω το βήχα, έδινά πάντα την ίδια απάντηση: Κάθε βάρδια είναι ένα έργο τέχνης.

Αν είχε την παραμικρή ιδέα για το μείγμα των αερίων του ανθρώπου και της πείνας, θα έπρεπε να ρωτούσε πού κυκλοφορώ όταν είμαι μέσα στο υπόγειο. Κι εγώ θα μπορούσα να του έλεγα: μέσα στην πτητική τέφρα. Γιατί και η πτητική τέφρα είναι ένα είδος κρύας σκουριάς, κυκλοφορεί παντού και καλύπτει όλο το υπόγειο με γούνα. Και με την πτητική τέφρα μπορείς να νιώσεις ευτυχισμένος. Δεν έχει δηλητήριο και κάνει ταχυδακτυλουργικά. Έχει χρώμα ποντικί, είναι βελούδινη και δεν μυρίζει, αποτελείται από μικρά στρώματα, από μικροσκοπικά λέπια. Κινείται ασταμάτητα και κολλάει παντού, σαν τους κρυστάλλους της πάχνης. Καλύπτει με γούνα κάθε επιφάνεια. Στο φως, η ιπτάμενη στάχτη κάνει το συρματάκι του γλόμπου να μοιάζει με κλουβί τσίρκου γεμάτο ψείρες, κοριούς, ψύλλους και τερμίτες. Οι τερμίτες έχουν γαμήλια φτερά, το έμαθα στο σχολείο. Έμαθα ακόμα ότι οι τερμίτες ζουν σε στρατόπεδα. Έχουν βασιλιά, βασίλισσα και στρατιώτες. Και οι στρατιώτες έχουν μεγάλα κεφάλια. Υπάρχουν γναθοστρατιώτες, μυτοστρατιώτες και αδενοστρατιώτες. Και όλους τους ταΐζουν οι εργάτες. Και η βασίλισσα είναι τριάντα φορές μεγαλύτερη από τους εργάτες. Νομίζω ότι αυτή

είναι και η διαφορά ανάμεσα στον άγγελο της πείνας και σε μένα ή ανάμεσα στην Μπέα Τσάκελ και σε μένα. Ή ανάμεσα στον Τουρ Πρίκουλις και σε μένα.

Όταν έρθει σε επαφή με το νερό, τότε δεν είναι το νερό αυτό που κυλάει, αλλά η πτητική τέφρα που πίνει το νερό. Φουσκώνει και σχηματίζει σερβίτσια από σταλακτίτες, κι ακόμα περισσότερο σχηματίζοντας παιδιά από τσιμέντο, που τρώνε γκριζα μήλα. Σε συνδυασμό με το νερό, η πτητική τέφρα κάνει μαγικά.

Χωρίς φως και νερό κάθεται εκεί σαν πεθαμένη. Στους τοίχους του υπογείου σαν αληθινή γούνα, στους βαμβακερούς σκούφους σαν ψεύτικη γούνα, στα ρουθούνια σαν λαστιχένιο πώμα. Το πρόσωπο του Άλμπερτ Γκίον, μαύρο σαν το υπόγειο, δεν φαίνεται, μονάχα το άσπρο των ματιών του κολυμπάει στον αέρα, και τα δόντια του. Με τον Άλμπερτ Γκίον δεν ξέρω ποτέ αν απλώς έχει κλειστεί στον εαυτό του ή αν είναι λυπημένος. Όταν τον ρωτάω, λέει: Δεν με απασχολεί αυτό. Είμαστε δύο πολύποδα των υπογείων, το εννοώ σοβαρά.

Μετά το τέλος της βάρδιας πηγαίνουμε για ντους στα μπάνια, δίπλα στην πύλη του εργοστασίου. Σαπουνίζουμε το κεφάλι, το λαιμό και τα χέρια τρεις φορές, όμως η πτητική τέφρα παραμένει γκριζα και η κρύα σκουριά βιολετιά. Τα χρώματα του υπογείου είχαν χωθεί μέσα στο δέρμα. Εμένα δεν με ενοχλούσε, ήμουν μάλιστα λιγάκι περήφανος, ήταν άλλωστε τα χρώματα της αυταπάτης.

Η Μπέα Τσάκελ με λυπήθηκε, σκέφτηκε για λίγο πώς θα μπορούσε να το πει με το μαλακό, ήξερε όμως ότι ήταν προσβολή όταν είπε: Είσαι σαν να έχεις βγει από βουβή ταινία, μοιάζεις με τον Βαλεντίνο.

Τα μαλλιά της ήταν φρεσκολουσμένα, η μεταξένια της κοτσίδα ολόισια πλεγμένη και υγρή ακόμα. Τα μάγουλά της ήταν καλοταϊσμένα και κοκκίνισαν σαν φράουλες.

Όταν ήμουν μικρός, ενώ η μητέρα και η θεία Φίνι έπιναν καφέ, εγώ τριγυρνούσα στον κήπο. Είδα για πρώτη φορά στη ζωή μου μια μεγάλη ώριμη φράουλα και φώναξα: Ελάτε να δείτε, ένας βάτραχος έχει πάρει φωτιά και φεγγοβολάει.

Ένα κομματάκι από την καντή, πυρακτωμένη σκουριά του υπογείου πήρα μαζί μου από το στρατόπεδο στο σπίτι, στην εξωτερική πλευρά της δεξιάς κνήμης. Κρύωσε πάνω μου κι έγινε κρύα σκουριά. Λαμπυρίζει μέσα απ' το δέρμα σαν τατουάζ.

Το βυσσινί μεταξωτό κασκόλ

Ο ΑΛΜΠΕΡΤ ΓΚΙΟΝ, που μαζί του δούλευα στο υπόγειο, είπε όταν γυρίζαμε από τη νυχτερινή βάρδια: Τώρα που ζεσταίνει ο καιρός, όταν δεν έχεις τίποτα να φας, μπορείς να ζεστάνεις τουλάχιστον την πείνα σου στον ήλιο. Δεν είχα τίποτα να φάω και πήγα στο προαύλιο του στρατοπέδου να ζεστάνω την πείνα μου. Το χορτάρι ήταν ακόμα καφετί, πατημένο και καμένο από την παγωνιά. Ο μαρτιάτικος ήλιος είχε χλομά κρόσσια. Πάνω από το ρώσικο χωριό ο ουρανός ήταν φτιαγμένος από κυματιστό νερό και παρέσυρε τον ήλιο. Κι εμένα ο άγγελος της πείνας με παρέσυρε στα σκουπίδια πίσω από την καντίνα. Ίσως να έβρισκα πατατόφλουδες, αν δεν είχε προλάβει να πάει κανένας άλλος πριν από μένα, οι περισσότεροι ήταν ακόμα στη δουλειά. Όταν είδα δίπλα στην καντίνα τη Φένγια να μιλάει με την Μπέα Τσάκελ, έβγαλα τα χέρια από τις τσέπες, άλλαξα το βήμα μου κι άρχισα να περπατάω σαν να κάνω περίπατο. Στα σκουπίδια δεν μπορούσα να πάω τώρα. Η Φένγια αυτή τη φορά φορούσε τη μοβ πλεχτή ζακέτα της και μου ήρθε στο νου το βυσσινί μεταξωτό κασκόλ μου. Μετά το φιάσκο με τις γκέτες δεν ήθελα να ξαναπάω στο παζάρι. Όποιος ήξερε να μιλάει τόσο καλά όσο η Μπέα Τσάκελ, μπορούσε να κάνει και καλά παζάρια και να ανταλλάξει το κασκόλ με ζάχαρη και αλάτι. Η Φένγια πήγε κουτσαίνοντας στην καντίνα, στο ψωμί της. Μόλις έφτασα μπροστά στην Μπέα ρώτησα: Πότε θα πας στο παζάρι. Μάλλον αύριο, είπε εκείνη.

Η Μπέα είχε έξοδο όποτε ήθελε, ο Τουρ Πρίκουλιτς της έδινε άδεια όποτε τη χρειαζόταν. Με περίμενε στο παγκάκι, στον κεντρικό δρόμο του στρατοπέδου, κι εγώ πήγα να φέρω το κασκόλ. Ήταν κάτω κάτω στη βαλίτσα, δίπλα στο άσπρο μαντίλι από βατίστα. Είχα μήνες να το αγγίξω, ήταν απαλό σαν μωρουδίσια επιδερμίδα. Ανατρίχιασα, ντράπηκα τα ασαφή τετραγωνάκια, επειδή εγώ είχα ξεπέσει τόσο ενώ εκείνο εξακολούθουσε να είναι τόσο τρυφερό με τους γυαλιστερούς και ματ ανακατε-

μένους του κύβους. Δεν είχε αλλάξει στο στρατόπεδο, διατηρούσε στο καρό του σχέδιο την ήρεμη τάξη του παρελθόντος. Δεν μου πήγαινε πια, δηλαδή εγώ δεν πήγαινα σε εκείνο.

Όταν το έδωσα στην Μπέα Τσάκελ, τα μάτια της έκαναν πά-λι εκείνη τη διστακτική στροφή που είχε κάτι από αλληθώρισμα. Τα μάτια της ήταν αινιγματικά, το μοναδικό ωραίο πράγμα πάνω της. Τύλιξε το κασκόλ στο λαιμό της και δεν μπόρεσε να αντισταθεί, σταύρωσε τους βραχίονες και άρχισε να το χαϊδεύει και με τα δυο της χέρια. Οι ώμοι της ήταν στενοί, οι βραχίονές της λεπτά κλαράκια. Αλλά οι γοφοί και ο πισινός της ήταν δυνατοί, ένα θεμέλιο φτιαγμένο από χοντρά κόκαλα. Με τον λεπτοκαμωμένο κορμό και το συμπαγές υπογάστριο, η Μπέα Τσάκελ ήταν φτιαγμένη από δύο σώματα.

Η Μπέα πήρε το κασκόλ μαζί της για να το ανταλλάξει. Την επόμενη μέρα όμως, στο προσκλητήριο, ο Τουρ Πρίκουλιτς είχε το κασκόλ περασμένο στο λαιμό του. Και όλη την επόμενη βδομάδα. Είχε κάνει το βυσσινί μεταξωτό κασκόλ ένα κουρέλι του προσκλητηρίου. Από τότε κάθε προσκλητήριο ήταν και η παντομίμα του κασκόλ μου. Και του πήγαινε ωραία. Τα κόκαλά μου ήταν βαριά σαν μολύβι, δεν κατάφερνα να εισπνέω και να αναπνέω ταυτόχρονα, να στρέψω το βλέμμα προς τα πάνω και να βρω ένα αγκίστρι στην άκρη κάποιου σύννεφου. Το κασκόλ μου στο λαιμό του Τουρ Πρίκουλιτς δεν το επέτρεπε.

Συγκρατήθηκα, και μετά το προσκλητήριο ρώτησα τον Τουρ Πρίκουλιτς πού βρήκε το κασκόλ. Το έφερα από το σπίτι μου, το είχα από παλιά, είπε εκείνος χωρίς να διστάσει.

Δεν ανέφερε την Μπέα Τσάκελ, είχαν περάσει δυο βδομάδες. Η Μπέα Τσάκελ δεν μου είχε δώσει ούτε έναν κόκκο ξάχαρη ή αλάτι. Δεν είχαν τάχα ιδέα αυτοί οι δυο χορτάτοι τύποι πόσο σοβαρά ξεγελούσαν την πείνα μου. Αυτοί δεν ήταν τάχα που με είχαν αφήσει να εξασθλιωθώ, ώστε το κασκόλ μου να μη μου πηγαίνει πια. Δεν ήξεραν τάχα ότι, για όσο καιρό δεν μου έδιναν τίποτα, το κασκόλ εξακολουθούσε να μου ανήκει. Ένας ολόκληρος μήνας πέρασε, ο ήλιος έπαψε να είναι τόσο ανιαρός. Το χρυσολάχανο ψήλωνε πάλι ασημοπράσινο, ο άγριος άνηθος περοσχιδής. Γύριζα από το υπόγειο, τα μάζευα και τα έβαζα μέσα στο μαξιλάρι μου. Όταν έσκυβα, έσβηνε το φως από τα μάτια μου, έβλεπα μονάχα έναν μαύρο ήλιο. Μαγείρευα το χρυσολάχανο,

είχε γεύση λάσπης, συνέχιζα να μην έχω αλάτι. Και ο Τουρ Πρί-κουλις συνέχιζε να φοράει το κασκόλ μου, κι εγώ συνέχιζα να πηγαίνω για νυχτερινή βάρδια στο υπόγειο και μετά, διασχίζοντας τα άδεια απογεύματα, στα σκουπίδια πίσω από την καντίνα, που ήταν πιο νόστιμα από το ψευτοσπανάκι μου χωρίς αλάτι ή από τη σούπα χρυσολάχανο χωρίς αλάτι.

Στο δρόμο για τα σκουπίδια συνάντησα πάλι την Μπέα Τσά-κελ, που άρχισε κι αυτή τη φορά να μιλάει για τα όρη Μπεσκί-ντε, που καταλήγουν στα Δασώδη Καρπάθια. Κι όταν από το μικρό της χωριό, το Λούτζι, ήρθε στην Πράγα, και ο Τουρ από ιεραπόστολος μεταπήδησε τελικά στο εμπόριο, τη διέκοψα και ρώτησα:

Μπέα, χάρισες στον Τουρ το κασκόλ μου.

Εκείνος το πήρε. Έτσι είν' αυτός, είπε.

Πώς, ρώτησα εγώ.

Έτσι, είπε. Θα σου δώσει σίγουρα κάτι για το κασκόλ, μια μέ-ρα άδεια ίσως.

Στα μάτια της δεν σπινθήριζε ο ήλιος, αλλά ο φόβος. Δεν φο-βόταν όμως εμένα, αλλά τον Τουρ.

Μπέα, τι να την κάνω την άδεια, είπα. Ζάχαρη και αλάτι χρειά-ζομαι.

Για τις χημικές ουσίες

ΟΙ ΧΗΜΙΚΕΣ ουσίες είναι σαν τη σκουριά. Ποιος ξέρει τι αναθυμιάσεις βγάζουν οι σωροί των απορριμμάτων του άνθρακα, η σαπίλα των ξύλων, η σκουριά του σίδηρου και τα σπασμένα τούβλα. Και δεν ήταν μόνο οι μυρωδιές. Όταν ήρθαμε στο στρατόπεδο τρώμαξαν τα μάτια μας, το εργοστάσιο κοκ ήταν εντελώς κατεστραμμένο. Δεν μπορούσες να πιστέψεις ότι ήταν μονάχα ο πόλεμος. Το σάπισμα, το σκούριασμα, το μούχλιασμα, το θρυμμάτισμα ήταν πιο παλιά από τον πόλεμο. Τόσο παλιά όσο η αδιαφορία του ανθρώπου και το δηλητήριο των χημικών ουσιών. Έβλεπες ότι ήταν οι ίδιες οι χημικές ουσίες που ενώνονταν εδώ και επέβαλλαν στο εργοστάσιο την καταστροφή. Πρέπει να είχαν γίνει βλάβες και εκρήξεις στα σίδηρα των σωληνώσεων και των μηχανών. Το εργοστάσιο υπήρξε κάποτε υπερσύγχρονο, τελευταία τεχνολογία της δεκαετίας του είκοσι και του τριάντα, γερμανική βιομηχανία. Στα παλιοσίδηρα υπήρχαν ακόμα ονόματα όπως Foerster και Mannesmann.

Ήσουν αναγκασμένος να ψάχνεις ονόματα μέσα στα παλιοσίδηρα και να βρίσκεις με το μυαλό σου ευχάριστες λέξεις για το δηλητήριο, επειδή καταλάβαινες ότι αυτές οι ουσίες συνέχιζαν τις επιθέσεις τους και έστρεφαν τη συνωμοσία τους ενάντια σε εμάς τους κρατούμενους. Και ενάντια στην καταναγκαστική μας εργασία. Ακόμα και για την καταναγκαστική εργασία οι Ρώσοι και οι Ρουμάνοι είχαν βρει μια ευχάριστη λέξη, από την πατρίδα κιόλας, και την είχαν βάλει στις λίστες τους: ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ. Αφού μιλούσαν για ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ, τότε θα έπρεπε να τη λένε ΚΑΤΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ.

Επειδή δεν μπορούσα να αποφύγω τις χημικές ουσίες, επειδή ήμουν εκτεθειμένος σ' αυτές –κατέτρωγαν τα παπούτσια, τα ρούχα, τα χέρια και τους βλεννογόνους μας– αποφάσισα να αλλάξω τις μυρωδιές του εργοστασίου προς όφελός μου. Έπεισα τον εαυτό μου ότι υπήρχαν ευωδιαστοί δρόμοι και συνήθισα να επινοώ

για κάθε δρόμο της περιοχής κι από έναν πειρασμό: ναφθαλίνη, βερνίκι παπουτσιών, κερί για τα έπιπλα, χρυσάνθεμα, σαπούνι γλυκερίνης, καμφορά, ρητίνη ελάτης, στυπτηρία, άνθη λεμονιάς. Κατάφερα να αποκτήσω έναν ευχάριστο εθισμό, επειδή δεν ήθελα να επιτρέψω στις ουσίες να με εξουσιάζουν με τρόπο δηλητηριώδη. Ευχάριστος εθισμός θα πει ότι συμφιλιώθηκα μαζί τους. Ευχάριστο ήταν που, όπως οι λέξεις που περιγράφουν την πείνα και οι λέξεις που περιγράφουν φαγητά, υπήρχαν και λέξεις διαφυγής από τις χημικές ουσίες. Ότι οι λέξεις αυτές ήταν για μένα τον ίδιο τελικά απαραίτητες. Απαραίτητες και σκέτο μαρτύριο, επειδή τις πίστευα, παρόλο που ήξερα προς τι τις χρειαζόμουν.

Στο δρόμο για το γιάμα, στον τετράγωνο πύργο ψύξης το νερό κυλούσε προς τα έξω, ήταν πύργος καθαρισμού αερίων. Τον βάφτισα ΠΑΓΟΔΑ. Γύρω γύρω υπήρχε μια δεξαμενή, που ακόμα και το καλοκαίρι μύριζε χειμωνιάτικο παλτό, ναφθαλίνη. Μια στρογγυλή, άσπρη μυρωδιά, σαν τα μπαλάκια για το σκόρο στην ντουλάπα του σπιτιού. Εδώ στην παγόδα η ναφθαλίνη είχε μια τετράγωνη, μαύρη μυρωδιά. Όταν περνούσα μπροστά από την παγόδα, γινόταν πάλι στρογγυλή και άσπρη. Έβλεπα τον εαυτό μου παιδί. Είναι οι διακοπές του καλοκαιριού και πηγαίνουμε με το τρένο στο Βενχ. Από το παράθυρο του τρένου βλέπω κοντά στο Κλάινκοπις τη γεώτρηση φυσικού αερίου, που βγάζει φωτιά. Έχει μια φλόγα στο κόκκινο της αλεπούς κι εγώ απορώ που είναι τόσο μικρή κι ωστόσο ξεραίνει τα χωράφια με τα καλαμπόκια σε ολόκληρη την πεδιάδα, γκριζα όπως στα τέλη του φθινοπώρου. Ήταν γέρικα χωράφια μες στο κατακαλόκαιρο.

Το ξέραμε από τις εφημερίδες: η γεώτρηση. Άσχημη λέξη, σήμαινε ότι η γεώτρηση καίει πάλι και κανείς δεν μπορεί να τη σβήσει. Η μητέρα λέει ότι σκοπεύουν να φέρουν αίμα βουβαλιών από το σφαγείο, πέντε χιλιάδες λίτρα. Ελπίζουν πως θα κυλήσει γρήγορα και θα δημιουργήσει κάτι σαν πώμα. Η γεώτρηση μυρίζει όπως τα χειμωνιάτικα παλτά μας στην ντουλάπα, λέω. Ναι, ναι, ναφθαλίνη, λέει η μητέρα.

Στέαρ της γης, οι Ρώσοι το λένε ΝΕΦΤ. Μερικές φορές βλέπεις αυτή τη λέξη στα βαγόνια-στέρνες. Είναι πετρέλαιο, κι εγώ σκέφτομαι αμέσως τη ναφθαλίνη. Πουθενά ο ήλιος δεν καίει όσο εδώ, στη γωνιά του Μόικα, στα οχταώροφα ερείπια όπου γινόταν το πλύσιμο του άνθρακα. Ο ήλιος ρουφάει το στέαρ της γης από

την άσφαλτο, έχει μια μυρωδιά στεάτινη, πικρή και αλμυρή, σαν ένα τεράστιο κουτί με βερνίκι παπουτσιών. Τις καυτές ώρες του μεσημεριού ο πατέρας ξαπλώνει στο ντιβάνι για να κοιμηθεί μια ωρίτσα και η μητέρα στο μεταξύ του καθαρίζει τα παπούτσια. Όποτε κι αν περάσω από τα οχτώροφα ερείπια του Μόικα, είναι κάθε μέρα μεσημέρι στο σπίτι.

Οι συστοιχίες των καμίνων κοκ είναι αριθμημένες και στέκουν κάθετες σαν ανοιγμένα φέρετρα σε μια μεγάλη σειρά. Απ' έξω πλίνθοι κι από μέσα επενδυμένοι με πυρίμαχο άργιλο, που θρυμματίζεται. Στο έδαφος γυαλίζουν μικρές λιμούλες πετρελαίου, ο θρυμματισμένος πυρίμαχος άργιλος προσθέτει κρυστάλλους σαν κίτρινο κακάδι. Μυρίζει σαν τα κίτρινα χρυσάνθεμα στην αυλή του κυρίου Καρπ. Εδώ όμως φυτρώνει μονάχα χορτάρι χλομό σαν δηλητήριο. Το μεσημέρι είναι τυλιγμένο στον καυτό αέρα, το λιγοστό χορτάρι είναι υποσιτισμένο σαν κι εμάς, κουβαλάει το ίδιο του το βάρος κι έχει ζαρωμένα κοτσάνια.

Ο Άλμπερτ Γκίον κι εγώ έχουμε νυχτερινή βάρδια. Το βράδυ πηγαίνω στο υπόγειο, περνάω από όλες τις σωληνώσεις, κάποιες είναι τυλιγμένες με υαλοβάμβακα, άλλες γυμνές και σκουριασμένες. Μερικές σου φτάνουν μέχρι το γόνατο, άλλες σε ξεπερνούν σε ύψος. Θα έπρεπε να περπατήσω τουλάχιστον μία φορά κατά μήκος κάθε σωλήνα, κι από τις δύο κατευθύνσεις. Τουλάχιστον μία φορά θα έπρεπε να μάθω από πού έρχεται και πού οδηγεί ο καθένας. Κι έπειτα θα εξακολουθούσα να μην ξέρω τι μεταφέρει, αν τελικά μεταφέρει κάτι. Θα έπρεπε να περπατήσω τουλάχιστον μία φορά κατά μήκος κάθε σωλήνα που βγάζει άσπρους ατμούς, επειδή αυτός τουλάχιστον μεταφέρει άσπρο ατμό, ατμό ναφθαλίνης. Θα έπρεπε να υπήρχε κάποιος που να μου εξηγούσε τουλάχιστον μία φορά ολόκληρο το εργοστάσιο του κοκ. Από τη μια, θα μου άρεσε να ξέρω τι γίνεται εδώ. Από την άλλη, δεν ξέρω αν οι τεχνικές εξελίξεις, που έχουν άλλωστε τις δικές τους λέξεις, δεν θα ενοχλούσαν τις λέξεις διαφυγής. Αν θα μπορούσα τελικά να θυμάμαι όλα τα ονόματα όλων των σκελετών στους διαδρόμους και στα ξέφωτα. Από τις βαλβίδες βγαίνει σφυρίζοντας άσπρος ατμός, υπογείως το έδαφος δονείται. Απέναντι χτυπάει το καμπανάκι της πρώτης συστοιχίας, ρυθμισμένο να χτυπάει κάθε τέταρτο, και μετά από λίγο χτυπάει το καμπανάκι της δεύτερης. Οι εξαεριστήρες δείχνουν τα σιδερένια τους πλευρά,

φτιαγμένα από σκάλες, ξύλινες και μεταλλικές. Και πίσω από τους εξαεριστήρες το φεγγάρι κινείται προς τη στέπα. Κάτι τέτοιες νύχτες βλέπω τα επαρχιακά αετώματα, τη Γέφυρα των Ψεμάτων, τη γραφική Φίνγκερλινγκ-Στίγκε και παραδίπλα το ενεχυροδανειστήριο ΤΟ ΚΟΥΤΑΚΙ ΤΩΝ ΘΗΣΑΥΡΩΝ. Και τον Μούσπιλι, τον καθηγητή της Χημείας, κι αυτόν τον βλέπω.

Οι βαλβίδες της ζούγκλας των σωληνώσεων είναι ΠΗΓΕΣ ΝΑΦΘΑΛΙΝΗΣ, στάζουν. Τη νύχτα βλέπεις πόσο άσπρες είναι οι στρόφιγγες που έχουν οι βαλβίδες. Με ένα άσπρο διαφορετικό από το άσπρο του χιονιού, είναι ρευστά άσπρες. Και οι πύργοι έχουν ένα διαφορετικό μαύρο από το μαύρο της νύχτας, είναι δηκτικά μαύροι. Και το φεγγάρι έχει μια ζωή εδώ και άλλη μια στην πατρίδα, πάνω από τα επαρχιακά αετώματα. Κι εδώ, όπως κι εκεί, έχει μία άλω, όπου όλη τη νύχτα είναι αναμμένο το φως και φωτίζει την παμπάλαια επίπλωσή του – μια βελούδινη πολυθρόνα και μια ραπτομηχανή. Η βελούδινη πολυθρόνα μυρίζει άνθη λεμονιάς, η ραπτομηχανή κερί για τα έπιπλα.

Όλο μου το θαυμασμό τον είχε κερδίσει ο παραβολικός πύργος, η ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΗ ΚΥΡΙΑ, ο μεγαλειώδης πύργος ψύξης, που φτάνει σίγουρα τα 100 μέτρα ύψος. Ο μαύρος εμποτισμένος του κορσές μύριζε ρητίνη ελάτης. Το άσπρο και πάντα ίδιο νέφος του ήταν από υδρατμούς. Οι υδρατμοί δεν μυρίζουν, αναζωογονούν ωστόσο τους βλεννογόνους της μύτης και ενισχύουν όλες τις υπάρχουσες μυρωδιές και την επινόηση λέξεων διαφυγής. Τόσο καλά όσο η ηλικομένη κυρία, μόνο ο άγγελος της πείνας μπορούσε να παραπλανά. Δίπλα στον παραβολικό πύργο υπήρχε ένα βουνό από τεχνητό λίπασμα, προπολεμικό τεχνητό λίπασμα. Το τεχνητό λίπασμα, είχε πει ο Κομπέλιαν, είναι κι αυτό παράγωγο του άνθρακα. Το ΠΑΡΑΓΩΓΟ ακουγόταν παρήγορο. Από μακριά το προπολεμικό τεχνητό λίπασμα γυάλιζε σαν σαπούνι γλυκερίνης σε σελοφάν. Είδα τον εαυτό μου έντεκα χρόνων στη Λεωφόρο της Νίκης, στο καλοκαιρινό Βουκουρέστι του 1938, να μπαίνω για πρώτη φορά σε ένα μοντέρνο πολυκατάστημα, στο ατέλειωτο τμήμα με τις καραμέλες. Γλυκιά ανάσα στη μύτη, το σελοφάν τρίζει στα δάχτυλα. Ένα ρίγος με διαπερνά ολόκληρο και με πλημμυρίζει καυτό μέσα κι έξω. Είχα την πρώτη μου σύση. Το πολυκατάστημα λεγόταν μάλιστα Sora – αδελφή. Το προπολεμικό λίπασμα ήταν ψημένο σε στρώσεις, διάφανα κίτρινο,

μουσταρδί και γκριζο. Από πολύ κοντά μύριζε λιγάκι σαν στυπτηρία. Το στυπτικό φάρμακο έπρεπε να το εμπιστεύομαι, ήταν άλλωστε αιμοστατικό. Κάποια φυτά φύτρωναν εδώ και τρέφονταν μόνο με στυπτηρία, έκαναν μοβ λουλούδια σαν σταματημένο αίμα κι αργότερα έβγαζαν γυαλιστερά καφετιά μούρα, σαν το ξεραμένο αίμα των κυνηγόσκυλων στο χορτάρι της στέπας.

Στις χημικές ουσίες ανήκει και το ανθρακένιο. Υπήρχε σε όλους τους δρόμους κι έτρωγε τις λαστιχένιες γαλότσες. Το ανθρακένιο είναι ελαιώδης άμμος ή λάδι που έχει κρυσταλλωθεί και έχει μετατραπεί σε άμμο. Όταν το πατάς γίνεται αμέσως πάλι λάδι, στο μπλε του μελανιού, ασημοπράσινο σαν πατημένο ματιάρι. Το ανθρακένιο μυρίζει καμφορά.

Και μερικές φορές, παρ' όλους τους αρωματικούς δρόμους και τις λέξεις διαφυγής, στη λεκάνη ΠΕΚ μύριζε η πίσσα του λιθάνθρακα. Από τότε που έπαθα δηλητηρίαση από το φως της μέρας, τη φοβόμουν και ήμουν ευχαριστημένος που είχα το υπόγειο.

Όμως στο υπόγειο πρέπει να υπάρχουν ουσίες που δεν τις βλέπεις, δεν τις μυρίζεις και δεν τις γεύσαι. Αυτές είναι οι πιο ύπουλες. Επειδή δεν τις αντιλαμβάνεσαι, δεν μπορώ να τους δώσω ονόματα διαφυγής. Μου κρύβονται και βγάζουν μπροστά το υγιεινό γάλα. Μια φορά το μήνα δίνουν στον Άλμπερτ Γκίον και σε μένα μετά τη βάρδια υγιεινό γάλα για τις αόρατες ουσίες, για να δηλητηριαστούμε με πιο αργό ρυθμό από τον Γιούρι, τον Ρώσο που δούλευε με τον Άλμπερτ Γκίον στο υπόγειο πριν πάθω εγώ τη δηλητηρίαση από το φως της μέρας. Για να αντέξουμε περισσότερο μας δίνουν μια φορά το μήνα στο θυρωρείο του εργοστασίου μισό λίτρο υγιεινό γάλα σε τσίγκινο σερβίτσιο. Είναι ένα δώρο από έναν άλλο κόσμο. Έχει τη γεύση εκείνου που θα μπορούσε να παραμείνει κανείς, αν δεν ήταν μαζί με τον άγγελο της πείνας. Πιστεύω ότι βοηθάει τα πνευμόνια μου. Ότι κάθε γουλιά εξολοθρεύει το δηλητήριο σαν το καθαρό χιόνι, που ξεπερνάει κάθε σύγκριση.

Κάθε σύγκριση, κάθε σύγκριση, κάθε σύγκριση.

Και κάθε μέρα ελπίζω ότι η δράση του θα κρατήσει έναν ολόκληρο μήνα και ότι θα με προστατεύει. Δεν με πιστεύω, κι ωστόσο το λέω: Ελπίζω το φρέσκο γάλα να είναι η άγνωστη αδελφή του άσπρου μου μαντιλιού. Και η ρευστή ευχή της γιαγιάς μου. Το ξέρω ότι θα ξανάρθεις.

Ποιος αντάλλαξε τη χώρα

ΤΡΕΙΣ ΣΥΝΕΧΟΜΕΝΕΣ νύχτες με κατέτρυχε το ίδιο όνειρο. Γύριζα πάλι στο σπίτι μέσα από τα σύννεφα καβάλα σε ένα άσπρο γουρούνι. Αλλά από τον αέρα, από ψηλά, η χώρα είχε άλλη μορφή αυτή τη φορά. Και στην άκρη δεν υπήρχε θάλασσα. Και στο κέντρο δεν υπήρχαν βουνά, δεν υπήρχαν τα Καρπάθια. Μια επίπεδη χώρα, χωρίς ούτε έναν τόπο. Παντού μονάχα άγρια βρώμη, φθινοπωρινή κίτρινη ήδη.

Ποιος αντάλλαξε τη χώρα, ρώτησα.

Ο άγγελος της πείνας με κοίταξε από τον ουρανό και είπε: Η Αμερική.

Και πού είναι η Τρανσυλβανία, ρώτησα.

Στην Αμερική, είπε εκείνος.

Πού πήγε ο κόσμος, ρώτησα.

Εκείνος δεν είπε τίποτε άλλο.

Ούτε και τη δεύτερη νύχτα είπε πού πήγε ο κόσμος. Ούτε και την τρίτη. Κι αυτό όλη την επόμενη μέρα δεν με άφηνε να ησυχάσω. Ο Άλμπερτ Γκίον μετά τη βάρδια με έστειλε στο άλλο αντρικό παράπηγμα, στον Τσίτερ-Λόμερ. Ήταν γνωστός ονειρομάντης. Κούνησε τα δεκατρία μεγάλα φασόλια που έβαλε μέσα στον βαμβακερό μου σκούφο, τα άδειασε πάνω στο καπάκι της βαλίτσας και μελέτησε τις δεκατρείς αποστάσεις που είχαν μεταξί τους. Ύστερα τις τρύπες από τα σκουλήκια, τα βαθουλώματα και τις γρατζουνιές που είχε κάθε φασόλι. Ανάμεσα στο τρίτο και στο ένατο φασόλι ήταν ένας δρόμος και το εφτά είναι η μητέρα μου, είπε. Και το δύο, το τέσσερα, το έξι και το οχτώ είναι ρόδες, μικρές όμως. Το όχημα είναι ένα παιδικό καροτσάκι, πρόσθεσε. Ένα άσπρο παιδικό καροτσάκι. Εγώ του αντέταξα ότι στο σπίτι μας δεν γίνεται να έχουμε παιδικό καροτσάκι, επειδή ο πατέρας, αμέσως μόλις περπάτησα, το μετέτρεψε σε καροτσάκι για τα ψώνια. Ο Τσίτερ-Λόμερ ρώτησε αν το παιδικό καροτσάκι που είχε μετατρέψει ο πατέρας μου ήταν άσπρο, και μου έδειξε το

εννιά, ότι στο καροτσάκι υπάρχει μάλιστα κι ένα κεφάλι με ένα γαλάζιο σκουφάκι, ένα αγόρι πιθανώς. Ξαναφόρεσα το σκούφο μου και τον ρώτησα τι άλλο βλέπει. Τίποτ' άλλο, είπε εκείνος. Είχα ένα κομμάτι φυλαγμένο ψωμί στη ζακέτα μου. Δεν ήθελε να του δώσω τίποτα, επειδή ήταν η πρώτη φορά, είπε. Εγώ νομίζω όμως επειδή με είδε τόσο καταβεβλημένο.

Γύρισα στο παράπηγμά μου. Για την Τρανσυλβανία και την Αμερική και για το πού ήταν ο κόσμος δεν είχα μάθει τίποτα. Ούτε και για μένα. Κρίμα τα φασόλια, σκέφτηκα, ίσως να έχουν φθαρεί από τα τόσα όνειρα εδώ στο στρατόπεδο. Θα έβγαζαν μια καλή σούπα.

Προσπαθώ διαρκώς να πείσω τον εαυτό μου ότι δεν έχω πολλά συναισθήματα. Όταν παίρνω κάτι κατάκαρδα, με καταβάλλει σχετικά λίγο. Δεν κλαίω σχεδόν ποτέ. Δεν είμαι πιο δυνατός από κείνους με τα υγρά μάτια, πιο αδύναμος είμαι. Εκείνοι τολμούν. Όταν είναι κανείς πετοσί και κόκαλο, τα συναισθήματα είναι πιο γενναία. Εγώ προτιμώ να είμαι δειλός. Η διαφορά είναι ελάχιστη, εγώ χρησιμοποιώ τη δύναμή μου για να μην κλαίω. Όταν επιτρέπω στον εαυτό μου κάποιο συναίσθημα, περιοστρέφω το ευαίσθητο σημείο μου γύρω από μια ιστορία η οποία εμμένει άδακρυς στην απουσία νοσταλγίας. Για παράδειγμα στη μυρωδιά του κάστανου – υπάρχει όντως νοσταλγία, λοιπόν. Δεν είναι όμως παρά τα αυτοκρατορικά και βασιλικά κάστανα με τη μυρωδιά του φρέσκου δέρματος, για τα οποία μου μιλούσε ο παππούς. Όταν ήταν ναύτης στο λιμάνι της Πούλα, προτού ξεκινήσει για το γύρο του κόσμου με το ιστιοφόρο Δούναβης, καθάριζε κι έτρωγε κάστανα. Επομένως, η απουσία νοσταλγίας είναι η αφηγημένη νοσταλγία του παππού, με την οποία δαμάζω την εδώ νοσταλγία. Συνεπώς, όταν κάποια φορά έχω ένα συναίσθημα, τότε δεν πρόκειται παρά μόνο για κάποια μυρωδιά. Η λεκτική μυρωδιά του κάστανου ή των ναυτικών. Συν τω χρόνω κάθε λεκτική μυρωδιά κωφεύει, όπως τα φασόλια του Τσίτερ-Λόμερ. Μπορεί να γίνει κανείς τέρας, αν πάψει να κλαίει. Δεν είναι πολλά αυτά που με εμποδίζουν να γίνω τέρας, αν βέβαια δεν έχω γίνει προ πολλού, είναι το πολύ πολύ μια φράση: Το ξέρω ότι θα ξανάρθεις.

Έχω μάθει καιρό τώρα τη νοσταλγία μου να είναι άδακρυς. Και τώρα δεν θέλω να έχει ούτε αφεντικό. Τότε δεν θα βλέπει

ποια είναι η κατάστασή μου εδώ, και δεν θα ρωτάει γι' αυτούς που έμειναν πίσω, στην πατρίδα. Τότε και στο μυαλό μου δεν θα υπάρχουν πια πρόσωπα, παρά μόνο αντικείμενα. Τότε θα τα σέρνω πέρα δώθε πάνω στο τρωτό μου σημείο, όπως σέρνουμε τα πόδια στην *Παλόμα*. Τα αντικείμενα μπορεί να είναι μικρά ή μεγάλα, κάποια ίσως είναι πολύ βαριά, έχουν διαστάσεις όμως.

Αν το καταφέρω κι αυτό, η νοσταλγία μου δεν θα είναι ευάλωτη στη λαχτάρα. Τότε η νοσταλγία μου θα είναι μονάχα η πείνα για κείνον τον τόπο όπου παλιότερα ήμουν χορτάτος.

Ο άνθρωπος-πατάτα

ΓΙΑ ΔΥΟ ΜΗΝΕΣ, εκτός από το αηδιαστικό φαγητό της καντίνας, έτρωγα στο στρατόπεδο πατάτες. Για δύο μήνες βραστές πατάτες με αυστηρό καταμερισμό, τότε για ορεκτικό, τότε για κυρίως πιάτο, τότε για επιδόρπιο.

Το ορεκτικό ήταν καθαρισμένες πατάτες, βρασμένες σε αλατόνερο και πασπαλισμένες με άγριο άνηθο. Τις φλούδες τις φύλαξα, γιατί το κυρίως πιάτο της επόμενης μέρας ήταν βραστοί κύβοι πατάτες με μακαρόνια. Οι πατατόφλουδες της προηγούμενης μέρας μαζί με τις σημερινές φλούδες ήταν τα μακαρόνια μου. Και για επιδόρπιο είχαμε την τρίτη μέρα πατάτες με τη φλούδα, κομμένες σε ροδέλες και ψημένες στη φωτιά. Μετά τις πασπαλίζαμε με ψημένα σπόρια άγριας βρώμης και λίγη ζάχαρη.

Είχα δανειστεί από την Τρούντι Πέλικαν μισή μεζούρα ζάχαρη και μισή μεζούρα αλάτι. Όπως όλοι μας, έτσι και η Τρούντι Πέλικαν πίστευε μετά την τρίτη ειρήνη ότι σύντομα θα πηγαίναμε στα σπίτια μας. Το ριχτό παλτό με τις ωραίες γούνινες μανσέτες η Μπέα Τσάκελ το είχε ανταλλάξει στο παζάρι με πέντε μεζούρες ζάχαρη και πέντε μεζούρες αλάτι. Η συναλλαγή με το γυναικείο παλτό πήγε καλύτερα απ' ό,τι η ανταλλαγή του μεταξωτού μου κασκόλ. Ο Τουρ Πρίκουλιτς συνέχιζε να το φοράει στο προσκλητήριο. Όχι πια διαρκώς. Στους καλοκαιρινούς καύσωνες καθόλου, από το φθινόπωρο και μετά όμως πάλι μέρα παρά μέρα σχεδόν. Κι εγώ ρωτούσα την Μπέα Τσάκελ μέρα παρά μέρα σχεδόν τότε θα μου έδιναν, είτε εκείνη ή ο Τουρ, κάτι για το κασκόλ.

Μετά το νυχτερινό προσκλητήριο χωρίς το μεταξωτό κασκόλ ο Τουρ κάλεσε εμένα, τον Άλμπερτ Γκίον, που μαζί του δούλευα στο υπόγειο, και τον δικηγόρο Πάουλ Γκαστ να πάμε στο υπηρεσιακό του δωμάτιο. Ο Τουρ βρομούσε σναπς από ζαχαρότευτλα. Εκτός από τα μάτια του, έμοιαζε και το στόμα του λαδωμένο. Διέγραψε από τη λίστα στήλες, συμπλήρωσε σε άλλες τα ονόματά μας και μας εξήγησε ότι ο Άλμπερτ Γκίον δεν θα

πάει αύριο στο υπόγειο, ότι εγώ δεν θα πάω στο υπόγειο, και ότι ο δικηγόρος δεν θα πάει στο εργοστάσιο. Εκείνη τη στιγμή σημείωσε κάτι άλλο στις στήλες του. Είχαμε γίνει άνω κάτω. Ο Τουρ Πρίκουλιτς άρχισε πάλι από την αρχή και εξήγησε ότι ο Άλμπερτ Γκίον θα πάει αύριο όπως πάντα στο υπόγειο, όχι όμως με μένα αλλά με τον δικηγόρο. Όταν τον ρώτησα γιατί όχι με μένα, εκείνος μισόκλεισε τα βλέφαρα και είπε: Επειδή αύριο το πρωί στις έξι ακριβώς εσύ θα πας στο κολχόζ. Χωρίς τα πράγματά σου, το βράδυ θα γυρίσεις. Όταν τον ρώτησα πώς θα πάω, εκείνος είπε: Τι θα πει πώς θα πας, με τα πόδια. Στα δεξιά σου θα δεις τρεις σωρούς απορριμμάτων άνθρακα, αυτούς θα ακολουθήσεις. Στ' αριστερά σου θα δεις μετά το κολχόζ.

Ήμουν βέβαιος ότι δεν θα ήταν μόνο για μια μέρα. Στο κολχόζ πέθαινες ακόμα πιο γρήγορα, έμενες σε λαγούμι, πέντ' έξι σκαλοπάτια κάτω από τη γη, η σκεπή φτιαγμένη από φρύγανα και χορτάρι. Από πάνω έμπαινε μέσα η βροχή, από κάτω ανέβαιναν στην επιφάνεια υπόγεια νερά. Σου έδιναν ένα λίτρο νερό την ημέρα για να πεις και να πλυθείς. Δεν πέθαινες από την πείνα, πέθαινες από τη δίψα και τη βρόμα με εκείνους τους καύσωνες, κι από τα ζωύφια γέμιζες πληγές γεμάτες πύον, μολυσμένες με τέτανο. Όλοι στο στρατόπεδο το φοβόντουσαν το κολχόζ. Ήμουν βέβαιος, ο Τουρ Πρίκουλιτς αντί να μου πληρώσει το κασκόλ θα με αφήσει να τα τινάξω στο κολχόζ, ώστε μετά να το κληρονομήσει.

Ξεκίνησα στις έξι με το μαξιλάρι μέσα στη ζακέτα, σε περίπτωση που στο κολχόζ θα έβρισκα τίποτα να κλέψω. Ο αέρας σφύριζε πάνω από τα χωράφια με τα λάχανα και τα γογγύλια, το χορτάρι λικνιζόταν πορτοκαλί, η πρωινή δροσιά άστραφτε κατά κύματα. Κι εκεί ανάμεσα υπήρχαν κατακόκκινα χρυσολάχανα. Ο αέρας ερχόταν από μπροστά, ολόκληρη η στέπα έμπαινε μέσα μου και ήθελε να καταρρεύσω, επειδή εγώ ήμουν αδύνατος κι εκείνη λαίμαργη. Πίσω από ένα χωράφι με λάχανα και μια στενή λωρίδα δάσους με ακακίες φάνηκε ο πρώτος σωρός απορριμμάτων άνθρακα. Κυνηγόσκυλα κοιτούσαν πάνω από το χορτάρι, καφετιές τριχωτές ράχες με ουρές μακριές σαν δάχτυλο άθονταν στα πισινά τους πόδια. Τα κεφάλια τους έγνεφαν, τα μπροστινά τους πόδια ήταν σταυρωμένα σαν χέρια ανθρώπινα σε προσευχή. Ακόμα και τα αυτιά τους τα είχαν στο πλάι του κεφαλιού, όπως οι άνθρωποι. Για ένα τελευταίο δευτερόλεπτο τα κεφάλια

έγνεψαν, μετά το άδειο χορτάρι σάλειψε πάνω από τα λαγούμια, τελείως διαφορετικά όμως απ' ό,τι σάλευε με τον αέρα.

Μόλις τώρα πρόσεξα ότι τα κυνηγόσκυλα αισθάνονται ότι περπατάω μόνος και απροστάτευτος μέσα στη στέπα. Τα κυνηγόσκυλα έχουν πολύ καλό ένστικτο, προσεύχονται να δραπετεύσω, σκέφτηκα. Θα μπορούσα να δραπετεύσω τώρα, αλλά να πάω πού. Ίσως να θέλουν να με προειδοποιήσουν, πιθανόν να έχω δραπετεύσει προ πολλού. Κοίταξα γύρω μου μήπως με ακολουθεί κανείς. Πολύ μακριά πίσω μου έρχονταν δύο φηγούρες, έμοιαζαν να είναι ένας άντρας με ένα παιδί, κρατούσαν δυο φτυάρια με κοντό στείλιари, όπλα δεν είχαν. Ο ουρανός ήταν ένα γαλάζιο δίχτυ ανοιγμένο πάνω από τη στέπα και πέρα στον ορίζοντα ρίζωνε στη γη χωρίς κανένα άνοιγμα.

Στο στρατόπεδο είχαν γίνει ήδη τρεις απόπειρες απόδρασης. Και οι τρεις ήταν Ουκρανοί των Καρπαθίων, συμπατριώτες του Τουρ Προίκουλις. Μιλούσαν καλά ρώσικα και παρ' όλα αυτά τους έπιασαν και τους τρεις και τους έφεραν στο προσκλητήριο αγνώριστους από το ξύλο. Κι έπειτα δεν ξαναφάνηκαν, τους έχωσαν είτε σε κάποιο ειδικό στρατόπεδο ή στο χώμα.

Τώρα είδα στ' αριστερά μου μια ξύλινη παράγκα κι έναν σκοπό με πιστόλι στη ζώνη, έναν αδύνατο νεαρό, περίπου μισό κεφάλι πιο κοντό από μένα. Εμένα περίμενε, μου έκανε νόημα με το χέρι. Δεν πρόλαβα καλά καλά να σταματήσω, βιαζόταν, προχωρήσαμε πλάι στα χωράφια με τα λάχανα. Μασούσε ηλιόσπορους, τους έριχνε δυο δυο στο στόμα του, έκανε μια απότομη κίνηση, έφτυνε από τη μία άκρη των χειλιών του τα φλούδια και στο μεταξύ έπιανε με την άλλη άκρη τα επόμενα σπόρια και στον αέρα ήδη πετούσαν πάλι τα άδεια φλούδια. Περπατούσαμε με την ίδια ταχύτητα που εκείνος έπιανε τους ηλιόσπορους στον αέρα. Σκέφτηκα ότι ίσως είναι μουγκός. Δεν μιλούσε, δεν ιδρώνε, τα ακροβατικά που έκανε με το στόμα δεν έχαναν το ρυθμό τους. Περπατούσε σαν να είχε ρόδες και να τον έσερνε ο αέρας. Δεν μιλούσε και έτρωγε σαν μηχανή αποφλοίωσης. Ύστερα με τράβηξε από το μπράτσο, σταματήσαμε. Στο χωράφι ήταν σκόρπιες γύρω στις είκοσι γυναίκες. Δεν είχαν εργαλεία, έσκαβαν κι έβγαζαν τις πατάτες από τη γη με τα χέρια. Ο σκοπός με έβαλε σε μία από τις σειρές. Ο ήλιος έστεκε μεσούρανα σαν ένα κομμάτι πυρακτωμένο κάρβουνο. Φτυαρίζα με τα χέρια, το έδαφος ήταν σκληρό. Το

δέρμα έσκαγε, στις πληγές η βρομιά έκαιγε. Όταν σήκωνα το κεφάλι μου, σμίγην από κηλίδες που τρεμόσβηναν πετούσαν μπροστά στα μάτια μου. Στο μυαλό το αίμα σταματούσε. Αυτός ο νεαρός με το πιστόλι, εκτός από σκοπός, στο χωράφι ήταν και νατσάλνικ, ταξίαρχος, επιστάτης, ελεγκτής, τα πάντα. Όταν έπιανε τις γυναίκες να μιλάνε, τις χτυπούσε στο πρόσωπο με ένα κοτσάνι από πατάτα ή τους έχωνε σάπιες πατάτες στο στόμα. Και δεν ήταν μουγκός. Τα όσα έλεγε ουρλιάζοντας εκείνη τη στιγμή δεν τα καταλάβαινα. Δεν ήταν οι βλαστήμιες του κάρβουνου, δεν ήταν οι διαταγές του εργοταξίου, ούτε οι κουβέντες του υπογείου.

Σιγά σιγά κατάλαβα κάτι άλλο, ότι ο Τουρ Πρίκουλιτς έχει συμφωνήσει μαζί του να με αφήσει να δουλέψω όλη μέρα και να με πυροβολήσει το βράδυ, επειδή ήθελα να δραπετεύσω. Ή να με χώσει το βράδυ σε κανένα λαγούμι, σε ένα τελείως ατομικό, επειδή ήμουν ο μοναδικός άντρας εδώ. Και όχι μόνο αυτό το βράδυ, αλλά από σήμερα και στο εξής κάθε βράδυ, ώστε να μην ξαναγυρίσω ποτέ στο στρατόπεδο.

Όταν έφτασε το βράδυ, ο νεαρός, εκτός από σκοπός, νατσάλνικ, ταξίαρχος, επιστάτης, ελεγκτής, έγινε και διοικητής του στρατοπέδου. Οι γυναίκες μπήκαν στη σειρά για το προσκλητήριο καταμέτρησης, έλεγαν όνομα και αριθμό, άδειαζαν τις τσέπες της πουφοάικα κι έδειχναν τις δύο πατάτες που είχαν στο κάθε τους χέρι. Τις άφηνε να κρατήσουν τέσσερις μεσαίες πατάτες. Αν κάποια ήταν πολύ μεγάλη, την άλλαζαν κι έπαιρναν άλλη. Εγώ ήμουν τελευταίος στη σειρά και έδειξα το μαξιλάρι μου. Είχε μέσα 27 πατάτες, 7 μεσαίες και 20 μεγάλες. Με άφησε κι εμένα να κρατήσω 4 μεσαίες, τις άλλες έπρεπε να τις αδειάσω. Ο άντρας με το όπλο με ρώτησε πώς με λένε. Λέοπολντ Άουμπεργκ, είπα. Εκείνος, σάμπως σε κάτι να του έφταιγε το όνομά μου, πήρε μια μεσαία πατάτα και την εκσφενδόνισε με το παπούτσι του πάνω από τον ώμο μου. Μάζεψα το κεφάλι μου. Την επόμενη δεν θα την εκσφενδονίσει με το παπούτσι, θα μου την πετάξει στο κεφάλι, κι ενώ η πατάτα θα είναι ακόμα στον αέρα, θα της ρίξει με το όπλο και θα τη συνθλίψει μαζί με το κεφάλι μου. Κι ενώ εγώ τα σκεφτόμουν όλα αυτά, εκείνος με κοιτούσε που έβαζα το μαξιλάρι στην τσέπη του παντελονιού. Ύστερα με έπιασε από το μπράτσο, με τράβηξε από τη θέση μου και, σάμπως να ήταν πάλι μουγκός, έδειξε προς το σκοτάδι, προς τη στέπα, προς τα εκεί

απ' όπου είχα έρθει το πρωί. Με άφησε να στέκω εκεί. Και στις γυναίκες έδωσε διαταγή εκκίνησης και πήγε πίσω από το τάγμα, προς την αντίθετη κατεύθυνση. Έστεκα στην άκρη του χωραφιού, τον έβλεπα να φεύγει μαζί με τις γυναίκες και ήμουν βέβαιος ότι σε λίγο θα αφήσει το τάγμα μόνο του και θα ξανάρθει. Και χωρίς μάρτυρες θα έπερτε ένας πυροβολισμός και μετά θα έλεγε: Πυροβολήθηκε ενώ προσπαθούσε να δραπετεύσει.

Το τάγμα απομακρυνόταν σαν καφετί φίδι και γινόταν όλο και πιο μικρό. Εγώ είχα ριζώσει μπροστά στον μεγάλο σωρό με τις πατάτες κι άρχισα να πιστεύω ότι η συμφωνία δεν είχε γίνει ανάμεσα στον Τουρ Πρίκουλιτς και τον σκοπό, αλλά ανάμεσα στον Τουρ Πρίκουλιτς κι εμένα. Ότι η συμφωνία είναι ο σωρός με τις πατάτες. Ότι ο Τουρ θέλει να μου πληρώσει το κασκόλ με πατάτες.

Γέμισα ολόκληρος με πατάτες, μέχρι και κάτω από το σκούφο μου έβαλα. Μέτρησα 273 πατάτες. Ο άγγελος της πείνας με βοήθησε, ήταν άλλωστε διαβόητος κλέφτης. Όμως, αφότου με βοήθησε, έγινε πάλι ο διαβόητος βασανιστής και με άφησε μόνο στον μακρύ δρόμο της επιστροφής.

Ξεκίνησα. Σε λίγο άρχισα να έχω παντού φαγούρα, η ψείρα του κεφαλιού, η ψείρα του λαιμού και του ανχένα, η ψείρα της μασχάλης, η ψείρα του στήθους, στην ηβική χώρα η ψείρα του εφηβαίου. Ανάμεσα στα δάχτυλα, μέσα στα πανιά που τυλίγαμε τα πόδια μας, είχα έτσι κι αλλιώς φαγούρα. Για να ξυστώ θα έπρεπε να σηκώσω το χέρι μου – πράγμα που, με τα παραγεμισμένα μανίκια που είχα, δεν μπορούσα να κάνω. Για να περπατήσω θα έπρεπε να λυγίσω τα γόνατά μου – πράγμα που, με τα παραγεμισμένα μπατζάνια που είχα, δεν μπορούσα να κάνω. Σύρθηκα και πέρασα μπροστά από τον πρώτο σωρό απορριμμάτων άνθρακα. Ο δεύτερος όλο ερχόταν κι όλο δεν ερχόταν, ή μου είχε διαφύγει. Οι πατάτες ήταν πιο βαριές από μένα. Για τον τρίτο σωρό ήταν στο μεταξύ πολύ σκοτεινά. Σε όλες τις γειτονίες του ουρανού κρέμονταν αστέρια περασμένα σε κλωστή. Ο γαλαξίας πηγαίνει από το Νότο στο Βορρά, είχε πει ο κουρέας Όσβάλντ Ενυέτερ, όταν έφεραν τον δεύτερο συμπατριώτη του στο στρατόπεδο μετά την αποτυχημένη του προσπάθεια να δραπετεύσει. Για να πας δυτικά, είχε πει, πρέπει να διασχίσεις το γαλαξία και να στρίψεις δεξιά, ύστερα όλο ευθεία, να μένεις δηλαδή πάντα

στα αριστερά της Μεγάλης Άρκτου. Εγώ όμως δεν βρήκα καν τον δεύτερο και τον τρίτο σωρό, που τώρα στην επιστροφή θα έπρεπε να είναι στα αριστερά μου. Καλύτερα να είσαι παντελώς φρουρούμενος παρά παντελώς χαμένος. Οι ακακίες, το καλαμπόκι, ακόμα και τα βήματά μου φορούσαν ένα μαύρο πανωφόρι. Τα κεφάλια τα λάχανα με ακολουθούσαν με το βλέμμα σαν ανθρώπινα κεφάλια, είχαν όλα τους διαφορετικά χτενίσματα και φορούσαν διαφορετικούς σκούφους. Μονάχα το φεγγάρι φορούσε ένα άσπρο καπέλο και με ψηλαφούσε στο πρόσωπο σαν νοσοκόμα. Σκέφτηκα ότι ίσως και να μη χρειάζομαι πια τις πατάτες, ίσως να είμαι βαριά άρρωστος, να έχω δηλητηριαστεί από το υπόγειο και να μην το ξέρω ακόμα. Άκουγα από τα δέντρα τρεμάμενες φωνές πουλιών και από μακριά ένα θρηνητικό ψέλλισμα. Οι νυχτερινές φιγούρες κυλούσαν ορμητικές. Δεν πρέπει να φοβάμαι, σκέφτηκα, αλλιώς θα πνιγώ. Άρχισα να μονολογώ, για να μην αρχίσω να προσεύχομαι:

Τα σταθερά πράγματα δεν σπαταλούν τον εαυτό τους, το μόνο που χρειάζονται είναι μια μοναδική, ίδια πάντα σχέση με τον κόσμο. Η σχέση της στέπας με τον κόσμο είναι το παραμόνεμα, η σχέση του φεγγαριού το φέγγος, η σχέση των κυνηγόσκυλων η φυγή, η σχέση του χορταριού το τραμπάλισμα. Και η δική μου σχέση με τον κόσμο είναι το φαγητό.

Ο άνεμος σιγομουρμούριζε, άκουσα τη φωνή της μητέρας. Το τελευταίο εκείνο καλοκαίρι στην πατρίδα, στο τραπέζι, η μητέρα δεν έπρεπε να πει: Μην καρφώνεις τις πατάτες με το πιρούνι, διαλύονται, το πιρούνι το έχουμε για το κρέας. Η μητέρα δεν μπορούσε να φανταστεί ότι κάποτε, μια νύχτα μέσα στη στέπα, οι πατάτες θα με τραβούσαν στη γη και τα αστέρια από ψηλά θα με κάρφωναν όλα. Ότι θα σέρνομαι σαν ντουλάπα μέσα από χωράφια και λιβάδια για να φτάσω στην πύλη του στρατοπέδου, αυτό δεν το φανταζόταν κανείς τότε στο τραπέζι. Ότι μόλις τρία χρόνια αργότερα, μόνος μέσα στη νύχτα, θα είμαι ένας άνθρωπος-πατάτα και θα αποκαλώ την επιστροφή στο στρατόπεδο γυρισμό.

Στην πύλη του στρατοπέδου τα σκυλιά γάβγιζαν με κείνες τις διαπεραστικές φωνές της νύχτας που έμοιαζαν πάντα με κλάμα. Ίσως ο Τουρ Πρίκουλιτς να είχε κάνει συμφωνία και με τους σκοπούς, αφού μου έγνεψαν να περάσω, δεν μου έκαναν έλεγ-

χο. Και τους άκουγα να γελάνε πίσω μου, παπούτσια πατούσαν διστακτικά στο έδαφος. Δεν μπορούσα, έτσι παραγεμισμένος που ήμουν, να γυρίσω να κοιτάξω, πιθανόν κάποιος να παρίστανε το μονοκόμματο βάδισμά μου.

Για τον Άλμπερτ Γκίον πήρα μαζί μου την επόμενη μέρα στη νυχτερινή βάρδια 3 μεσαίες πατάτες. Ίσως να θέλει να τις ψήσει με την ησυχία του στη φωτιά, στο πίσω μέρος του προανλίου, στο ανοιχτό σιδερένιο καλάθι. Δεν θέλει. Τις κοιτάζει μία μία και τις βάζει στο σκούφο του. Γιατί ειδικά 273 πατάτες, με ρωτάει.

Επειδή οι μείον 273 βαθμοί Κελσίου είναι το απόλυτο σημείο μηδέν, λέω εγώ, πιο κάτω δεν γίνεται.

Τα έχεις βάλει με την επιστήμη σήμερα, λέει, σίγουρα έχεις κάνει λάθος στο μέτρημα.

Δεν γίνεται να έχω κάνει λάθος στο μέτρημα, λέω, ο αριθμός 273 αυτοπροστατεύεται, ο αριθμός 273 είναι αξίωμα.

Αξίωμα, λέει ο Άλμπερτ Γκίον, άλλα πράγματα θα έπρεπε να σκεφτόσουν. Αχ, μωρέ Λέο, θα μπορούσες να το είχες σκάσει.

Στην Τρούντι Πέλικαν έδωσα 20 πατάτες και μ' αυτές πλήρωσα τη ζάχαρη και το αλάτι. Δύο μήνες αργότερα, λίγο πριν τα Χριστούγεννα, οι 273 πατάτες τελείωσαν. Οι τελευταίες είχαν μάτια γαλαζοπράσινα, σαν τα μάτια της Μπέα Τσάκελ. Σκεφτόμουν μήπως έπρεπε να της το πω κάποια μέρα.

Ουρανός κάτω γη πάνω

ΣΤΗ ΘΕΡΙΝΗ ΜΑΣ κατοικία στο Βενχ, βαθιά μέσα στον κήπο με τα οπωροφόρα, υπήρχε ένα ξύλινο παγκάκι χωρίς πλάτη. Το έλεγαν θείο Έρμαν. Είχε αυτό το όνομα επειδή δεν ξέραμε κανέναν που να τον λένε έτσι. Ο θείος Έρμαν είχε χωμένα στη γη δύο στρογγυλά πόδια από κορμούς δέντρων. Το κάθισμά του ήταν λείο μόνο στην επάνω πλευρά, από κάτω ο φλοιός ήταν ακόμα πάνω στο ξύλο. Όταν ο ήλιος έκαιγε πολύ, ο θείος Έρμαν ιδρώνε και γέμιζε σταγόνες ρετσίνοι. Αν τις μαδούσες, την άλλη μέρα είχαν ξαναβγεί.

Πέρα μακριά στον χορταριασμένο λόφο ήταν η θεία Λούια. Είχε πλάτη και τέσσερα πόδια και ήταν πιο μικρή και πιο λεπτή από τον θείο Έρμαν, και μεγαλύτερη σε ηλικία. Ο θείος Έρμαν είχε έρθει μετά από κείνη. Μπροστά στη θεία Λούια κατέβαινα το λόφο κατρακυλώντας. Ουρανός κάτω γη πάνω, κι ανάμεσά τους χορτάρι. Πάντα με κρατούσε το χορτάρι γερά απ' τα πόδια για να μην πέσω στον ουρανό. Πάντα έβλεπα την γκριζα κοιλιά της θείας Λούια.

Ένα βράδυ η μητέρα καθόταν στη θεία Λούια κι εγώ ήμουν ξαπλωμένος στο χορτάρι ανάσκελα μπροστά στα πόδια της. Κοιτούσαμε πάνω, ο ουρανός γεμάτος αστέρια. Και η μητέρα σήκωσε το γιακά της πλεχτής της ζακέτας πάνω απ' το πιγούνι, ώσπου ο γιακάς να αποκτήσει χείλια. Ώσπου να πει, όχι εκείνη αλλά ο γιακάς:

Ο ουρανός και η γη είναι ο κόσμος. Ο ουρανός είναι τόσο μεγάλος, επειδή εκεί μέσα κρέμεται για κάθε άνθρωπο κι από ένα παλτό. Και η γη είναι τόσο μεγάλη επειδή υπάρχουν όλες αυτές οι αποστάσεις μέχρι τα δάχτυλα των ποδιών του κόσμου. Είναι τόσο μακριά όμως, που πρέπει να πάψουμε να το σκεφτόμαστε, γιατί οι αποστάσεις αυτές μας κάνουν να νιώθουμε κάτι σαν αναγούλα σε άδειο στομάχι.

Πού είναι το πιο μακρινό σημείο του κόσμου, ρώτησα.

Πού σταματάει.
Στα δάχτυλα των ποδιών.
Ναι.
Είναι κι αυτά δέκα.
Νομίζω πως ναι.
Ξέρεις ποιο παλτό είναι το δικό σου.
Θα το μάθω μόνο όταν θα είμαι ψηλά στον ουρανό.
Μα εκεί είναι οι πεθαμένοι.
Ναι.
Πώς πάνε εκεί.
Τους πάει η ψυχή τους.
Έχει κι η ψυχή δάχτυλα στα πόδια.
Όχι, έχει φτερά.
Έχουν τα παλτά μανίκια.
Ναι.
Τα μανίκια είναι τα φτερά τους.
Ναι.
Ο θεός Έρμαν και η θεία Λούια είναι ζευγάρι.
Αν το ξύλο παντρεύεται, τότε ναι.

Έπειτα η μητέρα σηκώθηκε και πήγε στο σπίτι. Κι εγώ κάθισα στη θεία Λούια, σε κείνο ακριβώς το σημείο που καθόταν εκείνη. Το ξύλο ήταν ακόμα ζεστό. Στον κήπο με τα οπωροφόρα έτρεμε ο μαύρος αέρας.

Για τις ανίες

ΣΗΜΕΡΑ ΔΕΝ ΕΧΩ ούτε πρωινή βάρδια, ούτε απογευματινή, ούτε και νυχτερινή. Μετά την τελευταία νυχτερινή βάρδια είναι πάντα Τετάρτη, που είναι μεγάλη μέρα. Είναι η δική μου Κυριακή και δεν τελειώνει παρά μόνο την Πέμπτη στις δύο η ώρα το μεσημέρι. Με περιβάλλει πάρα πολύς και καθαρός αέρας. Έπρεπε να κόψω τα νύχια μου, την τελευταία φορά όμως μου φάνηκε σάμπως στα δικά μου δάχτυλα να έκοβα τα νύχια κάποιου άλλου. Δεν ήξερα τίνος.

Από το παράθυρο του παραπήγματος βλέπεις τον κεντρικό δρόμο του στρατοπέδου μέχρι την καντίνα. Έρχονται οι δύο Τσίρι, κουβαλούν έναν κουβά, θα πρέπει να έχει κάρβουνο μέσα, είναι βαρύς. Προσπερνούν το πρώτο παγκάκι, κάθονται στο δεύτερο, επειδή έχει πλάτη. Θα μπορούσα να ανοίξω το παράθυρο και να τους κάνω νόημα ή να βγω έξω. Φοράω αμέσως τις γαλότσες μου κι έπειτα μένω να κάθομαι με τις γαλότσες στο κρεβάτι.

Υπάρχει η ανιαρή μεγαλομανία του λαστιχένιου σκουληκιού στο ρολόι-κούκος, το μαύρο γόνατο στο σωλήνα της σόμπας. Στο πάτωμα απλώνεται η σκιά του φθαρμένου μικρού ξύλινου τραπέζιού. Όταν γυρίζει ο ήλιος, η σκιά του αλλάζει πάλι. Υπάρχει η ανία του επιφάνειας του νερού στον μεταλλικό κουβά και το νερό στα φουσκωμένα μου πόδια. Υπάρχει η ανία της ξηλωμένης ραφής της δικής σου φανέλας και της δανεικής βελόνας, η τρεμάμενη ανία του ραψίματος, όπου το μυαλό μου γλιστράει πάνω απ' τα μάτια, υπάρχει και η ανία της κοιμμένης κλωστής.

Ανάμεσα στους άντρες πλανάται η ανία της αδιόρατης θλίψης όταν, χωρίς το παραμικρό πάθος, παίζουν χαρτιά και γκρινιάζουν. Όταν έχεις καλό φύλλο πρέπει να θέλεις να κερδίσεις, οι άντρες όμως σταματούν το παιχνίδι πριν κάποιος κερδίσει ή χάσει. Κι ανάμεσα στις γυναίκες πλανάται η ανία που έχει το τραγούδι, τα νοσταλγικά τους τραγούδια την ώρα του ξε-

ψειρίσματος μέσα στην ανία της πυκνής χτένας για τις ψείρες, από κόκαλο και βακελίτη. Υπάρχει και η ανία της χτένας με τα αραιά δόντια, που δεν χρησιμεύει σε τίποτα πια. Υπάρχει η ανία που έχει το κούρεμα με την ψιλή και η ανία των κρανίων που μοιάζουν με πορσελάνινα δοχεία, στολισμένα με λουλουδάκια από πύον και γιρλάντες από τοσιπήματα, παλιά και καινούργια. Υπάρχει και η βουβή ανία της Κάτυ της Σκοπιάς. Η Κάτυ της Σκοπιάς δεν τραγουδάει ποτέ. Κάτυ, δεν ξέρεις να τραγουδάς, τη ρώτησα. Χτενίστηκα κιόλας, είπε εκείνη. Βλέπεις, χωρίς μαλλιά η χτένα γρατζουνάει.

Το προαύλιο του στρατοπέδου είναι ένα άδειο χωριό στον ήλιο, οι άκρες στα σύννεφα φωτιά. Η θεία Φίνι κάτω από τον ήλιο του δειλινού μού έδειχνε το λιβάδι ψηλά στο βουνό. Μια ριπή αέρα είχε σηκώσει τα μαλλιά της ψηλά σαν φωλιά πουλιών και με μια άσπρη χωρίστρα είχε κόψει το πίσω μέρος του κεφαλιού της στα δύο. Και είπε: Ο Χριστούλης φτιάχνει γλυκό. Από τώρα, ρώτησα εγώ. Από τώρα, είπε εκείνη.

Υπάρχει η ανία των χαμένων συζητήσεων, για να μην πω ευκαιριών. Για μια απλή επιθυμία ξοδεύει κανείς πολλές λέξεις και ίσως να μη μένει στη μνήμη καμιά. Συχνά αποφεύγω τις συζητήσεις, κι όταν τις επιζητώ τις φοβάμαι, περισσότερο εκείνες με την Μπέα Τσάκελ. Μπορεί να μη θέλω τίποτε από την Μπέα Τσάκελ όταν μιλάω μαζί της. Να βυθίζομαι στα μακρόστενα μάτια της επειδή θέλω να ζητιανέψω την επιείκεια του Τουρ. Κατά βάθος μιλάω με όλους περισσότερο απ' όσο θέλω, για να είμαι λιγότερο μόνος. Λες και μπορούσε να είναι κανείς μόνος στο στρατόπεδο. Δεν μπορείς, ούτε καν όταν το στρατόπεδο είναι ένα άδειο χωριό στον ήλιο.

Συμβαίνει πάντα το ίδιο, ξαπλώνω, αφού αργότερα δεν θα είναι τόσο ήσυχα όσο τώρα, γιατί θα γυρίζουν οι άλλοι από τη δουλειά. Όσοι κάνουν νυχτερινή βάρδια δεν κοιμούνται συνεχόμενα για πολύ, μετά από τέσσερις ώρες υποχρεωτικού ύπνου είμαι ξύπνιος. Θα μπορούσα να υπολογίσω πόσος καιρός είναι ακόμα μέχρι να έρθει πάλι στο στρατόπεδο άλλη μια ανιαρή άνοιξη με την επόμενη άσκοπη ειρήνη και με τη φήμη ότι σύντομα θα γυρίσουμε στα σπίτια μας. Κι εγώ, μέσα σ' αυτή την καινούργια ειρήνη, είμαι ξαπλωμένος στο καινούργιο χορτάρι κι έχω όλη τη γη θηλυκωμένη στην πλάτη μου. Θα μας μεταφέρουν ό-

μως σε κάποιο άλλο στρατόπεδο, ακόμα πιο ανατολικά, σε ένα στρατόπεδο υλοτόμων. Και βάζω τα πράγματά μου, πράγματα από το υπόγειο, μέσα στο γραμμόφωνο-βαλίτσα, βάζω και βάζω και δεν τελειώνω. Οι άλλοι ήδη περμμένουν. Η ατμομηχανή σφυρίζει, την τελευταία στιγμή πηδάω στον αναβατήρα. Περνάμε από το ένα ελατοδόσος στο άλλο. Τα έλατα πηδάνε στην άκρη, αποφεύγουν τις ράγες και πίσω από το τρένο ξαναπηδάνε και μπαίνουν πάλι στη θέση τους. Κι εμείς φτάνουμε και κατεβαίνουμε, πρώτος ο διοικητής Σιστβανγιόνφ. Δεν βιάζομαι και ελπίζω να μην καταλάβει κανείς πως μέσα στο γραμμόφωνο-βαλίτσα δεν έχω ούτε πριόνι ούτε τσεκούρι, παρά μόνο τα πράγματα από το υπόγειο και το άσπρο μου μαντίλι. Ο διοικητής άλλαξε ρούχα αμέσως μόλις κατέβηκε, η στολή του έχει κοκάλινα κουμπιά, επωμίδες με φύλλα βελανιδιάς, παρόλο που βρισκόμαστε σε ελατοδόσος. Χάνει την υπομονή του, νταβαί, άντε λοιπόν, λέει σε μένα, τα πριόνια και τα τσεκούρια φτάνουν και περισσεύουν. Κατεβαίνω, κι εκείνος μου δίνει ένα καφετί χάρτινο σακί. Πάλι τσιμέντο, σκέφτομαι. Στη μία γωνία όμως το σακί είναι σκισμένο κι από μέσα κυλάει άσπρο αλεύρι. Τον ευχαριστώ για το δώρο, βάζω το σακί κάτω από την αριστερή μασχάλη και με το δεξί χέρι τον χαιρετάω. Χαλαρά τα πόδια, εδώ στα βουνά γίνονται και ανατινάξεις, λέει ο Σιστβανγιόνφ. Τώρα καταλαβαίνω ότι το άσπρο αλεύρι είναι δυναμίτης.

Αντί να κάνω τέτοιες σκέψεις θα μπορούσα να διάβαζα κάτι. Αλλά τον τρομερό Ζαρατούστρα, τον τεράστιο Φάουστ και τον Βάινχεμπερ με τα ψιλά γράμματα, όλους τους είχα πουλήσει προ πολλού για τσιγαρόχαρτο, ώστε να χορτάσω λίγο την πείνα μου. Την προηγούμενη ελεύθερη Τετάρτη μου φανταζόμουν ότι δεν μπήκαμε καθόλου στο τρένο. Ότι το παράπηγμα ταξιδεύει χωρίς ρόδες πιο βαθιά στην Ανατολή και ότι καθώς ταξιδεύει ανοίγει σαν ακορντεόν. Ότι δεν τραντάζεται καθόλου, ότι έξω περνάνε από μπροστά μας ακακίες, ότι τα κλαδιά τους γδέρνουν το παράθυρο και ότι κάθομαι δίπλα στον Κομπέλιαν και ρωτάω: Γιατί κινούμαστε, αφού δεν έχουμε ρόδες. Και ότι ο Κομπέλιαν λέει: Αφού κινούμαστε πάνω σε ένσφαιρο πεδίο.

Είμαι κουρασμένος και δεν έχω καμία διάθεση να λαχταρήσω κάτι φοβερά. Υπάρχουν ένα σωρό είδη ανίας, άλλες που προπορεύονται ταχύτατα και άλλες που ακολουθούν χωλαίνοντας πο-

λύ αργά. Αν τους φερθώ καλά, δεν μου κάνουν τίποτα και είναι δικές μου κάθε μέρα. Όλο το χρόνο πλανάται πάνω από το ρώσικο χωριό η ανία του λεπτού φεγγαριού, ο λαϊμός του μιμείται το άνθος του αγγουριού ή μια τρομπέτα με γκριζες δακτυλικές οπές. Λίγες μέρες αργότερα μεγαλώνει και γίνεται μισοφέγγαρο, που μοιάζει με κρεμασμένο σκούφο. Και τις επόμενες μέρες κοιτάζει από τον ουρανό κάτω στη γη η ανία ενός ολόκληρου φεγγαριού, τόσο γεμάτου που ξεχειλίζει. Κάθε μέρα πλανάται η ανία του συρματοπλέγματος στο τείχος του στρατοπέδου, η ανία των σκοπών στους πύργους, οι αστραφτερές μύτες των παπουτσιών του Τουρ Πρίκουλις και η ανία της σκισμένης σου γαλότσας. Η ανία του άσπρου νέφους πάνω από τον πύργο ψύξης, όπως και η ανία του άσπρου λινού πανιού πάνω στο ψωμί. Και υπάρχει και η ανία της κυματιστής επιφάνειας του ασβέστη, του καπνού που βγάζει η πίσσα και της παλιάς λιμνούλας με το πετρέλαιο.

Υπάρχει η ανία του ήλιου, όταν το ξύλο ξεραίνεται και το χρώμα γίνεται πιο αραιό απ' ό,τι η λογική στο μυαλό, όταν τα σκυλιά-φύλακες λαγοκοιμούνται αντί να γαβγίζουν. Και πριν το χορτάρι πεθάνει απ' τη δίψα, ο ουρανός συννεφιάζει, και τότε έρχεται η ανία της κάτω άκρης των κορδονιών της βροχής, ώσπου το ξύλο να φουσκώσει και τα παπούτσια να κολλάνε στη λάσπη και τα ρούχα στο δέρμα. Το καλοκαίρι βασανίζει το φύλλωμά του, το φθινόπωρο τα χρώματά του, ο χειμώνας εμάς.

Υπάρχει η ανία του φρέσκου χιονιού με τη σκόνη του κάρβουνου και η ανία του παλιού χιονιού με τη σκόνη του κάρβουνου, η ανία του παλιού χιονιού με τις πατατόφλουδες και του φρέσκου χιονιού χωρίς τις πατατόφλουδες. Η ανία του χιονιού με τις ρυτίδες του τσιμέντου και τους λεκέδες της πίσσας, το αλευρωμένο μαλλί στα σκυλιά-φύλακες και το βαθύ μεταλλικό ή το οξύ και διαπεραστικό τους γάβγισμα. Υπάρχει η ανία των σωληνώσεων που στάζουν, οι παγοκρύσταλλοί τους, που μοιάζουν με ραπανάκια από γυαλί, και η ανία του χιονιού στις σκάλες του υπογείου, που θυμίζει έπιπλα από βελούδο. Υπάρχει και η παγοκλωστή και ο τρόπος που λιώνει θυμίζοντας φιλέ για τα μαλλιά πάνω στα ψίχουλα του πυρίμαχου άργιλου στις συστοιχίες των καμίνων κοκ. Υπάρχει και η ανία που έχει το χιόνι που κολλάει, που έχει μανία με τους ανθρώπους και που κάνει το βλέμμα μας γυάλινο και τα μάγουλά μας να καίνε.

Στις φαρδιές ρώσικες σιδηροδρομικές γραμμές υπάρχει το χιόνι πάνω στις ξύλινες τραβέρσες, το σκουριασμένο στεφάνι στις βίδες, που είναι κοντά κοντά η μία στην άλλη, δύο, τρεις ή και πέντε, σαν επωμίδες με διαφορετικούς βαθμούς. Και στο ανάχωμα της σιδηροδρομικής γραμμής υπάρχει, όταν κάποιος πέσει κάτω, η ανία του χιονιού με το πτώμα και το φτυάρι του. Πριν καλά καλά μαζέψουν το πτώμα, το έχεις κιόλας ξεχάσει, επειδή μέσα στο παχύ χιόνι δεν βλέπεις το περίγραμμα των αδύνατων πτωμάτων. Μονάχα η ανία ενός παρατημένου φτυαριού. Δεν πρέπει να βρίσκεσαι κοντά στο φτυάρι. Αν σηκωθεί απαλό αεράκι, πετάει η ψυχή, στολισμένη με πούπουλα. Αν ο αέρας είναι δυνατός, τη μεταφέρει σε κύματα. Όχι μόνο εκείνη, με κάθε πτώμα ελευθερώνεται μάλλον κι από ένας άγγελος της πείνας και αναζητά καινούργιο αφεντικό. Αλλά δύο αγγέλους της πείνας δεν μπορεί να θρέψει κανένας από μας.

Η Τρούντι Πέλικαν μου είπε ότι ο Κομπέλιαν την πήγε μαζί με τη στρατιωτική γιατρό στο ανάχωμα της σιδηροδρομικής γραμμής για να φορτώσουν στο αυτοκίνητο την Κορίνα Μάρκου, που είχε πεθάνει από το κρύο. Ότι η Τρούντι ανέβηκε στην καρότσα, για να γδύσει το πτώμα πριν το βάλουν στον τάφο, αλλά η στρατιωτική γιατρός είπε: Θα τα κάνουμε αργότερα αυτά. Ότι η στρατιωτική γιατρός κάθισε με τον Κομπέλιαν στην καμπίνα και η Τρούντι κάθισε επάνω, με το πτώμα. Ότι ο Κομπέλιαν δεν τις πήγε στο νεκροταφείο αλλά στο στρατόπεδο, ότι στο νοσοκομειακό παράπηγμα τους περίμενε η Μπέα Τσάκελ και ότι, όταν άκουσε το μουγκρητό του αυτοκινήτου, βγήκε στην πόρτα με το παιδί της αγκαλιά. Ότι ο Κομπέλιαν πήρε τη νεκρή Κορίνα Μάρκου στον ώμο και κατόπιν εντολής της στρατιωτικής γιατρού δεν την πήγε στο νεκροθάλαμο, ούτε στο ιατρείο, αλλά στο προσωπικό δωμάτιο της στρατιωτικής γιατρού. Ότι δεν ήξερε τι να το κάνει το πτώμα, επειδή η γιατρός τού είπε: Περίμενε. Ότι η νεκρή άρχισε να του βαρβαίνει πολύ τον ώμο και ότι την άφησε να γλιστρήσει πάνω στο σώμα του κι ότι μετά την κράτησε όρθια. Ότι την ακούμπησε πάνω του, ώσπου η στρατιωτική γιατρός να βάλει τις κονσέρβες μέσα σε έναν κουβά και να αδειάσει το τραπέζι. Ότι ο Κομπέλιαν έβαλε τη νεκρή χωρίς δεύτερη κουβέντα πάνω στο τραπέζι. Ότι η Τρούντι Πέλικαν άρχισε να ξεκουμπώνει τη ζακέτα της νεκρής, επειδή νόμισε ότι η Μπέα Τσάκελ περίμενε τα ρούχα.

'Ότι η στρατιωτική γιατρός είπε: Τα μαλλιά πρώτα. 'Ότι η Μπέα Τσάκελ έβαλε το παιδί της μαζί με τα άλλα παιδιά στην ξύλινη αποθήκη. 'Ότι το παιδί κλότσαγε τον ξύλινο τοίχο και τσίριζε, ώσπου άρχισαν και τα άλλα παιδιά να τσίρίζουν ακόμα πιο δυνατά, όπως γαβγίζουν ακόμα πιο δυνατά και τα άλλα σκυλιά, όταν ένα αρχίσει να γαβγίζει. 'Ότι η Μπέα Τσάκελ έπιασε τη νεκρή από το κεφάλι και την τράβηξε προς την άκρη του τραπεζιού, ώσπου τα μαλλιά της έφτασαν να κρέμονται κάτω. 'Ότι η Κορίνα Μάρκου, ως εκ θαύματος, δεν ήταν ακόμα κουρεμένη γουλί, και ότι η στρατιωτική γιατρός τής κούρεψε τα μαλλιά με την ψιλή. 'Ότι η Μπέα Τσάκελ τα έβαλε ωραία ωραία μέσα σε ένα ξύλινο κουτί. 'Ότι η Τρούντι θέλησε να μάθει τι θα τα κάνουν, και η στρατιωτική γιατρός είπε: Μαξιλάρι για τα παράθυρα. 'Ότι η Τρούντι ρώτησε: Για ποιον, και η Μπέα Τσάκελ είπε: Για το ραφείο, ο κύριος Ρόις θα μας ράψει καλύμματα για τα παράθυρα, τα μαλλιά δεν αφήνουν τον αέρα να περάσει. 'Ότι η στρατιωτική γιατρός έπλυνε τα χέρια της με σαπούνι και είπε: Φοβάμαι ότι νιώθει ανία κανείς όταν είναι νεκρός. 'Ότι η Μπέα Τσάκελ απάντησε με μια ασυνήθιστα λεπτή φωνή: Δικαιολογημένα. 'Ότι η Μπέα Τσάκελ έσκισε μετά δύο άδεια φύλλα από το βιβλίο ασθενών και σκέπασε το ξύλινο κουτί. 'Ότι με το κουτί κάτω από τη μασχάλη ήταν σαν να είχε αγοράσει από το μαγαζί του ρώσικου χωριού κάτι που χαλάει εύκολα. 'Ότι δεν περίμενε τα ρούχα, αλλά κρατώντας το κουτί έφυγε προτού ακόμα γδύσουν τη νεκρή. 'Ότι ο Κομπέλιαν πήγε στο αυτοκίνητό του. 'Ότι πέρασε αρκετή ώρα ώσπου να γδύσουν τη νεκρή, επειδή η Τρούντι Πέλικαν δεν ήθελε να κόψει με το ψαλίδι την καλή πουφοάικα. 'Ότι με το τράβηγμα έπεσε από την τσέπη της ζακέτας της νεκρής δίπλα στον κουβά μια καρφίτσα-γατάκι. 'Ότι η Τρούντι Πέλικαν έσκυψε να πιάσει την καρφίτσα και σε μία από τις αστραφτερές κονσέρβες που ήταν μέσα στον κουβά συλλάβισε τις λέξεις: ΚΟΡΝ-ΜΠΙΦ. 'Ότι δεν πίστευε στα μάτια της. 'Ότι η στρατιωτική γιατρός, ενώ εκείνη συλλάβιζε ακόμα, σήκωσε από κάτω την καρφίτσα. 'Ότι όλη αυτή την ώρα το αυτοκίνητο έξω μούγκριζε και δεν έφευγε. 'Ότι η στρατιωτική γιατρός βγήκε έξω με την καρφίτσα-γατάκι στο χέρι, ξαναγύρισε με άδεια χέρια και είπε: Ο Κομπέλιαν κάθεται στο τιμόνι, λέει συνέχεια Μεγαλόδυναμε Θεέ και κλαίει.

Η ανία είναι η υπομονή του φόβου. Δεν θέλει άλλωστε να υ-

περβάλλει. Μόνο κάποιες φορές, και αυτό ακριβώς είναι που την ενδιαφέρει ιδιαίτέρως, θέλει να ξέρει πώς τα πάω.

Θα μπορούσα να φάω ένα κομμάτι από το ψωμί που είχα φυλάξει στο μαξιλάρι μου, με λίγη ζάχαρη ή αλάτι. Ή να στεγνώσω στην πλάτη της καρέκλας δίπλα στη σόμπα τα βρεγμένα πανιά που είχα τυλίξει στα πόδια μου. Το ξύλινο τραπεζάκι ρίχνει πιο μακρόστενη σκιά, ο ήλιος είχε γυρίσει. Την άνοιξη, την επόμενη άνοιξη, ίσως ψάξω να βρω δύο κομμάτια λάστιχο από τον μιά-ντα μεταφοράς στο εργοστάσιο ή κανένα λάστιχο αυτοκινήτου από το γκαράζ. Μετά θα τα πάω στον τσαγκάρη.

Η πρώτη που φόρεσε μπαλέτκι στο στρατόπεδο ήταν η Μπέα Τσάκελ, από το προηγούμενο καλοκαίρι κιάλας. Πήγα και τη βρήκα στην μιατιοθήκη, χρειαζόμουν καινούργια ξυλοπάπουτσα. Ενώ έψαχνα μέσα στο σωρό των παπουτσιών, η Μπέα Τσάκελ μου είπε: Έχω ή πολύ μεγάλα ή πολύ μικρά, δαχτυλήθρες ή βάρκες, τα μεσαία έχουν τελειώσει όλα. Δοκιμάζω πολλά, για να μείνω περυσότερο. Στην αρχή αποφάσισα να πάρω ένα ζευγάρι μικρά, ύστερα όμως τη ρώτησα πότε θα ξαναφέρουν μεσαία. Τελικά κράτησα δύο μεγάλα. Η Μπέα Τσάκελ είπε: Φόρεσέ τα τώρα κι άσε τα παλιά εδώ. Κοίτα τι έχω, μπαλέτκι.

Πού τα βρήκες, ρώτησα.

Στον τσαγκάρη, είπε εκείνη. Κοίταξε, λυγίζουν σαν να είσαι ξυπόλυτος.

Πόσο κάνουν, ρώτησα.

Πρέπει να ρωτήσεις τον Τουρ, είπε εκείνη.

Τα δύο κομμάτια λάστιχο ο Κομπέλιαν ίσως να μου τα δώσει δωρεάν. Πρέπει να έχουν το μέγεθος δύο τουλάχιστον φτυαριών. Θα χρειαστώ χρήματα για τον τσαγκάρη. Θα έπρεπε να πουλήσω κάρβουνο, όσο ακόμα κάνει κρύο. Το καλοκαίρι, το επόμενο καλοκαίρι, η ανία ίσως να βγάλει τα πανιά απ' τα πόδια και να φορέσει μπαλέτκι. Μετά θα περπατάει σαν να είναι ξυπόλυτη.

Αδελφός-υποκατάστατο

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ του Νοέμβρη ο Τουρ Πρίκουλιτς με φωνάζει στο υπηρεσιακό του δωμάτιο.

Έχω αλληλογραφία από το σπίτι.

Από τη χαρά μου ο ουρανίσκος μου χτυπάει, το στόμα μου δεν κλείνει. Ο Τουρ ψάχνει μέσα σε ένα κουτί στη μισάνοιχτη ντουλάπα. Στο κλειστό φύλλο της ντουλάπας είναι κολλημένη μια φωτογραφία του Στάλιν, ψηλά γκρίζα ζυγωματικά σαν δύο σωροί απορριμμάτων άνθρακα, η μύτη επιβλητική σαν σιδερένια γέφυρα, το μουστάκι του σαν χελιδόνι. Η καρβουνόσομπα βροντάει δίπλα στο τραπέζι, πάνω της μουρμουρίζει μια ανοιχτή ταίγκινη κατσαρόλα με μαύρο τσάι. Δίπλα στη σόμπα είναι ο κουβάς με τον ανθρακίτη. Βάλε λίγα κάρβουνα στη σόμπα μέχρι να βρω την αλληλογραφία σου, μου λέει ο Τουρ.

Ψάχνω μέσα στον κουβά και βρίσκω τρία κομμάτια στο σωστό μέγεθος, η φλόγα ξεπηδάει σαν άσπρος λαγός μέσα από έναν κίτρινο λαγό. Έπειτα ξεπηδάει ο κίτρινος μέσα από τον άσπρο, οι λαγοί σκίζουν ο ένας τον άλλον και σφυρίζουν ντουέτο λαγαλγία. Η φωτιά μου φυσάει ζέστη στο πρόσωπο και η αναμονή φόβο. Κλείνω το πορτάκι της σόμπας και ο Τουρ κλείνει την ντουλάπα. Μου παραδίδει μια καρτ ποστάλ του Ερυθρού Σταυρού.

Πάνω στην κάρτα είναι ραμμένη με άσπρη κλωστή μια φωτογραφία, γαζωμένη προσεκτικά στη ραπτομηχανή. Στη φωτογραφία είναι ένα παιδί. Ο Τουρ με κοιτάζει καταπρόσωπο κι εγώ κοιτάζω την κάρτα, και το ραμμένο παιδί της κάρτας με κοιτάζει καταπρόσωπο, κι από την πόρτα της ντουλάπας να μας κοιτάζει όλους καταπρόσωπο ο Στάλιν.

Κάτω από τη φωτογραφία γράφει:

Ρόμπερτ, γενν. την 17η Απριλίου 1947.

Είναι ο γραφικός χαρακτήρας της μητέρας. Το παιδί της φωτογραφίας φοράει ένα πλεχτό σκουφάκι κι έχει ένα φιόγκο κάτω από το πιγούνι. Ξαναδιαβάζω: Ρόμπερτ, γενν. την 17η Απριλίου

1947. Ο γραφικός χαρακτήρας μου δίνει σουβλιές, το πρακτικό μυαλό της μητέρας, η οικονομία χώρου με τη συντομογραφία ΓΕΝΝ. αντί για γεννηθείς. Νιώθω το σφυγμό μου στην κάρτα, όχι στο χέρι με το οποίο την κρατάω. Ο Τουρ αφήνει στο τραπέζι τη λίστα της αλληλογραφίας κι ένα μολύβι, μου λέει να βρω το όνομά μου και να υπογράψω. Πηγαίνει στη σόμπα, τεντώνει τα χέρια και αφουγκράζεται το νερό που μουρμουρίζει και τους λαγούς που σφυρίζουν στη φωτιά. Πρώτα σβήνουν από τα μάτια μου οι στήλες, ύστερα τα γράμματα. Μετά γονατίζω στην κόχη του τραπεζιού, αφήνω τα χέρια μου να πέσουν στο τραπέζι και το πρόσωπο στα χέρια, κι αρχίζω να κλαίω με λυγμούς.

Θέλεις τσάι, ρωτάει ο Τουρ. Θέλεις σναψ. Νόμιζα ότι θα χαρείς.

Ναι, λέω εγώ, χαίρομαι που στο σπίτι έχουμε ακόμα την παλιά ραπτομηχανή.

Πίνω με τον Τουρ Πρίκουλιτς ένα ποτηράκι σναψ, κι ακόμα ένα. Για τους ανθρώπους που έχουν μείνει πετοί και κόκαλο είναι πάρα πολύ. Το σναψ με καίει στο στομάχι και τα δάκρυα στο πρόσωπο. Είχα αιώνες να κλάψω, έμαθα τη νοσταλγία μου να έχει μάτια στεγνά. Ο Τουρ μου βάζει το μολύβι στο χέρι και μου δείχνει τη σωστή στήλη. Με τρεμάμενο χέρι γράφω: Λέο-πολντ. Θέλω ολόκληρο το όνομα, λέει ο Τουρ. Γράψ' το εσύ ολόκληρο, λέω, εγώ δεν μπορώ.

Ύστερα βγαίνω έξω στο χιόνι με το ραμμένο παιδί μέσα στη ζακέτα της πουφοάικα. Στο παράθυρο του υπηρεσιακού του δωματίου βλέπω το μαξιλάρι για τα παράθυρα που μου είχε πει η Τρούντι Πέλικαν, για τον αέρα. Είναι ραμμένο προσεκτικά και παραγεμισμένο. Τα μαλλιά της Κορίνα Μάρκου σίγουρα δεν θα έφτασαν, θα έχουν βάλει κι άλλα μέσα. Από τους γλόμπους ξεχύνονται άσπροι κώνοι, η πίσω σκοπιά αιωρείται στον ουρανό. Σε ολόκληρο το χιονισμένο προαύλιο είναι σκορπισμένα τα άσπρα φασόλια του Τσίτερ-Λόμερ. Το χιόνι απομακρύνεται μαζί με το τείχος του στρατοπέδου όλο και περισσότερο. Αλλά στον κεντρικό δρόμο του στρατοπέδου όπου περπατάω, το χιόνι σηκώνεται και φτάνει στο λαιμό μου. Ο αέρας έχει ένα κοφτερό δρεπάνι. Δεν έχω πόδια, περπατάω με τα μάγουλα και σε λίγο δεν θα τα έχω ούτε κι αυτά. Έχω μονάχα το ραμμένο παιδί, είναι ο αδελφός-υποκατάστατο. Οι γονείς μου έκαναν παιδί επει-

δή δεν υπολόγιζαν πια σε μένα. Όπως η μητέρα συντόμευσε το γεννηθείς με το ΓΕΝΝ., έτσι θα συντόμευε και το απεβίωσε με το ΑΠΕΒ. Το έχει ήδη κάνει. Δεν ντρέπεται η μητέρα με το προσε-
κτικό γαζί από άσπρη κλωστή να με αναγκάζει να διαβάζω κά-
τω από την αράδα:

Για μένα, πέθανε εκεί που είσαι, θα γλιτώναμε και χώρο στο σπίτι.

Στο λευκό κάτω από την αράδα

Η ΚΑΡΤ ΠΟΣΤΑΛ του Ερυθρού Σταυρού έφτασε στο στρατόπεδο τον Νοέμβριο. Ήταν επτά μήνες καθ' οδόν. Από το σπίτι την έστειλαν τον Απρίλιο. Είχαν περάσει ήδη εννιά μήνες από τότε που το ραμμένο παιδί ήρθε στον κόσμο.

Την κάρτα με τον αδελφό-υποκατάστατο την έβαλα μαζί με το άσπρο μαντίλι κάτω κάτω στη βαλίτσα. Στην κάρτα ήταν γραμμένη μονάχα μία αράδα, κι εγώ δεν υπήρχα εκεί ούτε καν με μία λέξη. Ούτε καν στο λευκό κάτω από την αράδα.

Στο ρώσικο χωριό είχα μάθει να ζητιανεύω για να φάω. Να ζητιανέψω στη μητέρα για να με αναφέρει δεν ήθελα. Τα δύο επόμενα χρόνια πίεζα τον εαυτό μου να μην απαντήσω στην κάρτα. Να ζητιανεύω είχα μάθει τα δύο προηγούμενα χρόνια από τον άγγελο της πείνας. Τα δύο επόμενα χρόνια έμαθα από τον άγγελο της πείνας τη σκληρή περηφάνια. Ήταν τόσο ωμή όσο και το να παραμένεις σταθερός με το ψωμί. Με βασάνιζε φριχτά. Κάθε μέρα ο δικός μου άγγελος της πείνας μού έδειχνε τη μητέρα να ταΐζει το παιδί-υποκατάστατο προσπερνώντας τη δική μου ζωή. Περιποιημένη και χορτάτη πηγαινοέρχεται με το άσπρο παιδικό της καροτσάκι μέσα στο κεφάλι μου. Κι εγώ την παρακολουθούσα από κάθε σημείο όπου δεν υπήρχα, ούτε καν στο λευκό κάτω από την αράδα.

Το σύρμα Μινκόφσκι

ΟΛΟΙ ΕΔΩ έχουν το δικό τους παρόν. Όλοι εδώ αγγίζουν τη γη με τις λαστιχένιες γαλότσες ή με τα ξυλοπάπουτσά τους, είτε πρόκειται για δώδεκα μέτρα κάτω από τη γη είτε πρόκειται για τη σανίδα της σιωπής. Όταν ο Άλμπερτ Γκίον κι εγώ δεν δουλεύουμε, καθόμαστε σε ένα παγκάκι φτιαγμένο από δύο πέτρες και μια σανίδα. Μέσα στο συρμάτινο πλέγμα καίει ο γλόμπος, στο ανοιχτό σιδερένιο καλάθι μια φωτιά από κοκ. Ξεκουραζόμαστε και παραμένουμε σιωπηλοί. Συχνά αναρωτιέμαι, ξέρω άραγε ακόμα να μετρώ. Αν τώρα βρισκόμαστε στον τέταρτο χρόνο και στην τρίτη ειρήνη, πρέπει εδώ στο υπόγειο να έχει υπάρξει και η πρώτη και η δεύτερη ειρήνη, έτσι όπως θα πρέπει να έχει υπάρξει και μια προ-ειρήνη, χωρίς εμένα. Και πρέπει να υπάρχουν εδώ τόσες πολλές πρωινές και νυχτερινές βάρδιες όσες και τα στρώματα της γης. Και τις βάρδιες μου με τον Άλμπερτ Γκίον, θα έπρεπε κι αυτές να τις είχα μετρήσει, αλλά ξέρω άραγε ακόμα να μετρώ.

Ξέρω άραγε ακόμα να διαβάζω. Τα Χριστούγεννα ο πατέρας μου είχε χαρίσει ένα βιβλίο: *Εσύ και η Φυσική*. Εκεί λοιπόν έλεγε ότι κάθε άνθρωπος και κάθε γεγονός έχει τον δικό του χώρο και τον δικό του χρόνο. Είναι φυσικός νόμος. Και για αυτόν το λόγο έχει το καθετί το δικό του δικαίωμα στον κόσμο. Και για καθετί υπαρκτό υπάρχει ένα σύρμα, το ΣΥΡΜΑ ΜΙΝΚΟΦΣΚΙ. Έτσι όπως κάθομαι εδώ, πάνω από το κεφάλι μου το σύρμα Μινκόφσκι κοιτάει προς τα πάνω. Κι όταν κουνηθώ, λυγίζει όπως εγώ και κάνει την κίνηση που κάνω. Δεν είμαι λοιπόν μόνος.

Αλλά και κάθε γωνιά του υπογείου έχει το δικό της σύρμα, όπως και ο καθένας στο στρατόπεδο. Και κανένα σύρμα δεν αγγίζει το άλλο. Υπάρχει ένα αυστηρά διατεταγμένο δάσος από σύρματα πάνω από τα κεφάλια όλων μας. Καθένας στη θέση του αναπνέει μαζί με το σύρμα του. Μάλιστα ο πύργος ψύξης αναπνέει διπλά, αφού το νέφος του πύργου ψύξης έχει μάλλον το

δικό του σύρμα. Όταν το εφαρμόξεις αυτό σε ένα στρατόπεδο, το βιβλίο είναι λιγάκι έξω απ' τα νερά του. Αλλά και ο άγγελος της πείνας έχει το δικό του σύρμα Μινκόφσκι. Στο βιβλίο όμως δεν έλεγε αν ο άγγελος της πείνας αφήνει το σύρμα του σε εμάς και γι' αυτό δεν φεύγει όταν λέει πως θα ξανάρθει. Ίσως ο άγγελος της πείνας να το σεβόταν το βιβλίο, έπρεπε να το είχα φέρει μαζί μου.

Σωπαίνω σχεδόν πάντα όταν κάθομαι στο παγκάκι του υπογείου και κοιτάζω μέσα στο κεφάλι μου σαν να κοιτάζω μέσα από μια φωτεινή χαραμάδα. Στο βιβλίο έλεγε ακόμα ότι ο καθένας σε κάθε στιγμή και σε κάθε χώρο διατρέχει τη δική του ταινία. Σε κάθε κεφάλι το καρούλι γυρίζει 16 εικόνες ανά δευτερόλεπτο. Η ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑ ΠΑΡΑΜΟΝΗΣ ήταν άλλη μια παράξενη λέξη στο *Εσύ και η Φυσική*. Σάμπως να μην είναι καθόλου βέβαιο ότι βρισκομαι εδώ, ότι δεν χρειάζεται να θέλω να φύγω για να μη βρισκομαι εδώ. Κι αυτό συμβαίνει επειδή είμαι ένα σώμα σε ένα χώρο, στο υπόγειο δηλαδή, ένα μόριο δηλαδή, αλλά μέσω του σύρματος Μινκόφσκι είμαι συγχρόνως και κύμα. Και σαν κύμα που είμαι μπορώ να βρισκομαι και κάπου αλλού, και κάποιος που δεν είναι εδώ μπορεί να είναι μαζί μου. Μπορώ να διαλέξω ποιος. Όχι πρόσωπο, καλύτερα ένα αντικείμενο που να ταιριάζει στα στρώματα της γης στο υπόγειο. Λόγου χάρη ο ΔΕΙΝΟΣΑΥΡΟΣ. Ένα ωραίο πούλμαν, σκούρο κόκκινο, με επιχρωμιωμένες μπάρες, που έκανε δρομολόγια μεταξύ Χέρμανστατ και Ζάλτσμπουργκ, λεγόταν Δεινόσαυρος. Με τον Δεινόσαυρο η μητέρα πήγαινε με τη θεία Φίνι το καλοκαίρι στα ιαματικά λουτρά της Όκνα-Μπάι, δέκα χιλιόμετρα από το Χέρμανστατ. Όταν γύριζαν με αφήναν και τους έγλειφα τα μπράτσα, για να δω πόσο αλμυρά ήταν τα λουτρά. Και μιλούσαν για τα σεντεφένια λέπια που είχαν οι πλάκες από αλάτι στα λιβάδια, ανάμεσα στις καλαμιές. Από τη φωτεινή χαραμάδα στο κεφάλι μου έβαζα το λεωφορείο-Δεινόσαυρο να κάνει διαδρομές ανάμεσα σε μένα και στο υπόγειο. Έχει κι εκείνο τη δική του φωτεινή χαραμάδα και το δικό του σύρμα Μινκόφσκι. Τα σύρματά μας δεν έρχονται ποτέ σε επαφή, οι φωτεινές μας χαραμάδες όμως συναντιούνται κάτω από το γλόμπο όπου στροβιλίζεται η πτητική τέφρα με το δικό της σύρμα Μινκόφσκι. Και δίπλα μου, στο παγκάκι, ο Άλμπερτ Γκίον με το δικό του σύρμα Μινκόφσκι παραμένει σιω-

πηλός. Και το παγκάκι είναι η σανίδα της σιωπής, επειδή ο Άλμπερτ Γκίον δεν μπορεί να μου πει σε ποια ταινία είναι τώρα, ακριβώς όπως κι εγώ δεν μπορώ να του πω ότι έχω φέρει εδώ στο υπόγειο ένα σκούρο κόκκινο πούλιαν με επιχρωμιωμένες μπάρες. Κάθε βάρδια είναι ένα έργο τέχνης. Το δικό της όμως σύρμα Μινκόφσκι είναι απλώς ένα ατσαλόσυρμα όπου κυκλοφορούν καροτσάκια. Και κάθε καροτσάκι με το σύρμα του είναι απλώς ένα φορτίο σκουριάς δώδεκα μέτρα κάτω από τη γη.

Κάποιες φορές νομίζω πως έχω πεθάνει πριν από εκατό χρόνια κι ότι οι πατούσες μου είναι διάφανες. Όταν κοιτάζω μέσα από τη φωτεινή χαραμάδα στο κεφάλι μου, το μόνο που με ενδιαφέρει είναι αυτή η επίμονη, δειλή ελπίδα ότι σε έναν οποιοδήποτε χώρο και μια οποιαδήποτε στιγμή υπάρχει κάποιος που με σκέφτεται. Ακόμα κι αν δεν μπορεί να ξέρει πού είμαι τώρα. Μπορεί να είμαι εκείνος ο γέρος που του έλειπε το επάνω αριστερό δόντι στη γαμήλια φωτογραφία, που δεν υπάρχει, και συγχρόνως το αδύνατο παιδί στο προαύλιο του σχολείου, που επίσης δεν υπάρχει. Και κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο είμαι αντίζηλος και αδελφός ενός αδελφού-υποκατάστατο, που είναι αντίζηλός μου επειδή υπάρχουμε και οι δύο συγχρόνως. Αλλά και μη συγχρόνως, επειδή δεν έχουμε ιδωθεί ποτέ, σε καμιά μορφή του χρόνου δηλαδή.

Και συγχρόνως ξέρω ότι αυτό που ο άγγελος της πείνας βλέπει για θάνατό μου προς το παρόν δεν μου έχει συμβεί.

Μαύρα σκυλιά

ΒΓΑΙΝΩ ΑΠΟ το υπόγειο στο πρωινό χιόνι, είναι εκτυφλωτικό. Στις σκοπιές στέκουν τέσσερα αγάλματα από μαύρη σκουριά. Τα αγάλματα δεν είναι στρατιώτες αλλά τέσσερα μαύρα σκυλιά. Το πρώτο και το τρίτο άγαλμα κουνάνε το κεφάλι τους, το δεύτερο και το τέταρτο μένουν ακίνητα. Έπειτα το πρώτο σκυλί κουνάει τα πόδια του και το τέταρτο το όπλο, και το δεύτερο και το τρίτο μένουν ακίνητα.

Το χιόνι στη σκεπή της καντίνας είναι ένα άσπρο λινό πανί. Γιατί άραγε έβαλε η Φένγια το πανί για τα ψωμιά στη σκεπή.

Το νέφος του πύργου ψύξης είναι ένα άσπρο παιδικό καροτσάκι, πηγαίνει στο ρώσικο χωριό, στις λευκές σημύδες. Όταν το άσπρο μου μαντίλι από βατίστα περνούσε τον τρίτο του χειμώνα μέσα στη βαλίτσα, μια μέρα που ζητιάνευα χτύπησα την πόρτα της ηλικιωμένης Ρωσίδας. Μου άνοιξε ένας άντρας στην ηλικία μου. Τον ρώτησα αν τον λένε Μπόρις. Είπε ΝΙΕΤ. Ρώτησα αν μένει εκεί μια ηλικιωμένη γυναίκα. Είπε ΝΙΕΤ.

Στην καντίνα θα μοιράσουν σε λίγο το ψωμί. Μια φορά, όταν θα βρεθώ μόνος στη θυρίδα του ψωμιού και θα τολμήσω να ρωτήσω τη Φένγια: Πότε θα πάω σπίτι μου, κοντεύω να γίνω ένα άγαλμα από μαύρη σκουριά. Η Φένγια θα πει: Έχεις ράγες στο υπόγειο κι ένα βουνό. Το καροτσάκι πηγαίνει διαρκώς σπίτι, πήγαινε μαζί. Αφού παλιότερα σου άρεσε να πηγαίνεις στα βουνά με το τρένο. Μα τότε ήμουν σπίτι μου, θα πω εγώ. Βλέπεις, λοιπόν, θα πει η Φένγια, έτσι θα είναι πάλι.

Τώρα όμως περνάω την πόρτα της καντίνας και μπαίνω στην ουρά μπροστά στη θυρίδα. Το ψωμί είναι σκεπασμένο με το άσπρο χιόνι της σκεπής. Θα μπορούσα να μπω τελευταίος στη σειρά, ώστε να βρεθώ στη θυρίδα μόνος με τη Φένγια, όταν θα μου δίνει το ψωμί μου. Δεν τολμάω όμως, αφού η Φένγια με την ψυχρή της ιερότητα έχει όπως κάθε μέρα τρεις μύτες στο πρόσωπο, οι δύο είναι τα ρύγχη της ζυγαριάς.

Μια κουταλιά εσύ μία εγώ

ΚΟΝΤΕΥΑΝ πάλι Χριστούγεννα. Ήμουν κατάπληκτος, μέσα στο παράπηγμα πάνω στο μικρό τραπέζι έστεκε το συρμάτινο δεντράκι μου με το πράσινο ελατίσιο μαλλί. Ο δικηγόρος Πάουλ Γκαστ το είχε φυλάξει στη βαλίτσα του και φέτος το είχε στολίσει με τρεις μπάλες από ψωμί. Επειδή είμαστε στην τρίτη χρονιά, είπε. Νόμιζε ότι δεν ξέρουμε ότι μπορεί να προσφέρει μπάλες από ψωμί επειδή κλέβει το ψωμί της γυναίκας του.

Η γυναίκα του, η Χάιντρουν Γκαστ, έμενε σε ένα παράπηγμα γυναικών, δεν επιτρεπόταν να μένουν μαζί τα ζευγάρια. Η Χάιντρουν είχε ήδη το πιθηκόμορφο πρόσωπο του νεκρού, το στόμα-σχισμή από το ένα αυτί στο άλλο, τον άσπρο λαγό στο βαθούλωμα που έκαναν τα μάγουλά της και τα γουρλωμένα μάτια. Ήταν από το καλοκαίρι στο γκαράζ και έπρεπε να γεμίζει τις μπαταρίες των αυτοκινήτων. Από το θεικό οξύ το πρόσωπό της είχε πιο πολλές τρύπες από την πουφοάικα που φορούσε.

Στην καντίνα έβλεπες καθημερινά τι κάνει ο άγγελος της πείνας στο γάμο. Ο δικηγόρος αναζητούσε τη γυναίκα του σαν σκοπός. Όταν στο τραπέζι καθόταν ανάμεσα σε άλλους, την τραβούσε απ' το μανίκι κι έβαζε τη σούπα της δίπλα στη δική του. Όταν εκείνη κοιτούσε για λίγο κάπου αλλού, βουτούσε το κουτάλι του στο πιάτο της. Όταν εκείνη το καταλάβαινε, της έλεγε: Μια κουταλιά εσύ μία εγώ.

Το δεντράκι με τις ψωμόμπαλες έστεκε ακόμα πάνω στο τραπέζι μέσα στο παράπηγμα και η Χάιντρουν Γκαστ πέθανε εκείνο τον Γενάρη, που ακόμα δεν είχε μπει καλά καλά. Οι μπάλες από ψωμί κρέμονταν ακόμα στο δεντράκι, κι ο Πάουλ Γκαστ φορούσε ήδη το παλτό της γυναίκας του με τον κοντό γιακά και τα φθαρμένα καπάκια από γούνα λαγού στις τσέπες. Και πήγαινε για ξύρισμα πιο συχνά απ' ό,τι μέχρι τώρα.

Και στα μέσα του Γενάρη το παλτό το φορούσε η τραγουδίστρια μας, η Ιλόνα Μίλχ. Και ο δικηγόρος μπορούσε να πηγαίνει

μαζί της πίσω από την κουβέρτα. Εκείνες τις μέρες ρώτησε ο κουρέας: Έχετε παιδιά στην πατρίδα.

Εγώ έχω, είπε ο δικηγόρος.

Πόσα, ρώτησε ο κουρέας.

Τρία, είπε ο δικηγόρος.

Μέσα από τον αφρό ξυρίσματος τα μάτια του καρφώθηκαν στην πόρτα. Από ένα γάντζο κρεμόταν σαν σκοτωμένη πάπια ο βαμβακερός μου σκούφος με τα αυτιά. Ο δικηγόρος έβγαλε έναν βαθύ αναστεναγμό, έτσι που ένας σβόλος αφρού έπεσε από την παλάμη του κουρέα στο πάτωμα. Κι εκεί που έπεσε, ανάμεσα στα πόδια της καρέκλας, οι λαστιχένιες μπότες του δικηγόρου πατούσαν σχεδόν στις μύτες. Ένα κομμάτι αστραφτερό, ολοκαίνουργιο χάλκινο σύρμα περνούσε κάτω από τις σόλες κι έδενε στους αστραγάλους.

Ο δικός μου άγγελος της πείνας
ήταν δικηγόρος κάποτε

ΜΗΝ ΤΟ ΠΕΙΣ ποτέ στον άντρα μου, είπε η Χάιντρουν Γκαστ. Ήταν μια μέρα που μπόρεσε και κάθισε ανάμεσα στην Τρουντι Πέλικαν και σε μένα, επειδή ο δικηγόρος Πάουλ Γκαστ δεν ήρθε για φαγητό, τα δόντια του είχαν μαζέψει πύον. Εκείνη τη μέρα η Χάιντρουν Γκαστ μπόρεσε και να μιλήσει.

Είπε ότι στην οροφή, ανάμεσα στο συνεργείο αυτοκινήτων και στη βομβαρδισμένη αίθουσα του εργοστασίου, είναι μια τρύπα μεγάλη σαν φυλλωσιά. Στην αίθουσα του εργοστασίου μαζεύουν τα χαλάσματα. Κάποιες φορές βρίσκει κάτω, στο πάτωμα του συνεργείου, μια πατάτα που την έχει πετάξει από πάνω ένας άντρας. Η Χάιντρουν Γκαστ τον κοιτάζει από κάτω κι εκείνος την κοιτάζει από πάνω. Να μιλήσουν δεν μπορούν, τον φρουρούν κι εκείνον πάνω, όπως κι εκείνη στο συνεργείο. Ο άντρας φοράει μια ριγωτή πουφοάικα, είναι ένας Γερμανός αιχμάλωτος πολέμου. Την τελευταία φορά ανάμεσα στα κιβώτια με τα εργαλεία βρήκε μια πολύ μικρή πατάτα. Είναι πιθανό η Χάιντρουν Γκαστ να μην τη βρήκε αμέσως και να ήταν δυο μέρες πεταμένη εκεί. Ή ο άντρας είχε αναγκαστεί να την πετάξει πιο γρήγορα απ' ό,τι συνήθως ή, επειδή ήταν τόσο μικρή, είχε κυλήσει πιο μακριά απ' ό,τι συνήθως. Ίσως να θέλησε σκόπιμα να την πετάξει αλλού. Προς στιγμή η Χάιντρουν Γκαστ δεν ήταν βέβαιη αν την πατάτα την είχε πετάξει όντως ο άντρας και δεν την είχε αφήσει εκεί ο νατσάλνικ, για να την κάνει να πέσει στην παγίδα. Έσπρωξε την πατάτα με τη μύτη του παπουτσιού της και την έστειλε κάτω από τη σκάλα, έτσι που μπορούσες να τη δεις μόνο αν ήξερες ότι είναι εκεί. Θα περίμενε, μήπως και την παραμόνευε ο νατσάλνικ. Λίγο πριν σχολάσει πήρε την πατάτα και, καθώς έκανε να τη σηκώσει, κατάλαβε ότι ήταν τυλιγμένη με μια κλωστή. Όπως κάθε φορά, έτσι κι εκείνη τη μέρα η Χάιντρουν Γκαστ κοίταζε πάνω όσο πιο συχνά μπορούσε, μέσα από την τρύπα, τον

άντρα δεν τον είδε όμως. Όταν το βράδυ πήγε στο παράπηγμα, έκοψε με τα δόντια την κλωστή. Η πατάτα ήταν κομμένη στη μέση. Ανάμεσα στα δύο κομμάτια υπήρχε ένα κομματάκι ύφασμα. ΕΛΦΡΙΝΤΕ ΡΟ έγραφε, ΕΡΣΤΡΑΣΕ, ΕΝΣΜΠΟΥΡΓΚ και κάτω κάτω ΡΜΑΝΙΑ. Τα άλλα γράμματα τα είχε καταπιεί το άμυλο. Όταν ο δικηγόρος, αφού έφαγε στην καντίνα, πήγε στο παράπηγμά του, η Χάιντρουν Γκαστ έριξε το ύφασμα σε μια φωτίτσα που είχε απομείνει να καίει κι έψησε τα δύο κομμάτια της πατάτας. Ξέρω, είπε, ότι έφαγα ένα μήνυμα, ήταν πριν από εξήντα μία μέρες. Στο σπίτι του σίγουρα δεν θα τον άφηναν να γυρίσει και να έχει πεθάνει αποκλείεται, ήταν ακόμα υγιής. Εξαφανίστηκε από προσώπου γης, είπε, όπως εξαφανίστηκε κι αυτή η πατάτα μέσα στο στόμα μου. Μου λείπει.

Στα μάτια της τρεμόπαιξε ένας λεπτός παγωμένος υμένας. Το βαθούλωμα στα δυο της μάγουλα της ήταν γεμάτο άσπρες τρίχες και κολλημένο στα κόκαλα. Δεν μπορούσε να είναι μυστικό για τον δικό της άγγελο της πείνας ότι δεν είχε πια τίποτα να πάρει απ' αυτήν. Ένιωθα άσχημα, σάμπως ο άγγελος της πείνας να την εγκατέλειπε τόσο πιο γρήγορα όσο περισσότερο εκείνη με εμπιστευόταν. Σάμπως να επρόκειτο να μετακομίσει σε μένα.

Μονάχα ο άγγελος της πείνας θα μπορούσε να απαγορέψει στον Πάουλ Γκαστ να κλέβει το φαγητό της γυναίκας του. Αλλά ο άγγελος της πείνας είναι κι αυτός κλέφτης. Όλοι οι άγγελοι της πείνας γνωρίζονται μεταξύ τους, όπως γνωριζόμαστε κι εμείς. Όλοι έχουν τα δικά μας επαγγέλματα. Ο άγγελος της πείνας του Πάουλ Γκαστ είναι δικηγόρος, όπως κι εκείνος. Και ο άγγελος της πείνας της Χάιντρουν Γκαστ είναι απλώς βοηθός του. Και ο δικός μου είναι βοηθός, ποιος ξέρει τίνος.

Χάιντρουν, φάε τη σούπα, είπα.

Δεν μπορώ, είπε εκείνη.

Άπλωσα το χέρι μου και πήρα τη σούπα. Την καλόβλεπε και η Τρούντι Πέλικαν. Αλλά και ο Άλμπερτ Γκίον από απέναντι. Άρχισα να τρώω, τις κουταλιές δεν τις μέτρησα. Ούτε καν ρουφούσα, επειδή παίρνει πιο πολλή ώρα. Έτρωγα μόνος μου, χωρίς τη Χάιντρουν Γκαστ και την Τρούντι Πέλικαν και τον Άλμπερτ Γκίον. Ξέχασα τα πάντα γύρω μου, ολόκληρη την καντίνα. Η σούπα άγγιξε την καρδιά μου. Μπροστά σ' αυτό το πιάτο ο δικός μου άγγελος της πείνας δεν ήταν βοηθός, ήταν δικηγόρος.

Το άδειο πιάτο το έσπρωξα προς τη Χάιντρουν Γκαστ, προς το αριστερό της χέρι, ώσπου ακούμπησε στο μικρό της δάχτυλο. Έγλειψε το αχρησιμοποίητο κουτάλι της και το σκούπισε στη ζακέτα της, σαν να είχε φάει εκείνη κι όχι εγώ. Ή δεν ήξερε πια αν τρώει ή αν κοιτάζει. Ή θέλησε να παραστήσει ότι είχε φάει. Είτε έτσι είτε αλλιώς, έβλεπες τον δικό της άγγελο της πείνας να έχει απλωθεί στο στόμα-σχισμή, απ' έξω συγκαταβατικά ωχρό κι από μέσα μελανό. Δεν αποκλείεται να ήταν ικανός να στέκεται και οριζοντίως. Και ήταν βέβαιο ότι στο νεροζούμι της λαχανόσουπας μετρούσε τις μέρες που της απέμεναν. Μπορεί όμως και να ξέχασε τη Χάιντρουν Γκαστ και να έκανε τη ζυγαριά της σταφυλής μου ακόμα πιο ευαίσθητη. Να μετρούσε με το φαγητό τι θα μπορούσε να πάρει από μένα και πότε.

Έχω ένα σχέδιο

ΘΑ ΞΕΓΕΛΑΣΩ τη ζυγαριά του όταν θα με ζυγίσει ο άγγελος της πείνας.

Το ίδιο ελαφρύς σαν το φυλαγμένο μου ψωμί θα είμαι. Και για να με δαγκώσεις το ίδιο σκληρός.

Θα δεις, λέω στον εαυτό μου, είναι ένα σύντομο σχέδιο που θα κρατήσει για πολύ.

Το μεταλλικό φιλί

ΜΕΤΑ ΤΟ βραδινό φαγητό πήγα για νυχτερινή βάρδια στο υπόγειο. Υπήρχε ένα ξάνοιγμα στον ουρανό. Από το ρώσικο χωριό ένα σμήνος πουλιών πετούσε σαν γκριζα αλυσίδα προς το στρατόπεδο. Δεν ξέρω αν τα πουλιά τσίριζαν ψηλά στο ξάνοιγμα ή μέσα στο στόμα μου, στο υπερώιο ιστίο. Δεν ξέρω επίσης αν ήταν τα ράμφη τους που τσίριζαν ή αν έτριβαν τα πόδια τους ή αν στα φτερά τους είχαν γερασμένα κόκαλα χωρίς χόνδρους.

Έξαφνα, ένα κομματάκι αποκόπηκε από την αλυσίδα, χωρίστηκε σε μουστάκια. Τρία απ' αυτά τρύπωσαν κάτω από το σκούφο του στρατιώτη της πίσω σκοπιάς και χώθηκαν στο μέτωπό του. Έμειναν για ώρα εκεί. Μόνο όταν έφτασα στην πύλη του εργοστασίου και ξαναγύρισα να κοιτάξω, βγήκαν από το πίσω μέρος του κεφαλιού του κάτω από το σκούφο του. Το όπλο του κουνήθηκε, ο σκοπός έμεινε ακίνητος. Σκέφτηκα ότι είναι φτιαγμένος από ξύλο και το όπλο από σάρκα.

Δεν ήθελα να είμαι στη θέση του σκοπού, ούτε και στη θέση της αλυσίδας των πουλιών. Ούτε και ο εργάτης της σκουριάς, που κάθε βράδυ κατεβαίνει τα ίδια 64 σκαλοπάτια για να πάει στο υπόγειο, ήθελα να είμαι. Ήθελα όμως να είμαι στη θέση κάποιου άλλου. Ήθελα, νομίζω, να είμαι το όπλο.

Στη νυχτερινή βάρδια άδειαζα όπως πάντα το ένα καροτσάκι μετά το άλλο και ο Άλμπερτ Γκίον πήγαινε να τα στρώνει. Μετά αλλάζαμε ρόλους. Τα κομμάτια του πυρακτωμένου κάρβουνου μύριζαν ρετσίνα από έλατο και ο ιδρωμένος μου λαιμός τσάι με μέλι. Το άσπρο των ματιών του Άλμπερτ Γκίον τραμπολιζόταν σαν δυο ξεφλουδισμένα αυγά και τα δόντια του σαν χτένα για τις ψείρες. Και το μαύρο του πρόσωπο δεν ήταν μαζί του στο υπόγειο.

Στο διάλειμμα, στη σανίδα της σιωπής, η μικρή φωτίτσα του κοκ φώτιζε τα παπούτσια μας μέχρι το γόνατο. Ο Άλμπερτ Γκίον ξεκούμπωσε τη ζακέτα του και ρώτησε: Της Χάιντρουν Γκαστ

της λείπει πιο πολύ ο Γερμανός ή οι πατάτες. Είχε κόψει πολλές φορές την κλωστή, ποιος ξέρει τι ήταν γραμμένο στα άλλα κομματάκια ύφασμα. Ο δικηγόρος έχει δικίο που της κλέβει το φαγητό. Οι παλιοί γάμοι σε κάνουν να πεινάς, η απιστία σε χορταίνει. Ο Άλμπερτ Γκίον με άγγιξε απαλά στο γόνατο. Για να μου δείξει ότι το διάλειμμα τελείωσε, σκέφτηκα. Εκείνος όμως είπε: Αύριο θα πάρω εγώ τη σούπα, τι έχει να πει το δικό σου σύρμα Μινκόφσκι γι' αυτό. Το δικό μου σύρμα Μινκόφσκι σιωπούσε. Μείναμε να καθόμαστε βουβοί για λίγο ακόμα. Το μαύρο μου χέρι δεν φαινόταν πάνω στο παγκάκι. Ούτε και το δικό του.

Την επόμενη μέρα ο Πάουλ Γκαστ, παρόλο που τα δόντια του είχαν μαζέψει πύον, καθόταν πάλι στην καντίνα δίπλα στη γυναίκα του. Μπορούσε πάλι να φάει και η Χάιντρουν Γκαστ μπορούσε πάλι να σιωπά. Το δικό μου σύρμα Μινκόφσκι έλεγε ότι ήμουν απογοητευμένος, όπως συνέβαινε τόσο συχνά. Και ότι ο Άλμπερτ Γκίον ήταν τόσο εχθρικός όσο ποτέ άλλοτε. Ήθελε να χαλάσει το φαγητό του δικηγόρου κι έψαχνε αφορμή για καβγά. Τον κατηγόρησε για το ανυπόφορα δυνατό του ροχαλητό. Τότε έγινα εγώ εχθρικός και διαβεβαίωσα τον Άλμπερτ Γκίον ότι ροχαλίζει πιο δυνατά από τον δικηγόρο. Ο Άλμπερτ Γκίον ήταν εκτός εαυτού που του χάλασα τον καβγά. Σήκωσε το χέρι του καταπάνω μου και το οστέινο πρόσωπό του έμοιαζε με κεφάλι αλόγου. Κι ενώ εμείς ακόμα καβγαδίζαμε, ο δικηγόρος είχε αρχίσει προ πολλού να βουτάει το κουτάλι του στη σούπα της γυναίκας του. Το δικό της κουτάλι βουτούσε όλο και πιο σπάνια και το δικό του όλο και πιο συχνά. Εκείνος ρουφούσε, η γυναίκα του άρχισε να βήχει προκειμένου το στόμα της να απασχοληθεί με κάτι. Κι όταν έβηχε κρατούσε το στόμα της κλειστό και τέντωνε σαν κυρία το μικρό της δαχτυλάκι, που ήταν καταφαγωμένο από το θεικό οξύ και τόσο βρόμικο από τα γράσα, όπως και όλα τα δάχτυλα εδώ στην καντίνα. Καθαρά χέρια είχε μόνο ο κουρέας Όσβαλντ Εννέτερ, ήταν όμως τόσο σκούρα όσο ήταν τα δικά μας από τη βρόμα, αφού ήταν τόσο τριχωτά σαν να τα είχε πάρει δανεικά από τα κυνηγόσκυλα. Από τότε που είχε γίνει νοσοκόμα, είχε και η Τρούντι Πέλικαν καθαρά χέρια. Καθαρά μεν, αλλά καφεκίτρινα από τις εντριβές με ιχθυόλη που έκανε στους αρρώστους.

Κι ενώ σκεφτόμουν το τεντωμένο δαχτυλάκι της Χάιντρουν Γκαστ και την κατάσταση των χεριών μας, ήρθε ο Κάριλ Χάλμεν

και είπε πως θέλει να ανταλλάξει το ψωμί του με το δικό μου. Το κεφάλι μου δεν ήταν καθαρό για να κάνω ανταλλαγή, αρνήθηκα και κράτησα το δικό μου ψωμί. Εκείνος μετά αντάλλαξε το ψωμί του με τον Άλμπερτ Γκίον. Λυπήθηκα, το ψωμί που δάγκωνε τώρα ο Άλμπερτ Γκίον έμοιαζε κατά ένα τρίτο μεγαλύτερο από το δικό μου.

Ολόγυρά μας σε όλα τα τραπέζια κουδούνιζε το μέταλλο. Κάθε κουταλιά σούπας είναι κι ένα μεταλλικό φιλί, σκέφτηκα. Και η πείνα είναι για τον καθένα μια ξένη δύναμη. Πόσο καλά το καταλάβαινα εκείνη τη στιγμή, πόσο γρήγορα το ξέχασα πάλι.

Η ροή των πραγμάτων

Η ΓΥΜΝΗ αλήθεια είναι ότι ο δικηγόρος Πάουλ Γκαστ έκλεβε τη σούπα από το πιάτο της γυναίκας του, της Χάιντρουν Γκαστ, ώσπου εκείνη έπαψε πια να σηκώνεται και πέθανε, επειδή δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς, έτσι που εκείνος της έκλεβε τη σούπα, επειδή η πείνα του δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς, έτσι που φορούσε το παλτό της με τον κοντό γιακά και τα φθαρμένα καπάκια από γούνα λαγού στις τσέπες και δεν έφταιγε που εκείνη πέθανε, όπως επίσης δεν έφταιγε εκείνη που έπαψε πια να σηκώνεται, έτσι που μετά το παλτό το φορούσε η τραγουδίστριά μας, η Λόνι Μιλχ, και δεν έφταιγε που με το θάνατο της γυναίκας του δικηγόρου ελευθερώθηκε ένα παλτό, έτσι όπως και ο δικηγόρος δεν έφταιγε που ελευθερώθηκε κι αυτός με το θάνατο της γυναίκας του, όπως επίσης δεν έφταιγε που θέλησε να την υποκαταστήσει με τη Λόνι Μιλχ, έτσι δεν έφταιγε και η Λόνι Μιλχ που ήθελε να έχει έναν άντρα πίσω από την κουβέρτα ή ένα παλτό, ή που δεν γινόταν να τα διαχωρίσεις αυτά τα δύο, έτσι όπως ούτε κι ο χειμώνας έφταιγε που ήταν τόσο κρύος, ούτε και το παλτό έφταιγε που ήταν τόσο ζεστό, έτσι δεν έφταιγαν ούτε και οι μέρες που ήταν μια αλυσίδα από αιτίες και αποτελέσματα, που ήταν η γυμνή αλήθεια, παρόλο που επρόκειτο για ένα παλτό.

Αυτή ήταν η ροή των πραγμάτων: Δεν έφταιγε κανείς που κανένας μας δεν έφταιγε.

Άσπρος λαγός

ΠΑΤΕΡΑ, ο άσπρος λαγός μάς διώχνει από τη ζωή. Σε όλο και περισσότερα πρόσωπα φαίνεται να μεγαλώνει στο βαθούλωμα που κάνουν τα μάγουλα.

Πριν ακόμα μεγαλώσει για τα καλά, κοιτάζει τη σάρκα μου από μέσα, επειδή είναι και δική του. Λαγαλγία.

Τα μάτια του είναι κάρβουνα, η μουσούδα του τενεκεδένιο σκεύος, τα πόδια του πυρολαβίδα, η κοιλιά του ένα καροτσάκι στο υπόγειο, ο δρόμος του μια σιδηροτροχιά που ανηφορίζει απότομα προς το βουνό.

Κάθεται ακόμα με δέρμα ροδαλό μέσα μου και περιμένει με το δικό του μαχαίρι, που είναι και το μαχαίρι το ψωμιού της Φένγια.

Νοσταλγία. Σάμπως να την είχα ανάγκη

ΕΦΤΑ ΧΡΟΝΙΑ αφότου γύρισα στο σπίτι είχα μείνει για επτά χρόνια χωρίς νοσταλγία. Όταν όμως στη βιτρίνα του βιβλιοπωλείου στον Μεγάλο Δακτύλιο είδα τη Φιέστα του νομπελίστα Χέμινγκουεϊ, διάβασα Φιέστα της νοσταλγίας. Έτσι αγόρασα το βιβλίο και πήρα το δρόμο της νοσταλγίας, το δρόμο του γυρισμού.

Υπάρχουν λέξεις που με κάνουν ό,τι θέλουν. Είναι εντελώς διαφορετικές από μένα και σκέφτονται διαφορετικά από αυτό που είναι. Μου έρχονται στο νου για να νομίζω ότι υπάρχουν κάποια πρώτα πράγματα που θέλουν ήδη το δεύτερο, έστω κι αν εγώ δεν το θέλω καθόλου. Νοσταλγία. Σάμπως να την είχα ανάγκη.

Υπάρχουν λέξεις που στόχο τους έχουν εμένα, σάμπως να ήταν φτιαγμένες μονάχα για να ξανακυλάω στο στρατόπεδο, εκτός από την ίδια τη λέξη ΞΑΝΑΚΥΛΙΣΜΑ. Η λέξη παραμένει άχρηστη όταν μου συμβαίνει το ξανακύλισμα. Άχρηστη είναι και η λέξη ΜΝΗΜΗ. Ούτε και η λέξη ΒΛΑΒΗ μπορεί να χρησιμοποιηθεί για το ξανακύλισμα. Ούτε και η λέξη ΕΜΠΕΙΡΙΑ. Όταν έχω να κάνω μ' αυτές τις άχρηστες λέξεις, πρέπει να παριστάνω ότι είμαι πιο χαζός απ' ό,τι είμαι. Όμως μετά από κάθε μας συνάντησή είναι μαζί μου ακόμα πιο σκληρές απ' ό,τι πριν.

Έχεις ψείρες στο κεφάλι, στα φρύδια, στο σβέροκο, στις μασχάλες, στο τρίχωμα του εφηβαίου. Έχεις κοριούς στο κρεβάτι σου. Πεινάς. Δεν λες όμως: Έχω ψείρες, κοριούς και πεινάω. Λες: Νιώθω νοσταλγία. Σάμπως να την είχες ανάγκη.

Κάποιοι λένε τραγουδάνε σιωπούν πηγαίνουν κάθονται και κοιμούνται τη νοσταλγία τους, για τόσο καιρό και τόσο άσκοπα. Κάποιοι λένε ότι η νοσταλγία χάνει με τον καιρό το περιεχόμενό της, αρχίζει να σιγοκαίει κι έπειτα κυριολεκτικά σε κατατρώει, επειδή δεν έχει πια απολύτως καμία σχέση με το συγκεκριμένο σπίτι. Ανήκω κι εγώ σε κείνους που το λένε.

Ξέρω ότι στον τομέα της ψείρας υπάρχουν τρία είδη νοσταλ-

γίας: η ψείρα του κεφαλιού, η ψείρα του εφηβαίου και η ψείρα των ρούχων.

Η ψείρα του κεφαλιού περπατάει και σου προκαλεί φαγούρα στο δέρμα του κεφαλιού, πίσω από τα αυτιά, στα φρύδια και στο σβέρκο, εκεί που ξεκινούν τα μαλλιά. Αν έχεις φαγούρα στο σβέρκο, μπορεί να είναι και η ψείρα των ρούχων στο γιακά του πουκαμίσου.

Η ψείρα των ρούχων δεν περπατάει. Κάθεται μέσα στις ραφές. Τη λένε ψείρα των ρούχων, ζει από τις κλωστές όμως.

Η ψείρα του εφηβαίου περπατάει και σου προκαλεί φαγούρα στο τριχωτό των γεννητικών οργάνων. Τη φράση Γεννητικά Όργανα δεν τη λέμε. Λέμε: Έχω φαγούρα από κάτω.

Το μέγεθος που έχουν οι ψείρες ποικίλλει, είναι όμως όλες άσπρες και μοιάζουν με μικρά καβουράκια. Όταν τις σκας ανάμεσα στα νύχια του αντίχειρα, κάνουν ένα ξερό κρακ. Στο ένα νύχι έχεις τη νερουλή κηλίδα της ψείρας και στο άλλο μια κολλώδη κηλίδα από αίμα. Τα αυγά της ψείρας είναι άχρωμα και αραδιασμένα σαν γυάλινο κομποσκοίνι ή σαν διάφανα μπιζέλια στο λοβό τους. Μόνο όταν οι ψείρες έχουν εξανθηματικό ή απλό τύφο είναι επικίνδυνες. Διαφορετικά μπορείς να ζεις μαζί τους. Το συνηθίζεις να έχεις παντού φαγούρα. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι οι ψείρες περνούσαν από το ένα κεφάλι στο άλλο με τη χτένα, στο κουρείο. Δεν το είχαν ανάγκη όμως, περπατούσαν στο παράπηγμα από το ένα κρεβάτι στο άλλο. Βάζαμε τα πόδια των κρεβατιών μέσα σε κονσερβοκούτια με νερό, για να τους κλείσουμε το δρόμο. Ήταν όμως τόσο πεινασμένες όσο κι εμείς κι έβρισκαν άλλους δρόμους. Στο προσκλητήριο, στην ουρά μπροστά στη θυρίδα του φαγητού, στα μεγάλα τραπέζια της καντίνας, στη δουλειά όταν φορτώναμε και ξεφορτώναμε, όταν καθόμασταν στο διάλειμμα για τσιγάρο, αλλά και όταν χορεύαμε ταγκό μοιραζόμασταν τις ψείρες.

Μας κούρευαν γουλί με την ψιλή, τους άντρες στο κουρείο του Όσβαλντ Εννέτερ. Τις γυναίκες σε μια ξύλινη αποθήκη δίπλα στο νοσοκομειακό παράπηγμα της Ρωσίδας στρατιωτικής γιατρού. Στο πρώτο κούρεμα οι γυναίκες μπορούσαν να πάρουν μαζί τους τις κοτσίδες τους και να τις βάλουν στις βαλίτσες τους σαν ενθύμιο του ίδιου τους του εαυτού.

Δεν ξέρω γιατί οι άντρες δεν έβγαζαν ποτέ τις ψείρες ο ένας από τον άλλον. Οι γυναίκες έβαζαν καθημερινά τα κεφάλια τους

δίπλα δίπλα, μιλούσαν, τραγουδούσαν και έβγαζαν η μία από την άλλη τις ψείρες.

Ο Τσίτερ-Λόμερ ήξερε από τον πρώτο κιόλας χειμώνα πώς καθαρίζεις τα μάλλινα πουλόβερ από τις ψείρες. Το σούρουπο, όταν η θερμοκρασία έχει πέσει για τα καλά κάτω από τους μηδέν βαθμούς Κελσίου, ανοίγεις στο χώμα μια τρύπα βάθους 30 εκατοστών, βάζεις το μάλλινο πουλόβερ στην τρύπα, αφήνεις έξω μια ακρούλα όσο ένα δάχτυλο περίπου και ξανακλείνεις την τρύπα χωρίς να πιέσεις το χώμα. Τη νύχτα οι ψείρες βγαίνουν όλες από το πουλόβερ. Με το πρώτο χάραμα έχουν σχηματίσει έναν άσπρο σβόλο πάνω στην ακρούλα που εξέχει. Τότε μπορείς να τις λιώσεις όλες μαζί με το παπούτσι σου.

Όταν ήρθε ο Μάρτιος και το χώμα έπαυε να είναι παγωμένο μέχρι το ένα μέτρο βάθος, ανοίγαμε τρύπες ανάμεσα στα παρapiήγματα. Οι άκρες από τα πουλόβερ εξείχαν κάθε βράδυ από το χώμα σαν πλεχτός κήπος. Τα χαράματα ήταν γεμάτος άνθη από άσπρο αφρό, σαν κουνουπίδια. Λιώναμε τις ψείρες με το παπούτσι και βγάζαμε τα πουλόβερ από το χώμα. Μας ζέσταιναν πάλι και ο Τσίτερ-Λόμερ έλεγε: Τα ρούχα δεν πεθαίνουν ούτε καν όταν τα θάβεις.

Εφτά χρόνια αφότου γύρισα στο σπίτι είχα μείνει για εφτά χρόνια χωρίς ψείρες. Όταν όμως στο πιάτο μου έχω κουνουπίδι, τρώω εδώ και 60 χρόνια τις ψείρες από την ακρούλα του πουλόβερ με το πρώτο χάραμα. Αλλά και η κρέμα σαντιγί, μέχρι και σήμερα, δεν είναι πια ένα λοφάκι από κρέμα.

Για το ξεψείρισμα από τον δεύτερο χρόνο και μετά, εκτός από το ντους υπήρχε κάθε Σάββατο η ΕΤΟΥΜΠΙΑ – ένας θάλαμος ζεστού αέρα με πάνω από 100 βαθμούς Κελσίου. Κρεμούσαμε τα ρούχα μας σε σιδερένιους γάντζους, που κινούνταν πάνω σε τροχαλίες σαν τους κυλιόμενους μηχανισμούς της γερανογέφυρας των σφαγείων. Το ψήσιμο των ρούχων κρατούσε περισσότερο από την ώρα και το καυτό νερό που είχαμε στα ντους – περίπου μιάμιση ώρα. Μετά το ντους στεκόμασταν γυμνοί στον προθάλαμο και περιμέναμε. Σκεβρωμένες ψωριάρικες φιγούρες, γυμνοί ήμασταν σαν ξεσκαρταρισμένα υποζύγια. Κανείς δεν ντρεπόταν. Τι να ντραπείς όταν δεν έχεις σώμα. Αλλά εξαιτίας του βρισκόμασταν στο στρατόπεδο, για σωματική εργασία. Όσο λιγότερο σώμα είχες, τόσο πιο πολύ σε τιμωρούσαν μ' αυτό. Το

περίβλημα αυτό ανήκε στους Ρώσους. Τους άλλους δεν τους ντράπηκα ποτέ, μονάχα τον εαυτό μου ντρεπόμουν, καθώς με θυμόμουν με εκείνο το λείο δέρμα που είχα παλιότερα, στα λου-
τρά Νεπτούν, όπου οι ατμοί της λεβάντας και η συναρπαστική
ευτυχία με ζάλιζαν. Όπου το μυαλό μου δεν είχε πάει ποτέ σε
ξεσκαρταρισμένα υποζύγια με δύο πόδια.

Όταν τα ρούχα έβγαιναν από την ετούμπα, είχαν μια αποφο-
ρά καυτή και αλμυρή. Το ύφασμα ήταν καψαλισμένο και σαθρό.
Αλλά μετά από δυο τρία ξεψειρώσιμα μέσα στην ετούμπα γίνο-
νταν φρουί-γλασέ και τα λαθραία ζαχαρότευτλα. Εγώ δεν είχα
ποτέ ζαχαρότευτλα στην ετούμπα. Είχα ένα φτυάρι της καρδιάς,
είχα κάρβουνο, τσιμέντο, άμμο, τσιμεντόλιθους και σκουριά του
υπογείου. Με τις πατάτες είχα περάσει μια τρομερή μέρα, στο
χωράφι με τα ζαχαρότευτλα καμιά. Μονάχα οι άντρες που φόρ-
τωναν και ξεφόρτωναν ζαχαρότευτλα στο κολχός είχαν στην ε-
τούμπα φρουί-γλασέ. Ήξερα από το σπίτι πώς είναι τα φρουί-
γλασέ: είχαν το πράσινο του γυαλιού, το κόκκινο του σμέουρου,
το κίτρινου του λεμονιού. Τα γλασαρισμένα τεύτλα είχαν το κα-
φετί της γης, καθαρισμένα έμοιαζαν με γλασαρισμένες γροθιές.
Όταν έβλεπα τους άλλους να τα τρώνε, η νοσταλγία έτρωγε γλυ-
κό από αφράτη σφολιάτα και το στομάχι μου σφιγγόταν.

Την παραμονή της Πρωτοχρονιάς του τέταρτου χρόνου στο
παράπηγμα των γυναικών έφαγα κι εγώ γλασαρισμένα τεύτλα –
τούρτα. Η Τρούντι Πέλικαν την είχε στήσει αντί να την ψήσει. Α-
ντί για φρουί-γλασέ – γλασαρισμένα τεύτλα αντί για αμύγδαλα –
ηλιόσπορους αντί για αλεύρι – αλεσμένο καλαμπόκι αντί για πια-
τάκια του γλυκού – πορσελάνινα πλακάκια από το νεκροθάλαμο
του νοσοκομειακού παραπήγματος. Και από το παζάρι είχαμε κι
από ένα τσιγάρο ο καθένας – LUCKY STRIKE. Τράβηξα δυο ρου-
φηξιές και ζαλίστηκα. Το κεφάλι μου γλίστρησε από τους ώμους
μου και μπερδεύτηκε με τα άλλα πρόσωπα, τα κρεβάτια γύριζαν.
Τραγουδούσαμε και κουνιόμασταν πέρα δώθε με το μπλουζ του
βαγониού μεταφοράς ζώων:

*Στο δάσος γέμισε μ' ανθούς η δάφνη
Χιόνι ακόμα η τάφος κρατάει
Με το γράμμα σου η καρδιά μου ευφράνθη
Αυτό που μου 'γραψες πόσο πονάει*

Η Κάτυ της Σκοπιάς καθόταν στο τραπεζάκι κάτω από το υπηρεσιακό φως με την τούρτα πάνω στο πορσελάνινο πλακάκι της. Μας παρακολουθούσε απαθής. Όταν όμως τελείωσε το τραγούδι, άρχισε να κουνιέται στην καρέκλα της και να κάνει: ΟΥΥΥ, ΟΥΥΥ.

Εκείνο το ΟΥΥΥ έκανε, τον υπόκωφο ήχο της ατμομηχανής, στον τελευταίο σταθμό εκείνη τη χιονισμένη νύχτα πριν από τέσσερα χρόνια. Εγώ κοκάλωσα, κάποιοι άρχισαν να κλαίνε. Ούτε και η Τρουντί Πέλικαν μπορούσε πια να σταματήσει. Και η Κάτυ της Σκοπιάς κοιτούσε το κλάμα κι έτρωγε την τούρτα της. Ήταν φανερό πως της άρεσε.

Υπάρχουν λέξεις που με κάνουν ό,τι θέλουν. Δεν θυμάμαι πια αν η ρώσικη λέξη ΒΟΣ θα πει κοριός ή ψείρα. Εγώ ΒΟΣ λέω και τους κοριούς και τις ψείρες. Η λέξη ίσως να μην ξέρει τα ζώφια της. Εγώ τα ξέρω.

Οι κοριοί σκαρφαλώνουν στους τοίχους και μετά πέφτουν στα σκοτεινά από την οροφή στα κρεβάτια. Δεν ξέρω αν δεν πέφτουν όταν έχει φως ή αν απλώς δεν τους βλέπεις. Το υπηρεσιακό φως καίει όλη νύχτα στα παραπήγματα και για να μας προστατεύει από τους κοριούς.

Οι σκελετοί των κρεβατιών μας είναι σιδερένιοι. Σκουριασμένες μπάρες με τραχιές ενώσεις. Μέσα σε αυτές τις ενώσεις οι κοριοί μπορούν να πολλαπλασιάζονται, αλλά και στις απλάνιστες σανίδες κάτω από το αχυρόστρωμα. Όταν οι κοριοί εξαπλώνονται, πρέπει –συνήθως το Σαββατοκύριακο– να βγάζουμε τα κρεβάτια στο προαύλιο. Οι άντρες που δουλεύουν στο εργοστάσιο έχουν φτιάξει συρματόβουρτσες. Οι σκελετοί των κρεβατιών και οι σανίδες βάφονται καφεκόκκινες από το αίμα των λιωμένων κοριών. Συμμετέχουμε σε αυτή τη διατεταγμένη εξόντωση κοριών με τη δέουσα ευσυνειδησία. Θέλουμε να καθαρίσουμε τα κρεβάτια μας και να είμαστε τις νύχτες ήσυχοι. Μας αρέσει να βλέπουμε το αίμα των κοριών, επειδή είναι δικό μας. Όσο πιο πολύ το αίμα, τόσο πιο πολύ μας ευχαριστεί το βούρτσισμα. Βγαίνει από μέσα μας όλο μας το μίσος. Βουρτσίζουμε και σκοτώνουμε τους κοριούς και είμαστε περήφανοι, σάμπως να ήταν οι Ρώσοι.

Ύστερα η κούραση μας κυριεύει, σαν γροθιά στο κεφάλι. Σε στενοχωρεί μια περηφάνια κουρασμένη. Λούφαξε με το βούρτσισμα, μέχρι την επόμενη φορά. Εν γνώσει της ματαιότητας του

πράγματος πηγαίνουμε πάλι τα κρεβάτια μας στο παράπηγμα, απαλλαγμένα πια από τους κοριούς. Με μια ψειριάρικη ολιγάγκεια, με την πιο στενή έννοια της λέξης, λέμε: Τουλάχιστον η νύχτα μπορεί να έρθει.

Και 60 χρόνια αργότερα ονειρεύομαι ότι: Με έχουν εκτοπίσει για δεύτερη, τρίτη, κάποιες φορές και για έβδομη φορά. Αφήνω το γραμμόφωνο-βαλίτσα δίπλα στο πηγάδι και περιπλανιέμαι στο χώρο του προσκλητηρίου. Δεν υπάρχουν ταξιαρχίες εδώ, ούτε νατσάλνικ. Δεν έχω δουλειά. Είμαι ξεχασμένος από τον κόσμο και από τη διοίκηση του στρατοπέδου. Βασίζομαι στην πείρα που έχω ως βετεράνος των στρατοπέδων. Τελικά όμως έχω το φτυάρι της καρδιάς, η πρωινή και η νυχτερινή μου βάρδια ήταν πάντα ένα έργο τέχνης, δηλώνω. Δεν είμαι κανένας άσχετος, κάτι σκαμπάζω. Ξέρω από υπόγεια και από σκουριές. Από τον πρώτο μου εκτοπισμό έχω στην κνήμη μου ένα κομμάτι μαύρης σκουριάς σε μέγεθος σκαθαριού. Δείχνω το σημείο αυτό της κνήμης μου σαν παράσημο ανδρείας. Δεν ξέρω πού να κοιμηθώ, όλα είναι καινούργια εδώ. Πού είναι τα παραπήγματα, ρωτάω. Πού είναι η Μπέα Τσάκελ, πού είναι ο Τουρ Πρίκουλιτς. Σε κάθε όνειρο η κουτσή Φένγια φοράει κι από άλλη ζακέτα, κι από πάνω έχει πάντα ριγμένη την ίδια εσάρπα από το άσπρο πανί για το ψωμί. Δεν υπάρχει, λέει, διοίκηση στρατοπέδου. Αισθάνομαι παραμελημένος. Κανείς δεν με θέλει εδώ, και δεν μπορώ σε καμία περίπτωση να φύγω.

Σε ποιο στρατόπεδο κατέληξε το όνειρο. Ενδιαφέρεται καθόλου το όνειρο που το φτυάρι της καρδιάς και το υπόγειο με τις σκουριές υπάρχει στ' αλήθεια. Που τα πέντε αιχμάλωτα χρόνια μου είναι αρκετά. Θέλει τάχα να με εκτοπίσει αιωνίως κι έπειτα στο έβδομο στρατόπεδο να μη με αφήσει ούτε καν να δουλέψω. Είναι στ' αλήθεια προσβλητικό. Δεν μπορώ να αντιτάξω τίποτα στο όνειρο, όσες φορές κι αν με εκτοπίσει και σε όποιο στρατόπεδο κι αν βρεθώ.

Σε περίπτωση που σ' αυτή τη ζωή θα έπρεπε να εκτοπιστώ για άλλη μια φορά, θα ήξερα ότι: Υπάρχουν κάποια πρώτα πράγματα που θέλουν ήδη το δεύτερο, έστω κι αν εγώ δεν το θέλω καθόλου. Τι με ωθεί σ' αυτόν τον ψυχικό δεσμό. Γιατί άραγε θέλω τις νύχτες να έχω δικαίωμα στην αθλιότητά μου. Γιατί άραγε δεν μπορώ να είμαι ελεύθερος. Γιατί αναγκάζω το στρατόπεδο να μου ανήκει. Νοσταλγία. Σάμπως να την είχα ανάγκη.

Συνειρμός

ΕΝΑ ΑΠΟΓΕΥΜΑ η Κάτυ της Σκοπιάς καθόταν, ποιος ξέρει από πότε, στο ξύλινο τραπεζάκι μέσα στο παράπηγμα. Μάλλον για το ρολόι-κούκος. Όταν μπήκα μέσα, ρώτησε:

Εδώ μένεις.

Ναι, είπα.

Κι εγώ, είπε εκείνη, πίσω από την εκκλησία όμως. Ήρθαμε σ' αυτό το σπίτι την άνοιξη. Μετά πέθανε ο μικρός μου αδελφός. Ήταν γέρος.

Μα αφού ήταν μικρότερος από σένα, είπα.

Ήταν άρρωστος, είσαι γέρος τότε, είπε εκείνη. Μετά φόρεσα τα παπούτσια του από αντιλόπη και πήγα στο παλιό μας σπίτι. Εκεί ήταν ένας άντρας στην αυλή. Μετά ο άντρας με ρώτησε: Πώς ήρθες εδώ. Του έδειξα τα παπούτσια από αντιλόπη. Την άλλη φορά να έρθεις με το κεφάλι, μου είπε μετά.

Και τι έκανες μετά, τη ρώτησα.

Μετά πήγα στην εκκλησία, είπε εκείνη.

Πώς ήταν ο μικρός σου αδελφός, τη ρώτησα.

Ψηλόλιγνος σαν κι εσένα, είπε εκείνη.

Μα εγώ δεν είμαι, είπα.

Έτσι λες, είπε εκείνη.

Τι συνειρμός, σκέφτηκα, η λέξη αυτή κρύβει μέσα της τον ψύλλο.

Η Κάτυ της Σκοπιάς σηκώθηκε, καμπούριασε, κι από την πόρτα κοίταξε άλλη μια φορά το ρολόι-κούκος. Το δεξί της μάτι όμως αλληθώρισε και κοίταξε εμένα, όπως όταν γυρίζουμε το μέσα έξω στα παλιά μεταξωτά ρούχα.

Τέντωσε το δείκτη της και είπε:

Ξέρεις κάτι, μη μου ξανακάνεις νόημα στην εκκλησία.

Ελαφρότητα με ουρά

ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ μάς επέτρεπαν να χορεύουμε έξω, στο χώρο του προσκλητηρίου. Τα χελιδόνια πετούσαν ακολουθώντας την πείνα τους, λίγο πριν πέσει η νύχτα, τα δέντρα ήταν ήδη σκούρα και με πριονωτές άκρες, τα σύννεφα βαμμένα κόκκινα. Αργότερα, πάνω από την καντίνα κρεμόταν ένα φεγγάρι λεπτό σαν δάχτυλο. Ο ήχος από το τύμπανο του Κόβατς Άντον πλημμύριζε τον αέρα, τα ζευγάρια ταλαντεύονταν στη σκιινή σαν θάμνοι. Το καμπανάκι από τις συστοιχίες των καμίνων κοκ ακουγόταν κατά κύματα. Αμέσως μετά ήρθε η λάμψη της θράκας από το χώρο του εργοστασίου απέναντι και φώτισε στον ουρανό μέχρι εδώ. Και μέχρι να σβήσει η λάμψη μπορούσες να δεις το τρεμάμενο κεφάλι της Λόνι, που τραγουδούσε, και τα βαριά μάτια του ακορντεονίστα Κόνραντ Φον, στραμμένα πάντα στο πλάι, εκεί όπου δεν υπήρχε κανείς και τίποτα.

Είχε κάτι το ζώωδες ο τρόπος που ο Κόνραντ Φον άνοιγε και έκλεινε τις πλευρές του ακορντεόν. Τα βλέφαρά του ήταν αρκετά βαριά ώστε να είναι ηδυπαθή, το κενό στα μάτια του όμως ήταν πολύ ψυχρό. Η μουσική δεν έφτανε στην ψυχή του. Έδιωχνε τα τραγούδια από κοντά του, μέσα μας τρύπωναν. Το ακορντεόν του έπαιζε υπόκωφα και αργόσυρτα. Από τότε που στην Οδησό, όπως έλεγαν, έβαλαν τον Τσίτερ-Λόμερ στο πλοίο με προορισμό το σπίτι του, από την ορχήστρα έλειπαν οι ξεστοί, καθαροί ήχοι. Ίσως το ακορντεόν να ήταν τόσο ξεκούρδιστο όσο δύσθυμος ήταν και ο μουσικός και να αμφέβαλλε αν είναι χορός αυτό που κάνουν οι εκτοπισμένοι όταν ταλαντεύονται ανά ζευγάρια σαν θάμνοι στο χώρο του προσκλητηρίου.

Η Κάτυ της Σκοπιάς καθόταν στο παγκάκι και κουνούσε τα πόδια της στο ρυθμό. Όταν κάποιος άντρας ήθελε να χορέψει μαζί της, εκείνη χανόταν τρέχοντας στο πυκνό σκοτάδι. Πότε πότε χόρευε με κάποια από τις γυναίκες, τεντώνοντας συγχρόνως το λαιμό της και κοιτώντας ψηλά στον ουρανό. Στις αλλαγές των βη-

μάτων δεν έχανε το ρυθμό της, παλιότερα πρέπει να χόρευε συχνά. Όταν καθόταν στο παγκάκι κι έβλεπε τα ζευγάρια να έρχονται πάρα πολύ κοντά, τους πετούσε χαλίκια. Δεν ήταν παιχνίδι, το πρόσωπό της παρέμενε σοβαρό. Ο Άλμπερτ Γκίον έλεγε ότι οι περισσότεροι ξεχνούν το χώρο του προσκλητηρίου, λένε μάλιστα χορεύουμε στο στρογγυλό παρτέρι. Δεν θα ξαναχορέψει, λέει, με την Τσίρι Βαντσνάντερ, του έχει γίνει βδέλλα και θέλει οπωσδήποτε να κάνει παρέα μαζί του. Είναι όμως η μουσική που σε παρασέρνει εδώ στα σκοτεινά, λέει, όχι εκείνος. Στη χειμωνιάτικη *Παλόμα* τα συναισθήματα έμεναν συμπιεσμένα σαν τις πλευρές του ακορντεόν, κλειδωμένα στην καντίνα. Ο καλοκαιρινός χορός ανασκάλεε πάνω από τη μελαγχολία μια ελαφρότητα με ουρά. Τα παράθυρα των παρατηρημάτων τρεμόφεγγαν αμυδρά, περισσότερο ένιωθε ο ένας τον άλλον παρά τον έβλεπε. Η Τρούντι Πέλικαν έλεγε ότι στο στρογγυλό παρτέρι η νοσταλγία σταλάζει από το κεφάλι στην κοιλιά. Η σύνθεση των ζευγαριών, λέει, είναι διαφορετική από ώρα σε ώρα, είναι ζευγάρια της νοσταλγίας.

Νομίζω πως οι μείξεις εύνοιας και κακίας που βγαίνουν στα ζευγάρια ήταν μάλλον τόσο διαφορετικές, κι ίσως τόσο ελεεινές όσο οι μείξεις του κάρβουνου. Μπορούσες όμως να αναμειγνύεις μόνο ό,τι είχες. Δεν μπορούσες, έπρεπε. Έτσι όπως έπρεπε να κρατηθώ έξω από όλες τις μείξεις και να προσέχω να μη φανταστεί κανείς γιατί.

Ο ακορντεονίστας το φαντάστηκε μάλλον, είχε κάτι απορριπτικό πάνω του. Με πρόσβαλε αυτό, έστω κι αν τον έβρισκα αποκρουστικό. Ήμουν αναγκασμένος να τον κοιτάζω καταπρόσωπο, για τόση ώρα και για τόσες φορές όσο η λάμψη της θράκας από το εργοστάσιο απλωνόταν στον ουρανό. Ανά τέταρτο πάνω από το ακορντεόν έβλεπα το λαϊμό του με το σκυλίσιο κεφάλι και τα άσπρα πέτρινα μάτια του, που κοιτούσαν αλλού με τρόπο τρομαχτικό. Και περίμενα άλλο ένα τέταρτο, ώσπου το σκυλίσιο κεφάλι να ασχημύνει πάλι στο φως. Η καλοκαιρινή *Παλόμα* στο χώρο του προσκλητηρίου ήταν κάθε φορά η ίδια. Μόνο κατά τα τέλη του Σεπτέμβρη, σε έναν από τους τελευταίους χορούς έξω, ήταν διαφορετική.

Καθόμουν πολύ συχνά με τα πόδια πάνω στο ξύλινο παγκάκι και τα γόνατα μαζεμένα κάτω από το πιγούνι. Ο δικηγόρος Πάουλ Γκαστ έκανε ένα διάλειμμα από το χορό, κάθισε κοντά

στις μύτες των ποδιών μου και δεν είπε τίποτα. Ίσως να σκεφτόταν πότε πότε τη γυναίκα του που είχε πεθάνει, τη Χάιντρουν Γκαστ. Αφού τη στιγμή που ακούμπησε την πλάτη του πίσω, έπεσε πάνω από το ρώσικο χωριό ένα αστέρι.

Λέο, πρέπει να κάνεις μια ευχή, είπε.

Το ρώσικο χωριό κατάπιε το αστέρι, όλα τα άλλα τρεμόφεγγαν σαν χοντρό αλάτι.

Εμένα δεν μου έρχεται τίποτα, είπε, εσένα.

Να μείνουμε ζωντανοί.

Ήταν ένα ψέμα που είχε μια ελαφρότητα με ουρά. Είχα ευχηθεί να μη ζει ο αδελφός-υποκατάστατο. Ήθελα να κάνω τη μητέρα να πονέσει, αυτόν δεν τον ήξερα άλλωστε.

Για την ευτυχία στο στρατόπεδο

Η ΕΥΤΥΧΙΑ είναι κάτι ξαφνικό.

Εγώ ξέρω την ευτυχία του στόματος και την ευτυχία του μυαλού.

Η ευτυχία του στόματος έρχεται τρώγοντας και είναι μικρότερη από το στόμα, ακόμα κι από τη λέξη στόμα. Όταν την αρθρώνεις δεν έχει το χρόνο να ανέβει στο κεφάλι. Η ευτυχία του στόματος δεν θέλει να μιλάνε γι' αυτήν. Όταν μιλάω για την ευτυχία του στόματος, πρέπει πριν από κάθε φράση να λέω ΕΞΑΦΝΑ. Και μετά από κάθε φράση: ΜΗΝ ΤΟ ΠΕΙΣ ΣΕ ΚΑΝΕΝΑΝ, ΕΠΕΙΔΗ ΟΛΟΙ ΠΕΙΝΑΝΕ.

Θα το πω μόνο μία φορά: Έξαφνα τραβάς το κλαδί προς τα κάτω, κόβεις άνθη ακακίας και τα τρως. Μην το πεις σε κανέναν, επειδή όλοι πεινάνε. Κόβεις το ξινόχορτο που φυτρώνει στην άκρη του δρόμου και το τρως. Κόβεις το αγριοθύμαρο που φυτρώνει ανάμεσα στους σωλήνες και το τρως. Κόβεις το χαμομήλι που φυτρώνει δίπλα στην πόρτα του υπογείου και το τρως. Κόβεις το αγριόσκορδο που φυτρώνει στο φράχτη και το τρως. Τραβάς το κλαδί προς τα κάτω, κόβεις μαύρα μούρα και τα τρως. Κόβεις την αγριοβρώμη που φυτρώνει στο χερσότοπο και την τρως. Δεν βρίσκεις ούτε μία πατατόφλουδα πίσω από την καντίνα, βρίσκεις όμως ένα κοτσάνι από λάχανο και το τρως.

Το χειμώνα δεν κόβεις απολύτως τίποτα. Μετά τη βάρδια παίρνεις το δρόμο της επιστροφής για το παράπηγμα και δεν ξέρεις σε ποιο σημείο είναι πιο νόστιμο το χιόνι. Τι να κάνεις, να πάρεις αμέσως μια χούφτα από τη σκάλα του υπογείου ή μόλις φτάσεις στο χιονισμένο σωρό του κάρβουνου ή μήπως μόλις φτάσεις στην πύλη του στρατοπέδου. Χωρίς να έχεις αποφασίσει, παίρνεις μια χούφτα από τον άσπρο σκούφο που φοράει ο πάσσαλος του φράχτη και δροσίζεις το σφυγμό σου και το στόμα σου και το λαμίο σου μέχρι κάτω στην καρδιά. Ξάφνου δεν νιώθεις πια κούραση. Μην το πεις σε κανέναν, επειδή όλοι είναι κουρασμένοι.

Αν δεν καταρρεύσεις, τότε η μία μέρα είναι σαν την άλλη. Εύχεσαι να είναι η μία μέρα σαν την άλλη. Ο πέμπτος ακολουθεί τον ένατο, λέει ο κουρέας Όσβαλντ Εννέτερ – σύμφωνα με το δικό του νόμο το να είσαι τυχερός είναι μια μικρή μπαλαμούκ. Εγώ πρέπει να είμαι τυχερός, επειδή η γιαγιά μου είπε: Το ξέρω ότι θα ξανάρθεις. Ούτε κι αυτό θα το πω σε κανέναν, επειδή όλοι θέλουν να ξανάρθουν. Για να είσαι τυχερός χρειάζεται ένα στόχο. Πρέπει να ψάξω να βρω ένα στόχο, έστω κι αν είναι μανάχα το χιόνι στον πάσσαλο του φράχτη.

Καλύτερα απ' ό,τι για την ευτυχία του στόματος μπορείς να μιλάς για την ευτυχία του μυαλού.

Η ευτυχία του στόματος θέλει να είναι μόνη, είναι βουβή και ριζωμένη μέσα σου. Η ευτυχία του μυαλού όμως είναι κοινωνική και θέλει κόσμο. Είναι μια περιπλανώμενη ευτυχία, κάποιες φορές ακολουθεί χωλαίνοντας. Κρατάει περισσότερο σε σχέση με αυτό που μπορείς να αντιμετωπίσεις. Η ευτυχία του μυαλού είναι διαμελισμένη και είναι δύσκολο να την κατατάξεις κάπου, αναμειγνύεται όπως θέλει και μετατρέπεται γρήγορα από

φωτεινή σε

σκοτεινή

σβησμένη

τυφλή

φθονερή

κρυμμένη

κυματιστή

διστακτική

ορμητική

φορτική

ασταθή

γκρεμισμένη

παρατημένη

στοιβαγμένη

επινοημένη

εξαπατημένη

ξεφτισμένη

θρυμματισμένη

συγκεχυμένη

ενεδρευτική

αγκάθινη
 σαθρή
 επαναλαμβανόμενη
 θρασύτατη
 κλεμμένη
 πεταμένη
 περισσευούμενη
 παρὰ τρίχα χαμένη ευτυχία.

Η ευτυχία του μυαλού μπορεί να έχει μάτια υγρά, στραμπουληγμένο λαμμό ή να τρέμουν τα δάχτυλά της. Καθεμιά τους όμως κάνει μέσα στο μέτωπο τόση φασαρία, σαν βάτραχος μέσα σε τσίγκινο κουτί.

Η τελευταία ευτυχία απ' όλες είναι η μια-σταγόνα-παραπάνω-ευτυχία. Έρχεται με το θάνατο. Θυμάμαι ακόμα, τότε που πέθανε η Ίριμα Πφάιφερ στο λάκκο με τον ασβέστη, ότι η Τρούντι Πέλικαν πλατάγισε τη γλώσσα της σαν μεγάλο μηδενικό και είπε:

Μια-σταγόνα-παραπάνω-ευτυχία.

Της έδωσα δίκιο, επειδή όταν μάζευαν τους νεκρούς έβλεπες ότι ανακουφίζονταν που επιτέλους ησύχαζε η κοκαλωμένη φωλιά στο κεφάλι τους, η ιλιγγιώδης τραμπάλα στην ανάσα τους, η μανιασμένη ρυθμική αντλία στο στήθος τους, η άδεια αίθουσα αναμονής στην κοιλιά τους.

Η καθαρή ευτυχία του μυαλού δεν υπήρχε ποτέ, επειδή σε όλα τα στόματα υπήρχε η πείνα.

Για μένα το φαγητό είναι μεγάλη πρόκληση ακόμα και 60 χρόνια μετά το στρατόπεδο. Τρώω με κάθε πόρο του σώματός μου. Όταν τρώω μαζί με άλλους γίνομαι δυσάρεστος. Τρώω με τρόπο εριστικό. Οι άλλοι δεν ξέρουν την ευτυχία του στόματος, τρώνε καθωσπρέπει και ευγενικά. Εμένα όμως, ειδικά την ώρα του φαγητού, μου έρχεται στο μυαλό η μια-σταγόνα-παραπάνω-ευτυχία, ότι θα έρθει για τον καθένα, έτσι όπως είμαστε καθισμένοι εδώ, και ότι τότε θα πρέπει να εγκαταλείψεις τη φωλιά που έχεις στο κεφάλι σου, την τραμπάλα στην ανάσα σου, την αντλία στο στήθος σου, την αίθουσα αναμονής στην κοιλιά σου. Μου αρέσει τόσο πολύ να τρώω, που δεν θέλω να πεθάνω επειδή μετά δεν θα μπορώ πια να τρώω. Εδώ και 60 χρόνια ξέρω ότι ο γυρισμός δεν μπόρεσε να δαμάσει την ευτυχία του στρατοπέδου.

Ακόμα και σήμερα δαγκώνει και κόβει με την πείνα του το μισό κάθε άλλου συναισθήματος. Καταμεσής είμαι άδειος.

Από τότε που γύρισα στο σπίτι, κάθε συναίσθημα έχει κάθε μέρα τη δική του πείνα και προβάλλει αξιώσεις ανταπόδοσης, την οποία δεν προσφέρω. Πάνω μου δεν επιτρέπεται να γαντζωθεί κανένας πια. Η πείνα με έχει διδάξει και η ταπεινότητα με έχει κάνει απρόσιτο, όχι η περηφάνια.

Ζούμε. Ζούμε μόνο μια φορά

ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ που ήμασταν πετσί και κόκαλο δεν είχα πια τίποτε άλλο στο μυαλό μου εκτός από τη λατέρνα που μουρμούριζε αιωνίως, που μέρα νύχτα επαναλάμβανε: το κρύο περπονιάζει, η πείνα ξεγελάει, η κούραση βαραίνει, η νοσταλγία εξασθενεί, οι ψείρες κι οι κοριοί τσιμπάνε. Ήθελα να διαπραγματευτώ μια ανταλλαγή με τα πράγματα που, χωρίς να ζουν, δεν είναι νεκρά. Ήθελα να συμφωνήσω μια σωτήρια ανταλλαγή ανάμεσα στο σώμα μου και στη γραμμή του ορίζοντα ψηλά στον αέρα ή τους σκονισμένους δρόμους κάτω στη γη. Ήθελα να δανειστώ την αντοχή τους και να υπάρχω χωρίς το σώμα μου, κι όταν περάσουν τα χειρότερα, να ξαναχωθώ στο σώμα μου και να εμφανιστώ με τη βαμβακερή μου στολή. Δεν είχε καμία σχέση με το θάνατο, το αντίθετο ήταν.

Το σημείο μηδέν είναι το άφατο. Είμαστε σύμφωνοι, το σημείο μηδέν κι εγώ, ότι γι' αυτό το ίδιο δεν μπορείς να μιλήσεις, μπορείς το πολύ πολύ να το γυροφέρνεις. Το διάπλατα ανοιγμένο στόμα του μηδενός μπορεί να φάει, όχι να μιλήσει. Το μηδέν σε περιβάλλει με μια τρυφερότητα που σε πνίγει. Η σωτήρια ανταλλαγή δεν επιδέχεται συγκρίσεις. Είναι επιτακτική και άμεση όπως η σχέση: 1 φτυαριά = 1 γραμμάριο ψωμί.

Την εποχή που ήμασταν πετσί και κόκαλο η σωτήρια ανταλλαγή πρέπει πραγματικά να μου πήγε καλά. Πότε πότε πρέπει να είχα την αντοχή της γραμμής του ορίζοντα και των σκονισμένων δρόμων. Μόνο πετσί και κόκαλο μέσα στη βαμβακερή μου στολή δεν θα μπορούσα να είχα κρατηθεί στη ζωή.

Ο τρόπος που τρέφεται το σώμα παραμένει μυστήριο για μένα μέχρι και σήμερα. Μέσα στο σώμα γκρεμίζονται και χτίζονται διάφορα πράγματα, όπως στο εργοτάξιο. Βλέπεις τον εαυτό σου και τους άλλους καθημερινά, δεν υπάρχει όμως μέρα που να καταλαβαίνεις πόσα πράγματα καταρρέουν μέσα σου ή πόσα καταφέρνουν να σταθούν πάλι στα πόδια τους. Παραμένει

μυστήριο ο τρόπος του δούναι και λαβείν των θερμίδων. Ο τρόπος που οι θερμίδες σβήνουν μέσα σου τα οποιαδήποτε ίχνη όταν παίρνουν και που τα επανεμφανίζουν όταν δίνουν. Δεν ξέρεις από πότε τα πράγματα μέσα σου έχουν αρχίσει να ακολουθούν ανοδική πορεία, έχεις όμως ανακτήσει τις δυνάμεις σου.

Τον τελευταίο χρόνο στο στρατόπεδο μας έδιναν λεφτά στο χέρι για τη δουλειά μας. Μπορούσαμε να ψωνίζουμε στο παζάρι. Τρώγαμε αποξηραμένα δαμάσκηνα, ψάρι, ρώσικες τηγανίτες με γλυκό ή αλμυρό τυρί, μπέικον και λαρδί, καλαμποκόπιτα με χυλό από ζαχαρότευτλα, οι Ρώσοι το λένε ΜΠΑΜΣΤΙ. Γίναμε πάλι άντρες και γυναίκες, σαν να περνούσαμε τη δεύτερη εφηβεία μας.

Η καινούργια φιλαρέσκεια ξεκίνησε από τις γυναίκες, όταν ακόμα οι άντρες ξεκινούσαν τη μέρα τους με τη βαμβακερή τους πανοπλία. Ένωθαν ακόμα αρκετά ωραίοι και πρόσφεραν στις γυναίκες απλώς και μόνο το υλικό της φιλαρέσκειας. Ο άγγελος της πείνας άρχισε να αποκτά γούστο για τα ρούχα, για την καινούργια μόδα του στρατοπέδου. Οι άντρες έφεραν από το εργοστάσιο κάτασπρο βαμβακερό σχοινί του ενός μέτρου με φάρδος όσο ένα μπράτσο. Οι γυναίκες ξέπλεκαν το σχοινί, ένωναν τις κλωστές και με σιδερένιους γάντζους έπλεκαν στηθόδεσμους, παντελονάκια, μπλούζες και φανελάκια. Τους κόμπους τούς τραβούσαν καθώς έπλεκαν προς τα μέσα, δεν έβλεπες ούτε έναν όταν τα ρούχα ήταν έτοιμα. Οι γυναίκες έπλεκαν ακόμα και κορδέλες για τα μαλλιά και καρφίτσες. Η Τρούντι Πέλικαν φορούσε μια πλεχτή καρφίτσα-νούφαρο, που κρεμόταν στο στήθος της σαν φλιτζανάκι μόκας. Η μία Τσίρι φορούσε μια καρφίτσα-κρινάκι με άσπρα φυλλαράκια στο σύρμα, η Λόνι Μιλχ μια ντάλια βαμμένη με κόκκινη σκόνη από τούβλα. Σε αυτή την πρώτη φάση μεταφοράς βαμβακιού ένιωθα κι εγώ αρκετά ωραίος ακόμα. Σύντομα όμως θέλησα να στολιστώ με καινούργια πράγματα. Περνώντας ώρες χειροτεχνίας έφτιαξα από το λιωμένο παλτό με τη βελούδινη φάσα ένα κασκέτο. Είχα το σχέδιο στο κεφάλι μου, μια δύσκολη κατασκευή με πολλή φινέτσα. Μια προεξοχή από λάστιχο αυτοκινήτου ντυμένη με ύφασμα, σε τέτοιο μέγεθος ώστε να μπορείς να τραβάς το σκούφο και να τον βάζεις λοξά πάνω από το αυτί. Στο γέισο πισσόχαρτο, στο επάνω μέρος ένα κομμάτι οβάλ, ενισχυμένο με χαρτί από σακί τσιμέντου, και όλο το καπέλο ντυμένο από μέσα με μια σκισμένη φανέλα, που μπο-

ρούσε ακόμα να χρησιμοποιηθεί. Η εσωτερική επένδυση ήταν πολύ σημαντική για μένα, ήταν η παλιά φιλαρέσκεια του παρελθόντος, που έλεγε ότι θέλεις να είσαι ωραίος για τον εαυτό σου, ακόμα και σε σημεία που οι άλλοι δεν βλέπουν. Ήταν μια τραγιάσκα – ένα καπέλο γεμάτο προσδοκίες, ένα καπέλο για καλύπτους καιρούς.

Εκτός από τη γυναικεία πλεχτή μόδα του στρατοπέδου, στο μαγαζί του ρώσικου χωριού υπήρχε σαπούνι, πούδρα και ρουζ. Όλα της ίδιας μάρκας, KRASNYI MAK, κόκκινη παπαρούνα. Τα καλλυντικά ήταν ροζ και είχαν ένα έντονα γλυκό άρωμα. Ο άγγελος της πείνας είχε μείνει έκπληκτος.

Το πρώτο κύμα μόδας στο στρατόπεδο ήταν τα παπούτσια περιπάτου, τα ΜΠΑΛΕΤΚΙ. Πήγα στον τσαγκάρη μισό λάστιχο αυτοκινητό, άλλοι προμηθεύονταν από το εργοστάσιο ύφασμα με επικάλυψη καουτσούκ από την ταινία μεταφοράς. Ο τσαγκάρης έφτιαχνε ελαφριά καλοκαιρινά παπούτσια, με πολύ λεπτές και εύκαμπτες σόλες, που ταίριαζαν ακριβώς στο κάθε πόδι. Φτιαγμένα σε καλαπόδι, πολύ κομψά. Τα φορούσαν άντρες και γυναίκες. Ο άγγελος της πείνας αλαφροπατούσε. Η Παλόμα ήταν εκτός εαυτού, όλοι έτρεχαν στη στρογγυλή πίστα και χόρευαν, μέχρι να ακουστεί ο ύμνος λίγο πριν τα μεσάνυχτα.

Επειδή όμως οι γυναίκες δεν ήθελαν να αρέσουν μόνο στον εαυτό τους και στις άλλες γυναίκες αλλά και στους άντρες, έπρεπε και οι άντρες να προσπαθήσουν ώστε οι γυναίκες να τους αφήσουν να πλησιάσουν τα πλεχτά εσώρουχα πίσω από την κουβέρτα. Έτσι, μετά τα μπαλέτκι γεννήθηκε η αντρική μόδα, που υπερέβαινε τα παπούτσια. Καινούργια μόδα και καινούργιοι έρωτες, περιστασιακές σχέσεις, εγκυμοσύνες, αποξέσεις στο δημοτικό νοσοκομείο. Στο νοσοκομειακό παράπηγμα όμως πίσω από τα ξύλινα κάγκελα τα μωρά πολλαπλασιάζονταν.

Πήγα στον κύριο Ρόις από το Γκούτενμπρουν, από το Μπανάτ. Τον ήξερα μόνο από το προσκλητήριο. Τη μέρα καθάριζε τα χαλάσματα σε ένα βομβαρδισμένο εργοστάσιο. Τα βράδια επιδιόρθωνε σκισμένες πουφοάικα με αντάλλαγμα καπνό. Ήταν έμπειρος ράφτης και από τότε που ο άγγελος της πείνας είχε αρχίσει να περιφέρεται με ελαφρότητα, έγινε περιζήτητος επαγγελματίας. Ο κύριος Ρόις ξετύλιξε μια λεπτή κουρελιασμένη μεζούρα με γραμμούλες πάνω της που έδειχναν τα εκατοστά, μου πή-

ρε μέτρα από το λαϊμό μέχρι τους αστραγάλους. Ύστερα είπε: Για το παντελόνι 1,50 μέτρο, για το σακάκι 3,20 μέτρα. Καθώς και 3 μεγάλα κουμπιά και 6 μικρά. Για τη φόδρα του σακακιού θα φροντίσει ο ίδιος, είπε. Ήθελα και μια ζώνη για το σακάκι, με αγκράφα. Μου πρότεινε μια αγκράφα από δύο μεταλλικούς κρίκους που να θηλυκώνουν, και στην πλάτη μια πιέτα που να ανοίγει με πενσάνια κι από τις δύο πλευρές. Κουφόπιετα, είπε, στην Αμερική είναι τώρα πολύ της μόδας.

Παραγγέλνω δύο μεταλλικούς κρίκους στον Κόβατς Άντον και πηγαίνω με όλα μου τα μετρητά στο μαγαζί που είναι στο ρώσικο χωριό. Το ύφασμα για το παντελόνι ήταν σε απαλό μπλε με γκριζούς κόμπους στο νήμα. Το ύφασμα για το σακάκι ήταν στο μπεξ της άμμου, με καρό στο καφέ που είχαν τα σακιά του τσιμέντου, τα δε καρό έδιναν την εντύπωση του ανάγλυφου. Αγόρασα μάλιστα και μια έτοιμη γραβάτα, στο πράσινο των βρύων με λοξούς ρόμβους. Και 3 μέτρα ύφασμα με ραβδώσεις, σε ανοιχτό κίτρινο για το πουκάμισο. Και κουμπιά για το παντελόνι και το σακάκι, συν 12 μικρά για το πουκάμισο. Αυτό έγινε τον Απρίλιο του 1949.

Τρεις βδομάδες αργότερα είχα το πουκάμισο, το κοστούμι με την κουφόπιετα και τη σιδερένια αγκράφα. Το βυssινί κασκόλ με τα καρό, ματ και γυαλιστερά εναλλάξ, επιτέλους θα μου πήγαινε πάλι. Ο Τουρ Πρίκουλιτς είχε πάψει προ πολλού να το φοράει, πιθανόν να το είχε πετάξει. Ο άγγελος της πείνας δεν ήταν πια στο μυαλό, εξακολουθούσε όμως να κάθεται στο σβέρκο. Και είχε πολύ καλή μνήμη. Δεν τη χρειαζόταν, η μόδα του στρατοπέδου ήταν κι αυτή μια μορφή πείνας, μια πείνα των ματιών. Μην ξεδεύεις όλα σου τα χρήματα, ποιος ξέρει τι άλλο πρόκειται να έρθει, έλεγε ο άγγελος της πείνας. Όλα όσα πρόκειται να έρθουν είναι ήδη εδώ, σκεφτόμουν εγώ. Ήθελα ρούχα περιπάτου για τον κεντρικό δρόμο του στρατοπέδου, για το στρογγυλό παρτέρι, ακόμα και για τη διαδρομή που έκανα μέσα από τα αγριόχορτα, από τη σκουριά και τα μπάζα για να πάω στο υπόγειο. Αρχίζα τη βάρδια μου αλλάζοντας ρούχα κάτω στο υπόγειο. Ο υψών εαυτών ταπεινωθήσεται, με προειδοποιούσε ο άγγελος της πείνας. Εγώ όμως του έλεγα: Ζούμε. Ζούμε μόνο μια φορά. Ούτε και το χρυσολάχανο φεύγει από δω, φοράει κόκκινα στολίδια και για κάθε του φύλλο κόβει και φτιάχνει ένα γάντι με διαφορετικό αντίχειρα.

Στο μεταξύ, το γραμμόφωνο-βαλίτσα είχε αποκτήσει καινούργιο κλειδί, τώρα όμως είχε αρχίσει να μικραίνει πολύ. Ζήτησα από τον μαραγκό να μου φτιάξει μια γερή ξύλινη βαλίτσα για τα καινούργια μου ρούχα. Και παρήγγειλα στον Πάουλ Γκαστ να μου φτιάξει στο μηχανουργείο μια αξιόπιστη κλειδαριά με σπείρωμα.

Όταν παρουσίασα για πρώτη φορά τα καινούργια μου ρούχα στο στρογγυλό παρτέρι, σκέφτηκα: Όλα όσα πρόκειται να έρθουν είναι ήδη εδώ. Θα μείνουν όλα για πάντα έτσι όπως είναι τώρα.

Κάποτε θα βρεθώ σε έναν χαριτωμένο δρόμο

ΤΟ ΧΡΥΣΟΛΑΧΑΝΟ μεγάλωνε με ένα έντονο πράσινο χρώμα και κατά την τέταρτη ειρήνη. Δεν το κόβαμε, η πείνα μας δεν ήταν τόσο αχαλίνωτη πια. Ήμασταν βέβαιοι ότι, αφού είχαμε περάσει τέσσερα χρόνια λιμοκτονώντας, τώρα δεν μας τάιζαν πια για να γυρίσουμε σπίτι μας, αλλά για να μείνουμε εδώ και να δουλεύουμε. Οι Ρώσοι περίμεναν κάθε χρόνο τους καινούργιους, κι αυτό ήταν κάτι που φοβόμασταν. Για μας έστεκαν εμπόδιο στο δρόμο μας οι παλιές εποχές, και για κείνους μια καινούργια εποχή κυλούσε στην τεράστια χώρα.

Κυκλοφορούσε η φήμη ότι ο Τουρ Πρίκουλιτς και η Μπέα Τσάκελ όλα αυτά τα χρόνια μάζευαν ρούχα στην ματιοθήκη, τα πουλούσαν στο παζάρι και μοιράζονταν τα χρήματα με τον Σι-στβανγιόνοφ. Για το λόγο αυτόν πέθαναν από το κρύο πολλοί, οι οποίοι σύμφωνα με τους κανονισμούς του στρατοπέδου δικαιούνταν εσώρουχα, πουφοάικα και παπούτσια. Είχαμε πάψει πια να τους μετράμε. Όταν όμως μετρούσα την ειρήνη, ήξερα ότι στον κατάλογο του νοσοκομειακού παραπήγματος της Τρούντι Πέλικαν αναπαύονταν 334 νεκροί εν ειρήνη – στην πρώτη, στη δεύτερη, στην τρίτη και στην τέταρτη. Για βδομάδες ολόκληρες δεν τα σκεφτόμουν αυτά, έπειτα όμως εμφανίζονταν σαν κρόταλα μέσα στο κεφάλι μου και με συντρώφευαν όλη μέρα.

Πόσο συχνά είχα σκεφτεί ότι τα καμπανάκια από τις συστοιχίες των καμίνων κοκ χτυπούσαν δηλώνοντας την αλλαγή του χρόνου. Θα ήθελα κάποτε, αντί για το παγκάκι στον κεντρικό δρόμο του στρατοπέδου, να βρω σε κάποιο πάρκο ένα παγκάκι όπου να κάθεται ένας ελεύθερος άνθρωπος, κάποιος που δεν έχει βρεθεί ποτέ του σε στρατόπεδο. Στο στρογγυλό παρτέρι έκανε ένα βράδυ το γύρο της ομήγυρης η φράση ΚΡΕΠ ΣΟΛΕΣ. Η τραγουδίστριά μας, η Λόνι Μιλχ, ρώτησε τι είναι το κρεπ. Και ο Κάρλι Χάλμεν έριξε μια λοξή ματιά στον δικηγόρο Πάουλ Γκαστ και είπε ότι το κρεπ βγαίνει από το κρεπάρι, στον ουρανό

της στέπας θα φοράμε όλοι παπούτσια με κρεπ σόλες. Μετά τις κρεπ σόλες άρχισαν να συζητιούνται και οι ΦΑΒΟΡΙΤΕΣ, που έλεγαν ότι ήταν τώρα της μόδας στην Αμερική. Η Λόνι Μιλχ ρώτησε πάλι τι είναι οι φαβορίτες. Και ο ακορντεονίστας Κόνραντ Φον είπε ότι φαβορίτες λένε τις τρίχες που αφήνουν να μακραίνουν κοντά στ' αυτιά, έτσι που να θυμίζουν ουρά πουλιού.

Κάθε δύο βδομάδες έπαιζαν στο κινηματοθέατρο του ρώσικου χωριού ταινίες και επίκαιρα για μας τους ανθρώπους του στρατοπέδου, ρώσικες αλλά και αμερικάνικες, ακόμα και ταινίες της UFA από το Βερολίνο. Στα επίκαιρα από την Αμερική έβλεπες κομφετί να πέφτει σαν χιόνι ανάμεσα σε ουρανοξύστες και άντρες να τραγουδούν, με κρεπ σόλες και παραγναθίδες μέχρι το πιγούνι. Και μετά την ταινία ο κουρέας Όσβαλντ Ενυέτερ είπε ότι αυτές οι παραγναθίδες λέγονται φαβορίτες. Τώρα πια είμαστε τελείως εκρωτισμένοι και συγχρόνως θα ακολουθούμε και την αμερικάνικη μόδα.

Ούτε κι εγώ ήξερα τι είναι οι φαβορίτες. Πήγαινα σπάνια στον κινηματογράφο. Επειδή δούλευα νυχτερινή βάρδια, την ώρα εκείνη ήμουν πάντα στο υπόγειο ή πολύ κουρασμένος από το υπόγειο. Μπαλέτκι όμως είχα αυτό το καλοκαίρι, ο Κομπέλιαν μου είχε χαρίσει μισό λάστιχο αυτοκινήτου. Το δε γραμμόφωνο-βαλίτσα μπορούσα να το κλειδώνω, ο Πάουλ Γκαστ μου είχε φτιάξει ένα κλειδί με τρεις λεπτές προεξοχές σαν δόντια ποντικού. Ο μαραγκός μου είχε φτιάξει μια καινούργια ξύλινη βαλίτσα με βιδωτή κλειδαριά. Είχα αποκτήσει καινούργια ρούχα. Οι κρεπ σόλες δεν έκαναν για το υπόγειο, οι δε φαβορίτες μεγάλωναν από μόνες τους, πήγαιναν όμως μάλλον στον Τουρ Πρίκουλιτς. Εμένα μου φαίνονταν κυριολεκτικά μαϊμουδίσιας.

Παρ' όλα αυτά θα ήταν πια καιρός, σκεφτόμουν, να συναντήσω κάποια φορά κάπου αλλού και ισότιμα την Μπέα Τσάκελ ή τον Τουρ Πρίκουλιτς, ας πούμε σε έναν σιδηροδρομικό σταθμό με παραστάτες από χυτοσίδηρο και πετούνιες που να κρέμονται όπως στις λουτροπόλεις. Ας πούμε ότι ανεβαίνω στο τρένο και ότι ο Τουρ Πρίκουλιτς κάθεται στο ίδιο κουπέ. Θα τον χαιρετήσω χωρίς πολλά λόγια και θα καθίσω διαγώνια απέναντί του, αυτό είναι όλο. Θα έκανα ότι αυτό είναι όλο, αφού θα δω τη βέρα του και δεν θα ρωτήσω αν παντρεύτηκε την Μπέα Τσάκελ. Θα βγάλω το σάντουιτς και θα το ακουμπήσω στο πτυσσό-

μενο τραπεζάκι. Άσπρο ψωμί με πολύ βούτυρο και ροδαλό βραστό ζαμπόν. Δεν θα μου αρέσει, αλλά δεν θα δείξω ότι δεν μου αρέσει. Ή θα συναντήσω τον Τσίτερ-Λόμερ. Θα έρθει με την τραγουδίστρια, τη Λόνι Μιλχ. Θα δω ότι το κεφάλι της έχει μεγαλώσει κι άλλο. Θα θέλουν να με πάρουν μαζί τους στο κονσέρτο, στο Ατενέουμ. Θα ζητήσω συγγνώμη με αλλαγμένη φωνή και θα τους αφήσω να φύγουν. Γιατί θα κόβω εισιτήρια και θα είμαι και ταξιθέτης στο Ατενέουμ και θα τους πω κουνώντας τους το δάχτυλο: Για να δω τα εισιτήριά σας, εδώ οι θέσεις είναι ή μονές ή ζυγές, εσείς έχετε το 113 και το 114, δεν κάθεστε μαζί, συνεπώς. Μόνο όταν βάλω τα γέλια θα με αναγνωρίσουν. Ίσως όμως και να μη γελάσω.

Σκεφτόμουν επίσης ότι θα συναντήσω τον Τουρ Πρίκουλιτς για δεύτερη φορά σε κάποια μεγάλη πόλη της Αμερικής. Δεν θα φοράει βέρα στο χέρι του, αλλά θα ανεβαίνει τη σκάλα με τη μία από τις Τσίρι αγκαλιά. Η Τσίρι θα με αναγνωρίσει, εκείνος όμως θα ανοιγοκλείσει τα μάτια σαν τον θείο Έντβιν όταν θα πει: Παρά λίγο να χάσω μια βλεφαρίδα. Εγώ θα προχωρήσω, αυτό είναι όλο κι όλο. Ίσως να είμαι ακόμα νέος κατά κάποιον τρόπο όταν ξαναβγώ από το στρατόπεδο, στα καλύτερά μου χρόνια όπως λένε, όπως στο τραγούδι που τραγουδάει η Λόνι Μιλχ με τρεμάμενο κεφάλι σαν άρια: ΗΜΟΥΝΑ ΣΧΕΔΟΝ ΤΡΙΑΝΤΑ ΧΡΟΝΩΝ. Ίσως συναντήσω τον Τουρ Πρίκουλιτς για τρίτη, τέταρτη φορά κι ακόμα πιο συχνά, σε ένα τρίτο, τέταρτο, έκτο, ίσως και όγδοο μέλλον. Μια φορά θα στέκομαι στο παράθυρο του ξενοδοχείου στον δεύτερο όροφο και θα κοιτάζω έξω στο δρόμο, και θα βρέχει. Και κάτω ένας άντρας θα ανοίγει εκείνη τη στιγμή την ομπρέλα του. Θα κάνει πολλή ώρα και θα βραχεί, επειδή η ομπρέλα έχει κολλήσει. Θα δω ότι τα χέρια του είναι τα χέρια του Τουρ, εκείνος όμως δεν θα το ξέρει. Αν το ήξερε, θα σκεφτώ, δεν θα έκανε τόση ώρα να ανοίξει την ομπρέλα του ή θα φόραγε γάντια ή δεν θα ερχόταν από αυτόν το δρόμο. Αν δεν ήταν ο Τουρ Πρίκουλιτς αλλά είχε απλώς τα χέρια του, θα του φώναζα από το παράθυρο: Πήγαινε απέναντι, κάτω από τη μαρκίζα δεν θα βρέχεσαι. Όταν θα σήκωνε το κεφάλι, θα έλεγε ίσως: Γιατί μου μιλάτε στον ενικό. Κι εγώ θα του έλεγα: Δεν είδα το πρόσωπό σας, στα χέρια σας μιλάω στον ενικό.

Σκεφτόμουν ότι κάποτε θα βρεθώ σε έναν χαριτωμένο δρό-

μο, όπου αισθάνεται κανείς πολύ διαφορετικά απ' ό,τι στην κωμόπολη όπου γεννήθηκε. Ο χαριτωμένος δρόμος θα είναι ένας δρόμος περιπάτου κοντά στη Μαύρη Θάλασσα. Το νερό, γεμάτο άσπρους αφρούς, θα τραμπαλίζεται με τρόπο που ως τώρα δεν έχω ξαναδεί. Σ' αυτόν το δρόμο θα λάμπουν σωλήνες νέον και θα ακούγονται σαξόφωνα. Θα συναντήσω την Μπέα Τσάκελ και θα την αναγνωρίσω, τα μάτια της θα εξακολουθούν να κάνουν την ίδια διστακτική στροφή και να έχουν το ίδιο αφηρημένο βλέμμα. Εγώ δεν θα έχω πρόσωπο, επειδή η Μπέα Τσάκελ δεν με αναγνωρίζει. Θα εξακολουθεί να έχει τα ίδια βαριά μαλλιά, δεν θα είναι πλεγμένα όμως παρά ξεθωριασμένα, στο άσπρο του αλευριού, θα ανεμίζουν στους κροτάφους σαν φτερά γλάρου. Θα εξακολουθεί να έχει ψηλά ζυγωματικά, και γύρω τους θα πέφτουν δυο σκληρές σκιές, όπως γύρω από τις γωνίες δύο σπιτιών το καταμεσήμερο. Θα θυμηθώ τη δεξιά γωνία, ένα συνεικισμό πίσω από το στρατόπεδο.

Το περασμένο φθινόπωρο έχτισαν πίσω από το στρατόπεδο έναν καινούργιο ρώσικο οικισμό. Ήταν όμοια σπίτια αραδιασμένα στη σειρά, από προκατασκευασμένα ξύλινα κομμάτια που έρχονταν από τη Φινλανδία, τα φινλανδικά σπίτια. Ο Κάρλι Χάλμεν μου είχε πει ότι τα προκατασκευασμένα κομμάτια κόβονταν πολύ προσεκτικά και ότι είχαν ακριβή σχέδια συναρμολόγησης. Ότι όταν φορτώνονταν γίνονταν όλα άνω κάτω, μέχρι που κανείς πια δεν ήξερε πού πάει το κάθε κομμάτι. Ο αρχιτέκτονας ήταν ο μοναδικός που όλα αυτά τα χρόνια θεωρούσε ότι οι άνθρωποι που δούλευαν στο στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας ήταν άνθρωποι από πολιτισμένες χώρες, στις οποίες η ορθή γωνία είναι 90 μοίρες. Πίστευε ότι οι εκτοπισμένοι ήταν σκεπτόμενοι άνθρωποι, γι' αυτό και το πρόσεξα. Σε ένα από τα διαλείμματα για τσιγάρο έβγαλε έναν εργοταξιακό λόγο για τις καλές προοπτικές του σοσιαλισμού και την ανικανότητα. Η σύντομη ομιλία του κατέληγε στην άποψη: Οι Ρώσοι ξέρουν τι είναι η ορθή γωνία, δεν καταφέρνουν όμως ποτέ να τη φτιάξουν.

Κάποτε, σκεφτόμουν, ποιος ξέρει σε ποια κατά σειρά ειρήνη και σε ποιο κατά σειρά μέλλον, θα πάω στη χώρα με τις κορυφογραμμές, απ' όπου πέρασα σχίζοντας τους αιθέρες καβάλα στο άσπρο μου γουρούνι και που ο κόσμος λέει ότι είναι η πατρίδα μου.

Μια παραλλαγή της εκδοχής του γυρισμού, που κυκλοφο-

ρούσε εδώ στο στρατόπεδο, έλεγε ότι τα καλύτερά μας χρόνια θα έχουν περάσει όταν πάμε στα σπίτια μας. Και θα συμβεί ό,τι συνέβη με τους αιχμαλώτους του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου: ο γυρισμός θα διαρκέσει δεκαετίες. Ο Σιστβανγιόνοφ θα μας καλέσει στο τελευταίο και πολύ σύντομο προσκλητήριο και θα μας ανακοινώσει:

Διατάσσω τη διάλυση του στρατοπέδου. Εξαφανιστείτε.

Κι όλοι θα ξεκινήσουν με δική τους πρωτοβουλία να πορεύονται ακόμα πιο βαθιά μέσα στην Ανατολή, προς την αντίθετη κατεύθυνση, επειδή προς τη Δύση είναι όλα κλειστά. Θα περάσουν τα Ουράλια, θα διασχίσουν ολόκληρη τη Σιβηρία, την Αλάσκα, την Αμερική κι έπειτα θα περάσουν το Γιβραλτάρ και τη Μεσόγειο. Μετά από είκοσι πέντε χρόνια θα φτάσουμε στα σπίτια μας από την Ανατολή μέσω Δύσης, εφόσον τα σπίτια μας θα υπάρχουν ακόμα, εφόσον τα σπίτια μας δεν θα ανήκουν ήδη στη Ρωσία.

Ή οι άλλες παραλλαγές: Ότι δεν πρόκειται να φύγουμε από δω, επειδή θα μας κρατήσουν μέχρι που το στρατόπεδο να γίνει ένα χωριό χωρίς σκοπιές κι εμείς θα εξακολουθούμε να μην είμαστε Ρώσοι ή Ουκρανοί, παρόλαίτοιχοι από συνήθεια. Ή ότι θα είμαστε αναγκασμένοι να μείνουμε για τόσο καιρό εδώ, μέχρι που δεν θα θέλουμε πια να φύγουμε, επειδή θα είμαστε πεπεισμένοι ότι στα σπίτια μας δεν μας περιμένει πια κανείς, επειδή εκεί θα έχουν πάει προ πολλού και θα μένουν άλλοι, επειδή όλοι έχουν εκτοπιστεί, ποιος ξέρει πού, και δεν έχουν ούτε και οι ίδιοι σπίτι. Μια άλλη παραλλαγή λέει ότι σε τελική ανάλυση θέλουμε να μείνουμε εδώ επειδή δεν θα ξέρουμε τι να τα κάνουμε τα σπίτια μας, και τα σπίτια μας δεν θα ξέρουν τι να μας κάνουν εμάς.

Όταν κάνεις πάρα πολύ καιρό να μάθεις για τον κόσμο του σπιτιού σου, αναρωτιέσαι αν θέλεις τελικά να πας σπίτι σου και τι θα επιθυμούσες να βρεις εκεί. Στο στρατόπεδο σου αφαιρούν τη δυνατότητα της επιθυμίας. Δεν μπορούσες και δεν ήθελες να πάρεις καμία απόφαση. Ήθελες μεν να γυρίσεις σπίτι, αφηνόσουν όμως στις αναμνήσεις του παρελθόντος, δεν τολμούσες να αφεθείς στη λαχτάρα του μέλλοντος. Πίστευες ότι οι αναμνήσεις είναι λαχτάρα. Πού να βρεθεί η διαφορά όταν στο μυαλό σου γυρίζουν πάντα τα ίδια πράγματα και όταν έχεις χάσει τον κόσμο, έτσι που να μη σου λείπει πια καθόλου.

Τι θα απογίνω στο σπίτι. Σκεφτόμουν ότι θα τριγυρνάω στην κοιλάδα ανάμεσα στις κορυφογραμμές ως επαναπατρισμένος, ενώ τα ΤΣ-ΤΣ-ΤΣ-ΤΣ θα προπορεύονται σαν τρένο. Θα πέσω στην ίδια μου την παγίδα, στην πιο τρομαχτική οικειότητα θα πέσω. Αυτή είναι η οικογένειά μου, θα πω, και μ' αυτό θα εννοώ τους ανθρώπους που μαζί τους ήμουν στο στρατόπεδο. Η μητέρα μου θα πει ότι έπρεπε να γίνω βιβλιοθηκάριος, δεν είσαι αναγκασμένος τότε να τριγυρνάς στην παγωνιά. Κι ανέκαθεν ήθελες να διαβάξεις, θα πει. Ο παππούς θα μου πει να το σκεφτώ και να γίνω εμπορικός αντιπρόσωπος. Αφού ανέκαθεν ήθελες να ταξιδεύεις, θα πει. Ίσως να το πει η μητέρα μου, ίσως να το πει ο παππούς μου, βρισκόμασταν όμως σε μια καινούργια τέταρτη ειρήνη κι εγώ δεν ήξερα, παρά τον καινούργιο μου αδελφό-υποκατάστατο, αν είναι ακόμα ζωντανοί. Εδώ στο στρατόπεδο, επαγγέλματα σαν κι αυτό του εμπορικού αντιπροσώπου ήταν καλά για την ευτυχία του μυαλού, είχες κάτι να συζητάς.

Κάποια φορά στο υπόγειο, στη σανίδα της σιωπής, συζήτησα γ' αυτό το θέμα με τον Άλμπερτ Γκίον, μάλιστα τον παρέσυρα να σπάσει τη σιωπή του. Ίσως αργότερα να γίνω εμπορικός αντιπρόσωπος, είπα, με ένα σωρό άχρηστα πράγματα στη βαλίτσα μου, με μεταξωτά μαντίλια και μολύβια, χρωματιστές κιμωλίες, αλοιφές και καθαριστικά για τους λεκέδες. Ο παππούς είχε φέρει κάποτε στη γιαγιά μου ένα κοχύλι από τη Χαβάη, σαν ωνί γραμμοφώνου σχεδόν, και μέσα είχε ένα γαλαζωπό μαργαριτάρι. Ίσως να γίνω και αρχιτέκτονας, ένας αρχιτέκτονας με προσχέδια, είπα ενώ καθόμασταν στη σανίδα της σιωπής στο υπόγειο, ένας αρχιτέκτονας με ηλιοτυπίες. Θα έχω δικό μου γραφείο. Θα φτιάχνω σπίτια για ανθρώπους με λεφτά, το ένα θα είναι ολοστρόγγυλο σαν κι αυτό το σιδερένιο καλάθι. Το σχέδιο θα το κάνω πρώτα σε λαδόχαρτο. Στο κέντρο θα έχει ένα στύλο που θα ξεκινάει από το υπόγειο και θα φτάνει μέχρι επάνω, στο θόλο. Όλα τα δωμάτια θα αποτελούν τεταρτημόρια, εξαμόρια ή ογδοημόρια κύκλου, σαν κομμάτια τούρτα. Το λαδόχαρτο μπαίνει μετά στο πλαίσιο πάνω από το χαρτί κι έπειτα το βγάζεις πέντε με δέκα λεπτά στον ήλιο, για να εκτεθεί στο φως. Ύστερα κάνεις το χαρτί ρολό και το βάζεις σε ένα σωλήνα με ατμό γλυκεριούχου αμμωνίου και σε λίγη ώρα εμφανίζεται ωραία ωραία το σχέδιο. Η ηλιοτυπία είναι έτοιμη, ροζ, μοβ, κανελί.

Ο Άλμπερτ Γκίον τα άκουσε όλα αυτά και είπε: Ηλιοτυπίες, δεν σου φτάνουν οι ατμοί που έχεις εδώ, μου φαίνεται ότι έχεις παρακουρασθεί. Για ποιο λόγο είμαστε εδώ κάτω στο υπόγειο, δεν έχουμε επάγγελμα. Επαγγέλματα εδώ είναι τα επαγγέλματα του κουρέα, του τσαγκάρη και του ράφτη. Είναι καλά επαγγέλματα, στο στρατόπεδο πάντως είναι τα καλύτερα. Αλλά αυτό ή είσαι από το σπίτι σου ή δεν γίνεσαι ποτέ. Είναι μοιραία επαγγέλματα. Αν ξέραμε ότι μια μέρα θα βρεθούμε σε στρατόπεδο, θα είχαμε γίνει κουρέας, τσαγκάρης ή ράφτης. Σε καμιά περίπτωση όμως εμπορικός αντιπρόσωπος, αρχιτέκτονας, αρχιμιάστορας της ηλιοτυπίας.

Ο Άλμπερτ Γκίον είχε δίκιο. Είναι επάγγελμα τάχα να κουβαλās ασβέστη. Όταν κανείς κουβαλái για χρόνια ασβέστη ή τσιμεντόλιθους, αν φτναρίζει κάρβουνο, αν βγάξει με τα χέρια πατάτες από τη γη, αν καθαρίζει υπόγεια, μαθαίνει πια πώς γίνεται, επάγγελμα όμως δεν έχει. Πολύ βαριά δουλειά, επάγγελμα όμως όχι. Από μας ζητούσαν μόνο δουλειά, όχι επάγγελμα. Μείναμε για πάντα βοηθοί, και ο βοηθός δεν είναι επάγγελμα.

Δεν πεινούσαμε πια και το χρυσολάχανο εξακολουθούσε να μεγαλώνει ασημοπράσινο, σύντομα απέκτησε ένα κοκκινωπό χρώμα που θύμιζε ξύλο και γνάλιζε. Το γεγονός ότι ξέραμε τι σημαίνει πείνα δεν ήταν πια λόγος για να το κόβουμε, αγοράζαμε λιπαρά φαγητά από το παζάρι και τρώγαμε ασυναίσθητα πολύ. Η παλιά νοσταλγία είχε παχύνει και είχε αποκτήσει σάρκα καινούργια, βιαστική. Και δεν μπορούσα παρά να προσπαθώ να πείσω τον εαυτό μου με την καινούργια σάρκα για κείνο το παλιό: Κάποτε θα βρεθώ σε έναν χαριτωμένο δρόμο. Κι εγώ.

Πυκνά σαν τη σιωπή

ΟΤΑΝ ΕΙΧΑ αφήσει πίσω μου την εποχή που ήμασταν πετσί και κόκαλο και τις σωτήριες ανταλλαγές – όταν μπροστά μου είχα μπαλέτι, όταν είχα μετρητά, όταν είχα να φάω, καινούργια σάρκα στο δέρμα και καινούργια ρούχα στην καινούργια βαλίτσα, ήρθε η ανάρμοστη απελευθέρωση. Για εκείνα τα πέντε χρόνια στο στρατόπεδο μπορώ σήμερα να πω πέντε πράγματα:

1 φτυαριά = 1 γραμμάριο ψωμί.

Το σημείο μηδέν είναι το άφατο.

Η σωτήρια ανταλλαγή είναι ένας επισκέπτης από την απέναντι πλευρά.

Το Εμείς του στρατοπέδου είναι Εθνικός.

Η έκταση πηγαίνει σε βάθος.

Όμως και για τα πέντε αυτά πράγματα ισχύει ένα και το αυτό:

Είναι περιεκτικά σαν τη σιωπή ανάμεσά τους και όχι ενώπιον μαρτύρων.

Ο ασυγκίνητος

ΑΡΧΕΣ Γενάρη του 1950 γύρισα από το στρατόπεδο. Βρισκόμουν πάλι σε ένα σαλόνι, σε ένα ψηλό τετράγωνο κάτω από την οροφή με τα γύψινα, σαν να ήμουν κάτω από χιόνι. Ο πατέρας ζωγράφιζε τα Καρπάθια, σχεδόν μέρα παρά μέρα κι από μια καινούργια ακουαρέλα με βουνά που είχαν γκριζες κορυφές και έλατα σβησμένα από το χιόνι, με την ίδια διάταξη σχεδόν σε κάθε πίνακα. Στους πρόποδες των βουνών έλατα εν σειρά, στις πλαγιές έλατα κατά ομάδες, στις κορυφές έλατα ανά ζεύγη και έλατα κατά μόνας, ανάμεσά τους πότε πότε και μια σημιόδα σαν άσπρα κέρατα. Το πιο δύσκολο προφανώς είναι να ζωγραφίσεις τα σύννεφα, σε όλους τους πίνακες έμοιαζαν με γκριζα μαξιλαράκια ντιβανιού. Σε όλες τις ακουαρέλες τα Καρπάθια ήταν νυσταγμένα.

Ο παππούς είχε πεθάνει. Η γιαγιά καθόταν στη βελούδινη πολυθρόνα του κι έλυνε σταυρόλεξα. Πότε πότε ρωτούσε κάποια λέξη: καναπές της Ανατολής, μέρος του παπουτσιού με Κ, ράτσα αλόγων, σκεπή από καραβόπανο.

Η μητέρα έπλεκε από μαλλί προβάτου το ένα ζευγάρι κάλτσες μετά το άλλο για το παιδί-υποκατάστατο, τον Ρόμπερτ. Το πρώτο ζευγάρι ήταν πράσινες, το άλλο άσπρες. Μετά καφέ, με ασπροκόκκινα στίγματα, γαλάζιες, γκρι. Με το άσπρο ζευγάρι άρχισε το μπέρδεμα – η μητέρα έπλεκε σβόλους από ψείρες. Από τότε σε κάθε ζευγάρι κάλτσες έβλεπα τους πλεχτούς μας κήπους ανάμεσα στα παραπήγματα, ακρούλες από πουλόβερ τα χαράματα. Ήμουν ξαπλωμένος στο ντιβάνι, το κουβάρι το μαλλί ήταν μέσα στην τσίγκινη λεκάνη δίπλα στην καρέκλα της μητέρας, πιο ζωντανό από μένα. Το νήμα σκαρφάλωνε, κρεμόταν κι έπεφτε. Δύο κουβάρια σε μέγεθος γροθιάς έκαναν μια έτοιμη κάλτσα, το μήκος του μαλλιού δεν μπορούσε να υπολογιστεί. Αν προσθέταμε το μαλλί που χρειάστηκε για όλες τις κάλτσες, ίσως να ισοδυναμούσε με την απόσταση από το ντιβάνι μέχρι το

σταθμό των τρένων. Απέφευγα την περιοχή του σταθμού. Τα πόδια μου ήταν τώρα ζεστά, μονάχα τα σημάδια από τις χιονίστρες με έτρωγαν στο μετατόρισιο, εκεί όπου τα πανιά που τυλίγαμε τα πόδια μας πάγωναν πάντα και κολλούσαν στο δέρμα. Οι μέρες του χειμώνα ήταν γκριζες ήδη από τις τέσσερις η ώρα. Η γιαγιά άναβε το φως. Το καπέλο του φωτιστικού ήταν ένα γαλάζιο χωνί με σκούρες μπλε φούντες κάτω κάτω. Η οροφή φωτιζόταν ελάχιστα, τα γύψινα παρέμεναν γκριζα και άρχιζαν να λιώνουν. Το επόμενο πρωί ξαναγίνονταν άσπρα. Φανταζόμουν ότι τις νύχτες, όταν εμείς στα άλλα δωμάτια κοιμόμασταν, ξαναπάγωναν όπως τα κεντήματα του πάγου στο χερσότοπο πίσω από το Ζέπελιν. Δίπλα στην ντουλάπα ακουγόταν το τικ-τακ του ρολογιού. Το εκκρεμές πετούσε και φτυάριζε το χρόνο μας ανάμεσα στα έπιπλα, από την ντουλάπα στο παράθυρο, από το τραπέζι στο ντιβάνι, από τη σόμπα στη βελούδινη πολυθρόνα, από τη μέρα στη νύχτα. Στον τοίχο το τικ-τακ γινόταν το τραμπάλισμα της ανάσας μου, στο στήθος μου γινόταν το φτυάρι της καρδιάς. Μου έλειπε πολύ.

Κατά τα τέλη του Γενάρη ήρθε ένα πρωί και με πήρε ο θεός Έντβιν, για να με γνωρίσει στο αφεντικό του στην κυτιοποιία όπου δούλευε. Έξω στην οδό Σούλγκασε, ένα σπίτι πιο κάτω, στο παράθυρο του κυρίου Καρπ, ήταν ένα πρόσωπο. Κάτω από το λαμίο κοβόταν από το σχέδιο που έκαναν τα λουλουδάκια του πάγου. Γύρω από το μέτωπο υπήρχε μια κοτσίδα από μαλλιά του πάγου και δίπλα στη ρίζα της μύτης ένα πρασινωπά αφηρημένο μάτι – έβλεπα την Μπέα Τσάκελ με μια ρόμπα με άσπρα λουλουδάκια και με τη βαριά γκριζα κοτσίδα της. Στο παράθυρο, όπως κάθε μέρα, καθόταν η γάτα του κυρίου Καρπ, εγώ όμως λυπήθηκα που η Μπέα είχε γεράσει τόσο γρήγορα. Ήξερα ότι η γάτα δεν μπορούσε παρά να είναι γάτα, ο τηλεγραφικός στύλος δεν μπορούσε να είναι σκοπός, το άσπρο λαμπύρισμα πάνω στο χιόνι δεν μπορούσε να είναι ο κεντρικός δρόμος του στρατοπέδου παρά μόνο η οδός Σούλγκασε. Ότι τα πάντα εδώ στο σπίτι δεν μπορούσαν να είναι διαφορετικά, αφού είχαν μείνει εδώ. Τα πάντα εκτός από μένα. Ανάμεσα σε ανθρώπους χορτάτους από πατρίδα, η ελευθερία με ζάλιζε. Η ψυχή μου ήταν ασταθής, εκπαιδευμένη στη συντριβή και στον χαμερπή φόβο, το μυαλό μου εξαρτημένο από τη δουλοπρέπεια. Έβλεπα την Μπέα

Τσάκελ στο παράθυρο να με περιμένει, αναμφίβολα θα με είδε κι εκείνη να περνάω από μπροστά της. Θα έπρεπε να τη χαιρετήσω, τουλάχιστον να κουνήσω το κεφάλι ή να της κάνω νόημα με το χέρι. Το σκέφτηκα πολύ αργά, ήμασταν ήδη δύο σπίτια παρακάτω. Όταν στρίψαμε στο τέarma της οδού Σούλγκασε, ο θείος με έπιασε αγκαζέ. Σίγουρα θα ένιωσε ότι έτσι καθώς ήμουν πλάι του βρισκόμουν αλλού. Ίσως να μην έπιασε αγκαζέ εμένα αλλά το παλιό του παλτό, που το φορούσα εγώ. Ο πνεύμονάς του σφύριζε. Μου φάνηκε ότι αυτό που είπε μετά από τόση ώρα σιωπής δεν ήθελε καθόλου να το πει. Ότι τα πνευμόνια του τον είχαν αναγκάσει να το κάνει, ότι γι' αυτό είχε πει με δύο φωνές: Μακάρι να σε πάρουν στο εργοστάσιο. Μου φαίνεται ότι στο σπίτι σας έχει τρυπώσει η ηττοπάθεια. Εννοούσε τον ασυγκίνητο.

Στο σημείο όπου ο γούνινος σκούφος ακουμπούσε στο αριστερό του αυτί, οι πτυχώσεις του δέρματος στο περύνιο του αυτιού άνοιγαν και γίνονταν λείες όπως στο δικό μου αυτί. Έπρεπε να δω και το δεξί του αυτί. Τράβηξα το χέρι μου και πήγα και στάθηκα από την άλλη πλευρά. Η λεία άκρη του αυτιού του ξεκινούσε από πιο κάτω, ήταν πιο μακριά και πιο πλατιά, σαν να την είχαν σιδερώσει.

Με πήραν στην κυτιοποιία. Έβγαινα καθημερινά από τον ασυγκίνητο και μετά το σχόλασμα ξανάμπαινα. Κάθε φορά που γύριζα σπίτι, η γιαγιά ρωτούσε:

Ήρθες.

Κι εγώ έλεγα: Ήρθα.

Όταν έφευγα από το σπίτι, κάθε φορά ρωτούσε:

Φεύγεις.

Κι εγώ έλεγα: Φεύγω.

Καθώς με ρωτούσε έκανε πάντα ένα βήμα προς το μέρος μου κι έπιασε με δυσπιστία το μέτωπό της. Τα χέρια της ήταν διάφανα, μονάχα δέρμα με φλέβες και κόκαλα, δύο μεταξωτές βεντάλιες. Όταν έκανε αυτή την ερώτηση, ήθελα να τυλίξω τα χέρια μου γύρω από το λαιμό της γιαγιάς και να την αγκαλιάσω. Ο ασυγκίνητος με εμπόδιζε.

Ο μικρός Ρόμπερτ άκουγε τις καθημερινές ερωτήσεις. Όταν το θυμόταν, παρίστανε τη γιαγιά, έκανε ένα βήμα προς το μέρος μου, έπιασε το μέτωπό του και ρωτούσε σε μία φράση:

Ήρθες, φεύγεις.

Κάθε φορά που έπιανε το μέτωπό του έβλεπα τις δίπλες από το λίπος στον καρπό του. Κάθε φορά που έκανε αυτή την ερώτηση ήθελα να τυλίξω τα χέρια μου γύρω από το λαμίο του αδελφού-υποκατάστατο και να τον πνίξω. Ο ασυγκίνητος με εμπόδιζε.

Μια μέρα, όταν γύρισα από τη δουλειά, η άκρη μιας άσπρης δαντέλας εξείχε κάτω από το καπάκι της ραπτομηχανής. Μια άλλη μέρα στο πόμολο της πόρτας της κουζίνας κρεμόταν μια ομπρέλα και στο τραπέζι υπήρχε ένα σπασμένο πιάτο, δύο ίδια κομμάτια, σαν να είχε το κόψει κάποιος ακριβώς στη μέση. Και η μητέρα είχε τον αντίχειρά της τυλιγμένο με ένα χαρτομάντιλο. Μια μέρα οι τιράντες του πατέρα ήταν πάνω στο ραδιόφωνο και τα γυαλιά της γιαγιάς μέσα στο παπούτσι μου. Μια άλλη μέρα ο πάνινος σκύλος του Ρόμπερτ, ο Μόπι, ήταν δεμένος με τα κορδόνια των παπουτσιών μου στο χερούλι της τσαγιέρας. Και μέσα στο σκούφο μου ήταν ένα κομμάτι ψωμί. Ίσως να πετούσαν από πάνω τους τον ασυγκίνητο όταν έφευγα από το σπίτι. Ίσως να ξαναζωντάνευαν. Εδώ στο σπίτι τα πράγματα ήταν όπως με τον άγγελο της πείνας στο στρατόπεδο. Δεν ξεκαθαρίστηκε ποτέ αν έχουμε όλοι έναν ασυγκίνητο ή αν έχει ο καθένας τον δικό του.

Μπορεί να γελούσαν όταν δεν ήμουν εκεί. Μπορεί να με λυπόντουσαν ή να με έβριζαν. Μπορεί να φιλούσαν τον μικρό Ρόμπερτ. Μπορεί να έλεγαν ότι πρέπει να κάνουν υπομονή μαζί μου επειδή με αγαπάνε, ή το σκέφτονταν από μέσα τους και συνέχιζαν τη δουλειά τους. Μπορεί. Ίσως να έπρεπε να γελάσω όταν γύριζα σπίτι. Ίσως να έπρεπε να τους λυπηθώ ή να τους βρίσσω. Ίσως να έπρεπε να φιλήσω τον μικρό Ρόμπερτ. Ίσως να έπρεπε να πω ότι πρέπει να κάνω υπομονή μαζί τους επειδή τους αγαπώ. Όμως πώς να το πω, αφού ούτε να το σκεφτώ δεν μπορούσα.

Τον πρώτο μήνα μετά την επιστροφή μου άφηνα όλη τη νύχτα το φως αναμμένο στο δωμάτιό μου επειδή φοβόμουν χωρίς υπηρεσιακό φως. Νομίζω ότι ονειρεύεται κανείς τη νύχτα όταν έχει κουραστεί τη μέρα. Μόνο όταν έπιασα δουλειά στο εργοστάσιο ξανάρθε πάλι στον ύπνο μου ένα όνειρο.

Η γιαγιά κι εγώ καθόμαστε μαζί στη βελούδινη πολυθρόνα, ο Ρόμπερτ σε μια καρέκλα δίπλα μας. Έχω το ύψος του Ρόμπερτ και ο Ρόμπερτ έχει το ύψος το δικό μου. Ο Ρόμπερτ ανεβαίνει όρθιος στην καρέκλα του, βγάζει το γύψινο από την οροφή πά-

νω από το ρολόι. Το τυλίγει γύρω από το λαιμό τον δικό μου και της γιαγιάς σαν άσπρο κασκόλ. Ο πατέρας γονατίζει μπροστά μας στο χαλί με τη φωτογραφική του μηχανή και η μητέρα λέει: Κοιταχτείτε και χαμογελάστε, θα είναι η τελευταία της φωτογραφία πριν πεθάνει. Τα πόδια μου μόλις που ξεπερνούν την άκρη της καρέκλας. Από αυτή τη θέση ο πατέρας μπορεί να φωτογραφίσει τα παπούτσια μου μόνο από κάτω, με τις σόλες να κοιτάνε μπροστά, προς την πόρτα. Με τέτοια κοντά ποδαράκια δεν του απομένει του πατέρα τίποτε άλλο, ακόμα κι αν δεν το θέλει. Βγάζω το γύψινο από τον ώμο μου. Η γιαγιά με αγκαλιάζει και πιέζει το γύψινο πάλι στο λαιμό μου. Το κρατάει γερά με το διάφανο χέρι της. Η μητέρα διευθύνει τον πατέρα σαν μαέστρος, με μια βελόνα του πλεξίματος, μέχρι που εκείνος αρχίζει να μετράει ανάποδα – τρία, δύο, στον αριθμό ένα πατάει το κουμπάκι. Ύστερα η μητέρα περνάει τη βελόνα του πλεξίματος λοξά μέσα από τον κότσο της και μας βγάζει το γύψινο από το λαιμό. Και ο Ρόμπερτ ανεβαίνει όρθιος στην καρέκλα του με το γύψινο στα χέρια και το ξαναβάζει ψηλά στον τοίχο.

Έχεις λοιπόν παιδί στη Βιέννη

ΒΡΙΣΚΟΜΟΥΝ εδώ και καιρό στο σπίτι, όπου κανείς δεν ήξερε τι είχα δει. Και κανείς δεν ρώτησε. Να αφηγηθείς μπορείς μόνο αν εγκαταλείψεις αυτόν για τον οποίο αφηγείσαι. Ήμουν ευχαριστημένος που δεν ρώτησε κανείς, κι αυτό ήταν κάτι που κρυφά με πλήγωνε. Ο παππούς σίγουρα κάτι θα με ρωτούσε. Είχε πεθάνει πριν από δύο χρόνια. Το καλοκαίρι μετά την τρίτη μου ειρήνη είχε πεθάνει από τα νεφρά του κι έμεινε με τους νεκρούς, διαφορετικά απ' ό,τι εγώ.

Ένα βράδυ ήρθε στο σπίτι μας ο γείτονας, ο κύριος Καρπ, κι έφερε πίσω το αλφάδι που του είχαμε δανείσει. Όταν με είδε άρχισε να τραυλίζει. Εγώ τον ευχαρίστησα για τις κίτρινες δερμάτινες γκέτες και του είπα ψέματα, ότι στο στρατόπεδο με ζέσταναν ωραία ωραία. Ότι μου έφεραν τύχη, πρόσθεσα μετά, ότι ήταν η αιτία που μια φορά βρήκα στο παζάρι δέκα ρούβλια. Από την ταραχή οι κόρες των ματιών του κυρίου Καρπ γλίστρησαν σαν κουκούτσια από κεράσι μέσα στα μάτια του. Σταύρωσε τα χέρια του, χάιδεψε και τα δυο του μπράτσα με τους αντίχειρες, ταλαντεύτηκε στις μύτες των ποδιών του και είπε: Ο παππούς σου πάντα σε περίμενε. Τη μέρα που πέθανε, τα βουνά κρύφτηκαν μέσα στα σύννεφα, ξένα σύννεφα ήρθαν στην πόλη από παντού σαν ξένες βαλίτσες. Τα σύννεφα ήξεραν ότι ο παππούς σου είχε ταξιδέψει μακριά. Ένα σύννεφο ήταν σίγουρα δικό σου, ακόμα κι αν δεν το ξέρεις. Στις πέντε η ώρα η κηδεία είχε τελειώσει κι αμέσως μετά άρχισε να βρέχει σιγανά για μισή ώρα. Ήταν Τετάρτη, θυμάμαι, έπρεπε να πάω στην πόλη να αγοράσω κόλλα. Στην επιστροφή είδα μπροστά στην είσοδο του σπιτιού σας έναν γυμνό αρουραίο. Ήταν ζαρωμένος, έτρεμε και μασούλαγε την ξύλινη πόρτα του κήπου σας. Απόρησα που δεν είχε ουρά ή που καθόταν πάνω της. Όταν τον πλησίασα είδα ένα φρύνο γεμάτο εξογκώματα. Με κοιτούσε και είχε φουσκώσει στα μάγουλά του δύο άσπρες φούσκες, που τις κουνούσε αποτρόπαια.

Στην αρχή θέλησα να τον διώξω με την ομπρέλα μου, αλλά δεν τόλμησα. Καλύτερα να μην το κάνεις, σκέφτηκα, ένας φρύνος είναι, σε χαιρετάει με τις άσπρες του φούσκες, κάποια σχέση έχει με το θάνατο του Λέο. Πιστεύαμε πως είσαι νεκρός. Ο παππούς σου περίμενε πολύ να γυρίσεις, τον πρώτο καιρό. Τον τελευταίο καιρό λιγότερο. Όλοι, βλέπεις, πιστεύαμε πως είσαι νεκρός. Δεν έγγραψες, βλέπεις, ποτέ, γι' αυτό ζεις τώρα. Δεν έχουν καμία σχέση μεταξύ τους, είπα.

Η ανάσα μου έτρεμε, επειδή ο κύριος Καρπ μασούλαγε το ξεφτισμένο του μουστάκι και με άφησε να καταλάβω ότι δεν το πίστευε. Η μητέρα κρυφοκοιτούσε από το παράθυρο της βεράντας στην αυλή, όπου δεν υπήρχε τίποτα να δεις παρά μόνο ένα κομμάτι ουρανός και το πισσόχαρτο πάνω στην αποθήκη. Κύριε Καρπ, προσέξτε τι λέτε, είτε η γιαγιά. Αλλιώς μου τα είχατε πει τότε, τότε οι άσπρες φούσκες είχαν σχέση με τον άντρα μου που είχε πεθάνει. Ότι είναι ένα σημάδι που στέλνει ο άντρας μου που πέθανε, είχατε πει τότε. Ο κύριος Καρπ μουρμούρισε, μάλλον για να το ακούσει ο ίδιος. Η αλήθεια είναι αυτή που λέω τώρα. Δεν μπορούσα, μόλις είχε πεθάνει ο άντρας σας, να αρχίσω να σας λέω ότι ο Λέο είναι νεκρός. Ο μικρός Ρόμπερτ έσυρε το αλφάδι πάνω στο πάτωμα κι έκανε ΤΣ-ΤΣ-ΤΣ-ΤΣ. Έβαλε τον Μόπι πάνω στο τρενάκι του, τράβηξε τη μητέρα από το φόρεμα και είπε: Ανέβα στο τρένο, θα πάμε στο Βενχ. Μέσα στο αλφάδι κινιόταν αργά το αφηρημένο πράσινο μάτι. Πάνω στο τρενάκι καθόταν ο Μόπι, μέσα στο αλφάδι όμως η Μπέα Τσάκελ, κι από το παράθυρο του αλφαδιού κοιτούσε τα δάχτυλα των ποδιών του κυρίου Καρπ. Ο κύριος Καρπ δεν είχε πει τίποτα καινούργιο, είχε αρθρώσει απλώς το ανάρμωστο. Ήξερα ότι ο τρόμος ήταν μεγαλύτερος από την έκπληξη, απλώθηκε μια δύσθυμη ανακούφιση στο σπίτι όταν ξαναγύρισα. Είχα εξαπατήσει την περίοδο του πένθους τους επειδή ζούσα.

Από τότε που ξαναγύρισα, όλα είχαν μάτια. Όλα έβλεπαν ότι η νοσταλγία μου, που δεν είχε αφεντικό, δεν έλεγε να φύγει. Μπροστά στο μεγάλο παράθυρο έστεκε η ραπτομηχανή με το καταραμένο καραβάκι και την άσπρη κλωστή κάτω από το ξύλινο καπάκι. Το γραμμόφωνο είχε τοποθετηθεί πάλι στη φθαρμένη μου βαλιτσούλα κι έστεκε στο γωνιακό τραπέζι όπως πάντα. Οι ίδιες κίτρινες πράσινες και μπλε κουρτίνες κρέμονταν στα παρά-

θυρα, τα ίδια λουλουδάτα μοτίβα φιδογύριζαν στα χαλιά, τα ξεφτισμένα κρόσσια εξακολουθούσαν να τα στριφώνουν, οι ντουλάπες και οι πόρτες έτριζαν όπως πάντα όταν τις άνοιγες και τις έκλεινες, τα πατώματα έτριζαν στα ίδια σημεία, η κουपाστή στις σκάλες της βεράντας ήταν ραγισμένη στο ίδιο σημείο, κάθε σκαλοπάτι φθαρμένο από τις πατημασιές, από τα κάγκελα κρεμόταν η ίδια γλάστρα μέσα στο συρμάτινο καλάθι της. Τίποτα δεν με ενδιέφερε. Είχα κλειδωθεί στον εαυτό μου και είχα εκδιωχθεί από τον εαυτό μου, δεν τους ανήκα και μου έλειπα.

Πριν πάω στο στρατόπεδο ήμασταν για δεκαεφτά χρόνια μαζί, μοιραζόμασταν τα μεγάλα αντικείμενα, όπως τις πόρτες, τις ντουλάπες, τα τραπέζια, τα χαλιά. Και τα μικρά πράγματα, όπως τα πιάτα και τα φλιτζάνια, την αλατιέρα, το σαπούνι, τα κλειδιά. Και το φως των παραθύρων και των φωτιστικών. Τώρα ήμουν κάποιος που στη θέση του είχαν βάλει κάποιον άλλον. Ξέραμε ο ένας για τον άλλον τι δεν είμαστε πια και τι δεν θα γίνουμε ποτέ. Το να είσαι ξένος είναι σίγουρα βάρος, το να ντρέπεσαι σαν να βρίσκεσαι ανάμεσα σε ξένους ενώ ζεις σε απίστευτη εγγύτητα είναι πολύ μεγάλο βάρος. Είχα τη βαλίτσα στο κεφάλι μου, ανάσaina ρώσικα. Δεν ήθελα να φύγω, αλλά είχα τη μυρωδιά της απόστασης. Δεν μπορούσα να περνάω όλη τη μέρα στο σπίτι. Χρειαζόμουν μια δουλειά για να αφήσω τη σιωπή. Ήμουν τώρα 22 χρόνων, δεν είχα μάθει τίποτε όμως. Είναι τάχα επάγγελμα το να καρφώνεις κιβώτια, ήμουν πάλι βοηθός.

Τον Αύγουστο γύρισα αργά το απόγευμα από το εργοστάσιο και πάνω στο τραπέζι της βεράντας υπήρχε ένα γραμμά για μένα. Ήταν από τον κουρέα Όσβαλντ Εννέτερ. Ο πατέρας με παρατηρούσε καθώς διάβαζα, όπως όταν κάποιος τρώει και τον κοιτάς στο στόμα. Διάβασα τα εξής:

Αγαπητέ Λέο!

Ελπίζω να είσαι πάλι στην πατρίδα. Στο σπίτι μας δεν υπήρχε κανείς πια. Έφυγα για την Αυστρία. Τώρα ζω στη Βιέννη – στο Μαργκαρέτεν, είναι πολλοί συμπατριώτες μας εδώ. Ίσως έρθεις καμιά φορά στη Βιέννη, μπορεί να σε ξυρίσω πάλι. Βρήκα πάλι μια θέση κουρέα σε κάποιον συμπατριώτη μας. Ο Τουρ Πρίκουλιτς έχει διαδώσει ότι στο στρατόπεδο ήταν εκείνος ο κουρέας κι εγώ ο κάπο.

Η Μπέα Τσάκελ τον χώρισε μεν, αυτό όμως συνεχίζει να το λέει. Το παιδί τους το βάφτισε Λέα. Να έχει άραγε καμία σχέση με το Λέοπολντ; Πριν από δύο βδομάδες κάτι οικοδόμοι βρήκαν τον Τουρ Πρίκουλιτς κάτω από μια γέφυρα του Δούναβη. Του είχαν χώσει τη γραβάτα στο στόμα και του είχαν ανοίξει το μέτωπο στα δύο με το τσεκούρι. Το τσεκούρι ήταν πάνω στην κοιλιά του, δεν βρέθηκε κανένα ίχνος των δολοφόνων. Κρίμα που δεν ήμουν εγώ. Το άξιζε.

Όταν δίπλωσα το γράμμα, ο πατέρας ρώτησε:

Έχεις παιδί στη Βιέννη.

Διάβασες το γράμμα, δεν λέει τίποτα τέτοιο, είπα εγώ.

Κανείς δεν ξέρει τι κάνετε στο στρατόπεδο, είπε.

Κανείς δεν ξέρει, είπα εγώ.

Η μητέρα κρατούσε τον αδελφό-υποκατάστατο από το χέρι. Και ο Ρόμπερτ κρατούσε στην αγκαλιά του τον Μόπι, τον πάνινο σκύλο που ήταν παραγεμισμένος με πριονίδια. Μετά η μητέρα πήρε τον Ρόμπερτ και πήγαν στην κουζίνα. Όταν ξανάρθε στο ένα χέρι κρατούσε τον Ρόμπερτ και στο άλλο ένα πιάτο σούπα. Και ο Ρόμπερτ έσφιγγε τον Μόπι στο στήθος του και κρατούσε στο χέρι του το κουτάλι για τη σούπα. Ήταν για μένα, λοιπόν. Από τότε που δούλευα στην κυτιοποιία, μετά το σχόλασμα τριγυρνούσα στην πόλη. Τα χειμωνιάτικα απογεύματα με προστάτευαν, επειδή σκοτείνιαζε νωρίς. Οι βιτρίνες των καταστημάτων ήταν λουσμένες σε ένα κίτρινο φως, σαν στάσεις του τραμ. Στολισμένα με καινούργια ρούχα με περίμεναν εκεί μέσα δυο τρία γύναινα ανθρωπάκια. Στέκονταν πολύ κοντά το ένα στο άλλο, με ταμπελάκια με τιμές μπροστά στα πόδια τους, σάμπως να έπρεπε να προσέχουν πού πατάνε. Σάμπως τα ταμπελάκια με τις τιμές μπροστά στα πόδια τους να ήταν το περίγραμμα κάποιου πτώματος, σχεδιασμένο από την αστυνομία, σάμπως λίγο πριν έρθω να είχαν πάρει από κει κάποιον νεκρό. Οι μικρότερες βιτρίνες έφταναν σε ύψος παραθύρου. Ήταν παραφορτωμένες με πορσελάνινα και τσίγκινα σερβίτσια. Τα κουβαλούσα, καθώς περνούσα από μπροστά τους, σαν συρτάκια πάνω στον ώμο μου. Μέσα σε ένα θλιβερό φως περίμεναν ένα σωρό πράγματα, που κρατάνε περισσότερο από τους ανθρώπους που τα αγοράζουν. Ίσως όσο τα βουνά. Από τον Μεγάλο Δακτύλιο κάτι με τράβηξε στην οδό Βον. Στα

παράθυρα κρέμονταν φωτισμένες κουρτίνες. Οι πιο διαφορετικές δαντελένιες ροζέτες και οι πιο διαφορετικοί νημάτινοι λαβύρινθοι είχαν το ίδιο ακριβώς μαύρο αντιφέγγισμα από τα γυμνά κλαδιά των δέντρων. Και ο κόσμος στα σπίτια ξεχνούσε ότι οι κουρτίνες ζούσαν και ότι συνδύαζαν το άσπρο τους νήμα με το μαύρο ξύλο σε μια μονίμως διαφορετική μείξη, επειδή φυσούσε. Μονάχα στο τέλος κάθε δρόμου ο ουρανός ήταν ανοιχτός, έβλεπα τον αποσπερίτη να λιώνει και κρέμασα το πρόσωπό μου πάνω του. Κι έπειτα είχε περάσει πια αρκετή ώρα και μπορούσα να είμαι σίγουρος ότι θα έχουν φάει πια όλοι όταν θα γυρίσω στο σπίτι.

Είχα ξεμάθει να τρώω με μαχαίρι και πιρούνι. Έτρεμαν όχι μόνο τα χέρια μου, αλλά και η μπουκιά στο λαμίο μου. Ήξερα πώς είναι να πεινάς και πώς κάνεις το φαγητό σου να κρατάει πιο πολύ ή πώς να το καταβροχθίζεις, όταν τελικά το βρεις. Πώς να μασάς αργά αργά και πώς να καταπίνεις ώστε να τρως ευγενικά, αυτό το είχα ξεχάσει. Ο πατέρας καθόταν απέναντί μου και το τραπέζι μού έμοιαζε τεράστιο, σαν το μισό του κόσμου. Με κοιτούσε με μάτια μισόκλειστα κι έκρυβε τον οίκτο του. Όταν τα ανοιγόκλεινε, η φρίκη του φεγγοβολούσε στο εσωτερικό των χειλιών του σαν ροζ χαλαζιάς. Η γιαγιά κατάφερνε καλύτερα απ' όλους να με φροντίζει χωρίς πολλά πολλά. Έφτιαχνε τις πηχτές σούπες πιθανόν για να μην παιδεύομαι με το μαχαίρι και το πιρούνι.

Εκείνη τη μέρα του Αυγούστου που ήρθε το γράμμα είχαμε φασόλια σούπα με παϊδάκια. Μου κόπηκε η όρεξη μετά το γράμμα. Έκοψα μια χοντρή φέτα ψωμί, έφαγα πρώτα τα ψίχουλα από το τραπέζι κι έπειτα άρχισα να τρώω τη σούπα. Ο αδελφός-υποκατάστατο είχε γονατίσει στο πάτωμα, είχε φορέσει το σουρωτήρι του τσαγιού στο κεφάλι του πάνινου σκύλου για καπέλο και τον έβαλε να καθίσει καβάλα στην άκρη του συρταριού της μικρής ντουλάπας που είχαμε στη βεράντα. Όλα όσα έκανε ο Ρόμπερτ μου φαίνονταν τρομαχτικά. Ήταν ένα παιδί που έμοιαζε σαν να το είχαν συναρμολογήσει – είχε τα μάτια της μητέρας, γερασμένα, στρογγυλά, στο γαλάζιο του δειλινού. Τα μάτια του έτσι θα μείνουν, σκέφτηκα. Είχε το επάνω χέιλος της γιαγιάς, σαν γιακά πουκαμίσου κάτω από τη μύτη. Το επάνω χέιλος έτσι θα μείνει. Είχε τα φουσκωτά νύχια του παππού, έτσι θα

μείνουν. Είχε τα αυτιά τα δικά μου και του θείου Έντβιν, οι έντονες πτυχώσεις που ισιώνουν ψηλά στο πετρύγιο. Η μύτη του δεν θα μέινει έτσι, σκεφτόμουν, οι μύτες αλλάζουν μεγαλώνοντας. Αργότερα ίσως να γίνει η μύτη του πατέρα, με την οστέινη κόχη στη ρίζα της. Αν όχι, ο Ρόμπερτ δεν θα έχει τίποτα δικό του. Τότε ο πατέρας δεν θα μπορούσε να προσθέσει τίποτε άλλο σε αυτό το παιδί-υποκατάστατο.

Ο Ρόμπερτ ήρθε κοντά μου στο τραπέζι, στο αριστερό του χέρι κρατούσε τον Μόπι με το σουρωτήρι του τσαγιού και με το δεξί με έπιασε από το γόνατο, σάμπως το γόνατό μου να ήταν η πλάτη της καρέκλας. Από τότε που γύρισα στο σπίτι και αγκαλιαστήκαμε, εδώ και οχτώ μήνες, δεν με είχε αγγίξει κανείς σ' αυτό το σπίτι. Γι' αυτούς ήμουν απλησίαστος, για τον Ρόμπερτ ένα καινούργιο αντικείμενο του σπιτιού. Με άγγιζε όπως άγγιζε τα έπιπλα, για να κρατηθεί ή για να βάλει κάτι στην αγκαλιά μου. Αυτή τη φορά μού έχωσε τον Μόπι στην τσέπη του σακακιού μου, λες και ήμουν συρτάρι. Κι εγώ έμεινα ακίνητος, λες και ήμουν όντως συρτάρι. Ήθελα να του δώσω μια σπρωξιά, ο ασυγκίνητος με εμπόδιζε. Ο πατέρας έβγαλε από την τσέπη μου τον πανίνο σκύλο και το σουρωτήρι του τσαγιού και είπε:

Πάρε τους θησαυρούς σου.

Κατέβηκε με τον Ρόμπερτ τη σκάλα και πήγαν στην αυλή. Η μητέρα κάθισε απέναντί μου στο τραπέζι και παρακολουθούσε τη μύγα που είχε καθίσει στο μαχαίρι του ψωμιού. Ανακάτευα τη σούπα μου και είδα τον εαυτό μου να κάθεται στο κουρείο του Όσβαλντ Εννέτερ μπροστά στον καθρέφτη. Από την πόρτα μπήκε ο Τουρ Πρίκουλιτς. Τον άκουσα να λέει:

Μικροί θησαυροί είναι αυτοί που πάνω τους είναι γραμμένο: Εδώ είμαι.

Μεγάλοι θησαυροί είναι αυτοί που πάνω τους είναι γραμμένο: Θυμάσαι τάχα.

Οι ωραιότεροι θησαυροί όμως είναι αυτοί που πάνω τους θα είναι γραμμένο: Πάει καιρός.

Το ΠΑΕΙ ΚΑΙΡΟΣ ακούστηκε από τα χείλη του σαν ΠΑΓΕΡΟΣ.

Είχα να ξυριστώ τέσσερις μέρες. Στον καθρέφτη του παραθύρου της βεράντας, το χέρι του Όσβαλντ Εννέτερ με τις μαύρες τρίχες πέρασε τη λεπίδα μέσα από τον άσπρο αφρό. Και πίσω από το μαχαίρι εμφανίστηκε μια λωρίδα δέρμα σαν λάστιχο,

από το στόμα μέχρι το αυτί. Ή μήπως ήταν το στόμα-σχισμή που είχαμε από την πείνα. Ο πατέρας μπορούσε να μιλάει τόσο ανυποψίαστα για τους θησαυρούς, όπως και ο Τουρ Πρίκουλιτς, επειδή κανένας από τους δυο τους δεν είχε μέχρι τώρα το στόμα της πείνας. Και η μύγα που ήταν πάνω στο μαχαίρι του ψωμιού ήξερε τη βεράντα τόσο καλά όσο εγώ ήξερα το κουρείο. Πέταξε από το μαχαίρι στην ντουλάπα, από την ντουλάπα στο ψωμί μου, ύστερα στην άκρη του πιάτου κι από κει ξανά στο μαχαίρι. Κάθε φορά απογειωνόταν κατακόρυφα, έκανε κύκλους τραγουδώντας και προσγειωνόταν βουβή. Στο μπρούντζινο καπάκι της αλατιέρας με τις μικρές τρύπες δεν κάθισε ποτέ. Τώρα κατάλαβα ξαφνικά γιατί από τότε που γύρισα στο σπίτι δεν είχα αγγίξει ποτέ την αλατιέρα. Στο καπάκι της άστραφταν τα μπρούντζινα μάτια του Τουρ Πρίκουλιτς. Ρουφούσα τη σούπα και η μητέρα αφουγκραζόταν, σαν να επρόκειτο να ξαναδιαβάσω το γράμμα από τη Βιέννη. Στο μαχαίρι του ψωμιού γυάλιζε η κοιλιά της μύγας, πότε σαν μια σταγόνα δροσιά πότε σαν μια σταγόνα πίσσα, όταν γύριζε από την άλλη πλευρά. Δροσιά και πίσσα, και πώς σέρονονται τα δευτερόλεπτα όταν το μέτωπο είναι ανοιγμένο στα δύο λοξά πάνω από το στόμα. Λαγαλγία, πώς χωράει όμως μια ολόκληρη γραβάτα στο μικρό στόμα του Τουρ.

Το μπαστούνι

ΜΕΤΑ ΤΗ ΔΟΥΛΕΙΑ γύρισα από τον αντίθετο δρόμο, από την άλλη άκρη της οδού Βον περνώντας από τον Μεγάλο Δακτύλιο. Ήθελα να ξαναδώ την εκκλησία της Αγίας Τριάδας, να δω αν υπήρχε ακόμα η άσπρη εσοχή και ο άγιος με το πρόβατο για γιακά.

Στον Μεγάλο Δακτύλιο στεκόταν ένα χοντρό αγόρι με άσπρες κάλτσες μέχρι το γόνατο, κοντό καρό παντελονάκι και άσπρο πουκάμισο με φραμπιλά, λες και το είχε σκάσει από κάποια γιορτή. Μαδούσε ένα άσπρο μπουκέτο ντάλιες και τάιζε τα περιστέρια. Οχτώ περιστέρια νόμισαν πως αυτό που έβλεπαν στο λιθόστρωτο ήταν ψωμί, ράμφισαν τις άσπρες ντάλιες και τις παρατήσαν. Μέσα σε δευτερόλεπτα είχαν ξεχάσει τα πάντα, τίναζαν το κεφάλι τους κι άρχισαν πάλι να ραμφίζουν, πάλι τα ίδια λουλούδια. Για πόση ώρα πίστευε η πείνα τους ότι οι ντάλιες θα γίνουν ψωμί. Και τι πίστευε το αγόρι. Ήταν πονηρό ή μήπως κουτό σαν την πείνα των περιστεριών. Την πλάνη της πείνας δεν ήθελα να τη σκέφτομαι. Αν, αντί για μαδημένες ντάλιες, το αγόρι είχε σκορπίσει ψωμιά, δεν θα είχα σταθεί. Το ρολόι της εκκλησίας έδειχνε έξι παρά δέκα. Διέσχισα γρήγορα την πλατεία, μήπως και η εκκλησία έκλεινε στις έξι.

Τότε είδα να έρχεται προς το μέρος μου η Τρούντι Πέλικαν, για πρώτη φορά μετά το στρατόπεδο. Είδαμε ο ένας τον άλλον πολύ αργά. Εκείνη περπατούσε με μπαστούνι. Επειδή δεν μπορούσε να με αποφύγει, άφησε το μπαστούνι στο λιθόστρωτο κι έσκυψε να φτιάξει το παπούτσι της. Δεν ήταν ανοιγμένο όμως.

Βρισκόμαστε και οι δύο εδώ κι έξι μήνες σπίτι μας, στην ίδια πόλη. Για το καλό μας δεν θέλαμε πια να ξέρουμε ο ένας τον άλλον. Δεν έχει πώς, ούτε γιατί. Γύρισα γρήγορα το κεφάλι μου από την άλλη. Πόσο θα ήθελα όμως να την αγκαλιάσω και να της πω ότι συμφωνώ μαζί της. Πόσο θα ήθελα να της πω: Λυπάμαι που αναγκάζεσαι να σκύβεις, εγώ δεν χρειάζομαι μπαστούνι, την άλλη φορά μπορώ να το κάνω εγώ και για τους δυο μας, αν

με αφήσεις. Το μπαστούνι της ήταν λουστραρισμένο και είχε κάτω μια σκουριασμένη οπλή και πάνω πάνω, στη λαβή, μια άσπρη σφαίρα.

Αντί για την εκκλησία έκανα απότομα αριστερά και μπήκα στο στενό δρομάκι απ' όπου είχα έρθει. Ο ήλιος μου έκαιγε την πλάτη, η ζέστη απλωνόταν στα μαλλιά μου, λες και το κεφάλι μου ήταν φαλακρή λαμαρίνα. Ο αέρας σήκωσε ένα χαλί σκόνης, στις κορυφές των δέντρων απλωνόταν ένα τραγούδισμα. Τότε μια δίνη σκόνης πήγε και στάθηκε στο πεζοδρόμιο και προσπάθησε να περάσει από μέσα μου τρικλίζοντας, ώσπου σκίστηκε. Όταν σωριάστηκε στη γη, το πλακόστρωτο γέμισε μαύρες πινελιές. Ο αέρας μούγκρισε κι έριξε τις πρώτες σταγόνες. Ξεσπούσε καταγίδα. Γυάλινα κρόσσια άρχισαν να θροϊζουν, και ξαφνικά άρχισαν τη γη να μαστιγώνουν σχοινιά φτιαγμένα από νερό. Χώθηκα σ' ένα χαρτοπωλείο.

Μπαίνοντας σκούπισα με τα μανίκια μου το νερό από το πρόσωπό μου. Η πωλήτρια βγήκε από μια πορτούλα με κουρτίνα. Φορούσε κάτι στραβοπατημένα τσόχινα παπούτσια με φούντες, λες και σε κάθε της πόδι ξεφύτρωνε από το μετατάρσιο κι από ένα πινέλο. Πήρε θέση πίσω από τον πάγκο. Εγώ στάθηκα δίπλα στη βιτρίνα κι έμεινα για λίγο να κοιτάζω με το ένα μάτι εκείνη και με το άλλο έξω. Το δεξί της μάγουλο ήταν πολύ φουσκωμένο. Τα χέρια της ήταν ακουμπισμένα στον πάγκο, το δαχτυλίδι-σφραγίδα που φορούσε ήταν πολύ βαρύ γι' αυτά τα κοκαλιάρικα χέρια, ήταν αντρικό. Το δεξί της μάγουλο ξεφούσκωσε, άδειασε σχεδόν, και φούσκωσε το αριστερό. Άκουσα κάτι να χτυπάει στα δόντια της, πιπίλαγε μια καραμέλα. Έκλεισε τα μάτια της το ένα μετά το άλλο, και τα βλέφαρά της ήταν από χαρτί. Έβρασε το νερό για το τσάι μου, είπε. Χάθηκε πίσω από την πορτούλα και την ίδια στιγμή γλίστρησε κάτω από την κουρτίνα μια γάτα. Ήρθε κοντά μου και τριέφτηκε στο παντελόνι μου, λες και με ήξερε. Την πήρα στην αγκαλιά μου. Δεν είχε βάρος. Δεν είναι καν γάτα, μονολόγησα, είναι απλώς η γκριζα ριγωτή ανία που έχει μετατραπεί σε γούνα, η υπομονή του φόβου σε ένα στενό δρομάκι. Μύρισε το βρεγμένο μου σακάκι. Η μύτη της ήταν μαλακιά και καμπυλωτή σαν φτέρνα. Όταν έβαλε τα μπροστινά της πόδια στον ώμο μου και κοίταξε στο αντί μου, δεν ανάσαινε καθόλου. Της έσπρωξα το κεφάλι κι εκείνη πήδηξε στο πάτωμα. Όταν πήδηξε δεν ακούστη-

κε θόρυβος, έπεσε στο πάτωμα σαν ύφασμα. Εσωτερικά ήταν άδεια. Αλλά και η πωλήτρια βγήκε με άδεια χέρια από την πορτούλα. Πού ήταν το τσάι, τόσο γρήγορα δεν θα μπορούσε να το είχε πει. Εκτός αυτού το δεξί της μάγουλο ήταν πάλι φουσκωμένο. Το δαχτυλίδι-σφραγίδα γρατζούνιζε τον πάγκο.

Ζήτησα ένα τετράδιο.

Αριθμητικής ή υπαγόρευσης, ρώτησε.

Υπαγόρευσης, είπα εγώ.

Δεν έχετε καθόλου ψιλά, δεν έχω να σας δώσω ρέστα, είπε ρουφώντας ταυτόχρονα. Και τα δυο της μάγουλα άδειασαν. Η καραμέλα γλίστρησε κι έπεσε πάνω στον πάγκο. Ήταν διάφανη, εκείνη την ξανάβαλε βιαστικά στο στόμα της. Δεν ήταν καν καραμέλα, πιπίλαγε μια γυάλινη σταγόνα από κάποιον πολυέλαιο.

Τετράδια υπαγόρευσης

Η ΕΠΟΜΕΝΗ ΜΕΡΑ ήταν Κυριακή. Ξεκίνησα να γράφω στο τετράδιο υπαγόρευσης. Το πρώτο κεφάλαιο είχε τίτλο: ΠΡΟΛΟΓΟΣ. Άρχιζε με την πρόταση: Θα με καταλάβεις, ερωτηματικό.

Με το δεύτερο ενικό πρόσωπο εννοούσα το τετράδιο. Και σε επτά ολόκληρες σελίδες μιλούσα για έναν άντρα με το όνομα Τ.Π. Και για έναν άλλο με το όνομα Α.Γκ. Και για έναν Κ.Χ. και έναν Ο.Ε. Για μια γυναίκα με το όνομα Μπ.Τσ. Στην Τρούντι Πέλικαν έδωσα το ψευδώνυμο ΚΥΚΝΟΣ. Το όνομα του εργοστασίου Κοκσοχίμι και το όνομα του σιδηροδρομικού σταθμού μεταφοράς άνθρακα Γιασινοβάταγια τα έγραψα όπως ήταν. Όπως και τα ονόματα Κομπέλιαν και Κάτυ της Σκοπιάς. Ανέφερα και τον μικρό της αδελφό, τον Λάτσι, και τη στιγμή έκλαμψης που είχε. Το κεφάλαιο τελείωνε με μια μεγάλη πρόταση:

Το πρωί, μετά το πλύσιμο, μια σταγόνα νερό ξέφυγε από τα μαλλιά μου και κατρακύλησε σαν μια σταγόνα χρόνος στη μύτη μου κι έπεσε στο στόμα μου, καλύτερα να αφήσω μούσι σε σχήμα τραπεζίου, ώστε να μη με αναγνωρίζει πια κανείς στην πόλη.

Την επόμενη βδομάδα μεγάλωσα τον ΠΡΟΛΟΓΟ, τον έκανα τρία τετράδια.

Το γεγονός ότι η Τρούντι Πέλικαν κι εγώ, όταν μας έβαλαν στο τρένο για την πατρίδα, ανεβήκαμε σε διαφορετικά βαγόνια μεταφοράς ζώων χωρίς να το έχουμε συμφωνήσει, το απέκρυψα. Το παλιό μου γραμμόφωνο-βαλίτσα το άφησα κατά μέρος. Την καινούργια μου ξύλινη βαλίτσα και τα καινούργια μου ρούχα τα περιέγραψα με κάθε λεπτομέρεια: τα μπαλέτκι, το σκούφο, το πουκάμισο, τη γραβάτα και το κοστούμι. Το ότι έκλαιγα σπασμωδικά σε όλο το ταξίδι του γυρισμού, ακόμα κι όταν φτάσαμε στο στρατόπεδο υποδοχής στο Σίγκετουλ Μαρμάτσιϊ, τον πρώτο σταθμό της Ρουμανίας, το αποσιώπησα. Όπως και το γεγονός ότι μείναμε μία βδομάδα σε καραντίνα, σε μια αποθήκη ε-

μπορευμάτων εκεί που τέλειωναν οι ράγες του σταθμού. Κατέρρευσα εσωτερικά από το φόβο που ένιωθα στην ιδέα ότι μας έστελναν στην ελευθερία και στην τόσο κοντινή της άβυσσο, που έκανε το δρόμο του γυρισμού όλο και πιο σύντομο. Με την καινούργια μου σάρκα και τα καινούργια μου ρούχα, με τα χέρια ελαφρώς πρησμένα, καθόμουν ανάμεσα στο γραμμόφωνο-βαλίτσα και στην καινούργια ξύλινη βαλίτσα σαν να ήμουν μέσα σε φωλιά. Το βαγόνι μεταφοράς ζώων δεν ήταν σφραγισμένο. Τώρα η πόρτα άνοιξε διάπλατα, το τρένο έμπαινε στο σταθμό του Σίγκετουλ Μαρμάτσι. Στην αποβάθρα υπήρχε μια λεπτή στρώση από χιόνι, πέρασα πάνω από ζάχαρη και αλάτι. Οι νερόλακκοι ήταν παγωμένοι και γκρίζοι, ο πάγος γρατζουνισμένος σαν το πρόσωπο του ραμμένου μου αδελφού.

Όταν ο Ρουμάνος αστυνομικός μάς παρέδωσε τις άδειες που χρειαζόμασταν για να γυρίσουμε στα σπίτια μας, κρατούσα στο χέρι μου τον αποχαιρετισμό από το στρατόπεδο κι έκλαιγα με λυγμούς. Μέχρι το σπίτι, αλλάζοντας δύο φορές τρένο στο Μπάια Μάρε και στο Κλάουζενμπουργκ, ήταν το πολύ δέκα ώρες. Η τραγουδίστριά μας, η Λόνι Μιλχ, κόλλησε πάνω στον δικηγόρο, τον Πάουλ Γκαστ, έστρεψε το βλέμμα της πάνω μου και νόμιζε ότι ψιθυρίζει. Εγώ όμως κατάλαβα κάθε της λέξη, είτε ότι:

Κοίτα πώς κλαίει, το έχει πάρει πολύ βαριά.

Αυτή τη φράση τη σκεφτόμουν συχνά. Ύστερα την έγραψα σε μια κενή σελίδα. Την άλλη μέρα την έσβησα. Τη μεθεπόμενη την ξανάγραψα. Την έσβησα πάλι, την ξανάγραψα. Όταν το φύλλο γέμισε το έσκισα. Αυτό είναι μνήμη.

Αντί να αναφέρω τη φράση της γιαγιάς, ΤΟ ΞΕΡΩ ΟΤΙ ΘΑ ΞΑΝΑΡΘΕΙΣ, το άσπρο μαντίλι από βατίστα και το υγιεινό γάλα, για σελίδες ολόκληρες μιλούσα, σχεδόν διθυραμβικά, για το δικό μας ψωμί και το ισχνόψωμο. Μετά την αντοχή στη σωτήρια ανταλλαγή με τη γραμμή του ορίζοντα και τους σκονισμένους δρόμους. Όταν έφτασα στον άγγελο της πείνας, άρχισα να ονειροπολώ, σαν να με είχε σώσει και όχι βασανίσει. Γι' αυτό διέγραψα τη λέξη ΠΡΟΛΟΓΟΣ κι έγραψα από πάνω τη λέξη ΕΠΙΛΟΓΟΣ. Ήταν το μεγαλύτερο εσωτερικό μου φιάσκο, το γεγονός ότι τώρα, ελεύθερος πια, είμαι αμετάκλητα μόνος και ψευδομάρτυρας του ίδιου μου του εαυτού.

Τα τρία μου τετράδια υπαγόρευσης τα έκρυψα στην και-

νούργια μου ξύλινη βαλίτσα. Την είχα κάτω από το κρεβάτι μου,
κι από τότε που γύρισα στο σπίτι, ήταν η ντουλάπα για τα εσώ-
ρουχά μου.

Είμαι ακόμα το πιάνο

ΕΝΑΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ χρόνο συνέχισα να καρφώνω κιβώτια. Μπορούσα να χώνω δώδεκα καρφιά ανάμεσα στα χείλη μου και ταυτόχρονα να τινάζω άλλα δώδεκα μέσα από τα δάχτυλά μου. Μπορούσα να καρφώνω με την ίδια ταχύτητα που ανάσαινα. Το αφεντικό έλεγε: Είσαι προικισμένος, επειδή τα χέρια σου είναι τόσο επίπεδα.

Δεν ήταν όμως τα χέρια μου αλλά η επίπεδη ανάσα του ρώσικου κανόνα. Η σχέση 1 φτυαριά = 1 γραμμάριο ψωμί μετατράπηκε στη σχέση 1 κεφάλι καρφιού = 1 γραμμάριο ψωμί. Είχα στο κεφάλι μου τη μουγκή Μίτσι, τον Πέτερ Σιλ, την Ίριμα Πφάιφερ, τη Χάιντρουν Γκαστ, την Κορίνα Μάρκου, που κείτονταν γυμνοί στο έδαφος. Για το αφεντικό ήταν κουτιά για βούτυρο και κουτιά για μελιτζάνες. Για μένα μικρά φέρετρα από καινούργιο ξύλο ερυθρελάτης. Τα καρφιά έπρεπε να πετάνε μέσα από τα δάχτυλά μου, για να πετύχει. Κάθε καρφάκι είχε ένα σκληρό κεφάλι και, κάθε φορά που κάρφωνα, βρισκόμουν υπό την εποπτεία του άγγελου της πείνας.

Τη δεύτερη χρονιά γράφτηκα στο νυχτερινό γυμνάσιο, για να μάθω την τέχνη του σκυροδέματος. Τη μέρα δούλευα ως υπεύθυνος σκυροδέματος σε μια οικοδομή κοντά στον Ούτσα. Εκεί σχεδίασα σε στυπόχαρτο το πρώτο μου σχέδιο για ένα στρογγυλό σπίτι. Ακόμα και τα παράθυρα ήταν στρογγυλά, ό,τι είχε γωνίες θύμιζε βαγόνι μεταφοράς ζώων. Με κάθε γραμμή που τραβούσα σκεφτόμουν τον Τίτι, τον γιο του αρχιτέκτονα.

Κατά τα τέλη του καλοκαιριού ο Τίτι ήρθε μια φορά μαζί μου στο Έρλενπαρκ. Στην είσοδο του πάρκου στεκόταν μια γριά χωριάτισσα με ένα καλάθι αγριοφράουλες στο κόκκινο της φωτιάς, και μικρές σαν την άκρη της γλώσσας μας. Και καθεμιά τους είχε πάνω στον πράσινο γιακά της ένα κοτσάνι σαν πολύ λεπτό σύρμα. Κάπου κάπου κρεμόταν πάνω του κι ένα οδοντωτό φυλλα-

ράκι με τρεις εγκοπές. Η χωριάτισσα μου έδωσε μία να δοκιμάσω. Αγόρασα δύο μεγάλες χαρτοσακούλες, για τον Τίτι και για μένα. Περπατούσαμε γύρω από το ξύλινο κιάσκι. Ύστερα, ακολουθώντας το ρυάκι, τον παρέσυρα ακόμα πιο βαθιά μέσα στους θάμνους, μέχρι που φτάσαμε πίσω από το λόφο με το χαμηλό χορτάρι. Αφού φάγαμε τις αγριοφράουλες, ο Τίτι τσαλάκωσε τη σακούλα του και θέλησε να την πετάξει. Δώσ' τη μου, του είπα. Εκείνος άπλωσε το χέρι του προς το μέρος μου, εγώ το έπιασα και δεν το άφησα. Έι, μου είπε με παγωμένο βλέμμα. Δεν γινόταν να οβήσω αυτή την κίνηση ούτε γελώντας ούτε μιλώντας.

Το φθινόπωρο ήταν σύντομο και έβαψε γρήγορα το φύλλωμά του. Απέφευγα πια το Έρλενπαρκ.

Τον δεύτερο χειμώνα το χιόνι κρατούσε από τον Νοέμβρη ακόμα. Η μικρή πόλη τυλίχτηκε σε μια βαμβακερή στολή. Όλοι οι άντρες είχαν γυναίκες. Όλες οι γυναίκες είχαν παιδιά. Όλα τα παιδιά είχαν έλκηθρα. Όλοι ήταν χοντροί και χορτάτοι από πατρίδα. Με στενά, σκούρα παλτά διέσχιζαν το άσπρο τοπίο. Το δικό μου παλτό ήταν ανοιχτόχρωμο, λερωμένο και πολύ μεγάλο. Ήταν κι αυτό χορτάτο από πατρίδα, εξακολουθούσε να είναι το πολυφορεμένο παλτό του θείου Έντβιν. Ξέφτια ανάσας έβγαιναν από το στόμα των περαστικών, τραμπαλίζονταν και μαρτυρούσαν ότι: κάθε χορτάτος από πατρίδα έχει τη ζωή του εδώ, μια ζωή όμως που πετούσε μακριά. Όλοι την κοιτάζουν να φεύγει, όλωνών τα μάτια αστράφτουν σαν καρφίτσες από αχάτη, σμαράγδι, κεχριμπάρι. Κι αυτούς τους περιμένει μια μέρα, αργά ή σύντομα ή γρήγορα, μια-σταγόνα-παραπάνω-ευτυχία.

Είχα νοσταλγήσει τους ισχνούς χειμώνες. Ο άγγελος της πείνας τριγυρνούσε μαζί μου, εκείνος δεν σκέφτεται όμως. Με οδήγησε στη στροφή του δρόμου. Από την άλλη μεριά ερχόταν ένας άντρας. Δεν φορούσε παλτό, παρά είχε τυλιχτεί με μια καρό κουβέρτα με κρόσσια. Δεν είχε γυναίκα, παρά ένα καροτσάκι. Στο καροτσάκι δεν υπήρχε παιδί, παρά ένα μαύρο σκυλί με άσπρο κεφάλι. Το κεφάλι του σκυλιού κουνιόταν χαλαρά και με ρυθμό. Όταν η καρό κουβέρτα ήρθε πιο κοντά, είδα στη δεξιά πλευρά του στήθους αυτού του άντρα το περίγραμμα από ένα φτυάρι της καρδιάς. Όταν το καροτσάκι πέρασε από μπροστά μου, το φτυάρι της καρδιάς έγινε ένα καψαλισμένο σημάδι απ' το σιδέρωμα και το σκυλί έγινε τσίγκινο δοχείο με ένα σμαλτωμένο χωνί στο

λαιμό. Όταν κοίταξα τον άντρα που απομακρυνόταν, το δοχείο με το χωνί είχε γίνει πάλι σκυλί. Είχα φτάσει στα λουτρά Νεπτούν.

Ο κύκνος που υπήρχε πάνω στο έμβλημα είχε τρία γυάλινα πόδια από παγοκρυστάλλους. Ο αέρας κούνησε τον κύκνο, το ένα γυάλινο πόδι έσπασε. Ο παγοκρύσταλλος θρυμματίστηκε στη γη κι έγινε χοντροί κόκκοι αλάτι, που στο στρατόπεδο έπρεπε να το χτυπάμε για να λιώσει. Το πολτοποίησα με το τακούνι μου. Όταν έγινε αρκετά λεπτό ώστε να μπορείς να το ρίξεις στο φαγητό, πέρασα την ανοιχτή σιδερένια πύλη και στάθηκα μπροστά στην πόρτα της εισόδου. Χωρίς να το σκεφτώ, πέρασα την πόρτα και μπήκα στη μεγάλη αίθουσα. Το σκούρο πέτρινο πάτωμα αντανakλούσε σαν υδάτινος ασάλετος καθρέφτης. Είδα το ανοιχτόχρωμο παλτό μου να κολυμπάει από κάτω μου και να πηγαίνει προς το ταμείο. Ζήτησα ένα εισιτήριο.

Ένα ή δύο, ρώτησε η ταμίας.

Ήλπιζα ότι με το στόμα το δικό της μιλούσε απλώς η οφθαλμαπάτη, όχι η υποψία. Ήλπιζα ότι έβλεπε απλώς το διπλό παλτό και όχι ότι όδευα προς την παλιά μου ζωή. Η ταμίας ήταν καινούργια. Η αίθουσα όμως με αναγνώρισε, το γυαλιστερό πάτωμα, η κεντρική κολόνα, το βιτρό στο ταμείο, τα πλακάκια με τα νούφαρα στους τοίχους. Τα ψυχρά στολίδια έχουν τη δική τους μνήμη, τα διακοσμητικά στοιχεία δεν είχαν ξεχάσει ποιος είμαι. Το πορτοφόλι μου το είχα στο σακάκι. Γι' αυτό έβαλα το χέρι μου στην τσέπη του παλτού μου και είπα:

Ξέχασα το πορτοφόλι μου στο σπίτι, δεν έχω χρήματα.

Η ταμίας είπε: Δεν πειράζει. Το έκοψα το εισιτήριο τώρα, πληρώνεις την άλλη φορά. Θα σε σημειώσω.

Όχι, αποκλείεται, είπα.

Έβγαλε το χέρι της από το ταμείο και θέλησε να με πιάσει από το παλτό. Έκανα πίσω, φούσκωσα τα μάγουλα, μάζεψα το κεφάλι και γλίστρησα προς την πόρτα πατώντας πρώτα με τις φτέρνες, ενώ μόλις που απέφυγα την κολόνα.

Σου έχω εμπιστοσύνη, θα σε σημειώσω, μου φώναξε εκείνη.

Μόλις τώρα είδα το πράσινο μολύβι πίσω από το αυτί της. Έσπρωξα με την πλάτη το πόμολο και άνοιξα την πόρτα. Αναγκάστηκα να την τραβήξω, τα μεταλλικά ελατήρια ήταν δυσκίνητα. Πέρασα από τη χαραμάδα, η πόρτα έτριξε πίσω μου. Διέσχισα βιαστικά την πύλη και βγήκα στο δρόμο.

Είχε ήδη σκοτεινιάσει. Ο κύκνος στο έμβλημα κοιμόταν λευκός και ο αέρας κοιμόταν μαύρος. Κάτω από το φανάρι στη γωνία του δρόμου το χιόνι έπεφτε σαν γκριζα πούπουλα. Παρόλο που δεν κουνήθηκα από τη θέση μου, στο κεφάλι μου άκουγα τα βήματά μου. Ύστερα άρχισα να περπατάω κι έπαυσα να τα ακούω. Τα στόμα μου μύριζε χλώριο και λάδι λεβάντας. Θυμήθηκα την ετούμπα και, περνώντας από το ένα φανάρι στο άλλο, μέχρι να φτάσω στο σπίτι μιλούσα με το χιόνι που πετούσε ξαλισμένο. Δεν ήταν αυτό μέσα στο οποίο περπατούσα παρά ένα πεινασμένο χιόνι από μακριά, που με ήξερε από το γυρολόγημα.

Η γιαγιά έκανε κι εκείνο το βράδυ ένα βήμα προς το μέρος μου, έπιασε το μέτωπό της, ρώτησε όμως: Άρghησες, βρήκες κορίτσι.

Την άλλη μέρα γράφτηκα στο νυχτερινό γυμνάσιο, στο Τμήμα Σκυροδέματος. Εκεί, στο προαύλιο, γνώρισα την Έμμα. Πήγαινε στο Τμήμα Λογιστικής. Είχε ανοιχτόχρωμα μάτια, όχι στο κίτρινο του μπρούντζου όπως του Τουρ Πρίκουλιτς, αλλά σαν τη φλούδα του κυδωνιού. Και, όπως όλοι σ' αυτή την πόλη, είχε ένα σκούρο παλτό χορτάτο από πατρίδα. Τέσσερις μήνες αργότερα την παντρεύτηκα. Εκείνη την εποχή ο πατέρας της ήταν βαριά άρρωστος, δεν κάναμε γαμήλια γιορτή. Μετακόμισα στο σπίτι των γονιών της. Όλα μου τα υπάρχοντα τα πήρα μαζί μου, τα τρία τετράδια υπαγόρευσης και τα ρούχα μου χώρεσαν στην ξύλινη βαλίτσα που είχα από το στρατόπεδο. Τέσσερις μέρες αργότερα ο πατέρας της Έμμα πέθανε. Η μητέρα της μεταφέρθηκε στο σαλόνι και μας παραχώρησε την κρεβατοκάμαρα με το συζυγικό κρεβάτι.

Έξι μήνες μείναμε με τη μητέρα της Έμμα. Ύστερα μετακομίσαμε από το Χέρμανστατ στην πρωτεύουσα, στο Βουκουρέστι. Ο αριθμός του σπιτιού μας ήταν το 68, σαν τον αριθμό των κρεβατιών στο παράπηγμα. Το διαμέρισμα ήταν στον τέταρτο όροφο, είχε μόνο ένα δωμάτιο και μια κουζίнуύλα, η τουαλέτα ήταν στο διάδρομο. Κοντά στο σπίτι όμως, είκοσι λεπτά με τα πόδια, ήταν ένα πάρκο. Όταν στη μεγαλούπολη ερχόταν το καλοκαίρι, έπαιρνα τον πιο σύντομο δρόμο, όπου η σκόνη αιωρούνταν στον αέρα. Από κει η διαδρομή ήταν μόνο δεκαπέντε λεπτά. Όταν περμένα το ασανσέρ στο κλιμακοστάσιο, στο συρμάτινο κλουβί του φρεατίου ανεβοκατέβαιναν δύο ανοιχτόχρωμα πλεχτά σκοινιά, σαν να έρχονταν οι κοτσίδες της Μπέα Τσάκελ.

Ένα βράδυ καθόμουν με την Έμμα στο εστιατόριο Χρυσό

Κανάτι, στο δεύτερο τραπέζι δίπλα στην ορχήστρα. Ο σερβιτόρος, ενώ μας έβαζε κρασί, έπιασε το αυτί του και είπε: Ακούστε, το έλεγα συνέχεια στο αφεντικό, το πιάνο δεν παίζει σωστά. Και τι έκανε, πέταξε έξω τον πιανίστα.

Η Έμμα με κοίταξε έντονα. Στα μάτια της οι μικροί κίτρινοι οδοντωτοί τροχοί άρχισαν να γυρίζουν. Είχαν πάρει να σκουριάζουν, τα βλέφαρά της μάγκωναν πάνω τους όταν ανοιγόκλεινε τα μάτια. Ύστερα ζάρωσε τη μύτη της, οι μικροί οδοντωτοί τροχοί ξεμάγκωσαν και η Έμμα είπε με μάτια καθαρά:

Βλέπεις λοιπόν, πάντα την πατάει ο πιανίστας, ποτέ το πιάνο. Γιατί περίμενε να φύγει πρώτα ο σερβιτόρος για να πει αυτή τη φράση. Ήλπιζα ότι δεν ξέρει τι λέει. Στο πάρκο τότε είχα το ψευδώνυμο ΠΙΑΝΙΣΤΑΣ.

Ο φόβος δεν κάνει χάρες. Άφησα το παλιό πάρκο. Και το ψευδώνυμό μου. Στο καινούργιο πάρκο, που ήταν μακριά από το σπίτι και κοντά στο σταθμό των τρένων, επέλεξα το ψευδώνυμο ΤΟ ΠΙΑΝΟ.

Μια βροχερή μέρα η Έμμα γύρισε σπίτι με ένα ψάθινο καπέλο. Κατέβηκε από το λεωφορείο. Κοντά στη στάση που ήταν στο μικρό ξενοδοχείο ΔΙΠΛΩΜΑΤΗΣ στεκόταν ένας άντρας κάτω από τη μαρκίζα. Όταν η Έμμα πέρασε από μπροστά του, τη ρώτησε αν μπορούσε να περπατήσει για λίγο μαζί της κάτω από την ομπρέλα, μέχρι τη γωνία πριν από την επόμενη στάση. Φορούσε ένα ψάθινο καπέλο. Ήταν περίπου ένα κεφάλι πιο ψηλός από την Έμμα και, με το ψάθινο καπέλο από πάνω, ήταν αναγκασμένη να σηκώνει την ομπρέλα ψηλά. Αντί να κρατήσει εκείνος την ομπρέλα, έσπρωξε την Έμμα στη βροχή, αναγκάζοντάς την να βρέχεται η μισή, κι έβαλε το χέρι του στην τσέπη. Είπε ότι, όταν το νερό κάνει φουσκάλες, τότε βρέχει για μέρες. Έτσι έβρεχε κι όταν αποκοιμήθηκε η γυναίκα του. Κανόνισε να κάνει την κηδεία δύο μέρες αργότερα, η βροχή όμως δεν έλεγε να σταματήσει. Τη νύχτα έβγαλε τα στεφάνια έξω, είπε, για να ρουφήξουν νερό, αυτό όμως δεν βοήθησε τα λουλούδια, πνίγηκαν στο νερό και σάπισαν. Τότε η φωνή του έγινε γλοιώδης και τραύλισε κάτι που τελείωσε με τη φράση: Η γυναίκα μου παντρεύτηκε ένα φέρετρο.

Όταν η Έμμα είπε ότι ο γάμος είναι κάτι τελείως διαφορετικό από το θάνατο, εκείνος είπε ότι και τα δύο πρέπει να τα φοβόμαστε. Όταν η Έμμα τον ρώτησε γιατί να τα φοβόμαστε, εκεί-

νος της ζήτησε το πορτοφόλι της. Αλλιώς θα αναγκαστώ να κλέψω κανέναν στο λεωφορείο, είτε, από κάποια ασθενική προπολεμική κυρία. Και μέσα σ' ένα τέτοιο πορτοφόλι, εκτός από τη φωτογραφία του άντρα της που έχει πεθάνει, δεν υπάρχει τίποτα. Όταν το 'βαλε στα πόδια, το ψάθινο καπέλο του έπεσε σε ένα νερόλακκο. Η Έμμα είχε δώσει το πορτοφόλι της σε αυτόν τον άντρα. Μη φωνάξεις, της είπε, αλλιώς τον άνοιξα. Στο χέρι του κρατούσε ένα σουγιά.

Όταν η Έμμα τελείωσε την ιστορία της, πρόσθεσε κι άλλη μια φράση: Ο φόβος δεν κάνει χάρες. Κούνησα το κεφάλι μου.

Συμφωνούσαμε συχνά με την Έμμα σε τέτοιου είδους θέματα. Άλλο τίποτα δεν είπα, επειδή όταν μιλάω απλώς τυλίγομαι αλλιώς στη σιωπή, στα μυστικά του κάθε πάγκου και κάθε συμφωνίας με την Έμμα. Ο γάμος μας κράτησε έντεκα χρόνια. Και η Έμμα θα συνέχιζε να είναι μαζί μου, το ξέρω. Δεν ξέρω όμως γιατί.

Εκείνη την εποχή έπιασαν στο πάγκο ΤΟΝ ΚΟΥΚΟ και ΤΟ ΚΟΜΟΔΙΝΟ. Ήξερα ότι στην αστυνομία μιλάνε σχεδόν όλοι και ότι καμία δικαιολογία δεν θα με ωφελήσει, αν ένας από τους δυο τους αναφέρει ΤΟ ΠΙΑΝΟ. Υπέβαλα αίτηση για άδεια επίσκεψης στην Αυστρία. Την πρόσκληση της θείας Φίνι την έγραψα μόνος μου, για να γίνουν όλα πιο γρήγορα. Την άλλη φορά θα πας εσύ, είπα στην Έμμα. Συμφώνησε, επειδή δεν επέτρεπαν στα ζευγάρια να ταξιδεύουν μαζί στη Δύση. Η θεία Φίνι είχε παντρευτεί στην Αυστρία την εποχή που εγώ ήμουν στο στρατόπεδο. Σε ένα ταξίδι με το λεωφορείο-ΔΕΙΝΟΣΑΥΡΟ για τα ιαματικά λουτρά στο Όκνα Μπάι γνώρισε τον Αλόις, έναν ζαχαροπλάστη από το Γκρατς. Είχα πει στην Έμμα για το καντό ψαλίδι, τις μπούκλες και τις ακρίδες κάτω από το φόρεμα από οργαντίνα της θείας Φίνι και την έκανα να πιστεύει ότι ήθελα να ξαναδώ τη θεία και να γνωρίσω τον ζαχαροπλάστη της, τον Αλόις.

Μέχρι σήμερα είναι το μεγαλύτερό μου φταίξιμο, ντύθηκα για ένα σύντομο ταξίδι, ανέβηκα στο τρένο με μια ελαφριά βαλίτσα και πήγα στο Γκρατς. Από κει έγραψα μια κάρτα που είχε το μέγεθος παλάμης:

Αγαπητή Έμμα,
Ο φόβος δεν κάνει χάρες.
Δεν θα ξαναρθω.

Η Έμμα δεν ήξερε τη φράση της γιαγιάς μου. Δεν μιλήσαμε ποτέ για το στρατόπεδο. Ανέτρεξα στη φράση αυτή και της πρόσθεσα στην κάρτα τη λέξη ΔΕΝ, ώστε να με βοηθήσει και το αντίθετό της.

Αυτό έγινε πάνω από τριάντα χρόνια πριν.

Η Έμμα ξαναπαντρεύτηκε.

Εγώ δεν ξαναδεσμεύτηκα ποτέ. Μονάχα περιστασιακές σχέσεις.

Η επιτακτικότητα της απληστίας και η χυδαιότητα της ευτυχίας ανήκουν προ πολλού σε μια άλλη εποχή, έστω κι αν το μυαλό μου μπορούσε να παρασυρθεί ανά πάσα στιγμή. Πότε είναι κάποια συγκεκριμένη κίνηση στο δρόμο, πότε είναι δυο χέρια σε κάποιο μαγαζί. Στο τραμ είναι αυτός ο συγκεκριμένος τρόπος που ψάχνει κανείς να βρει θέση. Στο τρένο αυτός ο παρατεταμένος δισταγμός όταν ρωτάει κανείς: Είναι ελεύθερη αυτή η θέση, κι αμέσως μετά το ένστικτό μου επιβεβαιώνεται με εκείνον τον συγκεκριμένο τρόπο που στοιβάζει κανείς τις αποσκευές του. Στο εστιατόριο, ανεξάρτητα από τη φωνή, είναι αυτός ο συγκεκριμένος τρόπος του σερβιτόρου που λέει: Ναι, κύριε. Περισσότερο απ' όλα με παρασύρει σήμερα το καφενείο. Κάθομαι σε ένα τραπέζι και παρατηρώ τους πελάτες. Σε κάνα δυο άντρες είναι αυτός ο συγκεκριμένος τρόπος που ρουφάνε από την άκρη του φλιτζανιού. Κι όταν αφήνουν κάτω το φλιτζάνι, το εσωτερικό των χειλιών τους γυαλίζει σαν ροζ χαλαζιάς. Σε κάνα δυο πελάτες, σε όλους τους άλλους όχι.

Εξαιτίας ενός ή δύο πελατών, τα μοτίβα της πρόκλησης είναι πάλι στο μυαλό μου. Έστω κι αν ξέρω ότι είναι κοκαλωμένα, σαν τα μπιμπελό μιας βιτρίνας, εκείνα παριστάνουν ότι είναι νέα. Έστω κι αν ξέρουν ότι δεν τους ταιριάζω, επειδή με έχουν ληλατήσει τα γηρατειά. Κάποτε με είχε ληλατήσει η πείνα και δεν ταίριαζα πια στο μεταξωτό μου κασκόλ. Πέρα από κάθε προσδοκία ντύθηκα με καινούργια σάρκα. Όμως εναντίον της ληλασίας των γηρατειών δεν έχει εφεύρει ακόμα κανείς καινούργια σάρκα. Παλιότερα πίστευα ότι τη νύχτα δεν μεταφερόμουν μάταια στο έκτο, στο έβδομο, ακόμα και στο όγδοο στρατόπεδο. Ίσως να ξαναπάρω πίσω τα πέντε κλεμμένα μου χρόνια ως επιβράδυνση των γηρατειών. Δεν έγινε έτσι, η παραίτηση της σάρκας μετράει αλλιώς. Είναι εγκαταλειμμένη από μέσα κι απ' έξω

σπινθηροβολάει, στο πρόσωπο, σαν την πείνα των ματιών. Και λέει:

Είσαι ακόμα ΤΟ ΠΙΑΝΟ.

Ναι, λέω εγώ, το πιάνο που δεν παίζει πια.

Για τους θησαυρούς

ΜΙΚΡΟΙ ΘΗΣΑΥΡΟΙ είναι αυτοί που πάνω τους είναι γραμμένο: Εδώ είμαι.

Μεγαλύτεροι θησαυροί είναι αυτοί που πάνω τους είναι γραμμένο: Θυμάσαι τάχα.

Οι ωραιότεροι θησαυροί όμως είναι αυτοί που πάνω τους θα είναι γραμμένο: Πάει καιρός.

Το ΠΑΕΙ ΚΑΙΡΟΣ είναι γραμμένο στους θησαυρούς μας, έλεγε ο Τουρ Πρίκουλιτς. Κάτω από το πιγούνι το λαρύγγι μου ανεβοκατέβαινε, λες και είχα καταπιεί τον αγκώνα μου. Ο κουρέας είπε: Ακόμα εδώ είμαστε. Το πέμπτο ακολουθεί το ένατο.

Τότε στο κουρέιο νόμιζα ακόμα πως, αν κάποιος δεν πεθάνει εδώ, τότε θα συμβεί αργότερα, μετά. Φεύγεις από το στρατόπεδο, ελεύθερος, ίσως ξαναπάς στο σπίτι σου. Τότε θα μπορείς να πεις: ΠΑΕΙ ΚΑΙΡΟΣ. Όμως το πέμπτο ακολουθεί το ένατο, είχες μια μικρή μπαλαμούκ, η τύχη σ' τα 'φερε λίγο ανάποδα δηλαδή, και πρέπει να πεις πού και πώς. Και γιατί τάχα κάποιος σαν τον Τουρ Πρίκουλιτς θα έπρεπε να λέει οικειοθελώς αργότερα, όταν θα βρίσκεται πια στο σπίτι του, ότι η τύχη δεν του χρειάστηκε καθόλου.

Ίσως ήδη τότε κάποιος από το στρατόπεδο να είχε σχεδιάσει να σκοτώσει μετά το στρατόπεδο τον Τουρ Πρίκουλιτς. Κάποιος που ο άγγελος της πείνας τριγυρνούσε μαζί του, ενώ ο Τουρ Πρίκουλιτς βρισκόταν στον κεντρικό δρόμο του στρατοπέδου και κουβαλούσε τα παπούτσια σαν τσαντάκια από λουστρίνι. Την εποχή που ήμασταν πετσι και κόκαλο, στο προσκλητήριο ή στο κρατητήριο, ίσως να είχε δουλέψει αμέτρητες φορές στο μυαλό του πώς να κόψει στα δύο το μέτωπο του Τουρ Πρίκουλιτς. Ή ίσως αυτός ο κάποιος να στεκόταν τότε μέχρι το λαϊμό μέσα στο χιόνι στις γραμμές του τρένου ή μέχρι το λαϊμό στο κάρβουνο στο γιάμα ή μέσα στην άμμο στην Καριέρα ή στον πύργο του τσιμέντου. Ή να ήταν ξαπλωμένος στο κρεβάτι του άπνους μέσα

στο κίτρινο υπηρεσιακό φως του παραπήγατος, όταν υποσχέθηκε να πάρει εκδίκηση. Ίσως να σχεδίασε το φόνο την ίδια εκείνη μέρα που ο Τουρ μιλούσε με βλέμμα λαδερό για τους θησαυρούς. Ή τη στιγμή που με ρώτησε κοιτώντας στον καθρέφτη: Πώς τα πάτε στο υπόγειο. Ίσως μάλιστα τη στιγμή που είπα: Ευχαρίστα, κάθε βάρδια είναι ένα έργο τέχνης. Πιθανόν, ακόμα κι ένας φόνος με τη γραβάτα στο στόμα και το τσεκούρι στην κοιλιά να είναι ένα αργοπορημένο έργο τέχνης.

Έχω καταλάβει στο μεταξύ ότι στους δικούς μου θησαυρούς γράφει ΕΚΕΙ ΘΑ ΜΕΙΝΩ. Ότι το στρατόπεδο με άφησε να γυρίσω στο σπίτι, προκειμένου να δημιουργήσει την απόσταση που του χρειάζεται για να μεγθυνθεί στο μυαλό μου. Από τότε που γύρισα, στους θησαυρούς μου δεν γράφει πια ΕΛΩ ΕΙΜΑΙ, αλλά ούτε και ΠΑΕΙ ΚΑΙΡΟΣ. Στους δικούς μου θησαυρούς γράφει: ΑΠΟ ΚΕΙ ΔΕΝ ΘΑ ΦΥΓΩ. Το στρατόπεδο απλώνεται διαρκώς από τον αριστερό κρόταφο στον δεξιό. Έτσι, είμαι αναγκασμένος να μιλάω για το κρανίο μου σαν να επρόκειτο για μια ολόκληρη περιοχή, την περιοχή του στρατοπέδου. Δεν μπορείς να προστατευτείς, ούτε σιωπώντας ούτε μιλώντας. Μπορεί να υπερβάλεις στο ένα ή στο άλλο, όμως το ΠΑΕΙ ΚΑΙΡΟΣ δεν υπάρχει σε κανένα από τα δύο. Και δεν υπάρχει και σωστό μέτρο.

Οι θησαυροί όμως υπάρχουν, σ' αυτό είχε δίκιο ο Πρίκουλιτς. Ο γυρισμός μου ήταν μια ευτυχία ακρωτηριασμένη, μια ευτυχία που έπρεπε διαρκώς να ευχαριστεί, μια σβούρα επιβίωσης που αρχίζει να γυρίζει με κάθε σκουπίδι. Με έχει στο χέρι όπως όλοι μου οι θησαυροί, τους οποίους ούτε αντέχω, ούτε και μπορώ να τους αφήσω. Χρησιμοποιώ τους θησαυρούς μου 60 χρόνια τώρα. Είναι αδύναμοι και φορτικοί, οικείοι και αηδιαστικοί, επιλήσμονες και μνησικάκοι, φθαρμένοι και καινούργιοι. Είναι η προίκα του Άρτουρ Πρίκουλιτς και δεν διαφέρουν από μένα. Όταν τους μετρώ σκοντάφτω.

Η περήφανη κατωτερότητά μου.

Οι φιωμένες μου, φοβισμένες επιθυμίες.

Η αθέλητη βιασύνη μου, πηδάω από το μηδέν κατευθείαν στο όλον.

Η πεισματική μου ενδοτικότητα, που με κάνει να τους δικαιολογώ όλους για να μπορώ έπειτα να τους επιρρίψω ευθύνες.

Ο σπαταλημένος μου οπορτουνισμός.

Η ευγενική μου φιλαργυρία.

Η αδύναμη ζήλια της λαχτάρας, όταν βλέπω κόσμο που ξέρει τι θέλει από τη ζωή του. Ένα συναισθημα σαν μαλλί γεμάτο κόμπους, κρύο και σγουρό.

Το απότομο άδειασμά μου, έτσι που εξωτερικά να είμαι συμπεσιμένος και εσωτερικά κούφιος, από τότε που δεν είμαι πια αναγκασμένος να πεινάω.

Η πλευρική μου διαφάνεια, ότι μπαίνοντας προς τα μέσα θα διαλυθώ.

Τα άχαρα απογεύματά μου, ο χρόνος κυλάει αργά μαζί μου ανάμεσα στα έπιπλα.

Η επιμελής μου εγκατάλειψη. Χρειάζομαι μεγάλη εγγύτητα, δεν αφήνομαι όμως. Διατηρώ το μεταξωτό μου χαμόγελο όταν κάνω πίσω. Από τον άγγελο της πείνας και μετά δεν επιτρέπω σε κανέναν να με έχει.

Ο πιο βαρύς από τους θησαυρούς μου είναι η επιτακτική μου ανάγκη για δουλειά. Είναι η μεταστροφή της καταναγκαστικής εργασίας και μια σωτήρια ανταλλαγή. Μέσα μου υπάρχει ο εκβιαστής του ελέους, ένας συγγενής του άγγελου της πείνας. Ξέρει πώς να εκπαιδεύει όλους τους άλλους θησαυρούς. Ανεβαίνει στο μυαλό μου, με σπρώχνει στη μαγεία του εξαναγκασμού, επιειδή φοβάμαι να είμαι ελεύθερος.

Από το δωμάτιό μου φαίνεται το ρολόι στο λόφο Σλόσπεργκ. Μπροστά στο παράθυρό μου είναι ένα μεγάλο σχεδιαστήριο. Πάνω στο γραφείο μου υπάρχει το τελευταίο μου αρχιτεκτονικό σχέδιο, μοιάζει με ξεθωριασμένο τραπεζομάντιλο. Είναι σκονισμένο, όπως και το καλοκαίρι έξω στους δρόμους. Όταν το παρατηρώ, εκείνο δεν μπορεί να με θυμηθεί. Μπροστά από το σπίτι μου περνάει κάθε μέρα ένας άντρας με έναν κοντότριχο άσπρο σκύλο και με ένα εξαιρετικά λεπτό μαύρο μπαστούνι, που η λαβή του είναι μονάχα μια ελαφριά καμπύλη, σαν μεγεθυμένος μίσχος βανίλιας. Αν ήθελα, θα μπορούσα να χαιρετήσω τον άντρα και να του πω ότι ο σκύλος του μοιάζει με το άσπρο γουρούνι που πάνω του η νοσταλγία παλιότερα έσκιζε τους αιθέρες. Κατά βάθος ήθελα μια φορά να μιλήσω με το γουρούνι. Καλά θα ήταν να έβγαινε μια φορά ο σκύλος μόνος του ή με το μίσχο της βανίλιας, χωρίς τον άντρα. Ίσως γίνει κάποια μέρα. Εγώ έτσι κι

αλλιώς θα μείνω εδώ, κι ο δρόμος θα μείνει όπως είναι, και το καλοκαίρι κρατάει ακόμα. Έχω καιρό και θα περιμένω.

Αυτό που μου αρέσει περισσότερο είναι να κάθομαι στο άσπρο τραπεζάκι από φορμάικα, 1 μέτρο μήκος και 1 μέτρο πλάτος, τετράγωνο. Όταν ο πύργος του ρολογιού χτυπάει τρεις, ο ήλιος πέφτει στο δωμάτιο. Στο πάτωμα η σκιά του τραπεζιού γίνεται ένα γραμμόφωνο-βαλίτσα. Μού παίζει το τραγούδι της δάφνης ή τη συμπιεσμένη *Παλόμα*. Παίρνω το μαξιλάρι από τον καναπέ και μπαίνω χορεύοντας στο άχαρο απόγευμά μου.

Υπάρχουν κι άλλοι παρτενέρ.

Έχω χορέψει και με την τσαγιέρα.

Με τη ζαχαριέρα.

Με το κουτί για τα μπισκότα.

Με το τηλέφωνο.

Με το ξυπνητήρι.

Με το τασάκι.

Με το κλειδί του σπιτιού.

Ο πιο μικρός μου παρτενέρ είναι ένα ξηλωμένο κουμπί από το παλτό μου.

Δεν είναι αλήθεια.

Μια φορά είδα κάτω από το τραπεζάκι μια σκονισμένη σταφίδα. Χόρεψα μαζί της. Μετά την έφαγα. Μετά κάτι σαν απόσταση απλώθηκε μέσα μου.

Επίλογος

ΟΤΑΝ το καλοκαίρι του 1944 ο Κόκκινος Στρατός είχε ήδη προχωρήσει στο εσωτερικό της Ρουμανίας, ο φασίστας δικτάτορας Αντονέσκου συνελήφθη και θανατώθηκε. Η Ρουμανία συνθηκολόγησε και κήρυξε εντελώς απροσδόκητα τον πόλεμο στην μέχρι τότε σύμμαχο ναζιστική Γερμανία. Τον Ιανουάριο του 1945, ο Σοβιετικός στρατηγός Βινογκράντοφ απαίτησε από την κυβέρνηση της Ρουμανίας εν ονόματι του Στάλιν όλους τους Γερμανούς που ζούσαν στη Ρουμανία για την «ανοικοδόμηση» της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία καταστράφηκε με τον πόλεμο. Όλοι οι άντρες και όλες οι γυναίκες ηλικίας από 17 έως 45 ετών εκτοπίστηκαν σε σοβιετικά στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας.

Πέρασε και η μητέρα μου 5 χρόνια σε στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας.

Το θέμα του εκτοπισμού αποτελούσε ταμπού, επειδή θύμιζε το φασιστικό παρελθόν της Ρουμανίας. Για τα χρόνια των στρατοπέδων ο κόσμος μιλούσε μόνο με την οικογένειά του ή με πρόσωπα μεγάλης εμπιστοσύνης, που είχαν επίσης εκτοπιστεί. Αλλά και πάλι μόνο με υπαινιγμούς. Αυτές οι κρυφές συζητήσεις συνόδεψαν τα παιδικά μου χρόνια. Το περιεχόμενό τους δεν το καταλάβαινα, ένιωθα όμως το φόβο.

Το 2001 άρχισε να κρατάω σημειώσεις από τις συζητήσεις που έκανα με ανθρώπους από το χωριό μου, που είχαν κι εκείνοι εκτοπιστεί. Ήξερα ότι είχε εκτοπιστεί και ο Όσκαρ Παστιόρ, κι έτσι του είπα ότι ήθελα να γράψω γι' αυτό το θέμα. Θέλησε να με βοηθήσει με τις αναμνήσεις του. Συναντιόμασταν τακτικά, εκείνος μιλούσε κι εγώ έγραφα. Σύντομα όμως γεννήθηκε η επιθυμία να γράψουμε ένα βιβλίο μαζί.

Όταν ο Όσκαρ Παστιόρ πέθαινε ξαφνικά το 2006, είχα τέσσερα τετράδια γεμάτα χειρόγραφες σημειώσεις και επιπλέον κάποια κείμενα για μερικά κεφάλαια. Μετά το θάνατό του έμεινα

εμβρόντητη. Η προσωπική εγγύτητα από τις σημειώσεις έκανε την απώλεια ακόμα μεγαλύτερη.

Μόνο μετά από ένα χρόνο κατάφερα να πείσω τον εαυτό μου να αποχαιρετίσω το Εμείς και να γράψω μόνη μου ένα μυθιστόρημα. Όμως, χωρίς τις λεπτομέρειες του Όσκαρ Παστιόρ από την καθημερινότητα του στρατοπέδου, δεν θα τα είχα καταφέρει.

ΧΕΡΤΑ ΜΥΛΕΡ
Μάρτιος 2009

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΧΕΡΤΑ ΜΥΛΕΡ

Ο ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΗΣ ΠΕΙΝΑΣ

ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΓΙΩΤΑ ΛΑΓΟΥΔΑΚΟΥ

ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΛΕΑΝΝΑΣ ΛΑΜΠΑΚΗ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΜΕ ΤΙΜΕΣ, TRAJAN, POR
SON & HELVETICA ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΣΤΟ
ΕΠΙ ΤΡΑΠΕΖΙΟ ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΕΚ
ΔΟΣΕΩΝ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ. ΤΗ ΜΑΚΕΤΑ ΤΟΥ ΕΞΩ
ΦΥΛΛΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΕ Ο ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΓΓΕΛΑΚΗΣ.
ΤΑ ΦΙΛΜ ΚΑΙ ΤΟ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΜΟΝΤΑΖ ΕΓΙ-
ΝΑΝ ΑΠΟ ΤΟ «ΑΝΑΓΡΑΜΜΑ». ΤΗΝ ΕΚΤΥΠΩ-
ΣΗ ΕΚΑΝΕ Η «ΕΚΤΥΠΩΤΙΚΗ ΑΤΤΙΚΗΣ» ΚΑΙ ΤΗ
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ Η «Θ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ – Π. ΡΟΔΟ-
ΠΟΥΛΟΣ Ο.Ε.» ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 2010 ΓΙΑ
ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

